

UNIVERZA EDVARDA KARDELJA
V LJUBLJANI
FILOZOFSKA FAKULTETA
ODDELEK ZA ZOOOVOJNO

D1971d

UNIVERZA EDVARDA KARDELJA
V LJUBLJANI
FILOZOFSKA FAKULTETA
ODDELEK ZA ZGODOVINO

D 197/d

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE

NOVA VRSTA
6. (XLI.) LETNIK 1970
PRVI ZVEZEK

1970

ZALOŽBA OBZORJA MARIBOR

Izveščke prispevkov v tem časopisu objavljata **Historical Abstracts in America: History and Life**

Abstracts of articles in this journal are included in **Historical Abstracts and America: History and Life**

Na sprednji strani platnice je fotografija nagrobnika Boštjana Glavinića v Slovenskih Konjicah
(Jakob Richter: Boštjan Glavinić de Glamoč in njegov opis Rusije, str. 27)

Naslov uredništva ČZN: Pedagoška akademija Maribor, Mladinska 9

Redakcija tega zvezka je bila končana decembra 1969

Za znanstveno vsebino prispevkov odgovarjajo avtorji

ČASOPIS ZA ZGODOVINO
IN NARODOPISJE

NOVA VRSTA
6. (XLI.) LETNIK 1970

1970

ZALOŽBA OBZORJA MARIBOR

IZDAJA

ZDRUŽENJE VISOKOŠOLSКИH ZAVODOV V MARIBORU
V SODELOVANJU S PODRUŽNICO ZGODOVINSKEGA DRUŠTVA V MARIBORU

UREJA S SODELOVANJEM UREDNIŠKEGA ODBORA JOŽE KOROPEC

K A Z A L O

PRVI ZVEZEK:

	Stran
Jakob Richter: JAN ŠEDIVÝ	I
Bogo Tepiý: ANTON VONČINA	4
Iva Miki Curk: NEKAJ NOVIH PODATKOV O RIMSKI NASELBINI V DOLGI VASI PRI LENDAVI	6
Einige neue Angaben über die römische Siedlung in Dolga vas bei Lendava	10
Jakob Richter: USTANOVITEV LAVANTINSKE ŠKOFIJE	11
Die Gründung des Bistums Lavant	13
Jože Koropec: SREDNJEVESKI MAJŠPERK	14
Majšperk im Mittelalter	21
Jakob Richter: BOŠTJAN GLAVINIČ DE GLAMOČ IN NJEGOV OPIS RUSIJE	22
Боштян Главинич де Гламоч е его описание России	36
Vladimir Bračič: BELSKI VRH — FENOMEN HALOŠKIH GORIC	37
Belski vrh, ein Phänomen der Weinberge von Haloze	49
Borut Belec: ZEMLJIŠKOPOSESTNE RAZMERE V JERUZALEMSKIH GORICAH LETA 1824, NJIHOV RAZVOJ IN UČINEK NA DANASNJO REGIONALNO AGRARNOSOCIALNO DIFERENCIACIJO	50
Conditions of landownership in the wine-country Jeruzalemske gorice in the year 1824, their evolution and effect on the existing agro-social differentiation of that region	67
Jan Šedivý: PROFESORJI KLASIČNE GIMNAZIJE V MARIBORU	70
Fran Plešič: GRAŠČINSKI OSKREBNIK, SRESKI KOMISAR JOSIP HERZOG V PODCETRTRKU († 1860) »STRIC« STANKA VRAZA	110
Janko Orožen: ZAPIS O VRAZOVU IN MACUNOVU LITERARNI ZAPUŠČINI	132
Franjo Baš: PISMA DR. ANTONA KOROŠČA DR. FRANU JANKOVIČU	134
Franjo Baš: OKUPATORSKA UPRAVA NA SLOV. ŠTAJERSKEM IN GORENJSKEM	136
Jakob Medved: TIPI IN SMERI SPREMINJANJA IZRABE ZEMLJIŠČA V POHORSKEM PODRAVJU	144
Types and trends of change of soil categories in Pohorsko Podravje	153
Vlasta Koren: OBLIKE ETNOGRAFSKIH RAZISKOVANJ NA OBMOČJU POKRAJINSKEGA MUZEJA V MURSKI SOBOTI	155

DRUGI ZVEZEK:

Stran

Stanko Pahič: MARIBOR V RIMSKI DOBI	159
Maribor in römischer Zeit	208
Jože Curk: ZGODOVINA URBANIZACIJE V SEVEROVZHODNI SLOVENIJI	244
Die Geschichte der Urbanisierung im nordöstlichen Slowenien	283
Jan Šedivý: ZGODOVINA VIŠOKEGA ŠOLSTVA V MARIBORU DO 1941	285
Jože Rajhman: VLOGA PETRA DAJNKI V ZGODOVINI SLOVENSKEGA	
KNJIŽNEGA JEZIKA	296
Die Rolle Peter Dajnkos in der Geschichte der slowenischen literarischen	
Sprache	319
Ivan Škafar: KOVAČIČEVI SPOMINI NA PREKMURSKO IZ LETA 1893	321
J. K.: OB DVAJSETLETNICI ZALOŽBE OBZORJA	353

JAN ŠEDIVÝ

Skromno družbo mariborskih duševnih delavcev, ki se posveča študiju zgodovine, je 12. maja 1969 prizadela nepričakovana smrt profesorja Jana Šedivýja. Bil je sredi zagona, da na široko odpre okno v slovensko preteklost in pokaže, kako se je v mariborski gimnaziji in v malih naseljih prek Slovenskih goric porajala in utrjevala slovenska misel in narodna zavest, ko je moral odložiti svoje pero. Ker je bil ob svojem času odbornik Zgodovinskega društva v Mariboru in je s svojimi dognanji bogatil tudi novo vrsto ČZN, prinašamo spominsko sliko njegovega življenja in njegovega dela.

Pokojni Jan je bil že po svojem rodu v malem uresničenju slovanske vzajemnosti. Njegov rodovnik kaže začetne črte poznejše duhovne usmerjenosti. Mati mu je bila preprosto kmečko dekle, ki je v zgodnji mladosti odšlo iz Slovenskih goric v tujino za kruhom. V Linzu je spoznala češkega obrtnika in se z njim poročila. Tu se je poleg hčerke dne 11. septembra 1899 rodil sin, pokojni Jan. Mladima zakoncema je bilo usojeno le kratko skupno življenje. Ob koncu 1900 je oče umrl in mati je ostala s svojo družino brez premoženja. Otroka je izročila sorodnikom v Bučkoveh, sama si pa poiskala službo na Dunaju, pozneje v Opatiji. Jan je doraščal pri materinem ujcu Jožefu Zmazku,

mlinarju v Godemarcih pri Mali Nedelji. Ta je nadarjenega dečka poslal študirat na klasično gimnazijo v Maribor, kjer se je v dijaškem okolju ob časovnih peripetijah 1912—20 ustalila njegova narodna zavzetost. Čas, v katerem je dorašal, telesna dispozicija, ki je terjala ponovno zdravljenje zaradi jetike, materialna stiska v visokošolskih letih, ko se je sam vzdrževal s pisanjem in podporami, so vtisnili v njegov značaj neizogibne poteze borbenosti, nezaupanja in nemira. Včasih je videl nasprotovanje tudi tam, kjer ga ni bilo.

Zato je imel malo prijateljev v svojem življenju, z veliko silo se je vrgel na delo in skušal najti v zgodovini slovanskih narodov temelje, potrebne za medsebojno razumevanje in spoštovanje. Zgodovino in zemljepis je začel študirati na univerzi v Ljubljani, nadaljeval v Beogradu, kjer je postal nanj pozoren bizantolog dr. dr. Anastasijevič, se dopolnjeval v Pragi pri profesorju Jaroslavu Bidlu in diplomiral 1929 v Beogradu. Po zaključnih izpitih se je poročil s Srbkinjo, beograjsko akademičarko, s katero je živel v srečnem zakonu 40 let. Leta 1930 je bil nastavljen na klasični gimnaziji v Mariboru, kjer je do 1941 tekel najplodnejši del njegovega življenja.

Kot profesor z obilnim znanjem, nabranim v treh slovanskih prestolnicah, se je skrbno pripravljajal na šolski pouk in mlademu rodu približal in priljubil domačo zgodovino. Sad njegovih priprav je Oris zgodovine Jugoslovanov (Celje 1935), v katerem je mnogo zgodovinskega gradiva, a je kritik dr. J. Zontar v njem opazil pomanjkanje pragmatičnosti. Ni pa poučeval samo svoje stroke. Edinstven primer v zgodovini našega šolstva je bila njegova pobuda, da je uvedel na gimnaziji češčino kot neobvezen predmet in jo poučeval brez honorarja. Obdelano snov je priredil za priročnik Češčina za samouke (Maribor 1938), ki je doživel dve izdaji. Ob spoznanju, da je slovstvo poleg zgodovine najvidnejši in najizrazitejši cvet narodne kulture, se je začel poglobljati v literarno zgodovino slovanskih narodov. V Domu in svetu (1928) in Ljubljanskem zvonu (1932) je z opisi posameznih literarnih osebnosti prikazal razvoj novejšega beloruskega in ukrajinskega slovstva. V ta okvir spadajo tudi posebej objavljene biografije o Fr. Hryškieviču, o M. Lubynecky, J. Kupali, B. Prusu, J. Kolasu, O. Kobyljanski, H. Mihajličenkju, T. Borduljaku (Mladika). Pregled teh slovanskih slovstev je dopolnil s prevodi drobnih leposlovnih črtic. Pri tem delu si ni prizadeval za nova znanstvena odkritja, temveč je hotel osvetliti kulturne dosežke drugih Slovanov našemu človeku. Ker je bil cilj njegovih spisov ljudskoprosveten, se je oklenil družinskega lista Mladike, ki ga je odlično urejal Fr. S. Finžgar, in v njem objavil glavnino svojih del. Opisal je Beloruse in njihovo književnost (1927), Ukrajince in njihov narodni značaj (1927—28), Lužiške Srbe in njihovo trpljenje (1929), posebno pa Bolgare (1930, 31, 35, 36), med katerimi se je večkrat mudil in jih dobro poznal. Zanimiv je njegov opis slovanskih prestolnic (Mladika 1933—35) Beograda, Budyšina, Sofije, Zagreba in Bratislave, katerega žal ni dokončal. Zbral je politične in kulturnozgodovinske podatke o teh središčih in na tej podlagi razložil njih pomen za narodni razvoj. Da bi bila slika slovanskega pregleda popolnejša, je v Pedagoškem zborniku 1934, 1936—37 obdelal bolgarsko, češko in slovaško šolstvo, v Mariborskem združenem koledarju 1936, 1937 pa bolgarsko in čehoslovaško združništvo. Kljub zagledanosti v življenje Slovanov pa je z zgodovinskim očesom zasledoval tudi svetovne dogodke in v poljudni obliki opisoval Razglede po svetu (Koledar MD 1929—35, Mladika 1926), Dogodke na Daljnem vzhodu, Angleški imperij, Gdansk v preteklosti itd.

Poln slovanskega navdušenja se je 1941 prostovoljno javil v jugoslovansko vojsko in padel pri Višegradu v nemško ujetništvo, iz katerega se je rešil s pobegom. Vojna leta je preživel kot profesor na srbski gimnaziji v Velikem Bečkerekju, sedanjem Zrenjaninu. Po vrnitvi v Slovenijo 1945 se je poleg pedagoškega dela posvetil študiju narodnega prebujenja in odpora proti germanizaciji ob naši severni meji. Dan na dan si ga lahko srečal v »profesorski«
sobici v študijski knjižnici, kjer je iz starih tiskov zbiral napol pozabljena poročila o narodnih manifestacijah in bojih ter jih oživiljal v svojih sestavkih. V rokopisu je žal ostala njegova študija o načrtni graditvi nemškega mostu do Jadrana

in o dramatičnih bojih za obmejni Šentilj. Posebno pa ga je zanimala zgodovina mariborske klasične gimnazije, ki je bila zibelka slovenskega narodnega duha sredi ponemčenega mesta. Sedaj je objavljaj svoje izsledke v Slavistični reviji (1958: Fr. Miklošič v mariborski gimnaziji), v Jeziku in slovstvu (1964: Prvi izpiti iz slovenščine na mariborski gimnaziji, Posledice in pomen mariborskih slovenskih štipendij) v Kroniki (1960, 61, 67, 69: Borba za ustanovitev mariborske klasične gimnazije, Prispevek o revolucionarnih dogodkih na vzhodnem Slovenskem 1848, Nekaj neznanih narodnih buditeljev na Štajerskem itd.) in v novi vrsti ČZN (1965, 66, 67: Iz zgodovine mariborske klasične gimnazije itd.). Čeprav je bilo njegovo publicistično delo bolj eklektično kakor zgodovinsko pragmatično, daje vendar resnemu bralcu dovolj duhovnega netiva.

Jan Šedivý ni bil morda kot človek vsakomur razumljiv. Kot znanstveni delavec in pisec pa je bil popolnoma jasen. Vse njegovo javno delo izpričuje živo, čisto in trdno narodno zavest ter željo, da bi se v slovanski povezanosti iz »ponižanega in razžaljenega« ljudstva razvil pogumen rod, ki bo v vseh zgodovinskih navzkrižjih kos svojim nalogam.

J a k o b R i c h t e r

ANTON VONČINA

21. oktobra 1969 je umrl v Mariboru geometer Anton Vončina, brez dvoma najtemeljitejši poznavalec gradbene zgodovine Maribora od srede 19. stoletja dalje, organizator mestnega gradbenega arhiva in ustvarjalec njegove gradbene fototeke in pisec razprav s tega področja.

Anton Vončina se je rodil v rudarski družini v Idriji 28. januarja 1894. Osnovno šolo in realko — tedaj edino slovensko — je obiskoval v domačem kraju. Po maturi (1913) je leto dni študiral na geodetskem oddelku tehniške visoke šole v Gradcu (1913/14), študij pa mu je pretrgala prva svetovna vojna. Vsa štiri vojna leta je kot enoletni prostovoljec prebil v avstro-ogrski vojski, po preobratu 1918 pa je ostal v bivši jugoslovanski vojski še do 4. septembra 1919, nato je nadaljeval študij na tehniški fakulteti univerze v Ljubljani, kjer je 17. januarja 1920 opravil izpit za geometra. Spričo njegovih sposobnosti ga je fakulteta pridržala kot asistenta za nižjo geodezijo (1920—22), ko pa si je ustvaril družino, je bil 1922 primoran prevzeti boljše plačano mesto pri gradbenem podjetju inž. Miroslava Kasala, kasnejšega profesorja na tehniški fakulteti ljubljanske univerze. Po likvidaciji podjetja je nastopil 26. januarja 1926 službo na gradbenem uradu mestne občine v Mariboru. Spočetka je tu opravljal tudi gradbene posle, ko pa je dobil urad dovolj inženirjev, je prevzel predvsem geometrsko upravno delo, ki se mu je docela posvetil. Pri tem je vzorno uredil mestni gradbeni arhiv in ustvaril gradbeno fototeko. Sicer je gradbeni urad začel že 1920 zadrževati in hraniti vse spise glede gradnje stanovanjskih hiš in tovarniških objektov, jim dodajal pozneje spise o prezidavah, kanalizaciji itd., vendar se je Vončina lotil težkega in zamudnega dela, da je na podstrešju magistrata izločil iz občinskega arhiva vse spise o gradnjah in vsakega posebej vložil v mapo objekta, ki ga spis obravnava. Tako je uredil arhiv, ki bo v njem našel zgodovinar gradbenega in urbanističnega razvoja Maribora vse potrebno gradivo, zlasti od leta 1860 dalje. Zanimivo je, da je Vončina mnogo kasneje dognal, da je gradbeni arhiv Prage, ki velja za vzorno urejenega, urejen prav po istih načelih, ki jih je tudi sam uporabil. Prav tako pomembna je tudi gradbena fototeka, ki obsega vse važnejše stavbe našega mesta. Kot odličen fotograf — bil je precej časa tudi odbornik Fotokluba — je napravil večino posnetkov sam. Tako si ga nešteto krat srečeval »na terenu«, ko je s fotografskim aparatom slikal nova poslopja, potem stare hiše, ki so bile namenjene za rušenje, ali pa razne prezidave in dozidave. Že pred vojno pa je v lečo svojega aparata ujel tudi ulice ali krajše fronte hiš in tako se je v sliki ohranilo mnogo tega, kar je druga svetovna vojna z letalskimi napadi na Maribor porušila. Vončina pa se ni zadovoljeval zgolj s fotografskim snemanjem obstoječega in sprememb, ki so jih doživljale zgradbe, temveč je za posamezne zgradbe skušal odkriti tudi starejše slike. Spominjam se, kako navdušen je prišel k meni v muzej, ko je na razstavi ob stoletnici zgraditve železnice Dunaj—Gradec—Maribor—Ljubljana — razstava je bila v Ljubljani 1949 — odkril v prvem vodniku te železniške proge — ta vodnik je menda edini primerek pri nas — sliko Ghegovega železniškega mostu v Mariboru, ki je bil pozneje po dograditvi koroške proge zamenjan z novim (1866), ki obstaja še danes. Kajpak je Vončina eno fotokopijo podaril tudi muzeju. Tako je ustvaril gradbeno fototeko, kakršne

nima nobeno drugo slovensko mesto. V prostem času se je od 1930 posvečal gradnji in nato upravi Pohorskega doma (sedanji Zidanškov dom), ki so si ga mestni uslužbenci zgradili na Pohorju za svoj odih.

Druga svetovna vojna je vse to delo začasno pretrgala. 4. julija 1941 je nemški okupator izgnal Vončina z družino v Srbijo, od koder se mu je posrečilo priti 1942 k bratu v Idrijo. Tu je navezal stike z OF, po kapitulaciji Italije pa se je zaposlil v opekarni in pri lesni industriji na Vrhniki. Takoj po osvoboditvi se je že 24. maja 1945 vrnil v svoj ljubljeni Maribor, kajti močno se mu je mudilo, da bi posnel razvaline porušenega mesta in nadaljeval delo, od katerega je bil po vdoru okupatorja nasilno odtrgan. V našem dinamičnem času so se ob upravnih spremembah spreminjala tudi sestava nekdanjega gradbenega urada in njegova imena, dokler ni bil 1961 ustanovljen zavod za urbanizem, Vončina pa je ostajal pri svojem gradbenem arhivu in fototeki, ki ju je nenehno izpopolnjeval in — varoval. Kot tiger se je zagnal v boj, ko so mu hoteli ob razdelitvi Maribora v štiri občine razkosati arhiv in fototeko, kar bi pomenilo skoraj gotovo njun konec, in zmagal. S 1. aprilom 1954 je bil sicer upokojen, z delom pa je nadaljeval — po štiri ure na dan — prav do svoje smrti. Dasi ga je mučila v zadnjih mesecih pred smrtjo huda bolezen, ni odnehal.

Novi čas je naložil Vončini tudi nekatere nove dolžnosti. Od osvoboditve pa do smrti je bil pročevalec v komisiji za poimenovanje novih ulic, pri čemer je za vsako sejo pripravil vse potrebno gradivo. Ob tem je zlasti za nova urbanizirana območja iskal ledinska imena, za ulice, ki so bile poimenovane po osebah, pa je organiziral sestavljanje njihovih življenjepisov. Zaradi preglednosti je sestavil posebno kartoteko ulic z vso dokumentacijo o njihovih imenih. Še pomembnejše delo pa je opravil s tem, da je pri starejših ulicah zasledoval njihovo zgodovino, dognal čas njihovega nastanka, nato pa z datumi navedel vsa preimenovanja, ki jih je ulica doživela do današnjih dni. S tem je ustvaril za zgodovinopisce Maribora prepotreben priročnik, ki ga bo s pridom uporabljal vsakdo, kdor bo hotel pisati o gradbenem in urbanističnem razvoju našega mesta. Rokopis je ohranjen v šestih izvodih, en izvod je Vončina — nesebičen, kakor je bil — brezplačno prepustil v uporabo pokrajinskemu muzeju.

Po osvoboditvi je Vončina napisal tudi nekaj študij in razprav. Predvsem je bil sotrudnik *Kronike*, časopisa za krajevno zgodovino. V njej je priobčil najprej članek *Arhiv gradbenih spisov v Mariboru* (K II, 1954) z opisom načel, po katerih je ta arhiv urejen. Sledi članek *Gradbena fototeka* (K III, 1955) prav tako s prikazom njene ureditve. Naslednje leto (1956) je v *Kroniki* IV priobčil članek *Maribor v letih 1918—1919*, ki v njem prikazuje, kako so Slovenci prevzeli upravo v našem mestu, zlasti pa prevzem občinske uprave 2. januarja 1919 z vsemi težavami, ki jih je bilo treba ob tem premagovati. Obsežnejša je razprava *Imena ulic v Mariboru* (K VI, 1958), ki obravnava zgodovino njihovih imen od starejših časov, ko so meščani sami poimenovali ulice — vsaj nekatere — po njihovih značilnostih, dokler poimenovanj ni prevzel 1862 mestni občinski odbor oziroma pozneje občinski svet. V nadaljnjem obravnava pisec problematiko poimenovanja po preobratu 1918, ko je bilo treba dati ulicam slovenska imena, pri čemer je zlasti v poimenovanja po osebah krepko posegalo strankarstvo, in po osvoboditvi 1945, ko so se v mesto vtelesile prejšnje okoliške občine, ki so imele mnogo ulic z istim imenom, kakor so bila v mestnem središču. V razpravi so opisane tudi ulične table v različnih obdobjih. — Ko je bil obnovljen ČZN, je postal Vončina že v 2. letniku (1966) njegov sotrudnik z razpravo *Oštevilčenje hiš v Mariboru*, ki obravnava zgodovino oštevilčevanja od terezijanske dobe (1770) dalje, njegove metode in pomanjkljivosti, obenem pa prikazuje tudi hišne tablice v raznih dobah. — V rokopisu je ostal spis o zgodovini *Javnih stranišč v Mariboru*, napisan v zadnjih mesecih pred smrtjo. Čeprav so javna stranišča prepotrebna komunalna naprava, je Vončina nameraval objaviti spis s psevdonomom Jerunčkov Tone — morda zato, da mu ne bi kdo očital klošmerlovstva.

Vončina je bil izredno marljiv in natančen delavec, lep značaj, ki ni poznal sebičnosti. Čeprav sila skromen, je predstavljal v Mariboru prav markantno osebnost.

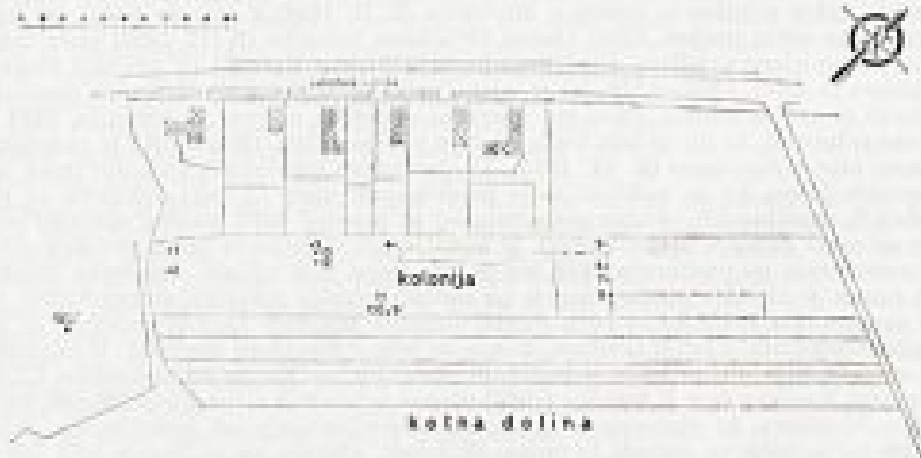
Bogo Teply

Iva Miki Curk

NEKAJ NOVIH PODATKOV O RIMSKI NASELBINI V DOLGI VASI PRI LENDAVI

Prizadevanje mladega muzeja za Pomurje v Murski Soboti, da bi predstavil svoje ozemlje z materialom iz vseh obdobj, je leta 1957 spet oživilo misel na rimskodobno najdišče v Dolgi vasi pri Lendavi z manjšo topografsko akcijo in nekaj sondami, izkopenimi leta 1957 in 1958¹. Sonde so najdišče okvirno datirale in pokazale, da gre za ostaline naselbine. Intenzivno arheološko topografsko delo v Slovenskih goricah, ki je med drugim rodilo tudi izčrpnjši študij poteka rimske ceste Poetovio—Savaria na slovenskih tleh², pa je vse bolj opozarjalo na potrebo po lociranju Halicanuma, cestne postaje ob tej cesti, ter na potrebo po proučevanju te velike prometnice severno do Mure. Želja, vsaj malo razčistiti nekatera od teh vprašanj, je vodila raziskovalno delo pokrajinskega muzeja za Pomurje, da je v jeseni leta 1968 ponovno seglo z nekaj sondami na prej še neraziskani del rimske naselbine v Dolgi vasi pri Lendavi³.

Sondiranje je fiksiralo obseg naselbine in njen značaj. Naselbina je ležala na blagih vzpetinah obkraj potoka severno od judovskega pokopališča in vzhod-

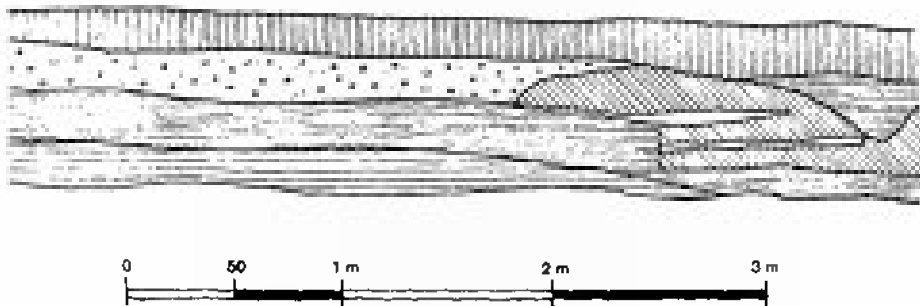
¹ I. Miki, Arheološki vestnik IX—X, 1956—1959, 173 ss — V. K., Varstvo spomenikov VII 1960, 302.

² S. Pahič, Arheološki vestnik XI—XII, 1960—1961, 108 ss — Isti, Svet med Dravo in Muro, Maribor (1963), 204.

³ Sondiranje je trajalo od 14. do 20. X. 1968. Izkopali smo 14 manjših sond, približno po 6—8 m². Ob sondiranju je bilo tudi srečanje arheologov proučevalcev sosednjih območij. Sestali so se dr. T. Szentéleky, R. Müller, Z. Subić in podpisana ter predebatirali nekatere skupne probleme proučevanja rimske jugozahodne Panonije.

no od glavne ceste k madžarski meji ter zadnjih hiš v Dolgi vasi (predvsem na parcelah 1687, 1688, 1549, 1547, 1546, glej prilogo 1!). Sodeč po rezultatih sond (kulturno plast smo našli leta 1957 na parceli 1686 ter leta 1968 v sondah S 3, 10, 12, 14, 4, 9, 11, 13 in 7), je bilo naselje raztegnjeno ob poti, ki je potekala na omenjenem mestu prav v severovzhodni smeri od sedanjega judovskega pokopališča po vznožju Lendavskih goric. Pot samo smo ugotovili na enem mestu na severnem delu potoka (konkretno v S 3, glej prilogo 2!), vidna pa je bila še pred sondiranjem kot prodna proga na njivah. Toda širina poti, debelina prodnega nasipa in zlasti dejstvo, da je bil prodni nasip dolg le nekaj desetih metrov, in to verjetno le na mestu, kjer se je pot najbolj kvarila, so zdaj jasno potrdili, da je pot, ki je šla skozi raziskovano naselje, naveden kolovoz, nikakor pa to niso sledovi rimske javne ceste. Dopusititi bi morali sicer še možnost, da je cesta Poetovio—Savaria potekala severozahodneje, pod traso današnje ceste, a tam trenutno še ni moč zaslediti rimskih sledov. Zdi se, da moremo torej že po dosedanjih rezultatih sondiranja misel na lokacijo Halicanuma v Dolgi vasi zavreči in potek trase ceste Poetovio—Savaria iskati drugje, bodisi nekaj sto metrov zahodneje, že prav ob vznožju vzpetin, ali pa celo na vzhodni strani Lendavskih goric.

Ugotovljena stratigrafija kulturnih plasti je nekoliko precizirala ugotovitve iz leta 1957. V sondah S 3, 10, 12 in 14 smo ugotovili stratigrafijo, podobno tisti iz S III, IV in VI leta 1957⁴, le da so bile zdaj plasti jasnejše in smo mogli z gotovostjo ločiti zgornji in spodnji časovni nivo (glej prilogo 2). Pod plastjo ilovnate prsti je bila namreč črnkasta ilovnata kulturna plast, kjer smo našli v

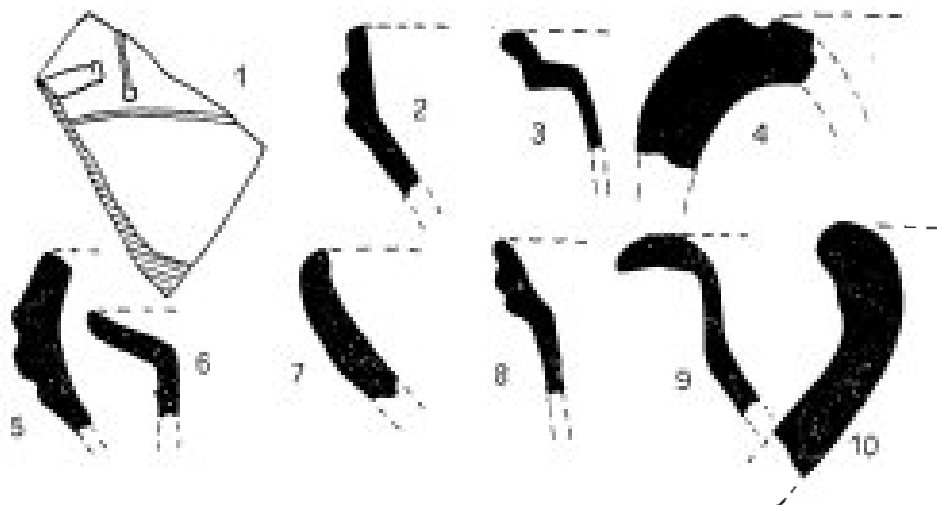

večjem številu kulturne ostaline, ki bi mogle biti iz poznejših obdobij antike. Sledila je sterilna ilovica, preprežena s peščenimi pasovi, ki mora soditi v čas, ko je potok poplavljal tudi do mesta sondiranja. Pod to je bila druga črnkasta ilovnata plast, spodnji kulturni nivo, kjer smo našli nekaj zgodnjorimskih ostalin. Kljub razširitvam in prizadevanju na mestu naštetih sond nismo mogli ugotoviti nobenega znamenja arhitekture razen enega vkopa za kol in hišnega ometa iz ilovice. Po tem sklepamo, da so lesene stavbe, ki so stale na opisanem kraju, strohnele in so nam blizu poti, ki je vodila skozi naselje, pustile svojo sled le v obliki kulturnih plasti.

Inventar materiala:

1. V zgornjem kulturnem nivoju smo v sondah našli fragmente nekaj desetih slabših posod iz očiščene, rdeče pečene gline, o karakteristikah katerih po ohranjenih znakih ne moremo sklepati nič, in nekaj manj fragmentov domačih sivih in črnih loncev, le dodelanih na vretenu, iz peskaste gline. Lonci so bili vseh velikosti in raznih profilov (sl. 10), črepinje so danes ob dotiku čutiti zdaj bolj mehke, zdaj bolj puste, površina posod pa je pokrita s potezami metlice ali glavnička ali pa ne. Z enim primerom so bili zastopani: črna skodela iz

⁴ I. Mikl, *Arheološki vestnik* LX—X 179, profil I priloge II.

peskaste gline, trinožnik z lečastim trupom (sl. 5)⁵, razni vrčki in čaše iz očiščene in zglajene, rdeče in črno pečene gline (sl. 9), sem in tja okrašeni z vodoravnimi vrezji ali pasovi kratkih vrezov in odtisov, amfora, pokrovec ter del sivega, masivnega vrča iz peščene gline (sl. 4).

2. V spodnjem kulturnem nivoju smo našli kratek kamnit brus, drobec sigillate iz pozne delavnice iz Lezouxja (Cinnamov krog, sl. 1)⁶ ter nekaj atipičnih fragmentov finih sivih posod in sivih domačih loncev iz peščene gline.

V skupini sond S 9, 11 in 13 pa smo ugotovili le en kulturni nivo, enako v S 7 (pa tudi v letu 1957 v S IX in X⁷). Pod ilovnato prstjo je bila črnkasta ilovnata kulturna plast, ki je pokrivala rumeno sterilno glino. Ta okoliščina nam je omogočila lepo slediti na dnu kulturne plasti, kjer smo naleteli tudi na precej številne drobce glinastega hišnega ometa, tloris verjetno pravokotne lesene arhitekture (glej priloga 3).

Inventar najdb:

Dva slabo ohranjena majhna bronasta novca verjetno iz 4. stoletja.

Več fragmentov domače sive in črne posode iz peskaste gline in raznih faktur⁸ (sl. 2, 6, 3), atipični fragmenti rdečih posod iz očiščene gline, drobec fine sive skodelice, del kadilnice iz slabše očiščene, rumeno žgane gline, noga lečastega trinožnika, rob krožnika z nizkimi pokončnimi stenami (sl. 7) in ustje vrča ali čaše, vertikalno bogato profilirano, iz očiščene, rdeče žgane gline.

Tako moremo skleniti zapažanja sondiranja v Dolgi vasi z ugotovitvijo, da je naselbina, kot smo že rekli, verjetno raztegnjeno naselje ob poti, ki je živelo s prekinitvami dolgo časa, prav od zgodnje antike tja v zgodnji srednji vek⁹. Stavbe so bile, kot je videti, vse lesene, stale pa so včasih večkrat na istem mestu, pa tudi ne. Po arhitekturi je bilo naselje revno, to gre bržkone predvsem na rovaš pomanjkanja drugega gradbenega materiala in verjetno močnih predromskih tradicij med prebivalstvom¹⁰, pa tudi materialna kultura naselbine ni bila ravno bogata, saj npr. med keramiko daleč prevladujejo domači izdelki. Vendar pa nam dejstvo, da se je naselje na istem mestu obdržalo tako dolgo in

⁵ A. Schöngendorfer, Die römerzeitliche Keramik der Ostalpenländer, Sonderschriften d. A. I. D. A. W. XIII, Wien (1942), 112.

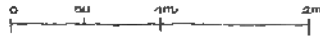
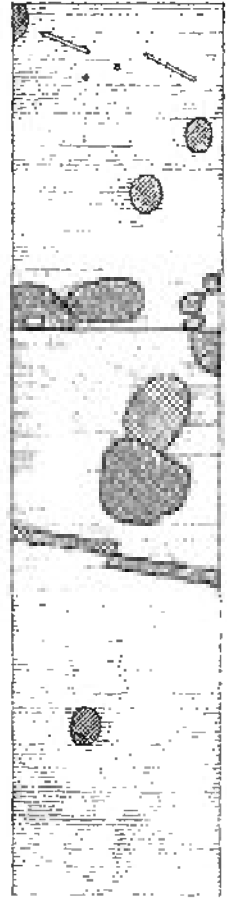
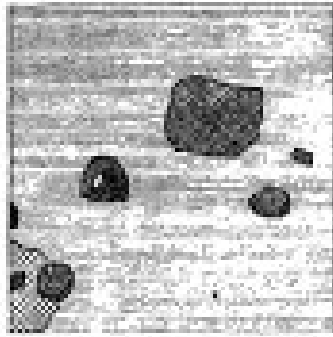
⁶ Mojster iz sreče 2. stol. J. A. Stanfield — G. Simpson, Central Gaulish Potters, London (1958) 38.

⁷ I. Mikl, o. c., profil III priloge II.

⁸ I. Mikl Curk, ČZN NV 1 1966 75 ss. o tej vrsti keramike nekaj obširneje.

⁹ I. Mikl, o. c. 176.

¹⁰ Tudi drugje v Panoniji poznamo podobna naselja.

se verjetno vedno znova vračalo na isto mesto, priča o nekem določenem pomenu kraja, pa naj so bile to že dobro izkrčene obdelovalne površine, ki so vedno znova pritegnile k naselitvi (npr. tudi po taki prekinitvi naselitve, kot je nastala v času selitve narodov), ali pa bližini prometne linije.

Vsiljuje pa se nam še en sklep. Stari podatki¹¹ navajajo za najdišče nagrobnika CIL III 4149 Dolgo vas in locirajo sem še najdbo bogatih rimskodobnih grobov. Če so te beležke resnične, je treba kvalitetni nagrobnik povezati z našo naselbino. Sklep bi bil kaj poučen. Nagrobnik kaže namreč kljub kvalitetni izdelavi močan domač element¹². Primerjava nagrobnika in naselbine bi tako znova potrdila dejstvo, kakšno skrb so antični prebivalci tudi odročnega podeželja rimske province posvečali svojim posmrtnim bivališčem in pogrebni pompu. Vsakdanje življenje pa je tem ne ravno revnim prebivalcem teklo v okolju, ki je bilo enako skozi mnoge rodove in ga sodobna civilizacija velikih evropskih centrov ni obogatila tako rekoč z nobenim udobjem.

¹¹ J. Sašel, *Kronika* 3, 1955, 42, in J. Hoffmiller — B. Sarta, *Antike Inschriften aus Jugoslawien I*, Zagreb (1938), št. 448.

¹² Imena: A. Moczy, *Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen*, Budapest (1959) 261 — noša: J. Garbsch, *Die norisch-pannonische Frauentracht*, *Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte* 11 (1965), 14—15, 151.

EINIGE NEUE ANGABEN ÜBER DIE RÖMISCHE SIEDLUNG IN DOLGA VAS BEI LENDAVA

Zusammenfassung

Der Aufsatz behandelt die neue Sondierung der römischen Siedlung in Dolga vas; Anlass dafür war der Wunsch, einige Fragen über den Verlauf der Magistrale Poetovio—Savaria nördlich der Mur zu klären. Die Sondierung fixierte die Ausdehnung der Siedlung. Es musste sich ein kleineres Dorf mit Holzarchitektur längs des Fahrweges hingestreckt haben. In der Siedlung gibt es jedoch keine Beweise dafür, dass dies die Station Halicanum sein könnte oder dass die Strasse Poetovio—Savaria durch diese Siedlung führte. Das Dorf wurde in verschiedenen Zeitabschnitten in fast gleicher Qualität wieder aufgebaut (ausschliesslich Holzarchitektur). Der Ort war auch im früheren Mittelalter besiedelt. Der Grund dafür liegt wahrscheinlich in den nahen umfangreichen Rodungen. Es ist interessant, dass mit dieser sehr bescheidenen Siedlung wahrscheinlich der Grabstein CIL III 4149 in Verbindung gebracht werden kann. Diese Verbindung beweist, dass die Einwohner heimischen Ursprungs sich nicht viel um die zeitgenössische Zivilisation des täglichen Lebens in den grossen Zentren kümmerten, sondern für postume Heimstätten und für den Pomp bei Leichenbegängnissen grosse Summen verwandten.

USTANOVITEV LAVANTINSKE ŠKOFIJE

Ko je 1968 preteklo 750 let od ustanovitve sekovske, sedanje graške škofije, sta izšli dve publikaciji, ki sta ovekovečili ta jubilej. To je spomenica Weg der Hoffnung, 750 Jahre Diözese Graz-Seckau, ki jo je oskrbel odbor za proslavo obletnice, in zgodovina sekovskih škofov Die Bischöfe von Graz-Seckau 1218—1968, ki jo je s pomočjo desetih sodelavcev izdal pri založbi Styria redni profesor za cerkveno zgodovino na teološki fakulteti v Gradcu dr. Karl Amon. V obeh publikacijah je vrsta zanimivih podatkov, ki se nanašajo na naše kraje in se tičejo naše cerkvene zgodovine. Trenutno bi se ustavili samo pri eni zanimivosti, ki iz zgodovinskega vidika potrebuje razjasnitve. To je čas ustanovitve lavantinske, sedanje mariborske škofije.

V spomenici Weg der Hoffnung najdemo kratek, strnjen pregled zgodovine graške škofije, ki ga je napisal dr. K. Amon. Tu nam pove brez navedbe vira, da je sekovska škofija nastala 1218., lavantinska pa 1225. leta. V knjigi Die Bischöfe von Graz-Seckau pa je prispeval prvi sestavek Die Gründung des Bistums Seckau dr. Fritz Posch, univ. profesor in sedanji ravnatelj deželnega arhiva v Gradcu. V tem članku beremo o poskusih in motivih ustanovitve sekovske škofije z dodatkom, da je salzburški nadškof Eberhart II. nastopil tudi proti osamosvojitvenim tendencam krških škofov in zato 1225 ustanovil lavantinsko škofijo. Dr. F. Posch navaja vir za svojo trditev, in sicer se sklicuje na delo Jos. Wodke Die Kirche in Österreich (Dunaj 1959).

Nas zanima trenutno samo vprašanje letnice ustanovitve lavantinske škofije. Ta je 1928 obhajala svojo 700-letnico in ob tej priložnosti je dr. Fr. Kovačič izdal obsežno Zgodovino lavantinske škofije (Maribor 1928). Doslej je veljalo torej pri nas leto 1228 za rojstno leto škofije v Labotski (Lavantinski) dolini pri Št. Andražu na Koroškem, katere sedež je 1859 škof A. M. Slomšek prenesel v Maribor in združil pod svojo jurisdikcijo skoraj vse Slovence tedanje južne Štajerske ter jih tako obvaroval narodne smrti. Ali je torej letnica ustanovitve 1228 nepravilna in jo bo treba prestaviti za tri leta nazaj, to je v leto 1225, kakor trdita zgodovinarja dr. K. Amon in dr. Fr. Posch?

Kakor je zgoraj omenjeno, dr. K. Amon ne navaja vira za svojo zadevno trditev, dr. Fr. Posch pa se sklicuje na delo Jos. Wodke. Wodka v knjigi Kirche in Österreich pripoveduje na str. 116 o tem zgodovinskem dogodku takole: Kakor je bila ustanovitev sekovske škofije zamišljena kot poteza proti prizadevanju deželnega kneza za cerkveno samostojnost (sc. na lastnem teritoriju), tako je sledila ustanovitev lavantinske škofije kot protiutež na prizadevanja krških škofov za neodvisnost (sc. od Salzburga). Že l. 1223 je poslal Eberhard II. prošta Wernerja od Gospe Svete v Rim, papež Honorij III. pa je dal nalog škofu v Freisingu in cistercijanskim opatom v Salemu in pri Sv. Križu, naj zadevo preiščejo. 1225 je prišlo do ustanovitve. Tudi lavantinskega škofa naj bi imenoval in ustoličil — salzburški nadškof in samo njemu naj bi prisegel zvestobo. Sedež nove škofije je postal samostan redovnih korarjev pri Št. Andražu, ki ga je Eberhard ustanovil 1212. Za prvega škofa je imenoval svojega prejšnjega kaplana Ulrika, župnika v župniji Haus na Gornjem Štajer-

skem (1225—1257). 1244 je dodelil škofiji neznamen teritorij, župniji Št. Andraž in Labot, in jima pridružil pet župnij na Štajerskem. Tako Wodka. Virov za te navedbe — tudi za ustanovitev leta 1225 — ne navaja, pač pa spreminja čas vladanja prvega škofa Ulrika na strani 469, in sicer postavlja namesto 1225 začetno letnico 1226. Ker nam viri, ki jih je uporabil za ta izvajanja, niso znani, ne moremo njegovih trditev kritično presoditi. Navedli bomo zaradi tega samo vire, ki so nam dostopni in pričajo za 1228 kot ustanovno leto škofije.

Originalne listine, ki se nanaša na ustanovitev škofije, žal nimamo pri roki, ker jo hranijo v državnem arhivu na Dunaju. Razpolagamo pa s prepisom vseh ustanovitvenih dokumentov, ki so ohranjeni v Henrikovem kodeksu (Codex Henrici episcopi). Lavantinski škof Henrik IV. (1363—1387) je namreč oskrbel prepis vseh za škofijo pomembnih listin, nekakšen diplomatarij, ki naj bi rabil njegovim naslednikom, če bi slučajno kaka pomembna listina šla v izgubo. Da je ta prepis točen, neponarejen, dokazujejo zgodovinarji, ki opisujejo tedanjo dobo in tudi druge zbirke listin, kakor npr. W. Hauthaler — F. Martin, Salzburger Urkundenbuch, A. Jaksch, Monumenta historica Ducatus Carinthiae IV. itd.

Salzburški anali (Chronicon Salisburgense) nam pripovedujejo, da je nadškof Eberhard II. v spremstvu prvega sekovskega škofa Karla I. (1218—1230), ki je bil poprej prošt pri Gospe Sveti in v Brežah (Friesach), prepotoval 1223. Koroško in bil tudi pri Št. Andražu z namenom, da vizitira vse cerkve. Prišel pa je do spoznanja, da so pota pretežavna in prenevarna, da bi lahko izvedel svoj načrt. Začutil je potrebo po pomoči v vzhodnem delu Koroške in prišel na misel, da ustanovi škofijo pri kornem kapitlju v Št. Andražu. Ne moremo dvomiti, da so ga k tej ustanovitvi navajali tudi drugačni motivi. Saj mu je ravno v tem času krški škof Ulrik I. Ortenburški (1221—1253) prizadeval mnogo bridkih uric. Kdaj natanko je Eberhard II. predložil Rimu prvi predlog za ustanovitev škofije pri Št. Andražu, ne moremo dognati. Avtentična pa je listina, ki jo je izdal 25. julija 1225 v Rieti (ddo Reate VIII. Cal. Augusti Pontificatus Nostri anno nono) papež Honorij III.; iz nje razberemo, da se je nadškof Eberhard že ponovno obrnil na papeža in zaprosil za dovoljenje, da sme ustanoviti novo škofijo, in da mu je na novo pojasnil, da je pripravljen dati bodočemu škofu »unam diaetam et dimidiam dioecesis assignare vellet, cui trecentas marcas in annis redditibus deputavit post obtentam a Nobis super hoc licentiam assignandas« (škofijo z razsežnostjo poldruega dneva hoda, da mu je odmeril določenih 300 mark letnega prispevka po sprejemu našega zadevnega dovoljenja). Da je to papežev odgovor že na drugo Eberhardovo peticijo, je razvidno iz tega, ker v tem odgovoru papež poudarja, kako mu je nadškof že zagotovil, da se kapitelj in cerkev pri Sv. Andražu z ustanovitvijo strinjata in da ne bosta s tem oškodovana, kar je po sprejemu prvega obvestila o ustanovitvi izrečno zahteval. Zato je papež sedaj določil komisarje, ki naj preiščejo ustanovitvene pogoje in razmere v deželi in če ugotovijo, da obstaja potreba po novi škofiji, kateri kapitelj v Salzburgu in Št. Andražu ne nasprotujeta, smejo — cum auctoritate apostolica (z apostolsko oblastjo) — navedenemu nadškofu izdati dovoljenje, da osnuje nov škofijski sedež pri št. Andražu.

IZ te listine je pač jasno razvidno, da leta 1225 še ni prišlo do ustanovitve lavantinske škofije. Ustanovitveno listino je izdal šele 10. maja 1228 v Salzburgu nadškof Eberhard II. Bila je že večkrat objavljena (Eichhorn, Tangl, Jaksch, Hauthaler-Martin). Tudi dr. Fr. Kovačič jo je v svoji Zgodovini lavantinske škofije na straneh 450—451 v celoti priobčil. V tej listini Eberhard dobesedno pravi: *constituimus cathedram episcopalem* (ustanavljamo škofijski sedež). Kot razlog navaja, da ne zmore vodstva zaupane mu črede in da želi to breme deliti z drugimi. Poudarja, da stori to z dovoljenjem papeža Honorija III. in v soglasju s salzburškim in lavantinskim kapitljem. Iz druge vsebine v listini pa odseva nam nepojmljiv strah, da bi se novi škof kdaj osamosvojil. Zato ne sme novega lavantinskega škofa voliti nikoli šentandraški kapitelj, kakor je to poskušal krški, marveč pripada ta izbira za vedno samo salzburškemu nadškofu. Prav tako sme za prošta v Št. Andražu biti izbran samo

član kapitlja v Salzburgu. Sledi še vrsta drugih jamstev za odvisnost od ustanovitelja. Te zahteve nam kažejo, kako velike težave je imel tedaj nadškof s krškimi škofijstvom in kapitljem. Ta odvisnost od Salzburga je trajala tudi po prestavitvi škofijskega sedeža 1859 v Maribor. Šele 1. maja 1924 je rimska stolica lavantinsko škofijo podredila neposredno sebi.

Tudi posvetitev prvega lavantinskega škofa Ulrika na binkoštno nedeljo, 14. maja 1228, nam priča, da je bila škofija ustanovljena šele 1228. leta. Posvetil ga je nadškof — ustanovitelj v Straubingu na Bavarskem, kjer so priredili turnir ob vrnitvi kralja Henrika, sina Friderika II., iz Italije. Zakaj bi ustanovitelj tri leta čakal na novega pomočnika? — Ker pa v ustanovitveni listini ni bil določen obseg nove škofije, je Eberhard II. izdal 1244 nov dokument (ddo Frisaci anno domini 1244), ki je bil na prošnjo lavantinskega prošta Ortolfa 1280 v Salzburgu obnovljen (ddo Salzburgi Idus Aprilis 1280), s katerim določa cerkve (župnije) in kapele, ki so bile tedaj podrejene lavantinskemu škofu. Našteti so sedem cerkvenih postojank, izmed katerih jih je sedaj šest zunaj naših meja. Tako je nastala škofija z najmanjšim obsegom in najskromnejšimi dohodki v srednji Evropi. Škof ni imel v Št. Andražu niti svoje cerkve — cerkev sv. Andreja je pripadala kornemu kapitlju — niti svoje hiše. Prebival je nekaj časa v Brežah (Friesach), pozneje v Wolfsbergu. Šele štirinajsti lavantinski škof Peter Kröll je 1361 postavil v Št. Andražu škofijski dom. Na ozemlju, ki je že tedaj pripadalo lavantinski škofiji, so sedaj naslednje slovenske župnije: Dravograd, Ojstrica, Muta, Remšnik, Pernice, Št. Jernej nad Muto, Radlje, Brezno, Kapla in Ožbalt ob Dravi.

Ker torej ni mogoče dvomiti, da je bila izdana ustanovitvena listina lavantinske škofije leta 1228, zato postavljamo njen začetek v to leto in ne v leto 1225.

DIE GRÜNDUNG DES BISTUMS LAVANT

Zusammenfassung

Die österreichischen Geschichtsschreiber K. Amon, F. Posch und J. Wodka setzten den Anfang des Bistums Lavant, des jetzigen Mariborer Bistums, ins Jahr 1225. Der Autor beweist auf Grund des Diplomatariums Codex Henrici, dass erst 1228 Untersuchungen über Bedarf und Bedingungen dieses neuen Bistums begannen und dass die Gründungsurkunde im Jahre 1228 ausgestellt wurde. In diesem Jahre wurde auch der Bischof von Lavant, Ulrich, eingeweiht. Ein unbedeutendes Territorium wurde dem Bistum mit der Urkunde Eberhards II. im Jahre 1244 zugeteilt. Endlich werden die slowenischen Pfarrgemeinden, die auf dem ursprünglichen Territorium des Bistums Lavant entstanden waren, aufgezählt.

Jože Koropec

SREDNJEVEŠKI MAJŠPERK

Dva kilometra zahodno od slovite Ptujске gore je stal svoje dni sredi varnega, hribovitega in romantičnega Savinskega med Polskavo na severu in Dravinjo na jugu imeniten majšperški grad, središče obsežnejše gosposčine in sestavni del obrambnega pasu proti ogrskim kraljem. Obvladal je ceste proti Ptuju, Poljčanam in Rogatcu. Obrobne leksikonske obravnave njegove preteklosti so ga rade zamenjavale z Maidburgom v bližnjih Apačah, še bolj pa z Mannsbergom severovzhodno od koroškega St. Vida ali pa z Mengšem (Mannsberg).

V Majšperku je bil doma Hertvik Majšperški (Mannesperch, do 1294), ki je izročil s svojimi sorodniki 1261 studeniškemu samostanu 14 kmetij v Razgoru (villa Raswor) med Slovensko Bistrico in Poljčanami, vendar polovico tega samo do smrti svoje sestre, nune v samostanu. Blizu gradu je takrat že stala cerkev, zaradi vodnatega okolja posvečena Miklavžu.¹ Okoli 1290 je opravljal važnejšo stražarsko službo v daljni Radgoni verjetno Hertvikov sin Hertvik. Od vladarja je imel v fevdu 5 kmetij v vasi, po njem imenovani »Hertwigesdorf« na Hercegovščaku. Še 1355 so živeli njegovi sorodniki v Radgoni in uživali tam posebne pravice.² Medtem (1322—1328) je zasedal drugi Majšperški, Hartnid, službo upravnika deželnoknežje ljutomerske gosposčine.³ Leta 1335 je pričal skupno s Friderikom, gospodarjem majšperške gosposčine.⁴ V drugi polovici 14. stoletja so Majšperški odtujevali svoje posesti. Friderik je prodal del posesti v Podlehniku Ptujskim 1354, Valter poldrugo kmetijo v Brezovi žičkemu samostanu 1378 in zamenjal posesti pri Pečkah s studeniškim samostanom za domce v Podložu 1384.⁵ Okoli 1410 je s Petrom, pričo zidanja ptujskogorske cerkve, izumrl rod Majšperških. Dedoval je Leutold Stichelberger (Stichelberg pri Dunajskem Novem mestu), ki je majšperško gosposčino prepustil nečaku Hartlu Holleneškemu (Hollenegg jugozahodno od Wildona). Že 1412 je Hartl sprejel deželnoknežje fevde, vezane na Majšperk: desetino, lov, ribolov, nižje sodstvo severno od Dravinje in visoko sodstvo južno od nje. Težje sodne primere severno od Dravinje so smeli v Majšperku samo delno raziskovati, v končno rešitev so jih izročali zbelovskemu sodišču.⁶ Holleneški so že predtem posegli v slovenski prostor. Hans je užival šentpavelske fevde v Dravski dolini

¹ Heinrich Appelt — Gerhard Pferschy, Urkundenbuch des Herzogtums Steiermark IV/I, 1900, št. 44 — Albert Muchar, Geschichte des Herzogthums Steiermark V, 1830, 302 — Hans Ptrechger, Die Untersteiermark in der Geschichte Ihrer Herrschaften und Gültten, Städte und Märkte, 1962 (Untersteiermark) 34.

² Untersteiermark, 44, 46.

³ Josef Andr. Janisch, Topographisch-statistisches Lexikon von Steiermark, II, 385, 386 — Untersteiermark, 53 — Hermann Wessner, Monumenta historica ducatus Carinthiae VIII, 1963, št. 758.

⁴ Albert Muchar, Geschichte des Herzogthums Steiermark VI, 1839, 273.

⁵ Untersteiermark, 95 — Avguštn Stegenšek, Konjiška dekantja, 1909 (Stegenšek), 270 — Albert Muchar, Geschichte des Herzogthums Steiermark VII, 1864, 27.

⁶ Untersteiermark, 101 — Hans Ptrechger, Die von Treun und von Monsberg, Landesfürst und Adel in Steiermark 3, 1950 (Ptrechger), 253.

in njegova hči Diemut vuzeniške fevde od Celjskih in nato (1429—1441) še salzburški Plechlhof pri Ptujju. Hans je bil od 1407 tudi gospodar Šaleka.

Hartla je nasledil v Majšperku sin Anton. Tudi on je užival vuzeniške fevde (1436), ki jih je še znatno pomnožil (1446), pa tudi šentpavelske fevde (1462). Njegovi podložniki so bili 1440 sogorniki v vinogradih ptujskih dominikancev v Narapljah, njegove so bile takrat tri podložne družine v Hajdošah, njegov je bil komaj zgrajen mlin v Bregu, njegov je bil končno tudi stolp v mestnem obzidju Slovenske Bistrice s posestmi v Kovači vasi (po 1457). V letih 1456 in 1457 je Anton upravljal še vuzeniško in mučko gosposčino. Konec 1474 je omenjen zadnjič med živimi.⁸ Njegov bratranec Andrej se je pojavil 1447 kot gospodar obširne hrastovške gosposčine v Slovenskih goricah in posesti v Gabrniku (1453). Andrejev sin Rajnpreht je gospodoval Hrastovcu vsaj od 1473 pa do svoje smrti 1479. Sorodstvene vezi z majšperškim Antonom so ga povezale tudi z Dravskim poljem. Leta 1473 je prejel deželnoknežje fevde Lancovo vas ter dvor in šest in pol kmetij v Popovcih, 1478 pa še salzburške posesti v Dornavi in pri Rogoznici.⁹

V Majšperku se je javljal od 1478 Antonov sin Hartman. Takoj po prevzemu dediščine je izročil stolp v Slovenski Bistrici in 4 kmetije v Mali vasi pri Poljčanah Antonu Grasslu. Leta 1478 je sprejel deželnoknežje fevde pri Majšperku in 1479 šentpavelske fevde v Dravski dolini. Ko je z njegovim sorodnikom Rajnprehtom izumrla hrastovška veja Holleneških, se je do smrti (1508) zaman potegoval za njegov Hrastovec, polastili so se ga Herbersteini. Poročil se je 1482 z Amalijo, hčerko Volfganga iz Apfaltra (severozahodno od Litije). Zapisal ji je svoje posesti in dohodke po Koroškem, posesti ob Velki pri Dravogradu, šentpavelske fevde, 5 posesti pri Trbonju in urad Vuzenico. Sorodniku Frideriku je 1484 pripomogel, da je postal oskrbnik konjiške gosposčine. Pri Hartmanu in njegovi razkošni ženi Amaliji se je mudil 1487 Paolo Santonino v škofovem spremstvu in med drugim občudoval močno grajsko obzidje z jarkom in nasipom in v okolici lepo sadno drevje. Ob koncu 15. stoletja je imel Hartman posesti tudi v Kovači vasi in pri Slovenjem Gradcu. S smrtjo je zapustil ptujskim minoritom majšperški urad Podlehnik.¹⁰

Grad Majšperk (G. M. Vischer)

⁷ Beda Schroll, Lehenverzeichnisse des Benedictinerstiftes St. Paul in Kärnten, AUC XXXIV, 1865 (Schroll), II/3 — Celjska fevdna knjiga, Mravljakov prepis v Pokr. arh. v Mariboru (Čfk), št. 39 — Untersteiermark, 72, 222, 224.

⁸ Schroll, V/80 — Čfk, št. 285 — Untersteiermark, 155, 166 — Hans Pirchegger — Wolfgang Sittig, Die mittelalterlichen Urbare der Minoriten und Dominikaner in Peillau, 1955 (Pirchegger — Sittig), 299 — Jože Koropec, Slovenjebisriški sveci v XIV. in XV. stoletju, Kronika XLII, 1985 (Koropec), 157 — Beda Schroll, Urkundenbuch des Benedictinerstiftes St. Paul in Kärnten, FRA XXXIX, 1876, št. 573, 585.

⁹ Untersteiermark, 33, 34, 71, 73, 97, 102 — Stegenšek, 270.

¹⁰ Untersteiermark, 34, 101 — Koropec, 157, 159 — Albert Starzer, Die landesfürstlichen Lehen, BKSGQ XXXII, 1902, 111/4 — Schroll, V/116, 117 — Pirchegger, 254 — Fritz Popelka, Amalej von Hollenegg, Verklungene Steiermark, 1948 (Popelka), 241 — Rudolf Egger, Die Reisetagebücher des Paolo Santonino, 1947 (Santonino), 137.

S Hartmanom je 1508 majšperški rod Holleneških izumrl. Posesti, tudi urad Podlehnik, je prevzela vdova Amalija. Še za njenega življenja je nastal 1534 urbar Miklavževe cerkve. Po njem je imela majšperška cerkev 2 podložni družini v Koritnem (Korintzen), 2 v Lešju, 1 v Podložu, 2 v Medvedcah (Berentschitz), 2 v Slapju (Schlegendorf) in 1 v Podlehniku. Od teh desetih družin je prejemale letno dobra 2 goldinarja (vrednost 1 vola) v denarju, 12 (mariborskih) korcev (po blizu 40 litrov) pšenice, 11 korcev ovsa, 1 korec zdroba, 26 kur, 2 kópuna, 110 jajc, 3 povesma prediva, 6 veder (po blizu 27 litrov) mošta in še desetine 18 korcev pšenice, 16 korcev rži, 15 korcev prosa, 8 korcev ovsa in 2 štar-tina (po okoli 500 litrov) vina. Vrednost vseh dohodkov je župnik ocenil na dobrih 10 goldinarjev. Leta 1535 je Amalija razdelila z obširnim testamentom svoje imetje: Neuhaus na Koroškem Herbersteinu, slovenjegraško posest Helfenbergom, Gallenstein Planinskim, vuzeniške posesti Holleneškim in Majšperk bratrancem Lambergom, Andreju, Danijelu, Hansu in Juriju. Nato je kmalu legla v grob sredi obeh mož, Holleneškega in Helfenberga, v ptujski minoritski cerkvi. Že 1539 so ptujski minoriti zaman skušali odvzeti urad Podlehnik Andreju Lambergu.¹¹

Ob imenjski cenitvi 1542 je bil Andrej že mrtev, cenitev sta opravila Hans in Jurij. Po ocenitvi je bil grad vreden 300 goldinarjev, pristava z dominikalno zemljo 500, deset dominikalnih vinogradov v Podlehniku, Lipnem, Koritnem in pri gradu 260, trije vrtovi v Koritnem 100, trije gozdovi v Lipnem, Majšperku in Žabjeku 300, trije ribniki 100, ribolov po Dravinji in Polskavi 100, lov 200 in deželsko sodstvo 200 goldinarjev. Na osnovi teh vrednosti in leta 1496 prijavljenih dohodkov (dobrih 133 funtov) so izračunali nov dominikalni del imenja blizu 58 funtov.

Gornina je pritekala v grad iz nad 200 vinogradov, kar so ovrednotili z dobrimi 34 funti imenja. Gorninski vinogradi so bili večinoma v Halozah okoli Podlehnika, le tisti v Zgornjem Savinskem v hribih med Polskavo in Dravinjo zahodno od gradu. Vsi gorninski vinogradi skupaj so bili ocenjeni z 2049 gol-

¹¹ Urbar za leto 1534 majšperške cerkve, imenjska cenitev ptujskogorske cerkve 1542, XXVI/368, Slajferski dcž. arhiv v Gradcu (Sda) — Robert Baravalle, Zur Geschichte der steirischen Masse II. ZHVS XXX, 1936 (Baravalle II), 73, 109, 141 — Pirchegger, 254 — Popelka, 221.

dinarji, vinograd poprečno 10,2 goldinarja. Sogorniki so bili domači podložniki, vsaj vsak drugi domači podložnik je bil sogornik, le v Lipnem in Klancih so to bili podložniki sosednjega ozemlja.

Kraj	Štev. vinogradov	Ocenjeno z goldinarji							
		—5	—10	—15	—20	—25	—30	—35	
Zg. Savinsko	69	24	34	8	2	1			prva omemba kraja
Stanošina (Stenuchinperg)	14	4	8	2					
Zakelj (Segkhlperg)	9	2	5	1	1				
Jablovec (Jeblennperkh)	15	6	3	3	3				
Meliše pri Sedlašku (Metlperg)	18	6	10	1				1	prva omemba kraja
Globoko (Globokoperg)	30	7	19	2	1			1	prva omemba kraja
Klanci pri Strajni (Khranntz)	28	3	11	7	2	3	1	1	prva omemba kraja
Lipno (Lipnenn)	38	7	7	11	9	4			
Skupaj	201	59	97	35	18	8	1	3	

Imenje podložnikov naj najprej predstavita tabeli:

Kraj	Št. podl. družin	Število ovc						Število koz				
		—5	—10	—15	—20	—25	—30	sk.	—5	—10	—15	sk.
Mihovci	14			1				12				
Zg. Pleterje	13	1	1					9				
Sp. Pleterje	11		2	1				32				
Njiverce	8	3		1				25	3	1		18
Savinsko	17								5			17
Pohorje	7	1	1		1		1	57		1		8
Trnovec	25								1	3		27
Slape	5										1	15
Podlehnik	29								6			22
Lancova vas	9								1			4
Skupaj	138	5	4	3	1		1	135	16	5	1	111

Kraj	Nepremičnine, ocenjene v goldinarjih										Konji					Govedo					Svinje					Kmetije:							
	St. družin		0	5	10	15	20	25	30	50	popr.	0	1	2	3	4	0	5	10	15	20	skup.	popr.	0	5	10	15	20	skup.	popr.	Kočarji	strednji	veliki
Šikole	3	1			1			1		14		3				2	1				11	3,7		2	1			13	4,3	1	2		
Mihovci	14			2	4	2	3	3		19	7	1	4	2		1	10	1	1	1		74	5,3	1	6	7			67	4,9	2	8	4
Zg. Pleterje	13			3	1	1	7	1		20	2	5	5	1		1	5	7				70	5,4	2	9	2			43	3,3	1	7	5
Sp. Pleterje	11				4	1	4	2		21	4	2	1	3	1		5	3	3			80	7,3	2	3	6			56	5,1		7	4
Apače	15		3	7		4	1			11	14				1	1	9	5				61	4	4	8	3			53	3,5	5	9	1
Lovrenc	16		2	3	5	5		1		13	10	3	3			1	8	5	2			100	6,2	3	9	4			63	4	3	8	5
Njiverce	8		4	3		1				8	6		2				6	1	1			36	4,5	4	3	1			13	1,6	3	4	1
Župa Savinsko	17		2	2		1	1	5	1	5	24	12	5			4	7	5	1			66	3,9	4	6	5	2		80	5,3	7	7	3
Pohorje	7					1	4		2	30	7						3	2	2			49	7	1	3	3			26	3,7	2	3	2
Župa Trnovec	25		1	11	10	3				12	3	11	8	3		1	6	14	4			170	6,9	4	10	10	1		122	4,9	2	10	13
Župa prl Zg. Pristavi	25		1			1	19	3	1	25	5	13	5	2		2	15	7	1			120	4,9	2	12	11			116	4,6	2	16	7
Župa pri Lešju (Haslach)	9	2	4	3						5	7	2					9					25	2,8	2	6	1			25	2,7	5	4	
Glivno	8		1	6		1				10	2	5	1			1	5	2				25	3,1		7	1			44	5,5	2	5	1
Korltno	6		2	4						6	1	4	1				4	2				29	4,9	1	4	1			25	4,2		5	1
Župa pri Podložu	18		3	11	2	1		1		10	5	8	4	1			9	7	1	1		110	6,1	1	9	7	1		117	6,5	2	9	7
Ptujska gora	10		9	1						3	9		1				6	4				6	0,6	1	9				27	2,7	8	2	
Slape	5		3	1		1				7	4	1				3	2					22	4,4		4	1			20	4	2	2	1
Pečke	4			1	3					11	1	3				1	3					7	1,8	3	1				2	0,5	2	2	
Urad Podlehnik	29		3	20	5	1				8	21	6	2			1	13	12	2	1		181	6,2	5	13	9	1	1	140	4,8	3	18	8
Lancova vas	9			9						8	4	3	2				5	4				49	5,4	2	5	2			39	4,3	1	8	
Bolečka vas	13		6	7						6	6	5		2		2	5	6				63	4,9	2	7	4			51	3,9	4	4	5

265 3 44 94 38 22 44 12 8 14 130 82 38 14 1 25 135 84 18 3 1354 5,2 44 136 78 5 2 1142 4,3 57 140 68

skupno 3636 goldinarjev skupno 204 konjev

Majšperk je imel 265 podložnih družin v 21 naseljih, od katerih jih je imenjska cenitev prvič predstavila kar šest: Savinsko (Sawiach), Pohorje (Pacherr), Trnovec (Ternetz) vzhodno od Ptujске gore, Zgornjo Pristavo (Neuhoffen), Glivno (Glimb) in Bolečko vas (Pollettendorff). Komaj osem let pred tem sta bila v urbarju majšperške cerkve prav tako prvič zapisana Slape in Koritno.¹² Edini gospodar v kraju je bil 1542 Majšperk še v Lešju (1440 Lesch), Podložu (1359 Puodlas, po 1359 nekaj posesti Ptujski, Studenice, Salzburg, Štatenberg, ptujski dominikanci, 1384 že delno Majšperk) in Lancovi vasi (okoli 1320, Lancendorff, 1473 v majšperški posesti).¹³ Deli Šikol (1374 Sycolach), Mihovc (1384 Munchdorf), Pleterij (1384 Pletriach), Apač (1227 Maydburch, 1450 Amtmanstorff), Lovrenca (1290), Njiverc (1227 Glibatsdorf), Ptujске gore (1400 Neustift), Pečk (1227 Suppedragen, 1267 Pechsendorf) in Podlehnik (1258 Lichtenegg) so se 1542 prvič omenjali kot majšperška posest in v vseh teh krajih so nastopale takrat še druge zemljiške gospoščine (Rače, Viltuš, Konjice, Štatenberg, Vurberk, Velika Nedelja, ptujski dominikanci in ptujskogorska cerkev).¹⁴

Izrazito majšperška naselja niso bila velika (na primer Glivno 8 družin, Bolečka vas 13 družin). Le župe in urad so zajemali širša območja razloženih naselij. Samo po Savinskem je bilo poleg 16 aktivnih posesti še 6 pušč, 5 od njih pridruženih aktivnim posestim. Nepremičnine (poslopja, njivske in travniške površine) podložnikov so ocenili s 60 funti imenja ali s 3636 goldinarji, kar bi pomenilo 14 goldinarjev poprečja na družino. Najbolj pod tem poprečjem so bile cinitve 3 do 8 goldinarjev v krajih Ptujсka gora, Lešje, Koritno, Bolečka vas, Slape, Podlehnik, Lancova vas in Njiverce, najvišje poprečje (19 do 30 goldinarjev) pa so izkazovali Mihovci, Zgornje in Spodnje Pleterje, Savinsko, Zgornja Pristava in Pohorje.

Majšperški podložniki so imeli ob cinitvi 204 konje. Pol družin je bilo brez njih. Konj ni bilo v Pohorju, prav malo so jih našli v Apačah, Slapah, na Ptujski gori, v Njivercah in Lešju, najbogatejše z njimi pa so bile podložne družine v obojnih Pleterjah in Trnovcu. Govejo živino so premgli skoraj vsi podložniki. Splošnemu poprečju 5,2 glave na družino so se odmikali najbolj na Ptujski gori (0,6), v Pečkah (1,8), Lešju (2,8) in Glivnu (3,1), pa zopet v Trnovcu (6,9), Pohorju (7) in Spodnjih Pleterjah (7,3). Skoraj šestina družin je bila brez svinj, splošno poprečje je naneseo 4,3 svinje. Skromno ovčerejo so poznali le v Pohorju in dravskopoljskih majšperških vaseh, kozjerejo pa samo na gospoščinskem vzhodu. Živinorejsko imenje je doseglo 43 funtov.

Dobra petina majšperskih družin je bila kočarska, prav tako dobra petina velikokmečka. Kočarji so imeli do 2 glavi vprežne živine, veliki kmetje pa vsaj 7. Kočarji so živeli najbolj na Ptujski gori, v Lešju in po Savinskem, nič ali pa prav malo pa jih je bilo v obojnih Pleterjah, Koritnu, Lancovi vasi, Trnovcu, Zg. Pristavi, Podložu, Slapah in Podlehniku. Velike kmete so pogrešali v Šikolah, Lešju, na Ptujski gori, v Pečkah, Lancovi vasi, Apačah, Njivercah, Glivnu in Koritnu, obilovali z njimi pa so le v Trnovcu.

Podložniki so se ukvarjali marsikje z obrtjo, kakor dajejo slutiti priimki: Šnajder (obojne Pleterje, Savinsko, Trnovec, Ptujсka gora), Veber (Lovrenc, Zg. Pristava, Glivno, Podlož, Slape), Šuster (Trnovec, Podlož, Ptujсka gora), Hafner (Podlož, Ptujсka gora), Sitar (Sp. Pleterje), Satler (Apače), Cimerman (Apače), Šmid (Lešje), Kursner (Ptujсka gora). V imenjski cinitvi so še nasto-

¹² Imenjska cenitev 1542 za gospoščino Majšperk, XX/271, Sda.

¹³ Pirchegger—Sittig, 276 — Unterstelermark, 100 — Muchar VII, 27 — Milko Kos, Urbarji salzburške nadškofije, 1939, 9 — Joseph Zahn, Ortsnamenbuch der Stelermark im Mittelalter, 1893, 50, 422.

¹⁴ Alfons Dopsch, Die landesfürstlichen Gesamturbare der Stelermark, 1910, 18/21, 18/27, 24/29, 104/42 — Hans Pirchegger, Die kirchliche Einteilung der Stelermark vor 1783, Erläuterungen zum Historischen Atlas II/1, 1940, 144 — Wladimir Levec, Pettauer Studien, Mittell. d. Anthropolog. Gesellschaft in Wien XXVII, 1898, 180, 185 — Imenjske cinitve 1542 za gospoščino (Sda): Štatenberg in Viltuš, III/19 — Konjice in Rače, XLV — Vurberk, XLIII/634 — velika Nedelja, XXXV/319 — Ptujski dominikanski samostan, XXVII/401 — Ptujskogorska cerkev, XXVI/368 — Unterstelermark, 85, 100, 122.

pali Ribič ali Fišer (Lovrenc, Glivno, Koritno), Milner (Slape), Ferk (Podlehnik), Kramar in Kramarič (Podlehnik, Slape). Upravni položaj je poimenoval podložnike s priimki Zupec (Apače, Podlehnik), Supan (Savinsko, Trnovec, Zg. Pristava), Ambtman (Podlehnik), Majer (Podlož) in Forstner (Trnovec). Za izvor prebivalca so bili zgovorni priimki: Turk (Apače, Lancova vas), Šalamon (Zg. Pleterje, Mihovci), Krabat (Zg. Pleterje, Sp. Pleterje 4, Apače, Njiverce), Vezjak (Podlehnik), Korošec in Korošak (Zg. Pleterje) ter Goričan (Zg. Pleterje).

Celotno majšperško gosposčino so ovrednotili 1542 s 195 funti imenja (1/400 deželnega imenja). S tem je bil majšperški grad sedež najiminenitnejše dravskopoljske gosposčine.¹⁵

Leta 1543 je bilo treba poročati o dohodkih gosposčine. Brata Lamberga sta javila zahtevane podatke skupno za Majšperk in Šalek. Ker je šaleška gosposčina pomenila pri imenjski cenitvi le slabih 22 funtov imenja, odbijemo od skupnih dohodkov iz leta 1543 dobro desetino, da ugotovimo približne dohodke Majšperka. Skupni dohodki so bili takšni: 39 in pol goldinarja, 16 (graških) četrtov (po okoli 80 litrov) pšenice, 79 četrtov rži, 75 četrtov ovs, 18 četrtov ajde, 13 četrtov prosa, 63 dunajskih veder (po okoli 62 litrov) vina, 5 kopunov, 207 kur, 160 jajc, 62 utežnih funtov (po okoli 560 gramov) prediva in 4 utežne funte sira. Ker je svoje čase tudi slovenščino obvladujoča Amalija razpolagala še z drugimi gosposčinami, si je lahko privoščila visok luksus, kakor ga je opisal Santonino. Plemkinja je prirejala 1487 škofovemu spremstvu razkošne pojedine (srebrna posoda, ples do jutra ob piskacih, grajski norec, osem jedi za večerjo), se razkazovala vedno v drugih oblekah (samo ena je bila vredna 250 volov), pri tem pa silila svoje goste, ko jih je pogostila na prostem pri Janezovi cerkvi na Janškem vrhu, naj kar najbolj jedo, da ne bi kaj ostalo okrog stoječim Haložanom.¹⁶

Lamberga sta izvedla imenjsko cenitev tudi za majšperško cerkev in 1543 javila njene dohodke. Cerkveno dominikalno posest (njive, travnike) in dohodke sta ocenila z blizu 3 funti imenja, deset podložnikov (med njimi Vebra, Šusterja in Korošca) pa s 4 funti imenja:

Nepremič- nine, ocenjene v goldi- narjih: 18 gold.	Konjli		Govedo				Svinje				Kočarji	srednji	veliki	
	0	1	0	—5	sk.	popr.	0	—5	—10	sk.				popr.
10	3	7	3	7	22	2,2	3	6	1	23	2,3	3	7	—

Leta 1543 so bili cerkveni dohodki takšni: 4 goldinarji in desetine — po 8 (graških) četrtov pšenice, rži in prosa, 4 četrti ovs in 2 in pol štartina mošta.¹⁷

Do 1570 je gospodoval Majšperku Jobst Lamberg. Njegovi trije sinovi so si gosposčino razdelili. Tej delitvi so sledile vedno nove in nove, mnogo so tudi odprodajali in na začetku 17. stoletja je bila majšperška gosposčina le še senca nekdanje pomembnosti. Na srečo je Georgius Matheus Vischer 1681 grad upodobil, 14 let pozneje je zgorel.¹⁸

¹⁵ Imenjska cenitev 1542 za gosposčino Majšperk, XX/271, Sda — Anton Melik, Stajerska, 1957, 361—363.

¹⁶ Imenjska cenitev 1543 za gosposčino Majšperk, XX/271, Sda — Santonino, 150—156 — Robert Baravalle, Zur Geschichte der steirischen Masse I, ZHVS XXIX, 1935, 63, 79, 85.

¹⁷ Imenjski cenitvi za majšperško faro 1543 in 1546, XXIV/319, Sda.

¹⁸ Reinhart Bachofen — Wilhelm Hoffer, Jagdgeschichte Steiermark II, 1926, 456 — Pirchegger, 235 — Georgius Matheus Vischer, Topographia ducatus Stiriae, 1661, 196/1.

MAJŠPERK IM MITTELALTER

Zusammenfassung

Am südlichen Rande des Draufeldes entstand als Bestandteil des Verteidigungsgürtels gegen das Reich der ungarischen Könige auch die Burg Majšperk. Ihre Besitzer waren die Herren von Majšperk (1261 bis ca. 1410), Holienegger (1412—1538), Lamberger seit dem Jahre 1539 und nach ihnen auch andere. Die Gülterschätzung 1542 zeigt, daß die Herrschaft von Majšperk sehr bedeutsam war (1/400 des Landesgrundstückertrages), ihre 265 Untertanen-Familien lebten in 21 Ortschaften in der Nähe der Burg. Die Untertanen waren meistens mittlere Bauern, die außer dem Ackerbau auch noch Viehzucht und Weinbau betrieben. Bald nach der Gülterschätzung begann die Herrschaft zu verfallen.

Jakob Richter

BOŠTJAN GLAVINIČ DE GLAMOČ IN NJEGOV OPIS RUSIJE

I

Razni epitafi po naših sakralnih in profanih prostorih ostajajo mnogim nerazumljivi in zato nezanimivi. Deloma jih je oglodal zob časa, deloma so sedanjemu rodu zaradi tujega jezika samo popisani kamni iz nekdanjih dni. V resnici pa niso ti nagrobni spomeniki samo spomin na pokojne in izraz pietete do njih, odpirajo nam tudi pogled v življenje naše preteklosti.

V nadžupnijski cerkvi sv. Jurija v Slovenskih Konjicah stoji poleg drugih lepo ohranjen spomenik iz 17. stoletja, ki nam pove, da je tam pokopan nekdanji senjski škof Boštjan Glavinič. Zakaj si je ta mož izbral Slovenske Konjice za kraj svojega počitka? Iz napisa na spomeniku razberemo, da je bil po rodu iz Pična v Istri, da je bil mnogo let cesarjev dvorni kaplan in član cesarjevega odposlanstva v Moskvo ter tolmač za ruski jezik, nato dvajset let župnik v Konjicah in devet let škof v Senju, umrl pa je 5. decembra 1697. Napis je sestavljen v latinščini, vklesan v belo marmornato ploščo velikosti 52,5 × 59,5 cm, nad napisom je vdolben grb s hišo, cerkvijo in gradom (Nehaj v Senju!), nad katerim se dvigajo škofovske insignije. To skupino obletavajo trije ptiči, kar nakazuje verjetno tri pomembnejše postaje Glaviničeve življenjske poti: Dunaj, Konjice, Senj. Že samo ta epitaf zbudi obiskovalcu slutnjo, da je pod spomenikom pokopan zanimiv kos naše domače in splošne zgodovine.

Boštjan Glavinič je bil rojen 1630 v Pičnu v Istri, ki je sedaj majhna vas, a je bil skozi 1200 let (524—1788) škofijski sedež (Peden), pomemben tudi za naše kraje. Žal nimajo v Pičnu ohranjenih matičnih knjig iz 17. stoletja. Zato smo pri ugotavljanju Glaviničevega rojstva vezani na drugotne vire. Poleg opisanega epitafa nam o Glaviničevem rodu govori njegov testament, shranjen v deželnem arhivu v Gradcu.¹ V tem testamentu se je Boštjan Glavinič podpisal sam s tresočo se roko in dostavil: natus Pitinensis ex Istria Imperiali (rojen v Pičnu, v avstrijskem delu Istre). Avstrijski zgodovinar Hugo Weczerka je ta Pitinensis bral Citinensis in sklepal, da je bil Glavinič rojen na Cetinju, kar je glede na dodatek ex Istria Imperiali skoraj neodpušljivo.² Najbolj nam vprašanje Glaviničevega rodu pojasni doslej neobjavljen napis na hrbtni strani slike dr. Franja Glavinča, Boštjanovega prastrica, glagoljaša in hrvatskega zgodovinarja, v frančiškanskem samostanu na Trsatu. Sliko je oskrbel in napis sestavil Boštjan Glavinič. Ta napis se glasi: Familia Glavinichiana ortum trahit ex Nobili Stemate Minorum de Glamotsch insigni bono et Arce haereditaria eiusdem Stematis sita in Bosnia Argentina, vulgo ut volunt alii, dicta Herce-

¹ Deželni arhiv v Gradcu (Stelermärklisches Landesarchiv), Schranne und Landrecht, Inventarium des Glavinischen Nachlasses 1—55. Zahvaljujem se višjemu deželnemu arhivistu dr. G. Pferschyju za ljubeznivo posredovanje gradiva.

² Glej Zeitschrift für Ostforschung XI, Wien 1962, 428. Glaviničev podpis v oporoki je res napisan tako, da mora vsakdo, kdor ne pozna njegovega dodatka Pitinensis, brati tukaj Citinensis.

Nagrobalk Boštjana Glavinica
v Slovenskih Konjicah

govina. Occupata a Turcis Bosnia coactus fuit mutare sedem ammissis fortunis ut et plures aliae Familiae, ideoque Fratrum unus in Croatiam se recepit, quae linea est extincta, secundus in Moscoviam, et tertius in Istriam Canfanarum situm, vulgo dictum dei Castelli, unde descendit praefatus F. Franciscus Glavinish, qui Provinciam Bosniae Croatiae non tantum conservavit, sed egregie auxit... Et haec gratiae memoriae titulo Pronepos Sebastianus Glavinish Episcopus Segnensis et Modrussensis Sacrae Caesar. Regiaeque Maiestatis Consiliarius ex Istra Imperiali Petina oriundus curavit annotari. [Glaviniceva družina izvira iz plemenitega rodu gospodov v Glamoču. Ta rod je imel v posesti znatno premoženje z dednim gradom v srebrni Bosni, ki jo hočejo nekateri po domače imenovati Hercegovina.³ Ko so Bosno zasedli Turki, je bil primoran spremeniti svoje bivališče, kakor mnoge druge družine, in zapustiti svoje imetje. Tako se je eden od bratov zatekel v Hrvaško, njegova veja je izumrla. Drugi je odšel v Rusijo, tretji v Istro v kraj Kanfanar, ki se mu po domače pravi Kasteli. Od tod izhaja sprednji (naslikani) F. Franc Glavinic, ki ni bosensko hrvaški provinci (franciškanov) zagotovil samo obstoja, temveč jo je odlično povečal... Da se je to zapisalo, je iz hvaležnega spomina poskrbel Boštjan Glavinic, ki izhaja iz Pična v cesarski Istri, škof senjski in modruški, svetovalec svetega cesarsko-kraljevega veličanstva.]

Malo je verjetno, da bi si bil to genealogijo izmislil Boštjan Glavinic sam, posebno, ker jo potrjujejo tudi drugi zgodovinski dogodki. Znano je, da so v 15.,

³ Naselje Glamoč leži v zahodni Bosni na Glamočkem polju in ne pripada Hercegovini.

16. in 17. stoletju pribežali iz Bosne in drugih od Turkov ogroženih dežel mnogi prebivalci v severne in obmorske kraje, tudi v Slovenijo in Istro. Pribežniki iz Glamoča v Istro so zgodovinsko ugotovljeni leta 1538. Medtem ko so Uskoki v Senju postali povečini pirati, so se novi naseljenci v Istri, v pazinskem okraju, lotili obdelovanja zemlje in na dodeljenih pašnikih gojili živino, posebno ovce. Avstrijski del Istre je bil rodovit, a zaradi kuge in raznih nemirov slabo naseljen. Zato je privabljal begunce, ki so imeli veselje do poljskega dela. Tudi Glavinici so bili poljedelci. Njihovo plemstvo (nobile stemma) se je verjetno opiralo samo na znatnejše družinsko premoženje. Lahko bi dostavek »de Glamoč« pomenil tudi samo krajevni izvor rodbine. Značilno je, da Boštjan v svojem življenju ni uporabljal tega častnega naslova. Med zapuščinskimi akti v deželnem arhivu v Gradcu pa najdemo originalno diplomu, izdano 10. decembra 1668, s katero mu cesarski dvor priznava plemstvo. Zaradi plemstva je obravnavalo njegovo zapuščino okrajno sodišče v Gradcu (Landschranne).⁴ Tako iz trsatskega napisa kakor iz zapuščinskih spisov pa sledi, da je imela Glaviniceva družina skupno last, katere so bili deležni vsi družinski člani. Svoj delež pri družinski lasti, pri hiši in vinogradu v Istri je Boštjan že štiri mesece pred svojo smrtjo 1. avgusta 1697 odstopil bratrancu njegovega imena, ki je bil tedaj vikar v Ločah pri Konjicah in je umrl kot nadžupnik pri sv. Križu v Rogaški Slatini. (H. Weczerka misli, da so Laatsch — Velike Lašče!) Upravitelj družinskega imetja v Istri je bil ob času Boštjanove cesije Marij Glavinic, Bernard Glavinic pa je to cesijo potrdil. Tudi ta cesijska listina je priložena zapuščinskim aktom. Navidezna težava nastane, ko odpremo M. Sladovičevo zgodovino senjske škofije⁵ in beremo, da škof Boštjan Glavinic izhaja »iz obitelji siromašne ali mnogodične redkimi glavami«. Če pa pomislimo, da begunska družina ob pobegu iz Bosne ni mogla vzeti s seboj svojih nepremičnin in da je v Istri spreminjala svoje bivališče (Kanfanar — Pićan), nam je Sladovičeva pripomba razumljiva. Od kraja so se naselili v Kanfanaru, kjer je bil rojen Boštjanov prastric dr. Fr. Glavinic, pozneje so odšli v Pićan, kjer so se ustalili. Tesna rodbinska povezanost se nam kaže v tem, da je dr. Franjo Glavinic vzgojil in šolal Boštjana, ki je iz hvalečnosti oskrbel njegovo sliko in napis na Trsatu, Boštjan pa je pozneje skrbel za vrsto svojih nečakov in bratrancev, od katerih sta se dva šolala v gimnaziji v Rušah.⁶ Eden od nečakov, poznejši dr. Sebastijan Glavinic, je študiral v Ferdinandeumu v Gradcu.⁷ Za tega je Boštjan, že kot škof, zaprosil pri dunajskem dvoru, da se mu podeli žusemski beneficij pri župni cerkvi v Konjicah, kar se je tudi zgodilo. Ta beneficij je ustanovil okoli 1470 vitez Ivan Žusemski, oskrbnik konjiške gosposčine in sodnik deželskega sodišča. Po ustanovitvi je dobila ustanova ime: Siessenhaimerstift St. Joannis Baptistae. Na ustanovo so bile vezane določene bogoslužne dolžnosti, obsegala pa je hišo v konjiškem trgu, posestvo in 55 podložnikov na osmih krajih.⁸ Na posestvu te ustanove je škof Boštjan med svojo potjo na Dunaj 1697 umrl. V Enciklopediji Jugoslavije 3, Zagreb 1958, 474, najdemo sicer nerazumljiv podatek, da je umrl »pri Sv. Ivanu kod Gojničkog Trha, Štajerska, 1698«. Sv. Ivana pri Konjicah ni in tudi letnica smrti je napačna. Iz zapuščinskih spisov je razvidno, da je umrl 5. decembra 1697, kar je zapisano tudi na epitafu v konjiški cerkvi.

O šolanju Boštjana Glavinica nimamo neposrednih dokazil. Nekoliko nam to vprašanje razjasnijo šematizmi senjske škofije — npr. Schematismus cleri dioecesis Segniensis et Modrušiensis seu Corbaviensis 1907 — kjer stoji v vrsti

⁴ V Glavinicemem zapuščinskem konvolutu so tudi pravne arhivalije njegovih sorodnikov, npr. Jožefa, dr. Sebastijana, Nikolaja itd.

⁵ Manollo Sladović, *Povesti biskupljah Senjske i Modruške ili Krbavske*, Trst 1856.

⁶ *Notata Rastensta antiquissimis documentis desumpta...* (Ruška župnijska kronika pri župnijskem uradu v Rušah). Imena dijakov nekdanje ruške gimnazije 60.

⁷ Ta je dosegel v Gradcu dvojni doktorat, filozofije in medicine, bil dvakrat poročen, prvič v Konjicah z Julijano pl. Bartholotti, drugič v Gradcu z Julijano Terezijo pl. Catharin. Tudi njegovi zapuščinski spisi so v zgoraj navedenem konvolutu.

⁸ H. Pirchegger, *Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gültlen, Städte und Märkte*, München 1962, 142.

senjskih škofov za imenom Sebastianus Glavinic pripomba: ordinis sc. Francisci strictioris observantiae (iz reda sv. Frančiška strožjega izpolnjevanja pravil). Postal je torej redovnik frančiškanskega reda. Če upoštevamo, kakšno vlogo je ta red igral v Bosni (»ujaki«) ter rodbinsko povezanost v Glaviničevi družini, potem se nam zdi, da se ne motimo, če trdimo, da je Boštjana vzel v mladosti njegov prastric na Trsat, kjer je bil samostanski predstojnik in vodja tedanje bosensko-hrvatske redovne province, kateri »ni samo zagotovil obstoja, temveč jo je odlično povečal«. Ta provinca je namreč v Glaviničevem času pritegnila v svoje območje tudi frančiškanske samostane v tedanji Kranjski in se je imenovala bosensko-hrvatsko-kranjska provinca. Na Trsatu je bil tedaj frančiškanski klerikat, to je teološka šola za duhovnike frančiškane.⁹ Na Trsatu pa je bil tudi sedež glagoljaštva, to je staroslovenskega obrednega gibanja s posebno abecedo. Dr. Franjo Glavinic je po naročilu cerkvene sinode v Bribiru 1624 popravil prvotne domače starocerkvenoslovenske obredne knjige po ruskem cerkvenem besedilu, dosegel, da so mu odstopili glagolsko tiskarno hrvatskih protestantov, ki so jo ob protireformaciji zaplenili v Urachu in je ležala v Gradcu, dal jo je prenesti v Rijeko, kjer so nato tiskali popravljene obredne tekste. Glagolica je bila v rabi tudi v avstrijskem delu Istre, to je v pazinskem okraju, kjer so bili doma Glavinici. Boštjanu je bil to domač obredni jezik. Verjetno je bila ravno glagolica tista, ki je Boštjanu preusmerila življenjsko pot, da je iz preprostega redovnika postal »dvorni človek« Leopolda I.

Na Dunaju so tedaj trepetali pred turško nevarnostjo in pripravljali odločilni spopad z osmanskim cesarstvom, ki je segalo pred njihova vrata. Želeli so si zavarovati zaledje in so iskali pomoč za skupni nastop proti Turkom. Zato so sklenili poslati posebno odposlanstvo v Moskvo, ki naj bi skušalo doseči pomirjenje med Rusijo in Poljsko. Cesar Leopold I. je imel šele dobrih dvajset let. V njegovem imenu je sestavljal delegacijo cesarjev tajni svet, v katerem je imel odločilno besedo grof Ivan Ferdinand Porcia, cesarjev vzgojitelj in »najvišji dvorni mojster«. Porcia si je 1660 pridobil avstrijsko Istro in je dobro poznal to deželo.¹⁰ Vedel je za glagoljaše in verjetno tudi za sorodnost njihovih obredov z ruskim bogoslužjem. Ker so morali delegaciji, ki je bila namenjena v Moskvo, dodeliti tudi ruskega tolmača, so na njegovo priporočilo poklicali Boštjana Glavinica na Dunaj.¹¹ Ni prav verjetno, da je tedaj že obvladal ruski jezik. Toda sorodnost ruščine z njegovo materinščino in poznanje glagolice sta ga priporočala za to službo. Viri kažejo, da je Glavinic tudi nemščino obvladal samo pasivno. Ruske govore je vedno najprej prevajal v latinščino in šele njegov pomočnik v nemški jezik. Ohranjena pa so nekatera njegova italijanska pisma. Mogoče, da je pred tem študiral v Italiji kakor njegov prastric Franjo, ali pa se je italijanščino naučil v Istri.

V začetku leta 1661 se je začela delegacija za Rusijo zbirati na Dunaju. Ker je bil Glavinic edini duhovnik v delegaciji, ki je štela 19 članov, so mu zaupali tudi dušnopastirske posle za to osebje. Zaprošiti je moral za spovedno sodnost, to je za pravico spovedovanja na tujem ozemlju (facultas excipiendi confessiones). Listina o podelitvi te pravice je ohranjena v vatikanskem arhivu.¹² Izdal jo je nuncij na Dunaju, kardinal Scipione Pannochieschi d'Elce dne 14. februarja 1661. Glavinic je dobil zadevna pooblastila ne samo za člane odposlanstva, temveč za vse, ki bi ga med potjo skesani prosili za odvezo (... extendimus quo ad alios extra dictam Commissionem, qui poenitentes ad rem accederent in itinere...). Iz tega pooblastila tudi izvemo, da je bil vodja odposlanstva Avguštin pl. Meyerberg, član cesarskega dvora, njegov pomočnik pa Horatius Guilelmus Calvucci, »consiliarius in regimine«, svetnik pri vladi. Odposlanstvo je odpotovalo z Dunaja februarja 1661 in se vrnilo nazaj septembra 1662. Mudili so se torej v Rusiji nad poldrugo leto. O tem potovanju, o doživljajih v Rusiji,

⁹ P. Mauro Faidiga, *Chronologiae historicae descriptio Provinciae Bosnae delm Bosnac-Croatiae* ... 1777. Rokopis v knjižnici frančiškanskega samostana v Ljubljani.

¹⁰ Dr. Josip Gruđen, *Zgodovina slovenskega naroda*, 909.

¹¹ M. Sladović, *Fovesti*, 113.

¹² Archivio Vaticano, Nunziatura di Vienna Reg. 24, fl. 75

o gospodarskih, verskih in zemljepisnih razmerah te dežele je Glavinic napisal za cesarja zanimivo poročilo v latinščini, ki nosi sedaj naslov »Relatio de rebus Moscoviticis cum epistola ad Leopoldum I. imp.« (Poročilo o ruskih razmerah in pismo cesarju Leopoldu I.). Rokopis obsega dvanajst strani v oktavnem formatu in je shranjen v avstrijski narodni knjižnici na Dunaju, rokopisni oddelek, št. 8578.¹³ O vsebini tega spisa pozneje.

Gotovo se je Glavinic med bivanjem v Moskvi popolnoma naučil ruščine, ker so ga po vrnitvi zadržali na dvoru kot ruskega tolmača. Kadarkoli je prišla iz Rusije kaka deputacija, je nastopal kot posredovalec. Iz ohranjenih spisov v dunajskem dvornem arhivu (Haus-, Hof- und Staatsarchiv), je mogoče ugotoviti, da so se ruska odposlanstva mudila na Dunaju 1663, 1665, 1667, 1682 in 1687 in vedno se omenja pri sprejemih tudi Boštjan Glavinic. 1. oktobra 1664 mu je bilo dodeljeno mesto dvornega kaplana. To službo je obdržal do leta 1677.¹⁴ Nekatere indicije kažejo, da so mu to službo podelili predvsem zaradi ureditve plače, ker službenega mesta ruskega tolmača pri dvoru ni bilo, bil pa je dvor v stalnih denarnih težavah.¹⁵ Pa tudi to imenovanje mu ni prineslo ravno sijajnih dohodkov. Sodobnik Leopolda I., ki je dobro poznal dvorne razmere, O. Rink, pravi v svoji knjigi Leopolds Thaten (Leopoldova dela), da je imelo šest dvornih kaplanov na leto po 200 forintov plače, medtem ko so dvorni pisarji prejeli po 400 forintov, kuhar 240, perica pa celo 320 forintov. Če je v takih razmerah in v takem položaju Glavinic zaprosil za žusemski beneficij in za nadžupnijo v Konjicah, mu ne moremo zameriti in očitati pohlepnosti.

Po cerkvenem pravu je morala imeti vsaka cerkev svojega odvetnika, zavetnika ali branilca. Ti advokati so imeli dolžnost skrbeti za red pri cerkvah, zastopati so morali cerkve v svetnih zadevah pred sodišči, pregledovati so morali cerkvene račune. Zato so prejeli določene cerkvene dohodke in smeli so pobirati tržnino od prodajalcev pri cerkvah. Navadno so bili advokati cerkev lastniki gosposčin, na katerih teritoriju so bile cerkve. Gosposčino Konjice so si po izumrtju rodbine grofov Walsee 1466 pridobili habsburški vladarji.¹⁶ Leta 1469 jim je bila potrjena pravica do zavetništva in patronata nad konjiško nadžupnijsko cerkvijo. Kot patron je smel cesar tudi izbrati in škofu predlagati župnika, če je bilo to mesto prazno. Tako si je Boštjan Glavinic s pomočjo Leopolda I. pridobil konjiško župnijo. Na podlagi dostopnih virov ni mogoče dognati, kdaj se je to zgodilo. Če je navedba na epitafu, da je bil dvajset let konjiški župnik, resnična, potem je bil imenovan na to mesto 1669 ali 1670. Ne sme nas motiti, da je bil tedaj in še sedem let pozneje dvorni kaplan. V tistem času so imeli mnogi več cerkvenih služb naenkrat. Kot dvorni kaplan očitno ni bil preveč zaposlen. Če so ga pa na dvoru potrebovali za tolmača, so ga lahko poklicali iz Konjic. Ker je večkrat odhajal na Dunaj, je povzročil s tem doma razna obrekovanja. To izvemo iz njegove prošnje na dvornega mojstra 5. marca 1688, da se mu prizna naslov resničnega dvornega kaplana in ruskega tolmača, toda brez plače, ker je bil, kadar ga je cesar potreboval, že tako obdarjen. Ta častni naslov potrebuje samo kot ščit proti obrekovalcem (pro scuto adversus calumniatores). V narodni knjižnici na Dunaju hranijo v rokopisnem oddelku pod št. 7385 tudi »Relationes privatae, Autographum Imperatoris Leopoldi I. continens expensas proprias 1671« (Zasebni računi, Obsegajoč lastne izdatke 1671). V tem rokopisu stoji npr. na strani 17: Aprilis dem 8. den Glavinic 150 fl. Glavinicu je torej cesar sam dajal občasne nagrade. Pa tudi častni naslov resničnega dvornega kaplana in ruskega tolmača so mu brez obotavljanja po-

¹³ Nationalbibliothek, Wien, rokopisni oddelek, Hs. 8578, Hs. 10214^k, Ms 7385. Zahvaljujem se univ. prof. dr. Fr. Hausmannu in dr. H. Petersu za fotokopije in prepise.

¹⁴ Dr. C. Wolfgruber, Die k. u. k. Hofburgkapelle . . . Wien 1905, 614.

¹⁵ Rink, Leopolds des Grossen Röm. Kaisers wunderwürdiges Leben und Thaten, Leipzig 1708. O denarnih razmerah na Leopoldovem dvoru str. 7 in 104–106.

¹⁶ H. Pirchegger, l. c., 141.

delili.¹⁷ To dokazuje, da so ga potrebovali tudi potem, ko je bil že župnik v Konjicah.

V Slovenskih Konjicah je Glavinic preživel svoja najlepša moška leta. Zal nam manjka glede njegovega tamkajšnjega delovanja glavni vir, to je konjiški župnijski arhiv, ki je med zadnjo vojno izginil neznano kam. Za materialna sredstva se mu ni bilo treba boriti, saj je imela župnijska nadarbina veliko posestvo in 80 podložnikov na 34 krajih.¹⁸ Poleg tega je užival še žusemsko ustanovo, ki je imela svoj sedež v Jamniku. Konjiška župnija je obsegala v tistem času vso sedanjo konjiško dekanijo brez Stranic in Skomarja. Pri oskrbovanju tega obsežnega ozemlja je Glavinic uvidel potrebo, da ustanovi na primernih krajih samostojne dušnopastirske postojanke. Tako je s privoljenjem nadrejenega oglejskega patriarha nastal samostojni vikariat v Zrečah 1675, v Ločah pa 1681. Čeprav je pravno ustanovil samostojni vikariat v Čadramu šele goriški nadškof grof Karol Mihael Attems 1762, je že v Glavinicem času na pozneje omenjenih čadramskih oltarjih zapisan vikar Andrej Gosnik. Zelo verjetno je, da je Glavinic poskušal ustanoviti tudi čadramski vikariat, a zaradi bližine Konjic ni dobil potrebne privolitve. Zaradi pravic nad sedanjo župnijsko cerkvijo Matere božje v Špitaliču je imel spor z žičkim samostanom.¹⁹ V domači župni cerkvi je postavil veliki oltar,²⁰ v čadramski podružnici sv. Miklavža na Koritnem pa dva oltarja, ki nosita napis: *rectore parochiae Fabiano Sebastiano Glavinitsch de Glamotsch* (v času župnikovanja F. Boštjana Glavinica). Na oltarju v Ločah pa je stal napis: *Impensis Sebastiani Glavinitsch de Glamotsch Altari S. Joannis Baptae Hoc Portatile Comparatum fuit 1684* (prenosni kamen za oltar sv. Janeza Krstnika je bil oskrbljen na stroške Bošt. Glavinica 1684). Ta oltar je stal prvotno v kapeli žusemske ustanove sv. Janeza Krstnika v Konjicah, ki je bila pod nečakom dr. Sebastijanom Glavinicem opuščena. Figuralno bogati oltar sv. Družine v čadramski podružnici sv. Barbare je dal Glavinic obnoviti in pozlatiti.²¹ Tudi rožnensko kapelo pri konjiški župni cerkvi, v kateri je našel svoj počitek, je po vsej verjetnosti postavil on. Prvotno stavbo, ki jo je postavil, pa so v 18. stoletju razširili in poslikali. To so samo dela, ki so jim časovni viharji prizanesli. Več bi o njegovi tedanji delavnosti gotovo našli v patriarhalnem arhivu v Vidmu (Udine).

Ker je bil Glavinic leta 1689 predlagan za škofa v Senju, najdemo že to leto v Konjicah novega župnika, grofa Rudolfa Antona Coroninija, zopet »dvornega človeka«.

Senj ob Jadranskem morju, ki je bil dolgo hrvatsko kulturno središče z najstarejšo tiskarno na slovanskem jugu, je postal 1690 zadnja in najvišja stopnja Glavinicove službene kariere. Friderik III. si je pridobil od papeža Pija II. Piccolominija 1446 privilegij, da smejo avstrijski vladarji predlagati v imenovanje nekatere škofove na svojem ozemlju. To pravico so vedno vneto uporabljali. Razumljivo je, da je hotel imeti cesarski dvor na izpostavljeni in kočljivi točki ob turški meji svojega zaupnika. Že leta 1650 je bil imenovan za senjskega škofa Boštjanov prastric dr. Franjo Glavinic, ki pa je imenovanje odklonil in ostal navaden redovnik. Ko pa je bil 1689 senjski škofijski sedež zopet izpraznjen, je dvor izbral Boštjana, ker je bil po svoji narodnosti, sposobnosti in zanesljivosti za to mesto primerna oseba. V vsej senjsko-modruški škofiji je bila v rabi glagolica. Glavinic je bil glagoljaš. Senjski škofje so v tistem času večinoma prebivali na Trsatu. Glavinic je bil tu kakor doma. Njegovo zanesljivost so lahko dovolj preizkusili v času službovanja na Dunaju. Zato ga je Leopold I. 16. aprila 1689 predlagal za škofa v Senju.²² Papež Aleksander VIII. ga je 8. maja 1690 potrdil in 8. februarja 1691 je sprejel na

¹⁷ C. Wolfsgruber, l. c., 163.

¹⁸ H. Pirchegger, l. c., 142.

¹⁹ Arh. vatic. Liber actorum iudicialium 1669—81, f. 156.

²⁰ Dr. Avg. Stegenšek, Konjiška dekanija, Maribor 1909, 48.

²¹ J. Somrek, Oltar in umetnost, Dom in svet 1896, 347—352.

²² Deželni arhiv v Gradcu, Inventarium Glav., 4.

Dunaju škofovsko posvečenje. (Pomote: dr. A. Stegenšek pravi v Konjiški dekaniji 49, da je bil potrjen 8. maja 1670, H. Weczerka pa, da je bil posvečen 8. februarja 1961.) Zanimiv je odlok rimske stolice o Glaviničevem imenovanju. Za senjskega škofa je bil samo potrjen predlog Leopolda I. kot ogrskega kralja. S tem je Rim priznal zgoraj navedeni privilegij Habsburžanom, ki so si 1526 pridobili Senj, Ferdinand II. pa ga je 1632 razglasil za kraljevsko svobodno mesto. Za modruškega škofa pa je bil imenovan »po prosti podelitvi apostolske stolice«. Modruška ali krbavska škofija je bila ustanovljena 1185 iz Splita in je obsegala Krbavo in polovico Like. Svoj sedež je imela prvotno v Udmini, od 1460 dalje pa v Modrušu na vznožju Velike Kapele. Pred turškim vpadom je v tej pokrajini prebivalo samo katoliško prebivalstvo. Ko so modruški škofje zbežali pred Turki in Hrvatsko Primorje, se je modruška škofija 1640 združila s senjsko. Ker sta bili Lika in Krbava do leta 1689 pod turško oblastjo, je imel Rim glede te škofije proste roke in ni bil vezan na privilegij, dan Habsburžanom. Zato je v Glaviničevem odloku razumljiv navedeni odstavek. Ta zgodovinska reminiscenca ima poseben prizvok ravno sedaj, ker je 21. avgusta 1969 Senj prenehal biti škofijski sedež in je senjsko-modruška škofija po odločitvi rimske stolice pridružena nadškofiji na Rijeki.

O Glaviničevem škofovanju so v senjskem škofijskem arhivu ohranjeni razni dokumenti. Z narodnostnega vidika je pomembno njegovo prizadevanje, da bi svojo škofijo izločil iz madžarske ostrogonske metropolije, kateri je tedaj zaradi politične tradicije pripadala prav tako, kakor škofija v Zagrebu. Želel jo je podrediti splitski nadškofiji. Kakor si je v tem času prizadeval zagrebški škof Aleksander Mikulić de Brokunovac (ki je odkupil Valvasorjevo biblioteko), da bi v Zagrebu osnoval nadškofijo, tako si je Glavinič želel zopetno podrediti v splitskemu nadškofu. To nam kaže, da se hrvaški element že v času, ko še narodnost ni igrala skoraj nobene vloge, pod Madžari ni dobro počutil. S splitskim nadškofom Stefanom Kozmom je Glaviniča družilo stanovsko prijateljstvo. Zato so njegove želje še bolj razumljive. Ko je poročal v Rim o svoji škofiji, je vpletel v poročilo prošnjo, naj se odpravi »očitni nered glede pristojnosti« (manifesta iurisdictionis turbatio) in naj senjsko škofijo podredijo splitski nadškofiji. Prošnjo je podkrepil z dvema razlogoma: z zemljepisnim, ker je po morju komunikacija s Splitom enostavna, in s političnim, ker je vladar o upravičenosti te spremembe že obveščen. Vendar se je trudil zaman. Šele 1852 je Zagreb postal nadškofija in Senj je bil podrejen njej.

Glavinič se je kot škof moral boriti z velikimi materialnimi težavami in pri tem se mu je gotovo večkrat stožilo po donosni konjiški župniji. Od obeh škofij, ki jih je upravljal, so ostali samo drobci, glavno ozemlje so zasedli Turki, ki so mnoge cerkve in župnišča porušili in cerkveno organizacijo uničili. Na teritoriju tostran turških mej so zakupniki dominijev Frankopanov in Zrinjskih, ki jih je zaplenila država, zasegli tudi cerkvena zemljišča in niso priznali pridobljenih cerkvenih pravic. Ko je Glaviniču cesar Leopold priznal zapuščino njegovega prednika Hiacinta Demetrija v vrednosti 2000 forintov zato, da si postavi škofijski dvorec na Trsatu, sta mu barona Rigoni in Androka to postavitev preprečila. Po Herbersteinovi zmagi nad Turki sta leta 1689 prišli Lika in Krbava zopet pod avstrijsko upravo in Leopold I. je 3. marca 1691 ti dve pokrajini znova cerkveno podredil senjski škofiji. Toda novi državni upravniki, ki so bili podrejeni graški komori, so nastopali tako oblastno in prizadeli škofiji take krivice, da se je moral Glavinič 18. maja 1692 s posebno pritožbo obrniti naravnost do cesarja. Iz te pritožbe izvemo, da so državni kapetani sami nastavljali duhovnike, ki so prišli od bogve kod, na tamkajšnje župnije, domačo duhovščino metali v ječe, da so si privajali cerkvene in škofove dohodke, pregledovali cerkvene račune, sestavljali neresnična poročila o cerkvenih razmerah in jih pošiljali komori, madžarskemu primasu, nunciju in celo rimski stolici, da so ovirali versko življenje itd. Drastična in za tedanje razmere značilna je v pritožbi pripomba, da hočejo kapetani v cerkvah sedeti na škofovem sedežu in nočejo, kakor nekdanj Fran kopani in Zrinjski, klečati med vernim ljudstvom v cerkveni ladji.

Zdi se, da se Glavinic s svojo pritožbo cesarju ni prikupil. Prav izrazit spor pa je nastal med njima, ko je cesar sam nastavlil Antona Fiorinija de Bleunberga za modruškega arhidiakona in si prisvojil nad tem mestom patronske pravice. Glavinic je gledal v tem nezakonito poseganje v cerkveno pravo in je Fioriniju odtegnil dohodke. Nato je cesar sam pisal 31. maja 1692 Glavinicu ostro pismo, v katerem mu zatrjuje svojo nenaklonjenost in nejevoljo (gravem nostram disgratiam et displicentiam regiam) zaradi tega ukrepa. Ta napetost je šla tako daleč, da so na cesarskem dvoru začeli razmišljati, kako bi Glavinica odstranili iz senjskega škofijskega sedeža. Izbrali so mu že naslednika, Jakoba Constanzija, opata iz Vespriana na Madžarskem. Glavinicu so poslali v podpis pobotnico, da privoli na letnih 600 forintov apanaže in se odpove škofiji v korist Constanzija. Glavinic je podpis ogorčeno odklonil, češ da s cerkvenimi službami ne trguje, in je nepodpisano pobotnico po posebnem notarju vrnil Dunaju. — Vse te dokumente hrani senjski škofijski arhiv.

Lika pa je ostala nemirna tudi pod avstrijsko upravo. Prvotni naseljenci, kolikor jih je še ostalo, so težko gledali, kako so si novi pribežniki z juga pridobili boljšo zemljo in uživali naklonjenost vojaških krogov, ki so vodili upravo. Ščasoma tudi na Dunaju niso več verjeli poročilom svojih kapetanov. Verjetno je dobil Glavinic neposredno naročilo, naj obširneje popiše razmere v komitatih Like in Krbave. Tako je nastal spis, ki nosi naslov: *Brevis et compendiosa duorum Comitatum Regni Croatiae Licae et Corbaviae descriptio* (Kratek in strnjen opis dveh komitatov kraljevine Hrvatske Like in Krbave). Celoten spis je objavljen v Sladovičevi Povesi biskupijah Senjske i Modruške ili Krbavske, Trst 1856, 29—39.

Glavinic je po odhodu Turkov prehodil Liko in Krbavo in vzpostavil znova cerkveno organizacijo. Po lastnem opazovanju je orisal v navedenem spisu zemljepisne, etnografske, verske in gospodarske razmere v puščobnih pokrajinah. Pri vsakem kraju navaja število prebivalcev, posebej, koliko bi od teh bilo sposobnih za vojaško službo, opisuje cerkve, bivališča in razvaline, poroča, kje bi bile mogoče nove naselbine, opisuje trpljenje in muke Ličanov pod Turki, kakor so mu o njih pripovedovali očividci, in omenja spore med prvotnimi in novimi naseljenci. Sladović (str. 115) sicer pravi, da je ta opis sestavil »sëgurno« Martin Brajković, Glavinicev naslednik, ki ga je 1696 spremljal po Liki in Krbavi. Primerjava z Glavinicevim delom *Relatio de rebus Moscoviticis* pa nam pokaže isto besedje, isti slog in isti način opazovanja. Ni nobene dvoma, da je tudi *Brevis et compendiosa descriptio Licae...* delo Boštjana Glavinica. Njemu ga pripisuje že prof. dr. J. Modestin v Narodni enciklopediji II, 658 in prav tako Enciklopedija Jugoslavije 3, 474. Zavzetost za potrebe prebivalstva in razumevanje njihovih tegob, ki odsevata iz spisa, sta pač najbolj zanesljivi znamenji, da je to poročilo napisal domačin, kakor je bil Glavinic.

II

Glavinicev opis Rusije *Relatio de rebus Moscoviticis* je bil doslej pri nas skoraj popolnoma neznan. Dr. Avguštin Stegenšek ga sicer omenja v svoji Konjiški dekaniji,²³ toda samo mimogrede, ko pravi: »Gotovo je Glavinic potoval tudi po Ruskem, ker se od njega nahaja poročilo o ruskih zadevah... v rokopisu c. kr. dvorne knjižnice« (str. 48). Po vsej verjetnosti je imel Stegenšek pri rokah katalog tedanje dvorne, sedanje narodne knjižnice na Dunaju. Z rokopisom samim se pa ni ukvarjal, sicer ne bi bil v lsti knjigi (str. 36) pripomnil: »... (Glavinic je bil) prideljen od cesarskega dvora kot tolmač avstrijskemu poslanstvu v Rusiji.« Avstrija v Glavinicevem času (1630—1697) poslanstva v Rusiji še ni imela, temveč je pošiljala od časa do časa posebna

²³ A. Stegenšek, 1. c., 48.

odposlanstva v to deželo, ki se je pod vladarsko hišo Romanovov razvila v pravo velesilo in je Avstrija upala, da ji bo v pomoč proti turški nevarnosti.²⁴

Glaviničev opis Rusije se začinja s posvetilnim pismom cesarju Leopoldu I. (1657—1705). Iz tega pisma izvemo, da je ruske razmere popisal na željo nuncijskega na Dunaju in da je enak popis namenil tudi cesarju, ki je bil sicer »o stanju Moskovijskega tako točno poučen«. Spis je napisan v lepo čitljivi latinščini, ni pa datiran. Podpisal ga je: Humillimus Subditus C. Capellanus Sebastianus Glavinich (Najponižnejši, pokorni ces. kaplan Boštjan Glavinič). Ta podpis nam pove, da spis ni nastal takoj po vrnitvi odposlanstva iz Rusije 1662, temveč nekoliko pozneje, ko je bil Glavinič že dvorni kaplan. To je postal 1. oktobra 1664. Še eno indicijo glede nastanka spisa imamo v poročilu. Na strani 4 M v rokopisu stoji: Czarus, si adhuc in humanis degit, annum agit trigesimum sextum circiter (Če car še sedaj živi, ji približno v šestintridesetem letu). Car Aleksej Mihajlovič, ki je vladal Rusiji v letih 1645—1676, je bil rojen 1629.²⁵ Iz tega lahko sklepamo, da je Glavinič napisal svoje poročilo okoli leta 1665. Če bi dalje iskali v spisu navedbo znanstvenih virov ali zadevne literature, bi se trudili zaman. Vsebinska razodeva, da Glavinič sploh ni uporabljal takih pripomočkov. Napisal je pač to, kar je v Rusiji doživel, videl ali slišal. Ravno ta neposrednost doživetja napravi njegov opis posebno zanimiv. Ko začinja prikazovati rusko ozemlje, pravi, da je neizmerno. Slišal pa je od »zgodovinarjev in holandskih trgovcev«, da meri po dolžini in širini 600 nemških milj, to je približno 4500 km. Ta navedba je nekoliko pretirana. Tudi ne pove, od katerih zgodovinarjev je to izvedel. Pač pa se v spisu pogosto sklicuje na holandske trgovce. Ker so mu bili ti ljudje blizu po veri in ker so Rusijo s svojim blagom večkrat prepotovali, so bili nedvomno njegovi glavni informatorji o razmerah v deželi. Želel pa je biti pri svojem pisanju točen oziroma kritičen, zato pravi na drugem mestu: »... an veritati sint Holandorum relationes consentaneae...« (če so poročila Holandcev resnična). Prav tako se zavaruje glede resničnosti, ko pripoveduje o tem, kar je slišal na dvoru.

Velikost Rusije primerja z osmanskim imperijem, od katerega ni mnogo manjša (eo non multo foret inferior). Tisti del dežele, ki so ga prehodili, je zelo rodovit in bi bil primeren za oranje. Če bi posekali gozdove in posejali žito, bi jim dajala zemlja obilen pridelek. Ko opisuje razsežnost te zemeljske gmote, pravi, da je vsa dežela razdeljena v kneževine, katere upravljajo vojvode, ki so sedaj podložni samo enemu cesarju. Ti upravniki, ki jih imenuje tudi palatini, so postavljeni samo za tri leta, nato jim sledijo zopet drugi. Glavinič našteva 54 takih kneževin, ki skupno sestavljajo »Moskovijsko«. Pri Arhangelsku dostavlja, da je to pristanišče pri Sibiriji, da od tam prihaja sobolja kožuhovina, pri Jugoriji pravi, da po mnenju nekaterih od tam izvirajo Ogri, pri Samojedih pa, da to ime kaže, da so se tam nekoč ljudje med seboj používali. Prebivalce deli v glavnem v dva dela: v Moskovljane (Ruse) in Tatare. O Rusih pravi, da prekašajo druge in so njihovi gospodarji. O Tatarih, ki se od Rusov ločijo po veri in jeziku, trdi, da prebivajo po poljih in gozdovih posebno v Sibiriji, Jugoriji, Čerkeziji, v Kazanu in Astrahanu. Tatarom prišteva torej tudi Čerkeze, Jugrijce in prebivalce Sibirije. Sam je Tatare opazoval avgusta 1661, ko so pred Moskvo prignali ogromno čredo konj, ki so jih v enem tednu prodali, bolne in šepave pa pojedli. Ko je opazil, da nosijo mnogi izmed njih v škatlicah na prsih iz lesa izrezljane glave žrebet, je sklepal, da so to malikovalci, ki »do današnjega dne častijo malike«. Zvedel pa je, da so že mnogi Tatare prestopili v pravoslavlje (Moscoviticum schisma amplectuntur). Na dvoru je tega leta car vzdrževal dva sinova sibirskih knezov, ki jima je bilo prvotno ime Dosts in Jest Soltan, po krstu pa sta se imenovala Peter in Aleksej Aleksejevič. Pred tridesetimi leti je prestopil v pravoslavlje knez Čerkezov, ki se sedaj imenuje knez Jakob Čer-

²⁴ O meddržavnih odnosih med Avstrijo in Rusijo in o avstrijskem posredovanju za premirje med Rusijo in Poljsko v 17. stoletju glej dr. A. F. Příbram, *Gst. Vermittelungs-Politik v Archiv für österr. Geschichte* 75 B, 1889, 417—480.

²⁵ A. Rambaud, *Geschichte Russlands*, Berlin 1891, 352—374.

keski in je poglavar dvornih knezov, imenovanih bojari, carjevih svetovalcev. Zelo ljubi glasbo in vzdržuje zbor glasbenikov, sestavljen iz Poljakov.

Nad ogromnim ozemljem vlada neomejeno car ali veliki knez Moskovije — sam. »Ut per volo, per nolo solus regat atque gubernet« (Hočeš, nočeš, sam vlada in upravlja). Njegovo ime je Aleksej Mihajlovič. Ta je res vladal Rusiji v letih 1645—1676 in je priključil po zatrti vstaji kozakov 1654 Rusiji Ukrajino, po bojih s Poljaki pa je svojo državo razširil prek Smolenska in Kijeva na levi breg Dnjepra. Glavinič pravi, da se je car poročil leta 1647, ko je bil osemnajst let star in je že dve leti vladal, z Marijo, zakonsko hčerjo plemenitaša Elije Daniloviča, ki je bila stara dvaindvajset let. Te navedbe potrjujejo tudi zgodovinarji Rusije, le da nekateri trdijo, da se je žena pred poroko pisala Miloslavski. Glavinič, ki je sicer trezen opazovalec, carja izredno poveličuje. Pravi, da je že po svoji postavi knez, da je dostojanstven in vljuden in da ima vse potrebne telesne odlike. Če bi bil še pravoveren, bi po njegovem mnenju bil po pravici vladar velike množice. Nobenega svetnega vladarja nima za sebi enakega razen njegovega cesarskega visočanstva Leopolda I. Iz razgovorov na dvoru je mogel spoznati, da nimajo v Rusiji nikogar za resničnega vladarja sveta, temveč samo njegovo cesarsko vzvišenost in lastnega velikega kneza. Turško cesarstvo imajo za ‚zmešnjavo‘ in ga malo cenijo. Iz teh Glaviničevih besed ne odseva samo vdanost do lastnega vladarja, temveč tudi težnja, da bi v njem prebudil pogum in željo po tesnejših zvezah z ruskim carjem.

Nato opisuje življenje na carjevem dvoru. Pravi, da ima vladarjeva družina že več otrok, našteva dva sina in šest hčera. Starejši sin Aleksej Aleksejevič je prestolonaslednik. Zato ga ne sme do dvanajstega leta nihče videti razen njegovega vzgojitelja in petih bojarov, ki mu strežejo. Ko doseže predpisano starost, ga predstavijo ljudstvu in mu uredijo poseben dvor. Car ima tudi tri sestre, ki prebivajo v posebni hiši in bi se smele poročiti samo s tujim knezom (princeps exterus), ki bi bil pravoslavne vere. Na dvoru se hrani pri štirih mizah, car pri svoji, carica pri svoji, prestolonaslednik zopet pri posebni in drugi otroci zase. Samo ob določenih dnevih jedo za skupno mizo.

Če bi ostal moskovski veliki knez brez zakonitih naslednikov v lastnem rodu, potem postavijo za njim kot vladarja predstojnika carjevih hlevov, ki ga imenujejo konjušnik (koniussej). Ako car umrje brez odraslih sinov in ne opravlja vrhovne vladarske dolžnosti že poprej njegov namestnik, potem izberejo takoj tega ali drugega, bolj primernega in ga razglasijo za vrhovnega vladarja.

Najmočnejši vtis pa je hotel Glavinič doseči z opisom carjevega bogastva. S svojim poročilom nam pokaže gospodarsko sliko ‚predevropske‘ Rusije. Pravi, da ne ve zanesljivo, kakšno premoženje ima car, nedvomno pa je njegovo bogastvo zelo veliko. V Moskvi so vse gostilne njegove in razen v teh si nihče ne upa prodajati pijače. Carju pripadajo dohodki iz zlatih, srebrnih in vseh drugih rudnikov, le železo je v prosti prodaji. Kožuhovina, ki je ima Rusija v obilju, je vsa carjeva. Sobolji kožuh boljše vrste ali krzno črne lisice prodajajo tudi v Rusiji po 100 goldinarjev. Laj, konopljo, juhtovino, pepel jesenovine, ki ga uporabljajo v Angliji in na Holandskem za barvanje sukna in izdelovanje mila in stekla, pokupijo cesarjevi uslužbenci, nato spravijo to blago v pristanišče Arhangelsk, kjer ga prodajo Angležem in Holandcem. Carino pa po njegovem pobirajo samo v pristanišču, potem smejo trgovci uvoženo blago razvažati in prodajati po vsem cesarstvu. Car je lahko bogat, saj denar stalno priteka v Rusijo in le v neznatni meri odteka. Doma imajo obilico prehranskih potrebščin, iz tujine ne potrebujejo ničesar, kvečjemu vino, ki ga malo pijejo, ker raje uživajo žganje, in pa začimbe, sukno in svilo za obleke.

Pri vsem tem so pa prebivalci Rusije zelo zdržljivi in odporni, bolj kot vsak drug narod. Če jim primanjkuje hrane, lahko zdržijo samo pri kruhu, soli in vodi. Kadar so na potu, se zadovoljijo z vrečico moke. Ko pridejo do vode, nasujejo vanjo moke in dodajo soli ter si pripravijo brez kuhanja jed, s katero si utešijo glad, nato so spet čili in veseli ter začnejo prepevati in igrati. Tudi zaradi te skromnosti vsega svojega ljudstva se lahko car ponaša kot eden od najmočnejših vladarjev Evrope.

Poleg gospodarske trdnosti je Glavinic pravilno gledal moč Rusije v njeni vojaški sili. Zato trdi, da carjeve mogočnosti ni mogoče podcenjevati. Njegova vojska je pred začetkom bojov s Poljaki štela 200.000 mož. To število je zbral brez vidne škode za poljedelstvo. Carja so ubogali konjenica in pešaki, čeprav niso vedeli, kaj hočejo doseči Poljaki in sosedni sovražniki. Pripovedovali so mu, da vsa vojska sestoji iz domačih podložnikov. Čeprav jo vadijo in vodijo častniki, kakor polkovniki, podpolkovniki, stotniki in kapetani, ki so tuje narodnosti, ima vendar najvišje poveljstvo vedno ruski general. Posebno častniki dobivajo redno svojo plačo, polkovniki npr. „nič več“ kakor 40 goldinarjev na mesec. To je bila za tedanje tamkajšnje razmere zelo lepa plača.

Glavna naloga tedanje avstrijske delegacije v Moskvi, kateri je pripadal Glavinic, je bila, da doseže premirje med Rusijo in Poljsko. To, kar se je Herbersteinovemu odposlanstvu 1526 vsaj deloma posrečilo,²⁶ je ostalo tokrat le pri željah. Glavinic pravi v svojem spisu, da »svet ne vidi konca tej vojski med Rusi in Poljaki«. Bolj pravilno bi se po njegovem morala ta vojska imenovati boj med Rusi in Litvanci, ki imajo veliko vojvodino z glavnim mestom Vilnom. Rusi so zajeli že veliko število ujetnikov in jih privedli v Moskvo. Si referentibus credendum est (Če je obveščevalcem mogoče verjeti), je teh ujetnikov, odraslih in otrok, že nad sto tisoč. Ko pri ujetnikih ločijo plemiče od navadnega ljudstva, pošljejo vse tiste, ki nočejo prestopiti v pravoslavje, deloma v Sibirijo, deloma v moskovske pokrajine. V Moskvi jih puščajo, da pod nadzorstvom straže beračijo. Glavinic se je v neki pivnici z njimi srečal, se z njimi pogovarjal in nekatere celo spovedal (confessiones excepi). Nekateri od ujetnikov pa prestopijo v pravoslavno vero. Glavinic navaja imenoma tri primere: plemiča Pavla Potockega, sorodnika poljskega kralja, ki je študiral v kolegiju Germaniku v Rimu, nekega zdravnika Aleksandra Leciviusa, ki je bil doma iz Rima, in nekega redovnika Ludovika. Zadnja dva sta mu trdila, da sta prestopila prisiljena, kar se Glavinicu ne zdi verjetno. Pripoveduje pa o ujetih jezuitih, da raje vse pretrpijo, »kakor da bi s tako ogromnim madežem onečastili svojo dušo«. Dobil je nekje tudi pismo, s katerim je Pavel Potocki prosil patriarha za krst, in ga v celoti navaja. Potocki pravi v pismu, da je srečen, da bo lahko po takem brodolomu (naufragium) »sprejet po božji volji v sveto pravoslavno vero, ki mu bo prinesla mnogo upanja«. Dalje pripoveduje v pismu, da je bila tudi njegova mati pravoslavne vere. Ko so ga krstili po pravoslavnem obredu, mu je car podelil upraviteljstvo pokrajine Ustjuja (ob ustju reke Juge), ki je bila ena od najsiromašnejših. Čisto naravno je, da se Glavinic kot duhovnik v svojem spisu bolj obširno peča z rusko cerkvijo. V času, ko se je mudil v Moskvi, je bil njen poglavar patriarh Nikon. O njem trdi, da je bil sin protopopa ali arhiprezbiterja, medtem ko drugi zgodovinarji pravijo, da je bil kmečki sin.²⁷ Njegovo pravo ime je bilo Nikita Minin. Bil je metropolit najprej v Novgorodu (1649—1652), potem v Moskvi (1652—1666). Poskušal je izvesti cerkveno reformo, a je zadel na odpor (razkolniki!). Ko je v svojem hierokratizmu, tj. v hierarhičnem poseganju v zadeve svetne vlade, zapravil tudi naklonjenost carja Alekseja, ga je cerkveni zbor 1666 odstavil. Glavinic pripoveduje o njem, da je bil po naravi zvit in prekanjen mož, ki ni znal drugega jezika, kakor cerkveno slovanščino in nekoliko grščine (modicissime degustatas graecas et Cyrillianas). Pri tem ne smemo pozabiti, da je bila starocerkvena slovanščina v Rusiji še v 18. stoletju literarni jezik in da je prva ruska slovnica izšla šele 1755. Imel pa je patriarh na svojem dvoru izobražence iz Grčije, ki so dobro obvladali oba jezika. Prebival je v vasi Jeruzalem, ki je oddaljena osem nemških milj od Moskve. Tam je postavil sijajni samostan, toda ne za redovnike, temveč zase. Že nad deset let ni več prebival v glavnem mestu, na sedežu patriarhata.²⁸ O tem, zakaj je zapustil Moskvo, je Glavinic slišal razne domneve. Nekateri so mu pravili, da se je dvorno plemstvo zarotilo zoper njega, drugi,

²⁶ Sigismund Herberstein. Moskovski zapiski, Ljubljana 1951, 159.

²⁷ Alber M. Ammann, Abriss der ostslawischen Kirchengeschichte, Wien 1950, 270.

²⁸ A. M. Ammann pravi, da je Nikonovo „pregnanstvo“ v Jeruzalemu trajalo samo osem let (1658—1666).

da je bil pobudnik vojske s Poljaki.²⁹ Zopet drugi so mu trdili, da je začel kovati zlat denar, zaradi katerega so mnogi obubožali.³⁰ Tudi to je slišal, da je patriarh poskušal s svojimi navodili in nasveti voditi carjev dvor. Ti zadnji njegovi obveščevalci so se gotovo najbolj približali resnici. Nobeden pa mu ni upal v tem sporu omeniti carja samega. Patriarhu so podložni metropolit (nadškofi), škofi, arhimandriti (predstojniki pravoslavnih samostanov) in vsi redovniki, katerih je v Rusiji zelo mnogo. Samo v Velikem Novgorodu je bilo po njegovem sedemdeset samostanov. Moskovske cerkve niso neprijazne.³¹ O manjših cerkvah pravi, da jih je v Moskvi okoli tisoč, kar je gotovo pretiravanje. Vsaka cerkev ima vsaj štiri ali pet zvonov, mnoge tudi po osem ali deset. Posebej omenja veliki zvon v Kremlju, o katerem ve, da je ogromne teže in da meri njegov obod okoli trideset komolcev. Holandski katoličani so mu pripovedovali, da so pri ulivanju tega zvona primešali 40.000 tolarjev srebra. Kadar se oglasijo vsi ti zvonovi, nastane takšen hrup, da se ljudje na ulici več ne razumejo med seboj.

O duhovščini in plemstvu trdi, da na splošno niso bili izobraženi. Spoznal je samo enega meniha, Epifanija iz Kijeva, ki je poznal grško in latinsko abecedo in pisavo. Verjetno je bil to znameniti Epifanij Slavinecki, ki so ga poklicali iz Kijeva v Moskvo, da bi pripravil cerkveno reformo.³² Ta mu je pripovedoval, da redovniki v Kijevu študirajo filozofijo in teologijo po grških in latinskih knjigah, ki jih prek Poljske dobivajo iz Carigrada. Pokazal mu je tudi nekaj takih knjig. Iz tega vidimo, da je izobrazba v Rusijo prihajala iz Ukrajine.

V moskovske knjižnice ga niso pustili, ker so do vseh tujih odposlancev nezaupljivi. Opazil je, da je ruska narava tako zaprta, da ničesar ne razodeva, temveč če le more, prikriva to, kar ima. Odposlance tujih vladarjev imajo posebno v začetku na sumu, da so prišli bolj preiskovat njihove zadeve, kakor pa razpravljat z njihovim vladarjem. Tudi Sigismund Herberstein je v svojih zapiskih enakega mnenja. Med svetnimi odličniki Glavinic najbolj pohvali Fedorja Mihajloviča Ertiševa. Ta je bil vrhovni predstojnik carjevega dvora. Razumel je latinski jezik, a je dajal pravilne odgovore le v ruščini, »ker še ni bil popolnoma vajen latinske govorice« (siquidem exercitium linguae latinae necdum perfecte possidebat). Pravili so mu, da ga je poučeval v latinščini neki dominikanec. Glavinic trdi, da je bil prijeten in v vsakem pogledu pošten človek. Holandski trgovci so ga imeli za jezuita. — Bilo bi nadvse zanimivo, če bi se bil Glavinic srečal v Moskvi s svojim rojakom zgodnjim panslavistom dr. Jurjem Križaničem (1618—1683), ki je bil kot književnik od 1659 v službi carja Alekseja. Toda ta učenjak širokega obzorja je bil nekaj mesecev pred prihodom avstrijske delegacije v Moskvo pregnan v Sibirijo. Prav verjetno je, da je bil 'dominikanec', o katerem pravi Glavinic, da je poučeval Ertiševa v latinščini, ravno dr. J. Križanič, ki je končal svoje nemirno življenje kot dominikanski pater v bitki za Dunaj 1683.³³

Pri vsej pomanjkljivi izobrazbi, ki jo je v Rusiji ugotovil, pa mora Glavinic vendar priznati, da duhovščina in plemstvo zelo dobro poznata sv. pismo, posebno Davidov psalterij, ki ga znata na pamet. Posebno strogo se pa držijo posta. Mnogi vseh 40 dni pred veliko nočjo ne uživajo nič drugega kakor kruh in vodo. Tudi ko je posta konec, si ne privoščijo nikakšne razkošnosti, temveč raje obdarujejo reveže. Žalostno se mu pa zdi versko življenje na deželi. Preprosti ljudje ne poznajo druge molitve razen: Isos Christos, pomiluj grešnika. Pri tem vzkliku se ponovno prekrizajo in obrnejo proti svetišču. Če jih kdo vpraša, zakaj se ne naučijo očenaša in angelskega pozdrava (zdravemarije), mu

²⁹ A. Raumbaoud, l. c. 356, pravi, da je bil pobudnik vojske s Poljaki bojar Morosov.

³⁰ O cerkvenem denarnem gospodarstvu v Rusiji glej M. Pokrovski, *Russische Geschichte*, Berlin 1930, 92—96.

³¹ Stolnico in cerkev v Kremlju je zgradil v 16. stol. italijanski stavbenik Aristotel Fioroventi.

³² A. M. Ammann, l. c. 269.

³³ V. Jagić, *Zivot i rad Jurja Križanića*, Jugosl. Akademija, Zagreb 1917.

odgovorijo, da so zato potrebne višje šole in da naj tako molita car in patriarh, medtem ko oni zanju pridno delajo. To ponavlja Glavinič tudi v poklonilnem pismu cesarju Leopoldu I. leta 1670, kjer mu piše: *Rogatus agricola, cur orationem Dominicam ignoret, respondere consuevit, similia Czarum et Patriarcham decere, sua autem interesse pro iisdem operose laborare.* (Kakor zgoraj v slovenščini!) Zdi se, da je ta 'logika' Glaviniča posebno zabavala, ker si jo je tako dobro zapomnil.

V pravoslavno liturgijo se Glavinič ne spušča. Ni pa mogel prezreti ruskih ikon, to je svetih podob. V rokopisu *Relatio de Moscoviticis* jih sicer ne omenja. Rokopisni oddelek narodne knjižnice na Dunaju pa hrani še drug Glaviničev dokument. Pod št. 10214^k je debelejši list papirja v velikosti 600×525 mm, v moderni vezavi, o katerem trdi Stegenšek (str. 48), da je razlaga ruskega prenosnega oltarja. Če pa preberemo besedilo na tem kartonu, potem vidimo, da je to Glaviničeva čestitka cesarju Leopoldu za novo leto 1670 s pismom, v katerem mu razlaga pomen ruskih ikon, ker mu nekatere poklanja. Poklonilno pismo zavzema ves srednji del kartona, ob robovih pa so razni latinski, večinoma svetopisemski napisi. V tem pismu pripoveduje Glavinič, da je v Rusiji polno takih slik, kakršne poklanja cesarju. Imajo jih po svetiščih in na domovih. Ne slikajo jih samo na platno, temveč tudi na oskobljan les. Če hiša take ikone nima, pravijo, da v njej ni Boga. Pred ikonami se križajo in opravljajo svoje kratke molitve. Tujec, ki vstopi v hišo, mora najprej pogledati ikono in se prekrižati, šele potem lahko pozdravi hišnega gospodarja in opravi svoj posel. Po Glaviničevem mnenju so morale biti cesarju poklonjene slike nekoč last kakega odličnika, ker imajo srebrne okvire in luknjice, v katerih so bili nedvomno dragi kamni. Mogoče, da je Glavinič poklonil cesarju samo eno podobo, na kateri so bile razne slike (effigies) in upodobljeni različni prizori, kakor kažejo obrobni napisi: križanje, vstajenje, vnebohod itd. Ker darilo, o katerem govori pismo, ni ohranjeno, nam ostane ta karton s svojimi obrobnimi napisi vendar uganka. Podpisan je B. Glavinič z dodatkom *Istrianus Pitinensis*.

Glavinič pa je moral prinesiti iz Rusije več takih ikon s seboj za spomin. V samostanu Rein pri Gradcu hranijo z veliko častjo rusko Marijino ikono, o kateri trdi njegov zgodovinar, da je dar grofa Forgacza iz Konjic, iz druge polovice 17. stoletja. Grof Forgacz je bil brat prve žene Erazma Tattenbacha, ki se je po Erazmovem obglavljenju zavzel za svojega nečaka Antona. Odpeljal ga je v samostan Rein, kjer se je šolal na državne stroške, postal 1678 redovnik in umrl 1718 kot prošt v Strassengu pri Gradcu. Odkod naj bi bil Forgacz imel to rusko ikono, ki jo je podaril samostanu, če ne od Glaviniča?³⁴

Pri Glaviničevem opisu Rusije ne smemo prezreti, da je bil prvotno namenjen papeževemu nunciju na Dunaju. Zato se ne čudimo, če proti koncu svojega spisa načenna vprašanje, ali je mogoče zedinjenje ruske in katoliške cerkve. Težave tega zbližanja se mu zdijo tako velike, da presegajo človeške moči. Po njegovem je ruska duhovščina zasejala med ljudstvom tako sovraštvo do papeža, da za zbližanje ni nobenega upanja. Če bi bilo mogoče duhovščino privedi nazaj k »zdravemu nauku«, potem bi enako storilo tudi plemstvo in ljudstvo. Toda z duhovniki je o tem nemogoč vsak razgovor. Vedno so mu trmasto odgovarjali: Kakor so verovali naši predniki, tako verujemo tudi mi. Tudi naša vera ima svoje svetnike, ob njihovih truplih se dogajajo razni čudeži. Pripovedovali so mu, da so v Kijevu mnoga trupla nestrohnela. On pa misli, da je treba to pripisati tamkajšnji prsti. Ko jih je vprašal, zakaj ne študirajo latinskih in drugih spisov, so mu odgovorili: Vaše šole so vam izredno 'koristile', ker so vas naučile toliko krivoverstva. Pogosto so mu oponašali, da papež nima dobrih lastnosti, ker je prepovedal nositi dolge brade. Take in enake ugovore mu je prinašalo tudi nevedno ljudstvo, katerega bistri duh bi se po njegovem takoj izenačil z Evropejci, »če bi se potrudili za krepost in ne za hudobijo« (si loco malitiae, virtuti studeret). Če bi jim car dovolil, da smejo obiskovati druge dežele Evrope, bi sami prinašali v deželo »zdravi nauk«. Tako pa jim

* Za te podatke se zahvaljujem zgodovinarju samostana Rein, dr. Leopoldu Grillu.

je potovanje na zahod zabranjeno pod smrtno kaznijo brez posebnega dovoljenja, za dosego katerega morajo odgovarjati: kam?, zakaj?, kako dolgo? itd. Z zelo težkimi besedami končuje Glavinić to poglavje: Ruski narod bi bil potreben faraonovih šib, da bi prišel do spoznanja. Kadar je narod v stiski, je pripravljen vse storiti. Ko se pa malo dvigne, »si ne da predpisati nobene poti, ki bi ga vodila do sreče«.

Na koncu svojega poročila prinaša Glavinić groteskno pismo, s katerim je baje Aleksander Veliki (356—323 pred našim štetjem) podelil moskovskim Slovanom posebni 'privilegij'. Besedilo si je izpisal iz moskovskih rokopisnih analov.³⁵ Ta 'privilegij' sicer nima zgodovinske vrednosti, ker gotovo ni pristen. Zaradi kuriozite ga pa vendar prinašamo v prevodu:

Aleksander, kralj kraljev, vrhovni poveljnik nad vsemi kralji, najvišjega Boga minister, gospodar vsega sveta, gospod nad vsem, kar je pod soncem, nepokornim nagel meč in strah, od vseh spoštovanih vsega sveta najbolj spoštovan.

Ker nas ločijo razni narodi, ste bili dolgo našemu Visočanstvu neznani. Čast, mir in milost vam in vsemu bojevitemu slovanskemu narodu, slavnemu ruskemu rodu, knezom in voditeljem od Severnega do Kaspijskega morja, debelim (pinguibus) in nam ljubim prijateljem Hrabanu Velikosanu, Prudencu Hasanu, Fortunatu Havesanu — vektotrajni pozdrav!

Ceprav vas s svojimi očmi ne objemam, vas vendar s plemenitostjo svoje duše in svojega srca sprejemam za svoje prijatelje. To milost oznanjam vašemu vladarju: katerikoli narod prebiva od Severnega do Kaspijskega morja na vaših zemljah, v vaših kneževinah, naj bo vedno podložen vam in vašemu nasledstvu in naj vas ne napada nihče, kdor je zunaj vaših mej.

To hvalevredno dejanje vam oznanjamo s svojim kraljevskim pismom in potrjujemo to vzvišeno pravico s svojim podpisom, z rodbinskim pečatom našega gospostva, privezanim z zlato vrstico.

Izdano za vašo Častitljivost, v Veliki Aleksandriji, ki smo jo zgradili mi, po volji mogočnih bogov Marta in Jupitra in boginje Venere in Palade.

Podpis z zlatimi črkami:

Mi Aleksander, kralj kraljev, gospod nad vsemi kralji, v nebesih sin mogočnih bogov Jupitra in Venere, na zemlji pa Filipa, najmo-gočnejšega kralja in kraljice Olimpije, potrjujemo na veke to vzvišeno pravico.

*

Glavinićevo poročilo o Rusiji se ne da primerjati s Herbersteinovim, ki je sto let starejše (1549), natančneje in pisano z znanstveno akribijo. V primerjavi s Herbersteinom je Glavinić le preprost človek, ki mu je naključje odprlo pot v tedanji 'višji svet'. Že pred njim znanih opisov Rusije ni poznal, sicer bi jih bil pri svojem pisanju gotovo uporabil. Zato je vse njegovo poročanje izraz lastnega doživetja. Razmere presoja trezno, le nekatere sodbe kažejo izrazito njegovo duhovno usmerjenost. V Rusiji je opazil že prve vplive evropeizacije, kateri je kmalu nato Peter Veliki (1689—1725) na široko odprl vrata. Zato je njegovo poročilo tembolj pomembno, ker nam slika še prvotni, brez tujih vplivov oblikovani ruski značaj. Nam pa je Glavinićevo beseda zanimiva tudi zato, ker je dvajset let deloval med našim narodom in počiva v naši zemlji.

³⁵ Tudi S. Herberstein se pogosto sklicuje na moskovske anale, npr. str. 10, 12, 13 itd.

Povzetek

Avtor obravnava življenjepis, delo in preostale dokumente Boštjana Glaviniča de Glamoč, dvornega tolmača za ruski jezik pri cesarju Leopoldu I. poznejšega konjiškega župnika in nazadnje senjskega škofa. Po opisu nagrobnega spomenika v Slovenskih Konjicah podaja njegovo lastno genealogijo, ohranjeno na Trsatu. Na podlagi gradiva v Deželnem arhivu v Gradcu ugotavlja skupno družinsko premoženje in medsebojno povezanost članov v njegovi rodbini, opiše, kako in zakaj je dvor usmerjal njegovo življenjsko pot od navadnega redovnika do škofa. Sledi prikaz njegovega delovanja v Slovenskih Konjicah in v Senju.

Drugi del članka obsega opis nastanka in vsebine Glaviničevega poročila o Rusiji, ki je shranjeno v Narodni knjižnici na Dunaju. To poročilo podaja zemljepisni pregled 'predevropske' Rusije pod Aleksejem Mihajlovičem (1645—1676), slika carjevo dvorno življenje, gospodarstvo in vojaško moč, prk kaže tedanji značaj ruskega človeka, njegovo izobrazbo in razmere v ruski cerkvi. Posebej poudarja pomen ikon, ki jih je Glavinič prinesel iz Rusije in nekaj podaril Leopoldu I., ter domneva, da je tudi ruska ikona v Reinu pri Gradcu spomin na Glaviniča. O vprašanju združitve ruske in zahodne cerkve ima Glavinič negativno mnenje. Njegovo poročilo se konča s ponarejenim pismom Aleksandra Velikega ruskim Slovanom.

Na koncu pisec ugotavlja, da je Glaviničev opis Rusije odsev njegovega lastnega doživetja brez uporabe znanstvenih pripomočkov.

БОШТЯН ГЛАВИНИЧ ДЕ ГЛАМОЧ И ЕГО ОПИСАНИЕ РОССИИ

Резюме

Автор описывает жизнь, работу и оставшиеся документы Боштjana Главинича де Глamoч, переводчика русского языка при дворе императора Леопольда I, позднее свлченика в Коничах и окончательно сенского епископа. Описуя нагробный памятник в Словенских Коничах он придаёт его собственную генеологию, которая сохранилась на Трсате. На основании материала в земском архиве в Граце констатирует совместное семейное имущество и совместную связь членов семьи, описывает как и почему двор направллял его жизнь от простого монаха до епископа. Следует описание его работы в Словенских Коничах и в Сене.

Во второй части статьи описывается начало и содержание доклада Главинича о России, которое сохранилось в народной библиотеке у Вене. Этот доклад дает географическое обозрение допетровской Руси во время Алексея Михайловича (1645—1676), рисуя царскую придворную жизнь, хозяйство и военную силу, а также и характер русского человека того времени, его культуру, образование и условия в русской церкви. Особенно подчеркивает значение икон, которые он привез из России и несколько подарил Леопольду I; он предполагает, что русская икона, находящаяся в Рейну вблизи Граца тоже воспоминание о Главиниче. На вопрос о соединении русской и западной церкви Главинич дает негативное мнение. Его доклад закончивается фальсифицированным письмом Александра Великого русским Славянам.

В заключении писатель констатирует, что описание России Главиничем является отражением его собственного переживания без употребления научных пособий.

Vladimir Bračić

BELSKI VRH — FENOMEN HALOŠKIH GORIC

NARAVNO OKOLJE

Belski vrh, izrazito slemensko razloženo naselje, leži v skrajnem vzhodnem delu Vinorodnih Haloz, v t. i. završkem vinogradniškem okolišu. Katastrska občina (k. o.), ki meri 138 ha (do leta 1935 je merila 189 ha, takrat so del ozemlja pri komasaciji političnih občin pripojili sosedni k. o. Veliki vrh), obsega v glavnem dve vzporedniško potekajoči in proti vzhodu znižujoči se slemeni močno šilastega prečnega profila, ki se naslanjata na nekoliko višji in meridiansko usmerjeni hrbet Vrbanjška (412 m) in Hrastovca.

Na svetlejšem apnenem peščenjaku so se razvila lahka peščeno-ilovnata tla z ugodno talno klimo in strukturo ter ugodno količino kalcija, skratka prvovrstna vinogradniška tla. Toplotne razmere so nadpovprečno dobre, saj znaša povprečna letna temperatura 10°C , v času vegetacije pa $15,6^{\circ}\text{C}$ in tako dosega vegetacijska termijska konstanta nad 3200°C (8). Heliotermično kazalo, ki znaša okrog 4,5, kaže na zelo ugodno svetlobno klimo. Padavin je letno povprečno nekaj manj kot 1000 mm, tako da pride hidrotermični koeficient do 1,8, kar je v poprečju zelo dobro. Neprijetne so dokaj česte toče. V celoti so ekološke razmere za gojitev žlahtne vinske trte zelo ugodne ter so južna pobočja obeh slemen kategorizirana kot prvorazredne vinogradniške lege.

Po katastrskem stanju iz leta 1963 so obsegale posamezne zemljiške kategorije naslednji del skupne površine: njive 12 %, travniki 13 %, sadovnjaki 6 %, vinogradi 28 %, pašniki 14 %, gozd 25 %. Od ureditve katastrskega elaborata leta 1824 se ti odnosi niso bistveno spremenili. Po deležu vinogradov je k. o. Belski vrh na prvem mestu v Vinorodnih Halozah.

RAZVOJ ZEMLJIŠKOPOSESTNIH ODNOSOV

Leta 1542 *B. B. I.*

Ime Belski vrh se nam v do zdaj znanih listinah (usoda urbarja gosposčine Borl, ki ji je Belski vrh pripadal, je neznan) prvič javlja v imenjski cenitvi gosposčine Borl iz leta 1542 (1) v skupini vinskih goric (*Waingärt perg*) pod imenom *Welskha perg*. Popisovalec je zabeležil 28 sogornikov, ki so imeli skupaj 40 vinogradov. Večina sogornikov je imela po en vinograd, eden pa je imel celo štiri. Upošteva je ocenjeno vrednost vinogradov je bilo 16 vinogradov majhnih, 20 srednjih, 4 pa so bili večji. Najmanjši je bil ocenjen na 3 funte fenige, največji pa na 42.

¹ Vladimir Bračić: Vinorodne Haloze. Socialno-geografski problemi s posebnim ozirom na viničarstvo, Maribor 1967.

² Imenjska cenitev gosposčine Borl iz leta 1542. Stelmärkisches Landesarchiv Graz.

Po metodi primerjave imen in priimkov sogornikov, ki smo jo uporabili v naši razpravi »Vzhodni del Haloz v luči cenilnega zapisnika gosposčine Borl iz leta 1542« (9), smo ugotovili, da je bilo od 28 sogornikov 11 domačinov iz Haloz, eden je bil iz Muretincev, vasi na Ptujskem polju, ki je pripadala gosposčini Borl, za ostalih 16 pa nismo mogli zanesljivo ugotoviti, odkod so bili. Sodeč po priimkih, od katerih so se nekateri ohranili vse do danes, ter po novejših dokumentih, pa lahko z veliko gotovostjo trdimo, da so bili doma predvsem iz vasi Bukovci, Markovci in Nova vas pri Markovcih na Ptujskem polju, ki so takrat pripadale gosposčini Ptuj (Ober Pettau). Imenjska cenitev te gosposčine iz leta 1542 doslej ni znana, zato primerjava imen in priimkov ni bila možna. Našo pravkar postavljeno trditev lahko podkrepimo z dejstvom, da smo skoraj za vse podložne kmete in osebenjke iz urada Zavrc ugotovili, kje so imeli vinograd, da smo podobno lahko storili tudi za kmete iz ravnskikh vasi ob Dravi — Muretincev, Gajevecv in deloma Stojncev, ter da moremo torej preostale sogornike iskati samo v drugih vaseh na Ptujskem polju. Kot bomo spoznali pozneje, imajo kmetje iz naštetih vasi vinograde v Belskem vrhu še danes. Tako lahko torej trdimo, da je bila leta 1542 večina (60 %) sogornikov v Belskem vrhu doma s Ptujskega polja in da je bilo zgrešeno v naši strokovni literaturi čisto izraženo mnenje, da je vinogradniška posest kmetov s Ptujskega polja v Halozah novejšega izvora. Prav nasprotno, trditi je mogoče, da so dodelili borlski gospodje vinograde kmetom iz vasi na Ptujskem polju (Polancem), tudi če niso bili njihovi podložniki, že zelo zgodaj, mogoče celo hitro potem, ko so iztrgali ta del Haloz Ogrom (okoli leta 1200). K temu jih je vodil materialni interes — več sogornikov, večje površine vinogradov in s tem več gornjskoga vina, ki so ga morali dajati sogorniki gorskemu gospodu. Vino pa je bilo iskano blago, ki je šlo v glavnem vedno dobro v denar.

Domačini so imeli 19 vinogradov v skupni ocenjeni vrednosti 192 funtov fenigov, Polanci pa 21 vinogradov ocenjenih skupno na 298 funtov fenigov. Polanci so torej imeli po številu več ter večje oziroma boljše vinograde.

Leta 1824

Iz podatkov katastrskega elaborata iz leta 1824 povzemamo, da je bilo v k. o. Belski vrh 63,73 ha vinogradov ali 34,7 % vseh površin. Med 142 posestniki je bilo 19 domačinov iz k. o. Belski vrh, 16 Haložanov iz sosednjih haloških k. o., 102 Polanca in 5 meščanov. Polanci so tako sestavljali 71 % vseh posestnikov v Belskem vrhu. Posestniki iz k. o. Belski vrh so imeli 34 % vse zemlje in je bila poprečna velikost njihovega posestva 3,27 ha; posestniki iz sosednjih haloških k. o. so imeli 20 % vse zemlje, poprečna velikost posestva je merila 2,29 ha; Polanci so imeli 41,5 % vse zemlje, poprečna velikost posestva je bila 0,74 ha; meščani so imeli 4,5 % vse zemlje in je poprečje njihovega posestva bilo 1,65 ha. Trije domačini in 12 Polancev niso imeli vinograda. Večina vinogradov je bila srednje velika (30—50 a), nekaj je bilo prav majhnih (najmanjši 7,48 a), medtem ko je največji vinograd meril 1,24 ha. Poprečna velikost vinograda domačina iz Belskega vrha je bila 0,57 ha, Haložana iz sosednjih krajev 0,76 ha, Polanca samo 0,35 ha in meščana 0,88 ha. Po številu daleč prevladujoči Polanci so imeli 57 % vseh vinogradniških površin. Primerjava s stanjem leta 1542 nam pokaže, da se je odnos med številom vinogradnikov domačinov in Polancev poslabšal na škodo domačinov, medtem ko je odnos med površinami vinogradov, ki so jih imeli domačini in Polanci, ostal skoraj nespremenjen (41 % : 59 % — 36 % : 57 %). Kot novi lastniki vinogradov nastopijo leta 1824 meščani, ki so imeli v posesti 7 % vinogradniških površin.

Od 102 Polancev, ki so imeli zemljiško posest v k. o. Belski vrh, so bili iz posameznih vasi zastopani tako: Stojnci 17, Bukovci 18, Markovci 9, Nova vas pri Markovcih 18, Muretinci 2, Mala vas 7, Gajeveci 4, Moškanjci 7, Zabovci 4 in

* Vladimír Bračić: Vzhodni del Haloz v luči cenilnega zapisnika gosposčine Borl iz leta 1512. CZN, nova vrsta 3 (XXXVIII.) letnik 1967.

Karta vasi na Ptujskem polju iz katerih so bili doma kmetje, ki so imeli v letih 1824 in 1963 vinograde v Belskem vrhu. (Prva številka pomeni število kmetov vinogradnikov leta 1824, druga pa leta 1963). Črtkana krožnica kaže oddaljenost v značni črti.

iz drugih vasi na Ptujskem polju 16 (glej karto!). Meščani so bili dva iz Ptuja in eden iz Gradca.

Leta 1934

Za leto 1934 navajamo podatke iz neobjavljene Žgečeve študije (7). Katastrska občina Belski vrh je imela takrat še enak obseg kot leta 1824. Žgeč je na osnovi katastrskih podatkov ugotovil, da je bilo vinogradov še 55,55 ha ali 29 % vseh površin. V primerjavi z letom 1824 so se torej površine vinogradov zmanjšale za 8,18 ha ali za 12,5 %. Število posestnikov je glede na leto 1824 poraslo za 3, torej na 145. Med njimi je bilo 36 domačinov iz k. o. Belski vrh ali 15 več kot leta 1824, 17 Haložanov iz sosednih haloških k. o. ali eden več kot leta 1824, 82 Polancev ali 20 manj kot leta 1824 in 10 meščanov ali 5 več kot leta 1824. Gospodarske težave so prisilile haloške in polanske posestnike, da so del zemlje odprodali meščanom. Z delitvijo že tako majhnih posestev med dediče se je povečalo število domačih posestnikov in tako sta oba faktorja prispevala, da se je zmanjšal skupni delež posesti domačinov iz Belskega vrha od 34 % na 29 % in poprečna velikost posesti od 3,27 ha na 1,54 ha; skupni delež posesti domačinov iz sosednih haloških k. o. pa od 20 % na 14 % in poprečna velikost njihove posesti na 1,56 ha. Zmanjšal se je tudi delež Polancev od prejšnjih 41,5 % na 29 % in poprečje njihove posesti od 0,74 ha na 0,69 ha. Delež posesti meščanov pa je zrastel od 4,5 % na 26 % in poprečje njihove posesti od 1,65 ha na 5 ha. Trije domačini, 4 Haložani iz sosednih k. o., 15 Polancev in 2 meščana niso imeli vinogradov, tako je bilo vinogradniških posestnikov 121 ali 6 manj kot leta 1824. Poprečna površina vinogradov se je pri domačinih zmanjšala, saj je znašala pri posestnikih iz Belskega vrha 0,35 ha, pri Haložanih iz sosednih k. o. 0,43 ha, pri Polancih se je rahlo povečala na 0,38 ha, pri meščanih pa je porasla skoraj za 100 % na 1,58 ha. Vinogradniki iz Belskega vrha so v odnosu na leto 1824 povečali površine vinogradov od 10,73 ha na 11,74 ha in ta-

⁷ Dr. Fran Žgeč: Haloze (Sociološka študija). Rokopis (hrani avtor te razprave).

ko delež pri vinogradih od 17 % na 21 %; domačini Haložani iz sosednih k. o. so izgubili 6,50 ha in je zato njihov delež padel od 19 % na 11 %; polanska posest se je zmanjšala od 36,46 ha na 25,47 ha in s tem pri deležu od 57 % na 45 %, medtem ko so meščani povečali površine vinogradov od 4,38 ha na 12,64 ha in tako tudi svoj delež od 7 % na 23 %. Število posestnikov iz mesta in površine njihovih vinogradov so se torej povečali za 3-krat, in to na račun haloških posestnikov in še bolj na škodo Polancev. Na prelomu stoletja, ko je filoksena uničila vinsko trto, je uspelo meščanom, ki so imeli denar, vinograde hitreje obnoviti in njihove površine pri tem povečati.

Odnos med skupnim številom haloških posestnikov in Polancev se je od leta 1824 izboljšal v korist Haložanov, vendar so Polanci kljub občutnemu padcu še vedno sestavljali 57 % vseh posestnikov v k. o. Belski vrh. Iz Žgečevih podatkov ni mogoče ugotoviti, iz katerih vasi na Ptujskem polju so bili vinogradniki Polanci, sklepamo pa lahko, da se je njihovo število glede na leto 1824 zmanjšalo precej enakomerno po vseh vaseh.

Leta 1963

Zaradi že omenjene teritorialne spremembe (zmanjšanja) k. o. Belski vrh primerjave stanja iz leta 1963 z razmerami v letih 1824 in 1934 ne bodo povsem točne. Če pa upoštevamo dejstvo, da je bil odcepljen del, kjer je prevladovala meščanska posest, potem bodo primerjave med domačimi posestniki in Polanci med posameznimi leti dokaj realne.

V primerjavi z letom 1934 so domačini iz Belskega vrha izgubili le 2 ha vseh površin, zaradi zmanjšanja velikosti k. o. pa se je dvignil njihov delež glede na vse površine v k. o. od prejšnjih 29 % na 39 %, pri tem se je tudi poprečne velikosti posestva povečalo, vendar samo od 1,54 ha na 1,56 ha. Ob močnem povečanju števila posestnikov Haložanov iz sosednih k. o. in hkratnem občutnem zmanjšanju skupne posesti od 25,5 ha leta 1934 na 9 ha leta 1963 je njihov delež glede na vso zemljo padel od 14 % na 6,6 % in s tem poprečne njihove posesti na 0,26 ha. Zaradi izvedbe agrarne reforme in odprave viničarskih razmerij se je zmanjšala tudi skupna posest Polancev od 55,20 ha na 41,50 ha, njihov delež glede na celotno površino v k. o. pa je ostal isti, tj. 30 %, pri tem pa se je poprečne posesti zmanjšalo od 0,69 ha na 0,52 ha. Meščani so zaradi agrarne reforme izgubili 42 ha zemlje, njihov delež je padel od 26 % na 6 %, poprečne velikosti posestva pa od 5 ha na 0,88 ha.

Leta 1963 je bilo ugotovljeno 37,31 ha vinogradov, kar je za 18,34 ha manj kot leta 1934, vendar smemo to zmanjšanje pripisati skoraj izključno odcepljivi dela ozemlja katastrske občine. To ugotovitev opiramo na izmero velikosti vinogradniških površin v odcepljenem delu katastrske občine. Površina vinogradov je leta 1963 sestavljala 27 % vseh površin, kar pomeni samo 2 % manj kot leta 1934.

Število posestnikov je poraslo od 145 leta 1934 na 158 v letu 1963, in sicer se je povečalo število posestnikov Haložanov iz sosednih k. o. za 17 ali 100 %, medtem ko je število drugih nazadovalo. Tako je bilo od skupnega števila 158 posestnikov 34 domačinov iz k. o. Belski vrh (ali 2 manj kot leta 1934), 34 posestnikov iz sosednih k. o., 80 Polancev (ali 2 manj kot leta 1934), 9 meščanov in kmetijski kombinat Ptuj. Slednji je dobil bivšo zemljo meščanov, katerim je bila odvzeta predvsem po zakonu o agrarni reformi. Šest domačinov iz Belskega vrha, 5 haloških posestnikov iz sosednih k. o., 18 Polancev in 4 meščani niso imeli vinogradov. Tako je bilo vinogradniških posestnikov 125 ali 2 manj kot leta 1824 in 4 več kot leta 1934. Poprečna velikost vinograda se je pri domačinih zmanjšala od 0,35 ha na 0,33 ha.

Polanskih posestnikov je bilo 80. Vasi so bile zastopane tako: Stojnci — 7, Bukovci — 14, Markovci — 6, Nova vas pri Markovcih — 5, Muretinci — 5, Mala vas — 5, Gajevci — 4, Moškanjci — 8, Zabovci — 2, Spuhlja — 3, Dor-nava — 4 ter 17 iz drugih vasi na Ptujskem polju.

Števílo vinogradniških posestnikov v obdobju 1542—1963

Belski vrh

Tabela 1

Leto	Haložani		Polanci		Meščani		Vseh	
	štev.	%	štev.	%	štev.	%	štev.	%
1542	11	39,2	17	60,8	—	—	28	100
1824	35	24,6	102	71,8	5	3,6	142	100
1934	53	36,5	82	56,5	10	7,0	145	100
1963	68	43,0	80	50,6	9	6,4	158*	100

* En posestnik je tudi kmetijski kombinat Ptuj s 24 ha vse posesti in 7 ha vinogradniških površin

Vinogradniške površine in njihovi lastniki v obdobju 1542—1963

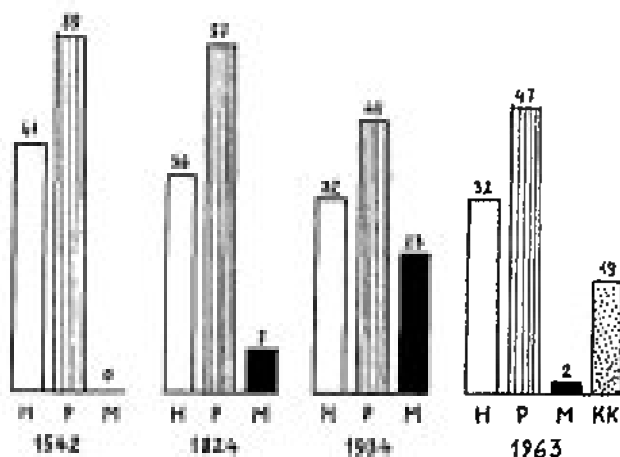
Belski vrh

Tabela 2

Leto	Haložani		Polanci		Meščani		Skupaj	
	ha	%	ha	%	ha	%	ha	%
1542 ¹	a) 19	47,5	21	52,5	—	—	40	100
	b) 192	39,2	298	60,8	—	—	490	100
1824	22,80	35,9	36,46	57,2	4,38	6,8	63,73	100
1934	17,44	32,0	25,47	45,4	12,64	22,6	55,55	100
1963	12,02	32,1	17,17	46,0	1,00	2,7	37,31 ²	100

¹ Pri letu 1542 nimamo podatkov o velikosti, temveč o številu vinogradov, ki jih je imel sogornik, ter ocenjeno vrednost. Oba podatka nam v določeni meri kažeta na odnos med domačini Haložani in Polanci. Pod a) je število vinogradov, pod b) cenilna vrednost.

² Kmetijski kombinat Ptuj je imel 7,12 ha vinogradov ali 19,1 % vseh vinogradniških površin v k. o. Belski vrh.

V odstotkih izražen delež vinogradov, ki so jih imeli v letih 1542—1963 v Belskem vrhu Haložani = H, Polanci (kmetje s Ptujskega polja) = P, meščani = M in kmetijski kombinat Ptuj = KK.

Tekstualni in tabelarni pregled razvoja zemljiškoposestnih odnosov v k. o. Belski vrh nam kaže, da so se kot sogorniki, kasneje posestniki vinogradniki, najprej pojavili haloški kmetje in podložniki iz naselja Kojuhovina. Naselje Kojuhovina (leta 1542 imenovano »Konniga Dorff«, leta 1630 v temeljnem urbarju gosposčine Zavrč »Khoginhove Dorff« in v letih 1692—94 v krstni in poročni knjigi župnije sv. Nikolaja v Zavrču kot »Konigha«, »Konuhniga«, »Konuhoniga« in »Koyuhowiga«) je obsegalo dolino in vanjo iztekajoči se spodnji pobočni prostor današnjih k. o. Belski vrh, Hrastovec in morda še Gorenjski vrh. V naselju Kojuhovina je bilo leta 1542 v imenjski cenitvi popisanih 9 podložnih kmetov, štirje od teh so imeli vinograd v Belskem vrhu, dva v Hrastovcu, dva v sosednem Turškem vrhu in eden v nekoliko oddaljenem obmejnem Goricku. Zelo verjetno so nekaj kasneje izkrčili zemljo in naredili vinograde osebenki iz završkega urada. Imenjska cenitev iz leta 1542 jih omenja šest. Kot smo že omenili, vse kaže, da so se haloškim sogornikom v Belskem vrhu zelo zgodaj pridružili tudi sogorniki iz vasi na Ptujskem polju. Že leta 1542 so bili po številu in po cenilni vrednosti vinogradov v večini. In to svoje prvenstvo so obdržali skozi štiri stoletja vse do današnjih dni.

Prvi meščani se v tem od pomembnejših prometnih poti odmaknjenem svetu (od Ptuja oddaljeno okrog 15 km) pojavijo šele proti koncu 18. stoletja. Njihova posest je v začetku 19. stoletja še neznatna, vendar so se kasneje močnejše uveljavili. Po drugi svetovni vojni se je zaradi izvedbe agrarne reforme in odprave viničarskih razmerij njihova posest zmanjšala na nepomembno površino.

Belski vrh se nam v luči zemljiškoposestnih odnosov kaže kot katastrska občina z vsaj 500 let staro, ustaljeno in prevladujočo vinogradniško posestjo kmetov s Ptujkega polja.

RAZVOJ IN OBLIKE ZEMLJIŠKE (POLJSKE) RAZDELITVE

V naselju Kojuhovina so kmetije iz 16. stoletja in tudi prej (nekatero so ležale na izteku slemen Belskega vrha v dolino) nedvomno imele obliko zaprtega ali polodprtega celka, podobno kot sicer kmetije v Halozah. Medsebojno so bile toliko oddaljene, da bi jih bilo često mogoče označiti kot samotne kmetije, prav gotovo pa je naselje bilo močno razloženo.

Drugačne so bile razmere na vinski gorici v Belskem vrhu. Podatki iz imenjske cenitve iz leta 1542 nas vodijo k misli, da je prvotno manjši in kasneje povečani vinogradniški grudi obeh slemen Belskega vrha gorski gospod razdelil podložnim kmetom sogornikom v obliki različno velikih delcev. (Različno velikost delcev nam izpričuje razlika v cenilni vrednosti posameznih vinogradov.) Pri tem se nam zastavljata vprašanji: na osnovi česa je prišlo do različnih velikosti posameznih vinogradov oziroma kako da so imeli nekateri že leta 1542 po več praviloma sicer manjših vinogradov?

Velikost podložne kmetije nikakor ni mogla biti osnova niti za velikost niti za število vinogradov, saj imamo primere, ko ima velika kmetija, po cenilni vrednosti sodeč, sorazmerno majhen vinograd in majhna kmetija oziroma celo osebenjek brez druge zemlje sorazmerno velik vinograd ali celo več vinogradov. Takšni različni odnosi med velikostjo osnovne kmečke posesti in velikostjo vinograda so se obdržali tako pri haloških kot pri polanskih kmetih vse do danes, čeprav so veliki kmetje kasneje imeli praviloma večje vinograde. Menimo, da je na velikost vinogradniške površine v starejših obdobjih vplivala številčnost družine oziroma število za težko vinogradniško delo sposobnih družinskih članov. (Verjetno so si sosedje že takrat medsebojno pomagali, kasneje pa so ekonomsko močnejši uporabljali ceneno viničarsko in kočarsko delovno silo. Je že tudi v starejših obdobjih kočar ali manjši kmet, ki ni imel vprežne živine — predvsem volov — z delom v vinogradu pa tudi na njivi odslužil večjemu kmetu uslugo, ker mu je ta zoral njivo? Zelo verjetno so takšni odnosi, ki so še danes živi, zelo stari.) Za napravo vinograda je bilo potrebno izkrčiti gozd, zrigolati

zemljo in kasneje vinograd prekopavati. Večji vinograd so bile zmožne pripraviti in kasneje obdelovati le številnejše družine oziroma družine, ki niso imele prevelikih njivskih površin, ki bi jih močno vezale. V primeru več manjših vinogradov lahko dokaj zanesljivo sklepamo, da so jih sogorniki zasadili v časovnih presledkih. Najprej enega, čez čas drugega itd. Ti v časovnih presledkih narejeni vinogradi so lahko bili drug od drugega oddaljeni, ker je medtem zraven vinograda sogornika A naredil vinograd sogornik B, ali pa so oblikovali zaključen kompleks, vendar jih je cenilec ocenil kot dva ali več vinogradov zaradi njihove različne starosti in s tem vrednosti. V novejšem času so bili takšni posamezni vinogradi kot dediščina razdeljeni med otroke in tako je raslo število kočarjev.

So haloški sogorniki iz Kojuhovine in drugih haloških naselij zrigolali v danem primeru najprej vzhodni, nižji del slemen, ki je bil bliže njihovim kmetijam? Ali so imeli kmetije na izteku obeh slemen Belskega vrha že v najstarejšem obdobju in tudi leta 1542 vinograd v okviru celka, kot je to mogoče ugotoviti za te kmetije že iz terezijanskega in franciscejskega pa tudi današnjega katastra? Na obe zastavljeni vprašanji je mogoče odgovoriti pritrdilno, saj je to bolj praktično in tudi pobočje je bolj položno in za obdelavo primernejše.

Sogorniki s Ptujkega polja, predvsem tisti iz bolj oddaljenih naselij, so v starejših obdobjih prihajali obdelovat vinograde verjetno peš, saj bi z volovsko vprego po izredno slabih kolovozih porabili precej več časa. So Polanci mogoče začeli kričiti gozd in zasajati vinograde na višjem, zahodnem delu slemena, ki jim je bil za nekaj sto metrov bliže, ali pa so krčili in rigolali zraven že narejenih vinogradov haloških sogornikov? Možno je oboje, verjetno pa bolj drugo, saj nam že podatki terezijanskega in franciscejskega katastra kažejo haloško in polansko vinogradniško posest medsebojno pomešano.

Južni pobočji obeh slemen Belskega vrha, ki imata že leta 1824 značilno obliko obsežnih vinogradniških grud, sta dobili tak obseg skozi stoletja tako, da so novi ali že prejšnji sogorniki krčili in rigolali ter zasajali s trto nove površine — nove delce. Če so torej kmetije na izteku slemen oziroma tiste, ki so se naslonile na anamorfne pobočne terase, imele in še imajo obliko celka, potem so imele in še imajo južna pobočja slemen Belskega vrha obliko vinogradniške grude, ki je močno razdrobljena oziroma sestavljena iz delcev — vinogradniških delcev.

So bili ti prvotni vinogradniški delci že takrat takšni, kot jih poznamo danes? — na slemenu stoji manjša zgradba s kletjo, pod njo je vinograd, ki sega po pobočju do izkustveno ugotovljene meje češčih pomladanskih posez; spodnji del pobočja je uporabljen kot pašnik in sadovnjak ali kot njiva, povsem v grapi oziroma v dolini je lahko gozd ali travnik. Vsaj za primer Belskega vrha moramo odgovoriti odklonilno. Trdimo lahko, da pri prvotnem vinogradniškem delcu ni bilo ne njivske površine niti sadovnjaka, saj je bilo njivskih površin takrat še dovolj drugod, sadovnjakov pa tudi še ni bilo, razen nekaj sadnega drevja, predvsem ali celo izključno sliv, okrog domačije (od tod še danes ohranjen naziv za sadno drevje okrog doma — »slivnjak«, čeprav so slive že zdavnaj v manjšini). Popisovalec pri 28 sogornikih v Belskem vrhu niti v enem primeru ni pripisal »mit Press und Kheler« ali »mit aller zurgeherung«, kar bi lahko tolmačili tudi tako, da je bila pri vinogradu zgradba s stiskalnico in kletjo. Pri vinogradniških delcih v Belskem vrhu torej leta 1542 ni bilo še nobene zgradbe in poleg vinograda tudi nobene druge zemlje. To je nedvomno zanimivo, saj je v sosednjem Hrastovcu isti popisovalec oziroma cenilec pri 91 sogornikih kar 27-krat pripisal »mit aller zurgeherung« oziroma »mit Press und Kheler«, v prav tako sosednem Turskem vrhu pa pri 44 sogornikih kar 21-krat, medtem ko v sosednem Velikem vrhu pri 35 sogornikih niti enkrat. Iz povedanega lahko sklepamo, da so pri vinogradniških delcih leta 1542 že bile zgradbe, najbrž že takrat in še danes imenovane »vrh«, le da so bile še sorazmerno redke. Današnja oblika je torej vinogradniški delec dobil šele kasneje.

Nekdanji nenaseljeni »vrh« (zidanica) je dobil stanovalca, ki je prislonil k zgradbi še skromno gospodarsko poslopje — hlev. (Fotografiral avtor poleti 1969).

Gračinski vinogradi, bili so štirje, so bili, sodeč po ocenjeni vrednosti, veliki. Verjetno so imeli obliko vinogradniškega bloka. Takšni se nam kažejo po podatkih terezijanskega in poznejših katastrov.

RAST PREBIVALSTVA IN HIŠ

Kot že povedano, na slemenih Belskega vrha leta 1542 še ni bilo niti stanovanjskih zgradb niti »vrhov«, torej tudi ne stalnega prebivalstva. Dokaj utemeljeno pa lahko domnevamo, da sta bili na izteku obeh slemen že takrat dve kmetiji, ki sta pripadali naselju Kojuhovina. Na ozemlju današnje k. o. Belski vrh sta torej bili leta 1542 stalno naseljeni le dve kmečki družini z 10—12 člani. Iz kasnejših dokumentov lahko povzamemo takšnote rast prebivalstva in hiš:

Rast prebivalstva in hiš v obdobju 1542—1961

Belski vrh

Tabela 3

Leto	1542	1822	1869	1880	1890	1900	1910	1931	1948	1953	1961
Prebivalcev	10—12	110	196	191	200	255	271	195	188	177	207
Hiš	2	71	134	128	140	131	131	62	50	47	42

Preglednica nam pove, da je v prvem obdobju 280 let število prebivalstva poraslo za desetkrat. Sklepamo, da je bil porast hitrejši šele v 18. stoletju, ker nam starost poslopij kaže, da se je šele takrat začelo intenzivnejše poseljevanje po vrhovih slemen. Takšna intenzivnost naseljevanja vinskih gorice se je nadaljevala tudi v prvi polovici 19. stoletja, saj se je v 43 letih število prebivalstva povečalo za 69 %. Občasni stagnaciji je na prelomu stoletja sledila zopet intenzivnejša rast, povezana z intenzivno obnovo vinogradov, ki jih je uničila filoksera. K hitrejši rasti so prispevale predvsem nove viničarske družine, kajti obnovljeni vinogradi so terjali več nege. Občuten padec prebivalstva v letih med 1910—1931 je pripisati posledicam prve svetovne vojne in še bolj odselitvi nekaj viničarskih družin, kajti nekateri gospodarji so se z bali določil nove »Uredbe o viničarskem redu« (20. julij 1928). Ponoven porast med letoma 1953 in 1961 je pripisati dejstvu, da so se po odpravi viničarskih razmerij leta 1954 v odkupljene koče naselili delavci družbenega kmetijskega gospodarstva Zavrč.

Aritmetična gostota prebivalstva je znašala 1820. leta 57,2, leta 1869 102,0, leta 1900 že 132,7, leta 1931 je padla na 101,5, leta 1948 je dosegla višek s 136,3, nato pa je do leta 1961 padla na 105,1. Agrarna gostota je bila leta 1961 še vedno 176,8, poljedelska gostota pa celo 280,7. Belski vrh se nam kot izrazito vinogradniška k. o. že celo stoletje kaže kot gosto naseljena in celo kot agrarno prenaseljena.

Ugotovili smo, da je med letoma 1542—1822 poraslo prebivalstvo za desetkrat, v istem obdobju pa je število hiš poraslo za 35-krat in nato do leta 1869 ponovno za 100 %. Če bi bile vse hiše naseljene, potem bi prišlo na eno po 1,5 oziroma celo samo 1,4 prebivalca. Po Schmutzu pa je bilo leta 1822 v Belskem vrhu od 71 hiš naseljenih samo 24 ali komaj vsaka tretja in je tako v vsaki naseljeni hiši živelo poprečno po 4,2 prebivalca. Vse tja do preloma stoletja sta torej bili v Belskem vrhu okrog dve tretjini hiš nenaseljeni. To so bili tipični »vrhi«, majhne cimprane zgradbe s kletjo, skromno izbo in kuhinjo ali samo izbo in stiskalnico. Njihovi lastniki so bili predvsem vinogradniki kmetje iz vasi na Ptujskem polju. V času obnove vinogradov in po njej (do prve svetovne vojne) je število naseljenih hiš raslo, naseljevale so jih nove viničarske družine, o čemer je že bila beseda. Pri povojnih štetjih so upoštevane samo naseljene hiše, katerih število pa tudi sedaj ne dosega polovice vseh poslopij. Belski vrh predstavlja tako eno od najbolj specifičnih vinogradniških naselij v Halozah in v Sloveniji. Podobno sliko bi pred leti dobili še v sosednji k. o. Veliki vrh in še sedaj v delu sosednje k. o. Hrastovec, v Ormoško-ljutomerskih gorica h pa v k. o. Runeč.

Ob koncu tega poglavja bo zanimivo ugotoviti še strukturo prebivalstva v k. o. Belski vrh. Pri štetju leta 1953 je bilo kmečkega prebivalstva 89 %, 1961. leta 85 % in leta 1968 še vedno 80 %. Torej izrazito agrarno naselje brez vsake druge dejavnosti, saj so bili leta 1961 vsi aktivni nekmetijski prebivalci zaposleni zunaj naselja, pretežno v Ptuju (4 industrijski in 10 gradbenih delavcev).

SOCIALNOPOSESTNE RAZMERE

Na osnovi podatkov iz franciscejskega katastra iz leta 1824 in posebnega popisa iz leta 1964 lahko naredimo primerjavo ter ugotovimo razvoj socialnopoestnih razmer domačega prebivalstva k. o. Belski vrh.

Število gospodarstev po socialnopoestnih kategorijah v letih 1824 in 1964

Belski vrh

Tabela 4

Socialnopoestne kategorije	Leto 1824		Leto 1964	
	število	%	število	%
0 — 0,50 ha	3	15	14	34
0,51— 1,00 ha	2	10	12	29
1,01— 2,00 ha	4	20	8	20
2,01— 3,00 ha	5	25	2	5
3,01— 5,00 ha	1	5	3	7
5,01— 8,00 ha	2	10	2	5
8,01—10,00 ha	1	5	—	—
nad 10,00 ha	1	5	—	—
Skupaj	19	100	41	100

Leta 1824 je imelo 19 domačih gospodarstev iz Belskega vrha skupno 62,27 ha ali eno tretjino površin celotne k. o. Ostala zemlja je pripadala kmetom iz sosednjih haloških k. o., Polancem in meščanom. Poprečna velikost do-

mačega gospodarstva je bila 3,29 ha, kar je precej pod takratnim povprečjem v Vinorodnih Halozah, ki je znašalo 5 ha. Gospodarstev do 1 ha velikosti je bilo 25 %, do 2 ha pa 45 %. Iz položaja na indikacijski skici je mogoče sklepati, da sta bili gospodarstvi velikosti nad 8 ha naslednici podložniških kmetij iz leta 1542. Dve večji kmetiji (6,85 ha in 6,95 ha) sta se razvili tam, kjer se slemenj Belskega vrha naslanjata na kompaktnější masiv Velikega vrha in Hraštovca. Na slemenih, kjer je bila jugovzhodna stran pobočja razdeljena na vinogradniške delce še pred poselitvijo na vršinah, ni bilo prostora za večja gospodarstva.

Število gospodinjstev po gospodarski dejavnosti in socialnopolsestnih kategorijah

Belski vrh

Tabela 5

Socialnopolsestne kategorije	A		B		C		Skupaj	
	štev.	%	štev.	%	štev.	%	štev.	%
0,00— 0,50 ha	3	21,4	10	43,5	1	25,0	14	34,1
0,51— 1,00 ha	4	28,6	7	30,4	1	25,0	12	29,3
1,01— 2,00 ha	3	21,4	3	13,0	2	50,0	8	19,5
2,01— 3,00 ha	—	—	2	8,7	—	—	2	4,9
3,01— 5,00 ha	2	14,3	1	4,4	—	—	3	7,3
5,01— 8,00 ha	2	14,3	—	—	—	—	2	4,9
8,01—10,00 ha	—	—	—	—	—	—	—	—
nad 10,00 ha	—	—	—	—	—	—	—	—
Skupaj	14	100	23	100	4	100	41	100

Leta 1964 so ob popisu ugotovili 41 domačinskih gospodarstev, ki so imela skupno 55,90 ha ali 40 % vseh površin katastrske občine. Zaradi večjega števila gospodarstev pa je znašala povprečna velikost gospodarstev le 1,36 ha, kar je bila komaj ena tretjina takratnega povprečja v Vinorodnih Halozah.

Areal gospodinjstev po gospodarski dejavnosti in socialnopolsestnih kategorijah

Belski vrh

Tabela 6

Socialno posestne kategorije	A		B		C		Skupaj	
	ha	%	ha	%	ha	%	ha	%
0,00— 0,50 ha	1,17	3,8	2,79	13,3	0,18	3,8	4,14	7,5
0,51— 1,00 ha	3,35	10,9	4,93	23,5	0,83	20,0	9,11	16,1
1,01— 2,00 ha	5,35	17,4	5,21	25,0	3,20	76,2	13,76	24,8
2,01— 3,00 ha	8,00	26,0	3,18	15,2	—	—	11,18	20,0
3,01— 5,00 ha	—	—	4,86	23,0	—	—	4,86	8,7
5,01— 8,00 ha	12,85	41,9	—	—	—	—	12,85	22,9
8,01—10,00 ha	—	—	—	—	—	—	—	—
nad 10,00 ha	—	—	—	—	—	—	—	—
Skupaj	30,72	100	20,97	100	4,21	100	55,90	100
	55 %		37 %		8 %		100 %	

Številčno najmočnejša skupina so bila s 34 % gospodarstva pod 0,50 ha, medtem ko je bilo gospodarstev velikosti do 1 ha kar 63 %, gospodarstev velikosti do 2 ha pa celo 83 %. Belski vrh se nam v letu 1964 kaže kot naselje izrazite kočarske posesti. Obe najstarejši kmetiji sta sicer v jedru še ostali,

vendar sta se občutno zmanjšali. Iz delov teh kmetij so nastale nove kočarije. K povečanju števila gospodarstev sta pripomogli delitev gospodarstev ob dedovanju v predvojnem času in odprava viničarskih razmerij, ko so nekateri viničarji dobili zemljo in postali kočarji.

Leta 1964 je bilo v Belskem vrhu od takrat ugotovljenih 41 gospodarstev le 14 tako imenovanih »čistih kmetijskih« (A) gospodarstev ali 34 %, medtem ko jih je bilo 23 ali 56 % »mešanih« (B) in 4 ali 10 % »ostarelih« (C). Zanimivo je, da je med »čistimi« gospodarstvi 80 % tistih, ki so merila več kot 3 ha, in da so vsa »ostarela« gospodarstva manjša od 2 ha.

34 % »čistih« gospodarstev je imelo 55 % vse zemlje, 56 % »mešanih« gospodarstev samo 37 %, »ostarela« gospodarstva pa so imela le 8 % površin. Za zdaj torej ni bojazni, da bi ostala zemlja neobdelana.

Ob izvajanju agrarne reforme v letih 1945/46 so bili prizadeti skoraj izključno meščani, ki so takrat izgubili večino vinogradov. V letih 1954/55, ko smo izvajali zakon o odpravi viničarskih in sorodnih razmerij, pa so bili od-

Zapuščen vinograd in njemu pripadajoči razpadajoči vrh. (Fotografiral avtor poleti 1962).

kupljeni vinogradi tudi nekaterim vinogradnikom Polancem. Po obeh zakonih podružbljene vinogradniške površine v Belskem vrhu so bile dodeljene kmetijskemu gospodarstvu Zavrč. Razmetane manjše vinogradniške parcele pa so postajale za družbeno gospodarstvo vedno bolj breme, zato so že v letih 1956—60 začeli z arondacijskim postopkom v obeh sosednjih katastrskih občinah — Hrastovcu in Velikem vrhu. Tu so v glavnem sporazumno zamenjali ali odkupili površine, ki so mejile na družbeno posest oziroma so bile primerne za napravo večjih površin terasnih nasadov. Tudi v Belskem vrhu so bile načrtovane večje površine za napravo sodobnih vinogradniških celot.

Vsi ti ukrepi in splošna politika potiskanja zasebnega kmeta so prispevali, da sta se pojavila med vinogradniki Polanci splošna negotovost in strah, da bo arondacija prej ali slej zajela tudi njihove vinograde. Posledica takšne negotovosti je bila, da je prenekateri začel vinograd čezmerno izčrpavati (rezali so

na smrt, kot pravijo domačini, in nič gnojili), hkrati pa so povsem zanemarili poslopja — »vrhe«. Za praviloma stare vinograde in še starejše zgradbe (večina je stara nad 150 let) je bil takšen odnos uničujoč, čeprav za lastnike logičen, češ saj bodo ob napravi terasnih vinogradniških celot tako trto posekali in zgradbe podrli.

Razglasitev gospodarske reforme poleti 1965 in z njo povezana sprememba politike do zasebnega kmetijstva sta ustvarili nove razmere. Plahneti je začela negotovost, vračalo se je zaupanje in vinogradniki so začeli popravljati razpadajoče zgradbe, ponovno gnojiti vinograde in celo obnavljati izčrpane nasade. Tako je v zadnjih treh letih (1967—1969) več vinogradnikov Polancev popravilo zgradbe in začelo z obnovo vinogradov. Kaže, da bo Belski vrh še nekaj časa zadržal svojo več sto let staro podobo skupaj s prav toliko starimi zemljiško-lastniškimi odnosi. Še vnaprej bo ostal fenomen Vinorodnih Haloz in naših vinskih goric nasploh.

VIRI, GRADIVO IN LITERATURA

² Protokoli in mape franciscejskega katastra iz leta 1824 za k. o. Belski vrh. Državni arhiv SR Slovenije, Ljubljana.

³ Popisi prebivalstva. Rokopisne labele, Izdelanc na osnovi avstrijskih popisov prebivalstva leta 1869, 1880, 1890, 1900, 1910 in jugoslovanskih popisov leta 1931, 1948, 1953. Zavod za statistiko LRS, Ljubljana.

⁴ Podatki popisa prebivalstva 1961. Zavod SR Slovenije za statistiko Ljubljana.

⁵ Podatki posebnega popisa kmetijskih gospodarstev v občini Ptuj januarja 1964. Referat za statistiko pri občinski skupščini Ptuj.

⁶ Carl Schmutz: Historisch-Topographisches Lexikon I. Graz 1822.

BELSKI VRH — FENOMEN HALOŠKIH GORIC

Povzetek

Katastrska občina Belski vrh leži v skrajnem vzhodnem delu Vinorodnih Haloz, ki sodijo po svojih izredno ugodnih ekoloških pogojih med najkvalitetnejše vinorodne predele subpanonskega gričevja. Vinogradi obsegajo 28 % vseh produktivnih in 41 % agrarnih površin, to je najvišji odstotek v Halozah.

Iz imenjske cenitve gosposčine Borl iz leta 1542 je razvidno, da je vinogradniška posest kmetov s Ptujkega polja v Halozah stara vsaj 500 let, zelo verjetno pa še kakšno stoletje več. In ne samo to, kmetje s Ptujkega polja so že leta 1542 imeli večino, in sicer 59 % vseh vinogradniških površin. To svojo prevlado so obdržali vse do danes, saj so imeli 1824. leta 57 %, 1934. leta 45 % in 1963. leta 47 % vinogradov, domačini pa v istih letih 41 %, 36 %, 32 % in 32 % (glej diagram in tabeli 1 in 2!). Kmetje s Ptujkega polja so tudi po številu vse obdobje v večini, saj je bilo leta 1542 od skupno 28 sogornikov kar 17 s Ptujkega polja in še leta 1963 od skupno 158 posestnikov še vedno 80 Polancev. Njihovi vinogradi pa so bili vedno praviloma majhni, saj so merili v poprečju okrog 0,35 ha. V Belskem vrhu so imeli in še imajo vinograde kmetje iz skoraj vseh vasi Ptujkega polja — glej karto! (Izraziti primer tako imenovanega »ausmerkerstva«.)

Prevladujoča oblika zemljiške razdelitve je bila od nekdaj vinogradniški delec, prvotno eno — in nato tudi dvostranski. Leta 1542 na slemenih Belskega vrha še ni bilo nobene zgradbe, leta 1822 pa je bilo od 71 hiš naseljenih samo 24. Podobno razmerje je tudi sedaj in je tako Belski vrh eno najbolj izrazitih razloženih vinogradniških naselij s prevlado stalno nenaseljenih zgradb — »vrhov«.

Povedano je že bilo, da je posest številčno prevladujočih kmetov s Ptujkega polja praviloma majhna — leta 1963 poprečje 0,52 ha. Majhna pa je tudi posest domačih haloških posestnikov, saj je bilo leta 1964 kar 83 % vseh posestev manjših od 2 ha in 63 % manjših od 1 ha. Belski vrh se nam torej kaže tudi kot izrazito naselje kočarske posesti in zato tudi samo s 34 % »čistih kmetijskih« gospodarstev.

Nakazane posebnosti opravičujejo naslov te razprave.

BELSKI VRH, EIN PHÄNOMEN DER WEINBERGE VON HALOZE

Zusammenfassung

Die Katastergemeinde Belski vrh liegt im äußersten östlichen Teil des weinreichen Halozegebietes, das wegen der außerordentlich günstigen ökologischen Bedingungen zu den bestrenommierten Weingegenden des subpannonschen Hügellandes gehört. Die Weingärten umfassen 28 % aller produktiven und 41 % der Agrarflächen, d. h. den höchsten Prozentsatz in Haloze.

Aus der Gülterschätzung der Herrschaft Borl aus dem Jahre 1542 ist ersichtlich, daß der Weingartenbesitz der Bauern aus dem Ptujsko polje in Haloze mindestens 500 Jahre alt ist, sehr wahrscheinlich aber noch ein Jahrhundert älter. Und noch mehr, die Bauern aus dem Ptujsko polje hatten schon im Jahre 1542 die Mehrheit und zwar 59 % aller Weinbodenflächen. Dieses Übergewicht behielten sie bis heute, sie hatten doch im Jahre 1829 57 %, im Jahre 1934 45 % und im Jahre 1963 47 % der Weingärten; die Einheimischen aber in denselben Jahren 41 %, 36 %, 32 % und 32 %. (Siehe Diagramme und Tabellen 1 und 2!) Die Bauern von Ptujsko polje sind auch nach der Zahl in diesem ganzen Zeitabschnitt in der Mehrheit, es waren doch im Jahre 1542 von zusammen 28 Weinberggenossen 17 vom Ptujsko polje und im Jahre 1963 von zusammen 158 Besitzern noch immer 80 Bauern aus dem Flachland.

Ihre Weingärten waren aber immer in der Regel klein, denn sie hatten im Durchschnitt ein Ausmaß von ca. 0,35 ha. Am Belski vrh hatten und haben noch immer Weingärten Bauern aus fast allen Dörfern des Ptujsko polje — siehe Karte! (Ausgesprochenes Beispiel des sogenannten Ausmerkertums.) Die vorherrschende Form der Grundverteilung war die Weingartenstreifenflur, zuerst einfach, dann aber doppelt. Im Jahre 1542 gab es auf den Bergrücken des Belski vrh noch kein Gebäude, im Jahre 1822 waren aber von 71 Häusern nur 24 besiedelte. Ein ähnliches Verhältnis besteht noch heute und ist somit Belski vrh eine der markantesten Weingartenkettensiedlungen mit der überwiegenden Zahl der ständig unbesiedelten Gebäude — »Vrhi«.

Wir hatten schon bemerkt, daß der Besitz der zahlenmäßig überwiegenden Bauern aus dem Ptujsko polje in der Regel klein ist, im Jahre 1963 durchschnittlich 0,52 ha. Klein ist auch der Besitz der einheimischen Bauern aus Haloze, waren doch im Jahre 1964 gar 83 % aller Besitzungen kleiner als 2 ha und 63 % kleiner als 1 ha. Belski vrh erscheint uns also als eine ausgesprochene Häuslersiedlung mit nur 34 % »reimbäuerlicher« Besitzungen.

Die beschriebenen Besonderheiten rechtfertigen die Überschrift dieser Abhandlung.

Borut Belec

ZEMLJIŠKOPOSESTNE RAZMERE V JERUZALEMSKIH GORICAH LETA 1824, NJIHOV RAZVOJ IN UČINEK NA DANAŠNJO REGIONALNO AGRARNOSOCIALNO DIFERENCIACIJO

UVOD

Že ob izidu knjige o Ljutomersko-ormoških gorica¹ sem se zavedal, da obravnava zemljiškoposestnih razmer v Jeruzalemskih gorica² za leto 1824 na osnovi sondnih primerov ne bo mogla v celoti zadovoljiti in da bo treba sistematično obdelati vso regijo. Le tako bi lahko celoviteje osvetlili socialni prerez prebivalstva v začetku preteklega stoletja, vsaj kolikor ga lahko izvajamo iz zemljiškoposestnih razmer. Obenem bi se nam odprla možnost analizirati socialni razvoj, ki je bil v Jeruzalemskih gorica³ z njihovimi zapletenimi družbenimi razmerami še posebno dinamičen.

Tudi Melik⁴ poudarja, kako važno bi bilo za Slovenske gorice ugotoviti, v kakšnem razmerju so bile socialnopolosostne skupine v preteklosti in ali je bilo nazadovanje vinogradniške posesti Polancev ob stalno naraščajoči meščanski posesti samo pojav v posameznih katastrskih občinah ali širšega značaja.

K obdelavi celotne regije me je še posebej spodbujala Kerenčičeva študija⁵ za obdobje pred drugo svetovno vojno, ki mi je omogočala koristno primerjavo s povojnimi razmerami in stanjem v začetku preteklega stoletja. Z njo sem vsaj delno osvetlil tiste razvojne silnice, ki so povzročile hude zemljiške oziroma socialne razmere v preteklosti in z njimi povezane velike družbene spremembe po drugi svetovni vojni. Razvoj zemljiškoposestnih razmer je zato tesno povezan s sedanjo socialnopolosostno strukturo in transformacijo pokrajine, ali celo z njenim bodočim družbenoekonomskim razvojem. To povezanost preteklosti s sedanjostjo sem prikazal v nekaterih prispevkih, ki zadevajo isto regijo⁶.

Osnovni namen študije je ovrednotiti zemljiškoposostne razmere franciscejskega katastra⁷ in vzporedno submikroregionalno diferencirati Jeruzalemske gorice, o katerih še vedno radi menimo, da so socialnogeografsko homogene,

¹ Borut Belec: Ljutomersko-ormoške gorice. Agrarna geografija. Založba Obzorja Maribor 1968.

² Anton Melik: Stajerska s Prekmurjem in Mežiško dolino. Ljubljana 1957. Str. 259, 262.

³ Jože Kerenčič: Zemljiški odnosi v Jeruzalemskih gorica². Maribor 1939.

⁴ Borut Belec: Prispevek k zemljiškoposostni strukturi v Ljutomersko-ormoških gorica² leta 1824 in 1961. ČZN Maribor 1963. Razvoj posestnih razmer in izraba tal v k. o. Gresovščak. ČZN Maribor 1966. Zemljiškoposostna struktura katastrskih občin Plešivica in Kog leta 1824 in 1961. ČZN Maribor 1968. Družbenogeografski razvoj Ljutomersko-ormoških goric in njihovi agrarnostrukturalni tipi. Svet med Muro in Dravo. Maribor 1968. Socialnogeografski procesi in tipi pokrajinske transformacije v Ljutomersko-ormoških gorica². Zbornik razprav. Maribor 1970.

⁵ Katastrske mape in protokoli iz leta 1824. Državni arhiv SRS, Ljubljana.

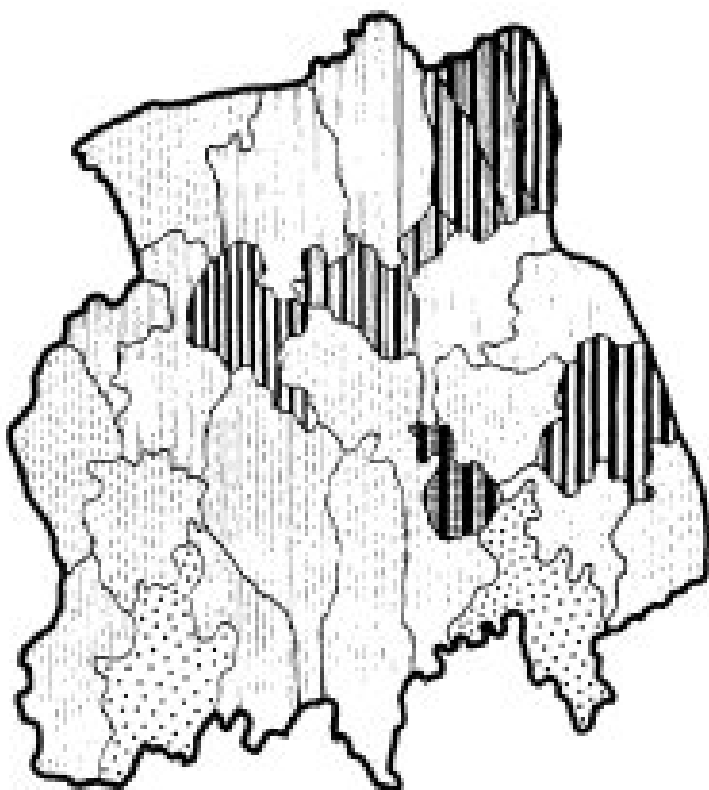
SUBMIKROREGIONALNA RAZDELITEV JERUZALEMSKIH GORIC
S PREGLEDOM KATASTRSKIH OBČIN

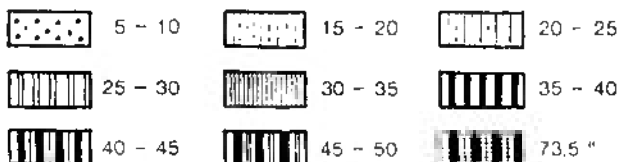
čprav imamo v njih opravka s tremi submikroregijami, to je Vzhodnimi Ljutomerskimi goricami, Miklavško-koškimi goricami in Vzhodnimi Ivanjkovskimi goricami. Analiza vseh 26 katastrskih občin Jeruzalemskih goric je to regionalno delitev, zasnovano na sondnih primerih, samo še potrdila (karta). Ker navajanje podatkov za vsako katastrsko občino posebej ne bi bilo smotno, se omejujem le na sumarične prikaze omenjenih submikroregij in Jeruzalemskih goric kot celote. V tem smislu so sestavljene tudi tabele in diagrami, podrobnejšo regionalno diferenciranost pa nam ponazarjajo kartogrami.

**I. RAZMERJE MED DOMAČO IN NEDOMAČO POSESTJO V ZAČETKU
19. STOLETJA**

Zemljiško lastništvo je eden od najpomembnejših socialnih dejavnikov. Znano je, da je bil prav v Jeruzalemskih goricah delež nedomače, največ tuje posesti, izredno visok. Absurdno nesorazmerje v deležu zemljiške posesti posameznih socialnih skupin je bilo zato tesno povezano z viničarstvom in hudimi življenjskimi razmerami prebivalstva v tej pokrajini, ki slovi po svojem vinogradništvu. Vinogradi so prekrivali leta 1824 v celoti okoli 1500 ha ali skoraj četrtino površine, v posameznih katastrskih občinah pa tudi do 50 %, izjemoma celo več (kartogram I, str. 52).

DELEŽ VINOGRADOV LETA 1824

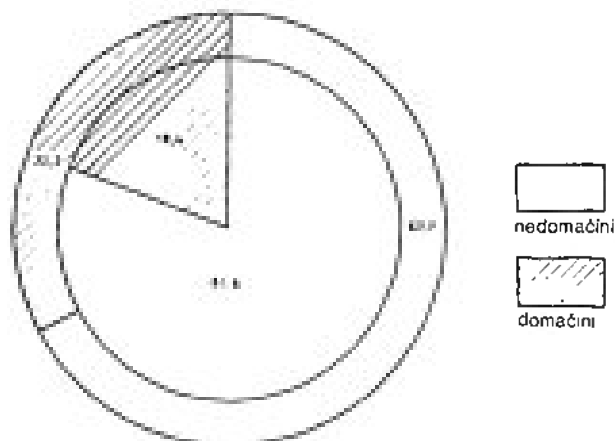

Že podatek, da je odpadlo v Jeruzalemskih gorica⁶ leta 1824 od 6453 ha 3465 ha ali 53,7 % zemlje na nedomačine⁶ in da je bilo med 2032 posestniki kar 1376 ali 67,7 % nedomačinov, je dovolj zgovoren. Če pa upoštevamo zgolj vinorodne površine, ki so tujca najbolj privlačevale, je stanje še zgovornejše. Od skupne površine vinogradov, to je 1497 ha, je odpadlo namreč kar 1222 ha ali 81,6 % na nedomačine (diagram I, str. 53).

Tudi če upoštevamo posest nedomačinov z bivališčem zunaj Jeruzalemskih goric, ostane razmerje med domačo in nedomačo posestjo za domačine še vedno izrazito neugodno. Od celotne površine odpade tako na nedomačine 2779 ha ali 43 %, od skupne površine vinogradov pa 1113 ha ali 74,4 %. Njih število je znašalo 1008 ali 49,6 % vseh posestnikov.

⁶ Za nedomačina imam vsakega posestnika, ki ne živi v katastrski občini, v kateri ima zemljo.

RAZMERJE MED DOMAČO
IN NEDOMAČO VINORODNO POSESTJO*

* Pri vseh diagramih prikazuje notranji krog površino vinogradov, zunanji pa število posestnikov. Zajeti so vsi nedomačini, tudi tisti z domicilno katastrsko občino v Jeruzalemskih goricah (enako kot pri kartogramih)

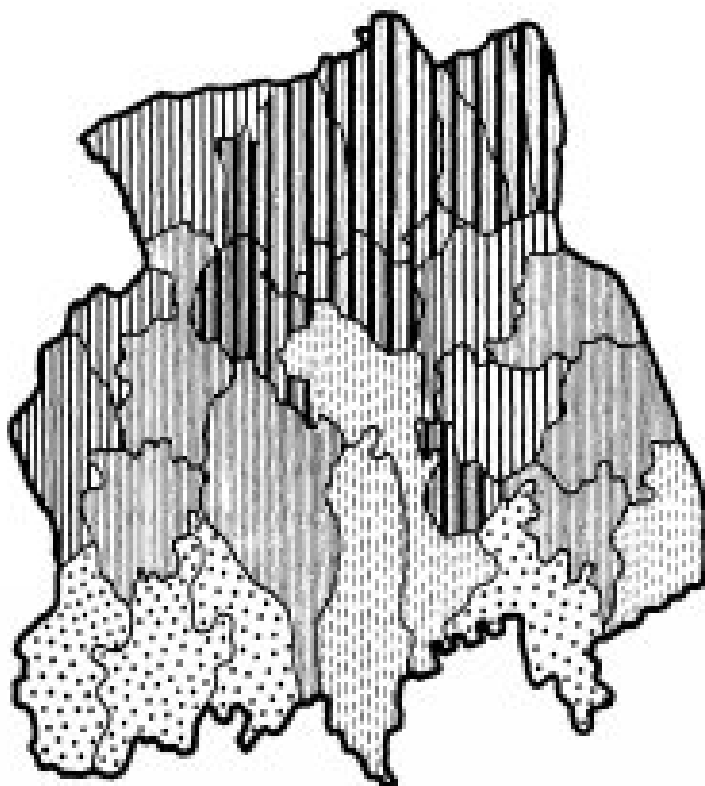
Razmerje med domačo in nedomačo posestjo se do druge svetovne vojne skorajda ni spremenilo. Kerenčič⁷ namreč navaja, da je leta 1936 imelo 884 nedomačinov 2731 ha ali 43,4 % vse produktivne zemlje in 947,5 ha ali 69,5 % vseh vinogradov. Rahlo se je torej v razdobju 1824—1936 skrčila le vinogradniška posest nedomačinov. Pač pa se je zmanjšala celotna površina vinogradov s slabe četrte na dobro petino površine (1363 ha). To pomeni, da tudi v Jeruzalemskih goricah, ki so ekološko za gojenje vinske trte silno ugodne, vse po filokseri uničene vinorodne površine niso bile obnovljene.

Se zgovornejši so podatki o lastništvu za manjša območja Jeruzalemskih goric. V Vzhodnih Ljutomerskih goricah so bili med tamkajšnjimi 455 posestniki samo 103 domačini, kar pomeni 22 % vseh posestnikov, imeli pa so 410 ha ali 20 % zemlje in 43 ha ali 7 % vinogradov. Le v dveh katastrskih občinah (Rado-merje in Hermanci) je znašal delež nedomače vinorodne posesti manj kot 90 %, v vseh drugih pa je presegal to vrednost. Popreček za to regijo je znašal 92,9 %! K. o. Kajžar, že v Miklavško-koških goricah, je bila celo brez koščka domače vinorodne posesti. Ta predel je potemtakem tista socialnostrukturna submikro-regija, ki jo pogosto napačno razširjamo na celotne Jeruzalemske gorice.

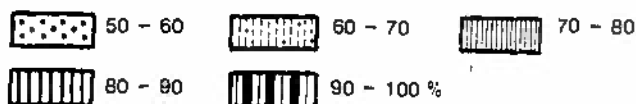
Že v Miklavško-koških goricah je bilo razmerje med domačo in nedomačo posestjo precej drugačno. Med 873 posestniki so bili 303 (34 %) domačini, imeli pa so 1388 ha ali 60 % zemlje in 107 ha ali 24 % vinogradov. Te gorice so imele torej mnogo bolj kmečki značaj lastništva. Popreček nedomače vinorodne posesti pa je v njih znašal še vedno 75,9 %.

Podobne so jim bile Vzhodne Ivanjkovske gorice. Domačinov je bilo 250 ali 35,5 % vseh posestnikov, ki so imeli 1191 ha ali 55 % zemlje in 125 ha ali 28 % vinogradov. Poprečno je bilo nedomače vinorodne posesti v tej regiji 71,8 %. V največji meri so ostali vinogradi v rokah domačinov v južnem delu Jeruzalemskih goric, npr. v k. o. Litmerk, Libanja, Pavlovski vrh in Vitan, ki so beležile 50—60 % nedomače vinorodne posesti (kartogram II, str. 54).

⁷ Kerenčič, c. d., str. 8, 9.

NEDOMAČA VINORODNA POSEST LETA 1824

V celotnih Jeruzalemskih goricaх je bilo med 2032 posestniki le 656 ali 32,3 % domačinov z 2988 ha ali 46,3 % skupne površine, od tega z 275 ha ali 18,4 % vseh vinogradov (diagram I). Vendar so imeli približno na dveh tretjinah površine Jeruzalemskih goricaх domačini več kot polovico vse zemlje, a le četrtno vseh vinogradov, na eni tretjini pa komaj petino zemlje in le 7 % vinogradov.

Tudi če upoštevamo le nedomačine z bivališčem zunaj Jeruzalemskih goricaх, se pokaže veliko nesorazmerje v deležu posesti. V Vzhodnih Ljutomerskih goricaх je imelo 308 nedomačinov ali 67 % vseh posestnikov 90 % vseh vinogradov (549 ha) in 73 % vse zemlje (1486 ha). V Miklavško-koških goricaх se je delež nedomačinov zmanjšal na 41 % vseh posestnikov (357), v Vzhodnih Ivanjovskih goricaх pa na 48 % (343). Ustrezno se je zmanjšala tudi njihova vinorodna posest v Miklavško-koških goricaх na 61 % (273 ha) in v Vzhodnih Ivanjovskih goricaх na 65 % (292 ha), skupna pa v prvih na 20 % (523 ha) in drugih na 35 % (770 ha).

Primerjava s stanjem leta 1936 po območjih nam, podobno kot za celoto, pokaže, da se je tako relativni kot absolutni delež nedomačih vinogradov neko-

liko skrčil⁸. Tako so imeli nedomačini z bivališčem zunaj Jeruzalemskih gorica v Vzhodnih Ljutomerskih gorica pred drugo svetovno vojno 461 ha ali 84 % vseh vinogradov, v Miklavško-koških gorica 250 ha ali 59 % in v Vzhodnih Ivanjkovskih gorica 228 ha ali 59 %. Delež njihove skupne površine se je zmanjšal le v Vzhodnih Ljutomerskih gorica, kjer je znašal 1257 ha ali 66 % vse zemlje, povečal pa se je v Miklavško-koških gorica (626 ha ali 27 %) in v Vzhodnih Ivanjkovskih gorica (810 ha ali 38 %).

Oglejmo si za pregled še tabelo, ki nam bo prikazala razmerje med domačo in nedomačo posestjo v Jeruzalemskih gorica in njihovih sestavnih delih leta 1824 (tab. 1).

Tab. 1 (v ha)

Submikroregija	Domačini			Nedomačini			Skupna posest		
	št.	vin.	sk.	št.	vin.	sk.	št.	vin.	sk.
Vzhodne Ljutomerske gorice	103	43,2	409,9	352	564,8	1608,8	455	608,0	2018,7
Miklavško-koške gorice	303	107,2	1388,1	570	337,8	867,7	873	445,0	2275,8
Vzhodne Ivanjkovske gorice	250	125,2	1190,6	454	319,4	968,4	704	444,6	2159,0
Jeruzalemske gorice	656	275,6	2988,6	1376	1222,0	3464,9	2032	1497,6	6453,5

Primerjajmo poprečno velikost posesti domačinov in nedomačinov. Ker so imeli nedomačini leta 1824 več kot polovico vse zemlje in dobre štiri petine vseh vinogradov, skupna poprečna posest nedomačinov ni zaostajala za velikostjo domače posesti, vinorodna pa jo je preseгла. Popreček skupne posesti domačinov je znašal v Jeruzalemskih gorica kot celoti 4,69 ha, posesti nedomačinov pa 2,52 ha, medtem ko je znašal popreček vinorodne posesti pri domačinih 0,42 ha in pri nedomačinih 0,89 ha. Med posameznimi submikroregijami se seveda pojavljajo razlike. Vinorodna posest domačinov je bila največja v Vzhodnih Ivanjkovskih in Vzhodnih Ljutomerskih gorica, najmanjša pa v Miklavško-koških. Nedomača vinorodna posest je dosegala v Vzhodnih Ljutomerskih gorica poprečno kar 1,60 ha, drugod pa je bila več kot za polovico manjša. Nedomačini so torej imeli največje vinograde v okoliših, ki so po svojih ekoloških razmerah najbolj ustrezali pridelovanju kvalitetnih vin.

Za pregled poprečne velikosti posesti še tabela št. 2.

Tab. 2 (v ha)

Submikroregija	Domačini		Nedomačini	
	vin.	sk.	vin.	sk.
Vzhodne Ljutomerske gorice	0,41	4,00	1,60	4,56
Miklavško-koške gorice	0,36	4,67	0,59	1,55
Vzhodne Ivanjkovske gorice	0,50	5,00	0,70	2,13
Jeruzalemske gorice	0,42	4,69	0,89	2,52

Ustrezno razlikam med domačo in nedomačo posestjo niha tudi poprečna velikost parcele, vendar predvsem vinorodne, ki meri pri domačinih 0,45 ha, pri nedomačinih pa 0,85 ha. V Vzhodnih Ljutomerskih gorica dosega celo 1,32 ha, medtem ko je pri domačinih povsod precej enaka (tabela št. 3).

⁸ Kerencič, c. d., str. 7, 10, 11.

Submikroregija	Domačini		Nedomačini	
	vin.	sk.	vin.	sk.
Vzhodne Ljutomerske gorice	0,50	0,40	1,32	0,55
Miklavško-koške gorice	0,41	0,44	0,63	0,36
Vzhodne Ivanjkovske gorice	0,47	0,39	0,68	0,33
Jeruzalemske gorice	0,45	0,41	0,85	0,43

II. NEDOMAČA POSEST

A. Posest nedomačinov po kraju bivanja

Že bežen vpogled v tabelo št. 4 pove, da so imeli največ vinogradov v Jeruzalemskih goricah posestniki z ozemlja sedanje Avstrije⁹, kar 300 ha ali 24,6 % vseh vinogradov nedomačinov, tj. 20 % vseh vinogradov v Jeruzalemskih goricah. Nanje je odpadlo 625,1 ha ali 18 % zemlje nedomačinov, tj. 9,7 % vse zemlje. Posestnikov iz Avstrije je bilo le 73, kar pomeni 5,3 % nedomačinov ali 3,6 % vseh posestnikov. Na enega posestnika iz Avstrije je odpadlo kar 8,5 ha zemlje, od tega 4,1 ha vinograda.

V Vzhodnih Ljutomerskih goricah je znašal popreček vinorodne posesti lastnikov iz Avstrije 37,8 %. Najvišji delež posesti so imele k. o. Miklavž, Plešivica, Gresovščak, Rinčetova in Nunska graba, slednja celo več kot polovico nedomače vinorodne posesti. V preostalih Jeruzalemskih goricah je bil njihov delež mnogo manjši, le okoli 13 % nedomače vinorodne posesti. Nekatere katastrske občine v južnem delu Jeruzalemskih gorice so bile celo brez tovrstne posesti (kartogram III, str. 57).

Na drugem mestu po obsegu posesti so bili lastniki iz Radgone in Ptuja¹⁰ z 205 ha vinograda in s 432 ha vse zemlje, tj. s 16,8 % vinogradov in z 12,4 % vse zemlje nedomačinov. Njih posest je obsegala 13,7 % vseh vinogradov in 6,7 % vse zemlje v Jeruzalemskih goricah. Številčno so bili sicer šibki (67 lastnikov), zato pa je na enega posestnika te skupine odpadlo 6,4 ha zemlje, od tega 3 ha vinograda.

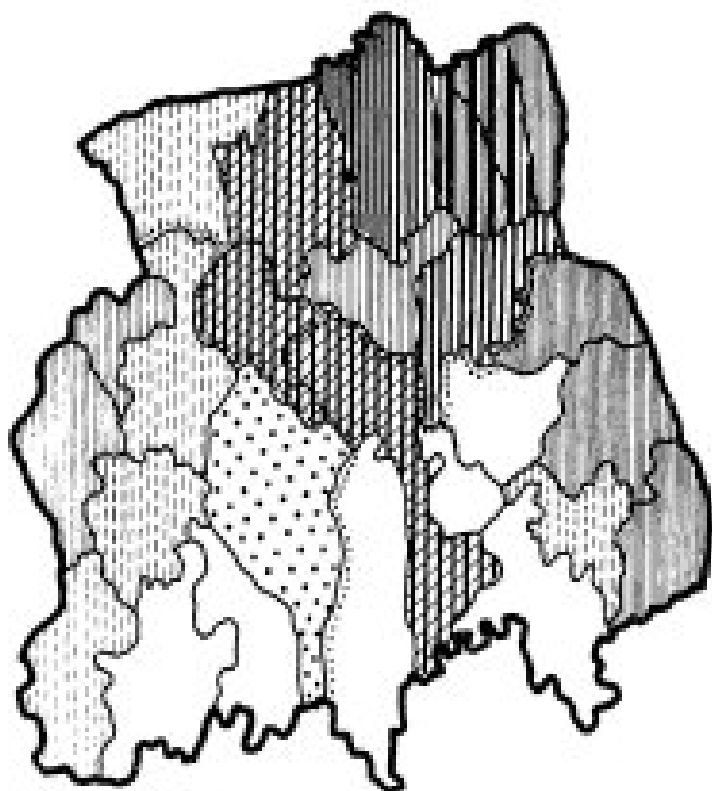
Slede posestniki s Spodnjega Murskega polja, ki so imeli v Jeruzalemskih goricah 172 ha vinograda in 373 ha vse zemlje, tj. 14 % vinogradov in 10,7 % vse zemlje nedomačinov ali 11,5 % vseh vinogradov in 5,8 % vse zemlje. Ta skupina lastnikov je bila zelo številna, saj je vključevala 221 ali 16 % nedomačinov oziroma 10,8 % vseh posestnikov. Na posestnika je odpadlo le 1,68 ha zemlje, od tega 0,77 ha vinograda. To je bila v nasprotju z dosedanjo skoraj izključno kmečka posest.

Dokaj zastopani sta bili še skupini lastnikov iz Ljutomera in Ormoža. Prvi je pripadalo 212,7 ha vse zemlje, od tega 93,6 ha vinogradov, drugi pa 250,1 ha vse zemlje, od tega 78,3 ha vinogradov. 124 tržanov iz obeh krajev je imelo 14 % vinogradov in 13,3 % zemlje nedomačinov ali 11,5 % vinogradniške in 7,2 % vse zemlje v Jeruzalemskih goricah. Poprečno je imel vsak posestnik iz Ljutomera in Ormoža 3,73 ha zemlje, od tega 1,38 ha vinograda.

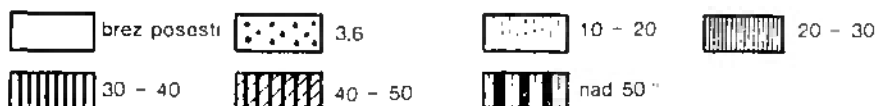
Najštevilnejši lastniki zemlje v Jeruzalemskih goricah so bili vsekakor s Središkega polja z Dobravo in trga Središča. Bilo jih je 392, kar je pomenilo 28,5 % nedomačinov in 19,2 % vseh posestnikov. Imeli so 269,3 ha zemlje, od

⁹ brez Radgone.

¹⁰ V tabeli je ta skupina označena z »Zahodne Slovenske gorice z Zgornjim Murskim in Zgornjim Ptujskim poljem«, vendar so bili lastniki največ iz Radgone in Ptuja. Prvi so imeli zemljo predvsem v Vzhodnih Ljutomerskih goricah, drugi v južnem delu Jeruzalemskih gorice.

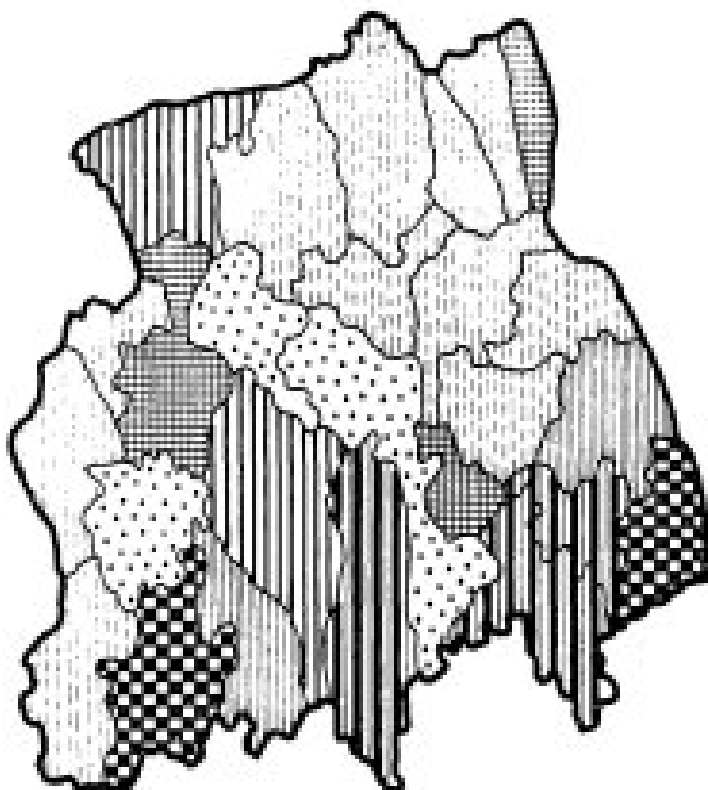
VINORODNA POSEST LASTNIKOV Z OZEMLJA DANAŠNJE AVSTRIJE

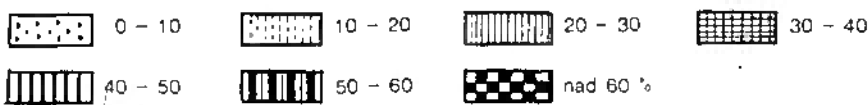
tega 140,3 ha vinogradov, tj. 11,5 % vinogradov in 7,7 % zemlje nedomačinov ter 9,3 % vinogradov in 4,1 % vse zemlje v Jeruzalemskih gorica. Na posestnika je odpadlo zaradi kmečke socialne sestave le 0,68 ha zemlje, od tega 0,35 ha vinogradov.

Kartogram IV prikazuje vinorodno posest Polancev, posestnikov s Spodnjega Murskega in Središkega polja z Dobravo, ki so imeli skupaj v Jeruzalemskih gorica 25,5 % nedomače vinorodne posesti. Najmanj posesti so imeli v Vzhodnih Ljutomerskih gorica (19,5 %), sledile so Vzhodne Ivanjkovske gorice z 28,2 %, največ njihove posesti pa je bilo v Miklavško-koških gorica (34 %). Vinogradi Muropoljcev so docela prevladovali v severnem delu Jeruzalemskih goric, posestnikov s Središkega polja z Dobravo pa v južnem delu. Posebno visok delež polanske vinorodne posesti zasledimo v k. o. Jastrebcu (60 %) in Libanji (81 %) pa tudi še v k. o. Vinski vrh, Lačaves in Vitan. V severnem delu Jeruzalemskih goric izstopa s 47 % k. o. Radomerje (str. 58).

Posestnikov iz Jeruzalemskih goric, ki so imeli zemljo v sosednjih ali drugih katastrskih občinah v Jeruzalemskih gorica, ki jih lahko štejemo za nedomačine le v širšem smislu besede, je bilo 368, imeli pa so 685,6 ha zemlje,

VINORODNA POSEST POLANCEV[†] LETA 1824

+ posestnikov s Spodnjega Murskega in Središkega polja z Dobravo

od tega 108,5 ha vinograda. Vsak od njih je imel povprečno 1,86 ha zemlje, vendar le 0,29 ha vinograda, kar razodeva značilno lokalno kmečko socialnopolosno strukturo te skupine lastnikov (diagram II, str. 59).

V tabeli št. 4 si lahko posest nedomačinov po kraju bivanja ogledamo natančneje.

Iz tabele so dobro razvidne razlike v obsegu nedomače posesti po kraju bivanja lastnikov med posameznimi območji Jeruzalemskih gor. Omejimo se zgolj na lastništvo vinogradov. V Vzhodnih Ljutomerskih gorah so imeli največ vinogradov lastniki iz Avstrije, tj. 214 ha ali 37,8 % vinogradov nedomačinov v tem delu Jeruzalemskih gor. Na posestnika je prišlo povprečno 4,3 ha vinograda. Pretežno radgonski meščani so imeli tukaj 102 ha vinogradov, povprečno vsak 3,4 ha. V posesti ljutomerskih tržanov je bilo 67 ha vinogradov ali 1,2 ha na lastnika. Najštevilnejši posestniki so bili kmetje s Spodnjega Murskega polja (129) s 106 ha vinogradov ali z 0,8 ha na lastnika.

Nedvomno so bili vinogradi tujcev najbolj negovani in so dajali najkvalitetnejši pridelek, ki je šel zlahka v prodajo. Ni treba posebej poudarjati, da so

VINORODNA POSEST NEDOMAČINOV PO KRAJU BIVANJA

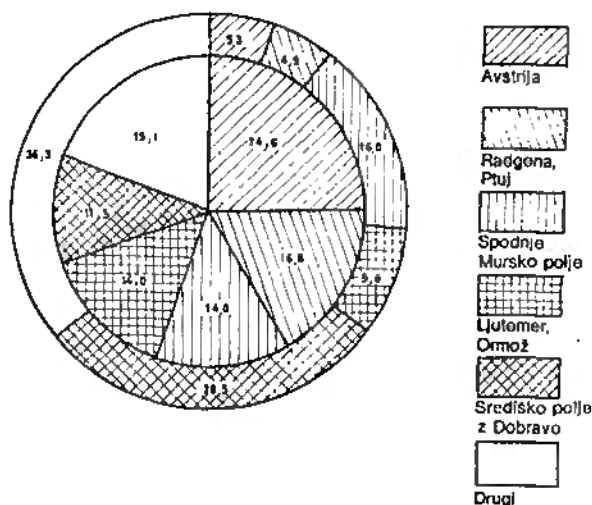

Tabela 4 (v ha)

Submikroregija	št. nedom. vin.	Sosednje k. o. v Jeruz. g.	Druge k. o. v Jeruz. g.	Zahodne Ljutormoške g.	Spodnje Mursko polje	Spodnja Ščavnjska dolina	Središko polje z Dobravo	Spodnje Ptujsko polje	Ljutomer	Ormož	Zah. Slov. g. z Zg. Mur. in Zg. Pt. p.	Drugi slovenski predeeli	Avstrija	Prekmurje, Hrvatska	Skupaj
Vzhodne Ljutormerske gorice	št. nedom. vin.	29	15	16	129	13	4	2	56	2	30	4	49	3	352
	vin.	11,1	5,2	14,7	105,8	9,5	1,8	10,2	66,9	2,7	102,0	16,4	213,7	4,2	564,8
	skupaj	94,0	28,7	330,6	218,3	19,9	4,4	54,7	149,1	5,9	214,8	37,3	433,7	17,2	1098,8
Miklavško-koške gorice	št. nedom. vin.	154	59	4	23	1	265	3	13	6	18	9	11	4	570
	vin.	46,9	17,7	1,9	14,5	1,4	100,6	7,2	10,5	23,4	48,0	17,1	44,7	3,9	337,8
	skupaj	266,4	97,9	3,6	42,6	1,7	162,7	14,2	17,3	55,1	98,1	22,8	98,4	6,9	887,7
Vzhodne Ivanj-kovske gorice	št. nedom. vin.	88	23	40	69	26	123	4	13	34	19	2	13		454
	vin.	20,5	7,2	12,8	52,2	12,8	37,9	1,6	16,2	52,3	54,5	9,9	41,5		319,4
	skupaj	180,0	18,6	47,6	112,3	35,4	102,2	2,1	46,3	189,2	119,0	22,7	93,0		968,4
Jeruzalemske gorice	št. nedom. vin.	271	97	60	121	40	392	9	82	42	67	15	73	7	1376
	vin.	78,5	30,1	29,4	172,5	23,7	140,3	19,0	93,6	78,4	205,1	43,4	298,9	8,1	1222,0
	skupaj	540,4	145,2	382,0	373,2	57,0	269,3	71,0	212,7	250,2	431,9	82,8	625,1	24,1	3464,9

zavzemali tudi ekološko najugodnejše okoliše in lege. Ni čuda, da so tuje vinorodne površine pomenile v družbenoekonomskem pogledu zato še veliko več, kot bi lahko sklepali samo iz njihovega deleža. Če k temu dodamo še dejstvo, da se je prav na njih razmahnilo viničarstvo z mezdanim delom, je njihova vloga za socialno geografijo takratne pokrajine in njen nadaljnji razvoj samo še podkrepljena.

V Miklavško-koških goricah so bile zemljiškoposestne razmere že drugačne. Največ vinogradov so imeli središki tržani in kmetje s Središkega polja z Dobravo, odkoder je imelo 265 lastnikov, tj. 46 % vseh nedomačinov v tem delu Jeruzalemskih gorice, 100 ha ali 29,6 % vinogradov. Na posestnika je prišlo po-

prečno le 0,37 ha te zemljiške kategorije. Pomembnejši posestniki so bili še radgonski in ptujski meščani z 48 ha in iz Avstrije s 45 ha vinograda. Na prve je prišlo povprečno 2,6 ha, na druge pa 4 ha vinograda.

Podobno je bilo stanje v Vzhodnih Ivanjkovskih gorica. Najštevilnejši so bili posestniki s Središkega polja z Dobravo, odkoder je bilo 123 ali 27 % vseh nedomačinov z 38 ha ali 12 % vinogradov in povprečkom 0,31 ha na lastnika. Radgonski in ptujski meščani so imeli 54 ha, ormoški tržani 52 ha in lastniki iz Avstrije 41 ha vinograda. Povprečno je prišlo na prve 2,8 ha, druge 1,5 ha in zadnje 3,1 ha vinograda. Več vinogradov kot v Miklavško-koških gorica so imeli kmetje s Spodnjega Murskega polja v Vzhodnih Ivanjkovskih gorica, skupaj 52 ha ali povprečno vsak lastnik 0,75 ha (kartogram III, str. 57).

Iz dosedanjenja je razvidno, da je v Vzhodnih Ljutomerskih gorica prevladovala posest lastnikov iz Avstrije (214 ha), Radgone (102 ha) in s Spodnjega Murskega polja (106 ha), v Miklavško-koških gorica s Središkega polja z Dobravo (100 ha), Radgone in Ptuja (48 ha) in Avstrije (45 ha), v Vzhodnih Ivanjkovskih gorica pa lahko zabeležimo precej enakomerno zastopano posest lastnikov iz Radgone in Ptuja (54 ha), Ormoža (52 ha), s Spodnjega Murskega polja (52 ha) in Avstrije (41 ha).

Nedomačinov z domicilno občino v Jeruzalemskih gorica je bilo v Vzhodnih Ljutomerskih gorica najmanj. Z večanjem deleža domače posesti pa se pomešanost posesti stopnjuje, zato opažamo posebno v Miklavško-koških gorica zelo mnogo tovrstne nedomače posesti. V slednjih je bilo kar 213 takšnih posestnikov s 364 ha skupne površine, od tega s 64 ha vinogradov.

Ugotovili smo že, da se z izjemo rahlega zmanjšanja nedomače vinorodne posesti razmerje med domačo in nedomačo posestjo v razdobju 1824—1936 ni spremenilo. Kaže pa, da je prišlo do delnega premika znotraj te posesti¹¹. Leta 1936 so namreč imeli lastniki iz tujine v Jeruzalemskih gorica 233,5 ha ali 17,1 % vinogradov¹², za leto 1824 pa kaže naša tabela 300 ha ali 20 % vinogradov v lasti tujcev iz Avstrije, pri čemer pa ni zajeta posest lastnikov iz Radgone, ki je bila dokaj močna. Iz tega lahko napravimo sklep, da je bila vinorodna posest tujcev v začetku 19. stoletja obsežnejša kot pred drugo svetovno vojno. Njihova vinorodna posest je namreč delno prešla v roke tržanov in meščanov Ljutomera, Ormoža, Ptuja in Radgone. Za tak razvoj govori podatek, da so imeli lastniki iz Ljutomera in Ormoža leta 1936 v Jeruzalemskih gorica 261 ha ali 19,1 % vinogradov¹³, leta 1824 pa le 171,9 ha ali 11,5 %. Njih povprečna posest se je tako povečala od 1,38 ha na 2,66 ha vinograda. V splošnem pa se je v primerjavi z letom 1824 skrčil obseg kmečke vinogradniške zemlje iz okoliških regij, z Murskega, Ptujkega in Središkega polja z Dobravo ter iz Slovenskih goric, čeprav se je njihova povprečna posest zaradi zmanjšanja števila lastnikov povečala. To kaže na vedno močnejšo socialno diferenciacijo kmečkega prebivalstva in širjenje meščanske oziroma trške posesti na račun drobne kmečke.

B. Posest nedomačinov po socialnohistoričnih skupinah

Zelo pomembne za socialni prerez pokrajine so socialnohistorične skupine lastnikov. Lastniki vinogradov v Jeruzalemskih gorica so bili kmetje, meščani oziroma tržani, cerkev in gosposčine. Kmečki vinogradniki so bili predvsem z Murskega in Središkega polja z Dobravo, drugi posestniki pa zvečinoma z ozemlja današnje Avstrije, deloma tudi iz bližnjih trgov in mestec, tj. Radgone, Ljutomera, Ptuja in Ormoža. Na osnovi katastra je bilo seveda težko ločiti neagrarno funkcijo od agrarne, saj so se tržani in meščani ukvarjali tudi s kmetijstvom. Najznačilnejši primer sta Veržej in Središče, še danes izraziti agrarni središči. Razlike pa vendarle niso tolikšne, da bi zabrisale glavne značilnosti.

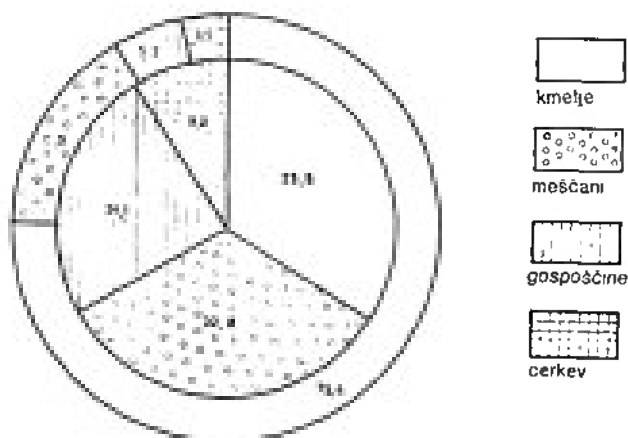
¹¹ Ker se je rokopsko gradivo Kerenčelcivih »Zemljiških odnosov v Jeruzalemskih gorica« med vojno izgubilo, mnogih primerjav ni bilo mogoče napraviti.

¹² Kerenčič, c. d., str. 9.

¹³ Kerenčič, prav tam.

Med socialnohistoričnimi skupinami močno prevladujejo kmetje. Od 1376 nedomačinov je bilo 1038 ali 75,4 % kmetov, vendar so ti imeli le 413 ha ali 33,8 % vinogradov in 1364 ha ali 39,4 % vse zemlje nedomačinov. Nasprotno je imelo le 219 ali 15,9 % meščanov 401 ha ali 32,8 % vinogradov in 928 ha ali 26,8 % vse zemlje nedomačinov. Zelo močna je bila v Jeruzalemskih gorinah tudi posest gosposčin, ki jim je pripadalo 294 ha ali 24,1 % vinograda in 985 ha ali 28,4 % vse zemlje nedomačinov. Najšibkeje, z 9,3 % ali 113 ha vinogradov in z le 5,4 % ali 186 ha vse zemlje nedomačinov, je bila zastopana cerkvena posest (diagram III, spodaj).

VINORODNA POSEST NEDOMAČINOV PO SOCIALNOHISTORIČNIH SKUPINAH

Primerjajmo leto 1824 še s stanjem leta 1936. Takrat je odpadlo od vseh vinogradniških površin, tj. 1363 ha, na cerkev 154,2 ha ali 11,3 %, gosposčine 119,1 ha ali 8,8 %, meščane 508,5 ha ali 37,3 %, kmete zunaj Jeruzalemskih goric 267,4 ha ali 19,6 % in kmete domačine 316,6 ha ali 23 %¹⁴. Leta 1824 pa je od 1497 ha vseh vinogradov odpadlo na cerkev 7,6 %, gosposčine 19,6 %, meščane 26,8 %, kmete zunaj Jeruzalemskih goric 27,6 % in kmete domačine 18,4 % vinograda. Delež meščanskih in cerkvenih vinogradov in vinogradov kmetov domačinov se je torej v tem razdobju povečal, zmanjšal pa se je delež vinogradov gosposčin in kmetov zunaj Jeruzalemskih goric.

Oglejmo si za pregled še tabelo št. 5, ki nam prikazuje posest nedomačinov po socialnohistoričnih skupinah za leto 1824.

Tabela 5 (v ha)

Submikroregija	Kmetje			Meščani			Cerkev			Gosposčina			Skupaj		
	št.	vin.	sk.	št.	vin.	sk.	št.	vin.	sk.	št.	vin.	sk.	št.	vin.	sk.
Vzhodne Ljutomerske gorice	195	126,0	393,4	105	231,5	511,5	22	83,6	139,3	30	123,7	564,6	352	564,8	1808,8
Miklavško-koške gorice	477	159,8	521,6	55	71,7	153,6	16	20,1	30,9	22	86,2	181,6	570	337,8	887,7
Vzhodne Ivanj-kovske gorice	368	127,5	449,3	59	97,9	263,5	10	9,3	16,4	19	84,7	239,2	454	319,4	968,4
Jeruzalemske gorice	1038	413,3	1384,3	219	401,1	928,8	48	113,0	186,6	71	294,6	985,4	1378	1222,0	3464,9

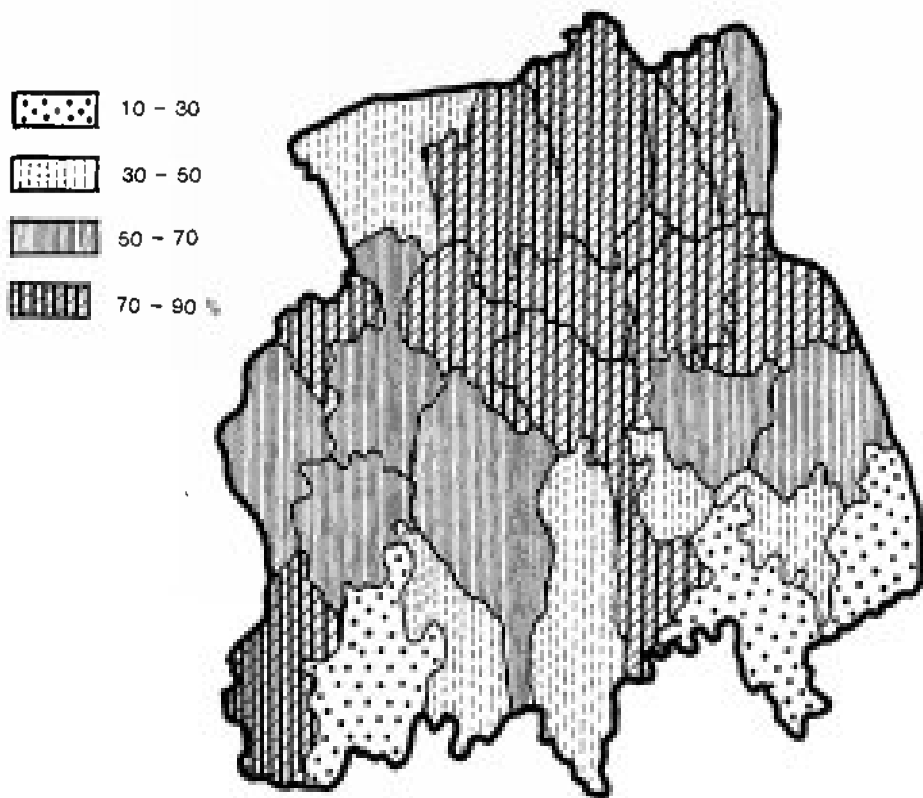
¹⁴ Kerenčič, c. d., str. 41.

Iz nje je razvidnih tudi nekaj značilnih razlik med submikroregijami. Kmečkih posestnikov nedomačinov je bilo v povprečju 75 %, vendar v Vzhodnih Ljutomerskih goricah samo 55,4 %, v Miklavško-koških in Vzhodnih Ljutomerskih goricah pa nad 80 %. Imeli so povprečno le 33,8 % vinogradov nedomačinov, toda v Vzhodnih Ljutomerskih goricah 22,4 %, v Miklavško-koških 47,3 % in v Vzhodnih Ivanjkovskih goricah 39,9 %. Tudi iz teh navedb je lepo razbrati mnogo bolj kmečki značaj lastništva v južnem delu Jeruzalemskih goric.

Meščanska posest je bila najkrepkeje zastopana v Vzhodnih Ljutomerskih goricah, kjer je imelo 29,8 % meščanov 40,9 % nedomačih vinogradov, gospoščine 21,9 % in cerkev 14,8 %. Relativno najmanj vinogradov so imeli meščani v Miklavško-koških goricah, le 21,2 %. Tudi cerkev je skoncentrirala svojo vinogradniško posest v Vzhodnih Ljutomerskih goricah, posest gospoščin pa je bila mnogo enakomerneje razporejena.

Omeniti je še znano ugotovitev, da je relativni delež vinogradniške zemlje v meščanski in cerkveni posesti precej močnejši kot pri kmečkih posestnikih in gospoščinah, pri slednjih predvsem zaradi obsežnih gozdnih površin. Še manjši pa je ta delež seveda pri domačinih.

Najvišji delež nekmečke vinorodne posesti so imele Vzhodne Ljutomerske gorice (76,1 %). V nekaterih katastrskih občinah, npr. Slamnjaku, Ilovcih in Plešivici, je znašal celo 85—88 %. Vzhodne Ivanjkovske gorice so imele 60 %, a Miklavško-koške 52,6 % nekmečke vinorodne posesti. Najmanj te posesti je bilo v k. o. Libanja (11,6 %), Jastrepci in Vitan (okoli 28 %), torej v južnem delu Jeruzalemskih goric (kartogram V, spodaj).

NEKMEČKA VINORODNA POSEST LETA 1824

Zanimiva je tudi poprečna velikost posesti nedomačinov po socialno-historičnih skupinah. Ta je znašala pri kmečkih posestnikih le 1,31 ha, pri meščanih 4,24 ha, cerkveni posesti 3,87 ha in gosposčinah kar 13,87 ha. Kmet je imel poprečno le 0,39 ha vinograda, meščan 1,83 ha, cerkev 2,35 ha in gosposčina celo 4,14 ha.

V Vzhodnih Ljutomerskih goricaх je bila kmečka vinorodna posest precej večja (0,64 ha) kot v ostalih Jeruzalemskih goricaх, kjer je komajda prekoračila 0,30 ha. Tudi meščanska vinorodna posest se je znižala od 2,20 ha v Vzhodnih Ljutomerskih goricaх na 1,29 ha v Miklavško-koških goricaх, cerkvena pa od 3,77 ha na 0,92 ha v Vzhodnih Ivanjkovskih goricaх. Vinorodna posest gosposčin ni kazala večjih razlik, pač pa se je v Vzhodnih Ivanjkovskih goricaх izjemoma dvignila na 4,42 ha, kar je celo več kot v Vzhodnih Ljutomerskih goricaх.

III. DOMAČA POSEST

Pomen in značaj domače posesti z vidika razmerja do tuje posesti smo že spoznali. Naj samo še ponovimo, da so imela zemljiška gospodarstva iz Jeruzalemskih goric le 2988 ha ali 46,3 % vse zemlje in komaj 275 ha ali 18,4 % vseh vinogradov. Ta površina, povečana za posest zemljiških gospodarstev zunaj domicilne katastrske občine, nam bo rabila za izhodišče za obdelavo posestne strukture. 656 zemljiških gospodarstev iz Jeruzalemskih goric je tako imelo leta 1824 3077 ha zemlje, od tega 279,6 ha vinogradov.

Najštevilnejša je bila posestna skupina od 0 do 0,5 ha zemlje, na katero je prišlo kar 111 ali 16,9 % vseh posestnikov, ki pa so imeli le 5,5 % vinogradov in 0,8 % vse posesti. To so bili kajzarji, ki so v času velike vinogradniške krize in po njej vinograde prodali meščanom, tržanom in trdnejšim kmetom, se zaposlili na tuji vinogradniški posesti kot viničarji ali pa so krenili v svet.

Tudi za posestno skupino 0,5 do 1 ha zemlje, ki jo je sestavljalo 76 ali 11,6 % posestnikov z 9,3 % vinogradov in 1,7 % vse zemlje, velja še v znatni meri pravkar navedeno.

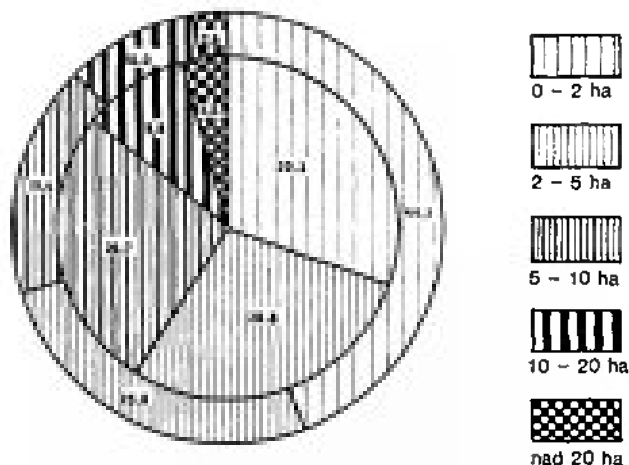
Posestnikov z 1 do 1,5 ha zemlje je bilo 6,9 %, z 1,5 do 2 ha 8,7 %, z 2 do 3 ha 9,6 %, zopet številnejša pa je bila posestna skupina s 3 do 5 ha, ki je zajemala 16,1 % vseh posestnikov. Pripadalo ji je 19 % vinogradov in 13,7 % vse zemlje. Sestavljali so jo mali kmetje, eksistenčno še vedno labilni. Tudi posestnikov s 5 do 8 ha je bilo sorazmerno precej, 83 ali 12,7 %, imeli pa so 19,7 % vinogradov in 17 % vse zemlje.

Na posestno skupino 8 do 10 ha je odpadlo 4,9 % gospodarstev, na skupino 10 do 15 ha 7 %, na skupino 15 do 20 ha 3 %, na skupino 20 do 30 ha 1,4 % in skupino nad 30 ha 1,2 % vseh gospodarstev. Gospodarstev z nad 15 ha zemlje je bilo torej v Jeruzalemskih goricaх malo (diagram 1V, str. 64).

Razdrobljenost posesti v Jeruzalemskih goricaх je bila torej že v začetku 19. stoletja velika. Gospodarstev z manj kot 2 ha zemlje je bilo kar 44,1 %, a imela so vsega 235 ha zemlje, od tega 84,5 ha vinogradov, tj. 30,2 % vinogradov in 7,6 % vse zemlje domačinov. Nasprotno je bilo gospodarstev z več kot 10 ha zemlje le 12,6 %, imela pa so 1452,7 ha vse zemlje, od tega 39,8 ha vinogradov ali 14,3 % vinogradov in 47,1 % vse zemlje domačinov. Razmerje se do druge svetovne vojne skorajda ni spremenilo, saj je bilo leta 1936¹⁵ 40,2 % gospodarstev z manj kot 2 ha, tistih z nad 10 ha pa 14,4 %. Prvi skupini je pripadalo 19,5 % vinogradov in 7,5 % vse zemlje domačinov, drugi pa 44,2 % vinogradov in 51 % vse zemlje domačinov. Posestna skupina 2 do 5 ha je štela leta 1936 28,3 % vseh gospodarstev domačinov, leta 1824 25,7 %, skupina 5 do 10 ha leta 1936 16,9 % gospodarstev, leta 1824 17,6 %, skupina 10 do 15 ha leta 1936 6,6 % gospodarstev in leta 1824 7 %. Večji premik je opaziti le v lastništvu vinogradov. Pri posestni skupini z manj kot 2 ha zemlje se je delež vinogradov nekoliko zmanjšal, pri skupini z nad 10 ha pa močno povečal. Koncentracija vino-

¹⁵ Kerenčič, c. d., str. 28, 31.

VINORODNA POSEST
PO POSESTNIH SKUPINAH DOMAČINOV

gradniških površin pri trdnejših socialnih skupinah je očiten rezultat socialne diferenciacije in gospodarskega propada kajžarskega in malokmečkega sloja, ki so ga še pospešile bolj ali manj stalne vinogradniške krize. Povrh tega se je število gospodarstev z drobljenjem nenehno večalo. Njihovo število je poraslo od 656 v letu 1824 na 733 v letu 1936 in 965 leta 1961.

Omenim naj še, da sta zakona o agrarni reformi in odpravi viničarskih razmerij po drugi svetovni vojni močno spremenila nedomačo zemljiškoposestno strukturo Jeruzalemskih goric, posestne razmere domačinov pa so ostale v splošnem takšne kot pred njo. Nanje so v večji meri vplivali le zakon o zemljiškem maksimumu, arondacija zemljišč in dodeljevanje ohišnic nekdanjim viničarjem. To potrjuje tudi posestna struktura iz leta 1961¹⁶. Takrat je bilo zemljiških gospodarstev z več kot 10 ha zemlje le 8,6 %, imela pa so 17 % vinogradov in 32,9 % zemlje domačinov, kar je znatno manj kot pred vojno. Število drobnih gospodarstev se je, nasprotno, povečalo. Gospodarstev z manj kot 2 ha je bilo leta 1961 48 %. Imela so 20,4 % vinogradov in 11,1 % vse zemlje domačinov, tj. nekaj več zemlje kot pred vojno, njihov delež vinograda pa se ni spremenil. Posestni skupini 2 do 5 ha in 5 do 10 ha sta bili leta 1936 in 1961 skorajda enako zastopani, vendar se je obseg njune posesti povečal.

Tabela št. 6 prikazuje podrobneje posestno strukturo domačinov v letu 1824.

Tabela 6 (v ha)

Submikroregija		0-0,5	0,5-1	1-1,5	1,5-2	2-3	3-5	5-6	8-10	10-15	15-20	20-30	nad 30	Šku- Paf
Vzhodne Ljuto- merske gorice	št. g.	11	5	8	18	14	21	13	3	6	4			103
	vin.	2,2	1,5	2,0	9,1	7,1	11,2	8,0	0,6	1,1	0,4			43,2
	sk.	3,2	3,6	9,7	32,3	34,9	82,5	77,3	24,7	71,0	70,7			409,9
Miklavško-koške gorice	št. g.	86	35	21	17	27	47	29	19	24	11	4	3	303
	vin.	6,2	12,2	5,4	7,8	8,8	28,9	17,0	6,1	9,4	4,4	1,9	2,9	108,8
	sk.	12,8	24,2	27,0	29,9	66,9	185,9	184,4	173,0	307,6	190,7	99,0	118,1	1417,5

¹⁶ Belec, c. d., str. 154.

Submikroregija		0-0,5	0,5-1	1-1,5	1,5-2	2-3	3-5	5-8	8-10	10-15	15-20	20-30	nad 30	Sku- paj
Vzhodne Ivanj- kove gorice	št. g.	34	36	16	22	22	38	41	10	16	5	5	5	250
	vin.	7,0	12,6	5,5	13,2	11,1	15,3	30,9	12,0	9,1	3,0	3,2	4,4	127,3
	sk.	10,7	25,2	20,2	38,8	53,9	154,0	262,4	88,8	199,2	90,3	125,3	182,8	1249,6
Jeruzalemske gorice	št. g.	111	76	45	57	63	106	83	32	46	20	9	8	658
	vin.	15,4	26,3	12,9	29,9	27,0	53,4	55,9	18,7	19,6	7,8	5,1	7,3	279,3
	sk.	26,7	53,0	56,9	99,0	155,7	422,4	524,1	296,5	577,8	351,7	224,3	298,9	3077,0

IV. POSESTNE RAZMERE V PRETEKLOSTI IN DANAŠNJA AGRARNO-SOCIALNA DIFERENCIACIJA POKRAJINE

Ko obravnavamo družbenohistorične dejavnike, ki so vplivali na razvoj agrarne pokrajine, ne moremo mimo vloge preteklih posestnih razmer. Kažejo se predvsem v socialni sestavi prebivalstva, gospodarski usmerjenosti pokrajine in njeni fiziognomiji. Regije z močno dominikalno posestjo v preteklosti so po zadnji vojni s podružbljanjem zemlje doživele najintenzivnejšo transformacijo. V Jeruzalemskih goricah je odpadlo že leta 1961 na družbeni sektor 2598 ha ali 39,5 vse zemlje, od tega 802 ha ali 65,9 % vinograda. Viničarstvo kot prevladujoč socialnopoestni sistem je izginilo in v novih družbenih razmerah se je pričela razvijati agrarnodelavska socialna struktura. Vzporedno z družbeno preorientacijo, ki je tesno povezana z razvojem tehnologije in procesom deagrari-zacije ob naraščajoči vlogi neagrarnih dejavnosti, se transformira tudi pokrajina. Njen bistveno nov element so veliki kompleksi vinogradniških teras z mehanizirano obdelavo namesto nekdanje razdrobljene vinogradniške parcelacije in klasičnih vinogradov na kolju. Občutnemu umiku vinogradniške površine in primerjavi s predvojnimi stanjem (leta 1961 je bilo v Jeruzalemskih goricah 1211 ha ali 18,4 % vinogradov) je sledila moderna obnova.

Močno transformacijo doživljajo tudi naselja z izginjanjem starih viničar-skih domov. Zaposlitvena struktura prebivalstva je sicer še vedno močno agrar-na, vendar je zaposlitev prebivalstva družbenih kmetijskih obratih vnesla v način življenja docela nove kvalitete, ki jih klasična agrarna pokrajina ne pozna. Depopulacijski proces, ki ga pospešuje tudi uvajanje mehanizacije, v podruž-bljeni pokrajini še zdaleč nima tako negativnih posledic kot drugod, nekoliko pa ga zmanjšujeta tudi prometna odprtost in možnost bližnje agrarne zaposlitve.

Opisana sodobna agrarna socialna struktura je v bolj ali manj ostrem kon-trastu s klasično kmečko strukturo. Na slednjo so današnji družbeni procesi vplivali največkrat negativno. V demogeografskem pogledu jo označujejo moč-na depopulacija, visok delež tradicionalnega agrarnega prebivalstva in njegova ostarelost ter mestoma težka socialna problematika. V nasprotju s komerciali-ziranim, mehaniziranim in industrializiranim kmetijstvom v družbenem sektorju prevladuje v klasični kmečki pokrajini drobna nekomercializirana polikultu-ra, opuščanje intenzivne kmetijske proizvodnje pa vodi v posebne oblike soci-alne ledine.

Povojni družbenogeografski procesi so tako v tesni povezanosti s preteklimi posestnimi razmerami močno spremenili Jeruzalemske gorice in življenje v njih. Njihov učinek je bil najmočnejši v regijah z nekdanj prevladujočo tujo posestjo in ustrezno upada z zmanjševanjem njenega obsega in naraščajočo vlogo doma-če kmečke posesti. Družbenogeografski razvoj je privedel do formiranja treh različnih, med seboj prepletajočih se agrarnosocialnih struktur, ki so ob- enem osnova za regionalizacijo. To so:

1. *Struktura z docela ali prevladujoče podružbljeno zemljo*, izrazito razšir-jena v Vzhodnih Ljutomerskih goricah. Pokrajina je z uvedbo tehnologije v vi-

nogradništvu najmočneje spremenila svojo podobo. K. o. Nunska graba, Grevščak in Plešivica so njeni značilni predstavniki.

2. *Mešana struktura*, ki jo označuje menjava družbene in zasebne posesti, razširjena predvsem v Vzhodnih Ivanjkovskih gorica. Značilni predstavniki so k. o. Ivanjkovci, Mihalovci in Veličane.

3. *Struktura s pomembnejšo zasebno kmečko posestjo*. Ugotavljamo jo predvsem v Miklavško-koških gorica, npr. v k. o. Vuzmetinci, Kog, Jastrebc, Vitan in Miklavž. Tu se je do neke mere še ohranila podoba tradicionalne vinogradniške pokrajine vse do danes, z njo pa so se dedovali tudi mnogi družbenoekonomski in socialni problemi.

Za socialnogeografsko oznako in transformacijo Jeruzalemskih gorica je zato velikega pomena, ali je razvoj potekal iz dominikalne ali kmečke socialnopoestne strukture. Historična socialnopoestna pogojenost pa je še toliko bolj pomembna, ker so se izoblikovali različni strukturni in fiziognomski pokrajinski tipi, ki se bodo tudi v bodoče razvijali po lastnih poteh.

SKLEP

Podrobna analiza zemljiškopoestnih razmer v Jeruzalemskih gorica leta 1824 nam je s primerjavo stanja pred drugo svetovno vojno in po njej omogočila osvetliti socialni razvoj te vinorodne regije v skoraj 150 letih. Ta je bil posebno v zadnjem desetletju tesno povezan s transformacijo pokrajine in je privedel s spremembo družbenega sistema do današnje submikroregionalne diferenciacije Jeruzalemskih gorica v Vzhodne Ljutomerske, Miklavško-koške in Vzhodne Ivanjkovske gorice. Povojni družbenogeografski procesi so bili zaradi podružbljanja zemlje najintenzivnejši v Vzhodnih Ljutomerskih gorica z nekdanj prevladujočo tujo posestjo in ustrezno z naraščanjem domače kmečke posesti izgubljajo svoje učinke. V Vzhodnih Ivanjkovskih gorica, kjer se ob zasebni posesti uveljavlja dovolj močno še podružbljena posest, je fiziognomija pokrajine zelo pestra, medtem ko v kmečkih Miklavško-koških gorica še v veliki meri ohranja nekdanjo podobo. Največji strukturni in pejsažni kontrast so med podružbljeno in tradicionalno agrarno pokrajino. Družbenogeografska problematika in procesi so kljub mnogim skupnim potezam v posameznih submikroregijah precej različni, še posebej pa je pomembno, da bo potekal tudi njihov bodoči družbeni razvoj kot posledica historične socialnopoestne pogojenosti iz različnih izhodišč in zato kljub navidezni regionalni homogenosti samo-svoje.

ZEMLJIŠKOPOSESTNE RAZMERE V JERUZALEMSKIH GORICAH LETA 1824, NJIHOV RAZVOJ IN UČINEK NA DANAŠNJO REGIONALNO AGRARNOSOCIALNO DIFERENCIACIJO

Povzetek

Namen študije je bil iz vrednotiti zemljiškopoestne razmere na osnovi franciscejskega katastra iz leta 1824, osvetliti njihov razvoj in ugotoviti agrarnosocialne razlike med posameznimi sestavnimi deli tega slovitega vinorodnega področja Slovenskih gorica. Vinogradi so prekrivali v Jeruzalemskih gorica leta 1824 okoli 1500 ha ali skoraj četrtino površine, vendar jih je kar 1113 ha ali tri četrtine pripadalo 1008 lastnikom z bivališčem izven Jeruzalemskih gorica. Ti so predstavljali polovico vseh posestnikov. V Vzhodnih Ljutomerskih gorica jih je bilo 67 % z 90 % vinogradov, v Miklavško-koških 41 % z 61 % vinogradov in v Vzhodnih Ivanjkovskih 48 % s 65 % vinogradov. Poprečna velikost posesti domačinov je dosegala v Jeruzalemskih gorica 4,7 ha, nedomačinov pa 2,5 ha, vinograda pa so imeli prvi 0,42 ha, a drugi 0,89 ha. Razmerje med domačo in nedomačo posestjo se do druge svetovne vojne skoraj ni spremenilo, skrčil se je nekoliko le relativni in absolutni delež nedomačih vinogradov.

Največ vinogradov (20 %) v Jeruzalemskih gorica so imeli posestniki z ozemlja sedanje Avstrije, sledili so posestniki iz Radgone in Ptuja (13,7 %), s Spodnjega Mur-

skega polja (11,5 %), Ljutomera in Ormoža (11,5 %) ter s Središkega polja z Dobravo (9,3 %). Poprečno je imel posestnik iz Avstrije 4,1 ha vinograda, posestnik iz Radgone in Ptuja 3 ha, iz Ljutomera in Ormoža 1,4 ha, s Spodnjega Murskega polja 0,77 ha, s Središkega polja z Dobravo pa le 0,35 ha. Slednji so bili tudi najštevilnejši, saj so predstavljali skoraj petino vseh posestnikov.

Vinorodna posest tujcev je bila leta 1824 večja kot pred drugo svetovno vojno. Na njen račun se je namreč okrepila posest lastnikov iz bližnjih krajev, predvsem Radgone, Ptuja, Ljutomera in Ormoža. Ker se je skrčil tudi obseg kmečkih vinogradov iz okoliških regij, tj. z Murskega, Ptujskega in Središkega polja z Dobravo ter Slovenskih gorlic, je povečanje mešéanske oziroma trške posesti povezano tudi s pridobitvijo le-teh.

Tri četrtine nedomačinov so leta 1824 sestavljali kmetje, vendar so imeli le tretjino nedomačih vinogradov. Nasprotno je imelo 16 % meščanov drugo tretjino vinogradov, na gosposčine je odpadla četrtina vinogradov in na cerkev le ena desetina. Kmetje nedomačini so imeli poprečno le 0,39 ha vinograda, meščani 1,83 ha, cerkev 2,35 ha in gosposčine 4,14 ha. V primerjavi z letom 1936 se je delež meštanskih in cerkvenih vinogradov in vinogradov kmetov domačinov povečal, zmanjšal pa se je delež vinogradov gosposčin in kmetov z bivalištem izven Jeruzalemskih gorlic.

Leta 1824 je bilo med 2032 posestniki le 656 ali 32,3 % domačinov, ki so imeli 275 ha ali 18,4 % vseh vinogradov. Razdrobljenost posesti je bila že takrat velika, saj je bilo gospodarstev z manj kot 2 ha zemlje kar 44,1 %, imela pa so 30,2 % vinograda in le 7,6 % vse zemlje domačinov. Nasprotno je bilo gospodarstev z več kot 10 ha zemlje 12,6 % s 14,3 % vinograda in 47,1 % vse zemlje domačinov. Razmerje med posestnimi skupinami se do druge svetovne vojne skoraj ni spremenilo, opaziti pa je koncentracijo vinogradniških površin pri trdnejših socialnih skupinah kot posledico socialne diferenciacije in gospodarskega propada drobnolastniškega sloja. Po letu 1945 je povzročil nekaj večje premike v glavnem le zakon o zemljiškem maksimumu. Leta 1961 je bilo gospodarstev z manj kot 2 ha 48 %, imela pa so 20,4 % vinogradov in 11,1 % vse zemlje domačinov. Gospodarstev z več kot 10 ha je bilo le 8,6 % s 17 % vinogradov in 32,9 % vse zemlje domačinov. Mnogo večje spremembe pa so seveda nastale pri nedomači oziroma tuji posesti s povojnima zakonoma o agrarni reformi in odpravi viničarskih razmerij, na osnovi katerih sta bili v Jeruzalemskih gorlicah podružbljeni dve petini vse zemlje in dve tretjini vseh vinogradov.

Med družbenogeografskimi dejavniki, ki so vplivali na razvoj agrarne pokrajine v Jeruzalemskih gorlicah, je bila posebnega pomena prav posestna struktura. Regije z nekdanjo nedomačo oziroma tujo posestjo so po letu 1945 s podružbljanjem zemlje doživljale najintenzivnejšo transformacijo in so danes v določenem kontrastu s klasično agrarno pokrajino. Formirale so se tri submikroregionalne strukture: struktura z docela ali prevladujoče podružbljeno zemljo, struktura s pomembnejšo zasebno kmečko posestjo in mešana struktura. Vsaka je imela specifične socialnohistorične razmere v preteklosti in ima zato drugačno družbenogeografsko strukturo danes, s čimer pa je v znatni meri determiniran tudi že njihov bodoči razvoj.

CONDITIONS OF LANDOWNERSHIP IN THE WINE-COUNTRY JERUZALEMSKE GORICE IN THE YEAR 1824, THEIR EVOLUTION AND EFFECT ON THE EXISTING AGRO-SOCIAL DIFFERENTIATION OF THAT REGION

Summary

The study purposes to evaluate the conditions of landownership on the basis of the land-register established in 1824 under the reign of, and called after, the Austrian emperor Francis I, then to examine the subsequent evolution, and lastly to assess the agrarian and social differences existing between the constituent parts of this very renowned wine-district which is a section of the greater region called Slovenske gorice. In 1824, vineyards in the area known as Jeruzalemske gorice covered some 1500 hectares, or little less than one fourth of the whole area. However, not less than 1113 hectares or three fourths of the vineyards were owned by 1008 proprietors who resided outside the district itself. In terms of figures they represented one half of all vineyard owners. In the eastern part of the subdistrict Ljutomerske gorice 67 % of all owners were non-residents, but they owned 90 % of the vineyards, in the subdistrict Miklavž — Kog 41 % non-residents owned 61 % of the vineyard area, in the eastern part of the Ivanjkovci subdistrict 48 % non-residents possessed 65 %. Hence the significantly large proportion of the, formerly existing, class of vineyard-tenants. The holdings of the native landowners in the area of Je-

ruzalemske gorice averaged 4,7 hectares, those of non-resident owners 2,5 hectares, but the respective vineyard lots measured, on the average: native owners 0,42, non-resident owners 0,89 hectares. In the whole period up to the second world war the ratio of landed property owned by native owners and non-residents respectively, remained almost unchanged, except a minor reduction of the absolute and relative share of the vineyard acreage owned by non-residents.

The greatest part (20 %) of the vineyard acreage in Jeruzalemske gorice belonged to owners residing in the territory of present-day Austria, followed by residents of the towns Radgona and Ptuj (13,7 %), of the lower Mura-river plain (11,5 %), of the nearest towns Ljutomer and Ormož (11,5 %), and of the plain around Središče and of Dobrava (9,3 %). The vineyard lots of Austrian residents averaged 4,1 hectares, those of owners residing in Radgona or Ptuj 3 hectares, of owners from Ljutomer or Ormož 1,4 hectares, whilst the average lot of owners from the Mura-river plain measured 0,77 and that of owners from the plain around Središče-Dobrava only 0,35 hectares. The latter were the most numerous and accounted for almost one fifth of all vineyard owners.

Foreigners (residents of very distant places) once, in 1824, had owned a larger vineyard area than they owned in the period prior to the second world war. Their share of the vineyard area had meanwhile been reduced, and that on account of non-residents from nearer places, particularly those from the towns Radgona, Ptuj, Ljutomer and Ormož. As the vineyard area owned by non-resident peasants, i. e. those living in the near regions (plains Mursko polje, Ptujsko polje, Središko polje, and in the rest of Slovenske Gorice) had likewise been reduced, the aforesaid increased share of the townspeople was also partly due to the acquisition of said peasant vineyards by non-resident city-dwellers.

In 1824, three fourths of the non-resident owners were peasants but they owned only one third of the vineyard area held by all non-residents together. On the other hand, city-dwellers accounting for 16 % of the non-resident owners held the second third part of the vineyards of all non-residents. One fourth was owned by great landowners (gentry estates), and one tenth only by ecclesiastical institutions. As regards the size, the vineyards of non-resident peasants averaged only 0,39 hectares, those of city-dwellers 1,83 hectares, the vineyards of ecclesiastical institutions 2,35 hectares, and those belonging to gentry estates 4,14 hectares. As assessed for the year 1936 in regard of the whole vineyard area, the percent shares of city-dwellers, ecclesiastical institutions and resident peasants had been increased whilst the percent shares of the gentry estates and non-resident peasants were smaller.

In 1824 there were 2032 landowners and only 656 or 32,3 % of them were native residents and these owned only 275 hectares or 18,4 % of the aggregate vineyard area. Already at that time the fragmentation of landownership was very great. Not less than 44,1 % of property units were small-holdings of less than 2 hectares land, but these small-holders owned 30,2 % of the vineyard area and only 7,6 % of the aggregate acreage owned by residents. 12,6 % of property units were such consisting of more than 10 hectares and they accounted for 14,3 % of the vineyard area and for 47,1 % of the aggregate land owned by native residents. In the time till the second world war the ratio of landownership of the single groups had but little changed although a consolidation of vineyard areas is noticeable in the hands of the more resistant social groups, due to the process of social differentiation and the concurring economic decline of the small-holders' class. After 1945, somewhat greater changes resulted mainly by effect of the Law which limited the size of landed properties. In 1961, 48 % of all property units were small-holdings with less than 2 hectares of land, but they comprehended 20,4 % of the vineyard area and 11,1 % of the aggregate land belonging to native residents. Property units with more than 10 hectares represented only 8,6 %, but they accounted for 17 % of the vineyard area and for 32,9 % of the aggregate land owned by native residents. As regards property owned by non-residents and foreigners, however, markedly greater changes have taken place, and that by effect of two post-war Laws, the Agrarian Reform Bill and the Law on the abolition of the legal relationship of vineyard-tenants, on the ground of which laws two fifths of all land and two thirds of all vineyards were socialized.

Of all the socially pertinent geographic factors which had an impact on the evolution of the agrarian landscape in Jeruzalemske gorice, the structure of landownership has had an outstanding importance. In regions where once non-residents resp. foreigners largely owned land, subsequently, in the period after 1945 and following the extensive socialization of the land, a most thorough transformation took place so that now they somewhat contrast with the conception of a classical agrarian landscape. There can now be distinguished three sub-microregional structu-

res: one where the land has been totally or prevailingly socialized, then one structure where the private property of smallholders is still significant, and a third structure of mixed type. In the past each of these structures was distinguished by specific socially-historic conditions and is therefore different in socially-geographical regard at the present time, by which fact also the future evolution is predetermined to a large extent.

Jan Šedivý

PROFESORJI KLASIČNE GIMNAZIJE V MARIBORU

I

Dr. JOSEF WARTINGER

Na mariborski gimnaziji v začetku 19. stoletja niso budili narodne zavesti med slovenskimi dijaki samo slovenski vzgojitelji. Našlo se je nekaj pravičnih nemških profesorjev, ki so se zavedali, da imajo tudi prebujajoči se slovanski narodi pravico do vsestranskega razvoja. Med mariborskimi nemškimi profesorji, ki so bili Slovencem zelo naklonjeni, zavzema častno mesto Josef Wartinger.

Rodil se je 21. aprila 1773 v vasi St. Stefan pri Stainzu v srednji Štajerski. Starši so ga dali v gimnazijo v Gradec, ko mu je bilo že 15 let. Četudi je bil bolehen in ga je pogosto bolela glava, je bil vendar stalno odličnjak. Ko je leta 1798 po filozofskem študiju na graškem liceju končal še pravo, ni stopil zaradi bolezni takoj v službo, marveč je še dalje privatno poučeval poznejšega ministra Ferdinanda pl. Thinnfelda. Šele 8. septembra 1799 se je zaposlil pri Štajerskem deželnem guberniju kot praktikant. Ta služba pa mu ni prijala in zato je odšel 20. septembra 1801 na mariborsko gimnazijo za profesorja gramatikalnih (nižjih) razredov.

To je bilo v času, ko je mestni župnik in dekan dr. Andrej Kavčič ob sodelovanju ravnatelja Josefa Ringaufa budil narodno zavest med slovenskimi gimnazijci z izpiti iz slovenščine in z državnimi slovenskimi štipendijami. Z njimi sta po nadarjenosti odbrane slovenske fante spodbujala k pridnosti in marljivemu študiju, da so še bolj prekašali nemške meščanske sinove. Wartinger je kmalu tako vzljubil mariborske slovenske gimnazijce, da jim je izkazoval posebno naklonjenost vse do svoje smrti.

Čez dve leti je začel 16. decembra 1803 brezplačno poučevati staro grščino v zadnjih dveh gimnazijskih razredih v razširjenem obsegu. Ker ni bil oženjen, si je mogel od svoje skromne plače kaj prihraniti in jih je k tekmovanju v znanju grščine spodbujal z nagradami iz svojih prihrankov. Te nagrade so dobivali samo marljivi in nadarjeni slovenski dijaki.

Dobrega prijatelja je našel Wartinger v živahnem in ambicioznem Johannu Gottweisu, ko je bil 10. januarja 1804 imenovan za profesorja poetike. Njima se je še pridružil Ivan Narat, ki je bil 2. decembra 1804 slovesno umeščen za prvega profesorja verouka, kajti prej ga je poučeval vsak profesor sam v svojem razredu. Narat je s svojim izvenšolskim buditeljskim delom potegnil za seboj vse slovenske gimnazijce. Sad tega prijateljstva so občutili tudi dijaki. Gottweis in Narat sta imela lepi knjižnici in Wartinger ju je pregovoril, da sta spravila z ravnateljevim dovoljenjem večino svojih knjig v njegov gimnazijski razred, a Wartinger je dodal še svoje. Tako je ustanovil dijaško gimnazijsko knjižnico, iz katere je v prostih dneh sam sposojal knjige. Najvnetejši bralci so bili slo-

venski gimnazijci. Prav v zanimanju dijaštva za to knjižico je našel Ringauf pobudo, da je sporočil v oporoki vse svoje knjige mariborski gimnaziji, ki jo je nato Wartinger stalno spopolnjeval s svojimi darili. Tako je nastala leta 1807 prva znanstvena knjižnica v Mariboru.

V jeseni leta 1805 se je Wartinger nerad odpovedal službi in se preselil v Gradec, kjer si je kupil Annahof, verjetno z dediščino po očetu, in se umaknil v zasebno življenje. Za vzrok izstopa iz službe je navedel bolezen, ki pa ni bila edini vzrok. Pozneje njegovo življenje kaže, da so ga vlekle v Gradec večje možnosti za študij in za znanstveno delo, na preselitev pa ni mogel misliti, ker so graško gimnazijo prav tedaj prevzemali admontski benediktinci, ki so nastavljali samo svoje redovnike.

V Gradcu so kmalu postali pozorni na mladega profesorja. Komaj se je malo opomogel, že so ga leta 1806 naprosili, da je začasno prevzel na gimnaziji nov predmet občo zgodovino, ker benediktinski red ni imel zanjo strokovnjaka. Na šoli je imel Wartinger izredne uspehe in tako so mu naprtli še filozofijo, ko je redni profesor predmeta resno zbolel. Zaradi obsežnega zgodovinskega znanja so ga poklicali štajerski deželni stanovi 17. aprila 1810 za adjunkta (pripravnika), a je že 18. decembra 1812 napredoval za arhivarja. V tem času je brezplačno pridno urejal tudi zbirko arhivalij in starega denarja v graškem deželnem muzeju, ki ga je osnoval leta 1811 nadvojvoda Ivan in je po njem dobil ime Joanneum. Tudi pozneje je opravljal službo nadvojvodovega zaupnika in nadzornika v muzeju brezplačno. Končno so ga nastavili 28. decembra 1816 v muzeju s skromno plačo 500 goldinarjev na leto. Povišali mu je niso nikoli in z enakimi prejemki je stopil 15. avgusta 1850 tudi v pokoj. Oči so mu začele sicer zelo nagajati, toda na prošnjo je še opravljal svojo službo do 31. januarja 1851, ko mu je bil imenovan naslednik.

V začetku njegovega pouka zgodovine ni bilo primernih učbenikov in zato je sestavil skripta. Ko je izšel vladni poziv nekaterim sposobnejšim profesorjem in med njimi tudi njemu, naj sestavijo kratko zgodovino štajerske dežele, se je Wartinger lotil tega posla. Leta 1815 je delo končal in ga izdal na 162 straneh z naslovom *Kurzgefasste Geschichte der Steiermark*. Za drugo izdajo leta 1827 ni dobil od države običajnega honorarja; kar pa je dobil od založnika in del svoje plače je vložil v posebno ustanovo za štajersko zgodovino. Od vsote 1000 gld. bi se naj porabile vsako leto 5% obresti za tiste učence IV. gimnazijskega razreda v Gradcu, ki bi se odlikovali v javnem izpitu iz štajerske zgodovine. Nagradi bi naj bili zlata in srebrna kolajna. Tretja, spopolnjena izdaja je izšla v Gradcu leta 1853.

Wartingerjeva ustanova je dala štajerskim deželnim stanovom povod, da so določili 8. junija 1838, da bodo dajali odslej vsako leto za štajerske gimnazije šest srebrnih kolajn, in sicer so prisodili graški gimnaziji tri, po eno pa gimnazijam v Judenburgu, Celju in Mariboru. Pretaklo pa je precej časa, preden so uvedli tudi v Mariboru kot neobvezen predmet za četrtošolce štajersko zgodovino. Šele leta 1855 je bil prvič javni izpit iz tega predmeta. Prvo nagrado je prejel Nemeč Albert Neybauer. Nič manjše znanje pa ni pokazal Slovenec Janko Pajk, ki bi bil skoraj ostal brez nagrade, toda po posredovanju deželnega arhivarja Wartingerja je dobil Pajk kmalu nato drugo nagrado. Wartinger se je tako prepričal, da bi mogli biti slovenski tekmovalci prikrajšani zaradi nemške večine med profesorji, med katerimi bi se nekateri ne mogli dvigniti na pravično stališče. Zato je izposloval za mariborsko gimnazijo na leto dve enakovredni srebrni kolajni kot prvo nagrado. Borba zanj je bila vedno vroča. Nemci in Slovenci so vrgli najboljše sile v tekmo, za katero se je vse do prve svetovne vojne zanimal ves kulturni Maribor in vsi politični veljaki obeh narodnosti.

Vse do svoje smrti je ohranil Wartinger ljubezen do stare grščine. Zavedal se je njenega pomena za poznavanje zgodovine balkanskih narodov, užival pa je tudi pri branju Homerja in Demostenovih govorov v izvirniku. Kako resno se je pečal še v starosti s staro grščino, je pokazal, ko je leta 1847 kritično obdelal iz avtograma Christophora Feia grško himno na Kristusovo rojstvo. Še

kot 82-leten starček je razpisal na mariborski gimnaziji leta 1855 za najboljšo znanje grščine visoko nagrado v znesku 21 gld., torej v znesku dveh mesečnih plač šolskega služitelja. Javni prostovoljni izpit je bil po maturi. Tekmovati so mogli samo tisti, ki so srečno prebili ta zadnji gimnazijski izpit. Zadnjič je bil izpit iz grščine leta 1858.

Nihče ni bil bolj poklican in pripravljen za pisanje zgodovine celotne Štajerske in posameznih njenih krajev kot Wartinger. V letih 1812 do 1817 je stikal po vsej Štajerski za viri iz štajerske zgodovine. Iskal jih je tudi po Koroški in na Dunaju. Tako je priskrbel Joanneju nad 3000 izvirnih listin, še več pa prepisov izvirkov, in sicer mnogo brezplačno. Iz njih je nastal arhiv Joanneja. Sam mu je sestavil seznam listin pa tudi spisek oseb, krajev, hribov in vodá, ki se omenjajo v teh listinah. Na osnovi teh arhivalij je nastala pod njegovim peresom množica zgodovinskih razprav. V času svoje službe je nabavil Joanneju, deloma z darili, nad 20.000 starih novcev.

S pomočjo opata runskega samostana (Stift Reun bei Graz) prof. dr. Alberta Mucharja in viteza E. G. Leitnerja je ustanovil leta 1843 Zgodovinsko društvo za Štajersko, Koroško in Kranjsko. Komaj je društvo začelo leta 1848 izdajati svoje »Spise (Schriften) zgodovinskega društva Notranje Avstrije«, so revolucionarni dogodki vplivali na društvo tako, da je razpadlo v tri zgodovinska društva posameznih dežel. V oporoki je določil 5400 gld., da se iz obresti te vsote vsako leto nagradita dva dijaka, ki bi imela v vseh predmetih samo odlično oceno in da jo izgubi, kdor bi pokazal samo v enem predmetu slabši uspeh.

Zdi se, da je s to svojo oporoko dal povod, da se je cesarska ustanova sub auspiciis imperatoris razširila na vse fakultete. Ustanovila jo je cesarica Marija Terezija, toda samo za odličnjake pravne fakultete. Leta 1883 so jo razširili na vse fakultete za tiste študente, ki so končali z odliko vse osnovne, srednje šolske in univerzitetne študije. Prvi tak odlikovanec je bil dr. Matija Murko, ki je promoviral v Gradcu 8. februarja 1886 in ga je nato sprejel cesar Franc Jožef I. in mu osebno izročil briljantni prstan (SN 10, 15. decembra 1886).

Za njegove zasluge na zgodovinskem področju so ga imenovala zgodovinska društva za Štajersko, Koroško in Kranjsko za častnega člana. Dunajska akademija znanosti ga je izvolila leta 1848 za dopisnega člana, graška univerza pa mu je leta 1856 podelila častni doktorat filozofske fakultete.

Ko je bila leta 1858 proslava stoletnice mariborske gimnazije, se je je udeležil z velikim zanimanjem kljub svojim 85 letom. Kmalu nato je umrl v Gradcu 15. junija 1861.

Wartinger si ni pridobil zaslug samo za slovenski prerod na mariborski gimnaziji. Stanko Vraz (Djela V, Zagreb 1877, str. 142) pravi, da je ohranil med vsemi graškimi profesorji prijeten spomin le na Wartingerja. Ljudevit Gaj trdi v svoji avtobiografiji (Velimir Gaj, Knjižnica Gajeve, str. XXVI—XXVII), da je Wartinger odločilno vplival na Vraza in da ga je kot Nemec spodbujal k delu za narodno zgodovino v hrvaškem jeziku.

GEORG MALLY

Georg Mally je dvakrat nadomeščal ravnatelja kot najstarejši član profsorskega zbora. Prvič po Riglerjevem odhodu od 19. maja do začetka septembra 1851, ko je prevzel posle novi ravnatelj Johann Kurz. Drugič je opravljal Mally isto dolžnost več kot leto dni, od 16. aprila 1853 do 30. aprila 1854, ko je nastopil novi ravnatelj Emanuel Herbek.¹

Georg Mally se je rodil 13. januarja 1793 v vasi Grottenhofen blizu Lipnice (Leibnitz) na Štajerskem. Leta 1808 je stopil v mariborsko gimnazijo. Tu se je poskušal tudi v nemški poeziji. Kot petošolec je spesnil nemško žalno elegijo za pokojnim sekovskim škofom Johannom Friedrichom v. Waldsteinom u. Warthenbergom. Dal jo je natisniti na svoje stroške in jo poslal sekovskemu škofij-

¹ IMG 1851—1854.

skemu konzistoriju v Gradec, ki mu je poslal pismeno zahvalo 15. julija 1812 prek mariborske gimnazije.²

Na zaključni slovesnosti 14. septembra 1812 v mariborski gimnaziji je imel latinski govor Georg Mally, nemškega pa Josef Scheer, oba petošolca. Na koncu proslave je Mally razdelil vsem navzočim svojo tiskano odo v proslavo nepričakovano upokojenega ravnatelja Josefa Grimma.³

Nato je v Gradcu končal licej in pravo ter se tako po tedanjih zakonitih določilih usposobil za sodnika in za profesorsko službo. Z odločbo študijske dvorne komisije je bil 30. septembra 1820 nameščen na gimnaziji v Celju. Od tod mu je bilo predaleč do doma, saj še tedaj ni stekla železnica z Dunaja v Trst. Prosil je za premestitev v Maribor in študijska komisija mu je 12. februarja 1825 željo tudi izpolnila. Tu je kot gramatikalni profesor poučeval v nižjih razredih. Ko je bil uveden predmetni pouk, se je opredelil za zgodovino in zemljepis.⁴

Mally je posegal tudi v politiko. V revolucionarnem letu 1848 je bil 3. maja izvoljen v nemški frankfurtski parlament. V njem je zastopal mariborski okraj.⁵ Tako je delal proti slovenskim težnjam. V Frankfurt je odpotoval 9. maja in ravnatelj Rigler je prevzel pouk v njegovem drugem razredu in ga nadomestoval vse do konca šolskega leta. V začetku šolskega leta 1848/49 je bil zaradi odsotnosti Georga Mallyja za nedoločen čas nastavljen kot suplent dr. Dominik Buswald, benediktinec iz admontskega samostana.⁶

Ko se je prof. Mally vrnil v Maribor, ga je že čakala nova politična naloga. Na Dunaju se je namreč razpravljalo o tem, ali naj po novi politični razdelitvi Štajerske ostane Maribor še sedež okrožja in s tem dobi popolno gimnazijo ali ne. Mariborčani so poslali deputacijo pod vodstvom ravnatelja Riglerja in prof. Mallyja v Gradec k upravniku deželnega prezidija (Landes-Präsidiiums-Verweser) vitezu Ignazu Marquartu. Ta je napotil deputacijo na Dunaj in ji dal potrebna navodila. Na Dunaju ji je pomagal do uspeha s svojim vplivom in z osebnimi zvezami bivši mariborski dijak Johann Caspar Seiler, predsednik dunajskega mestnega sveta in dvorni advokat. Tako je bilo 15. avgusta 1849 sklenjeno, da bo Maribor sedež tretjega štajerskega okrožja, in z ministrskim odlokom z dne 29. avgusta 1849 se je začasno odprl v mariborski gimnaziji sedmi razred.⁷

Ko je opustil politično delo, Mally ni več dolgo učil na mariborski gimnaziji. Pešal mu je vid in zaradi bolnih oči je stopil 26. avgusta 1853 v pokoj, toda kljub temu je moral še osem mesecev nadomestovati ravnatelja. Resnično se je ločil od gimnazije šele 30. aprila 1854.⁸ Pokoja ni dolgo užival. Že čez štiri leta je umrl v Mariboru 25. aprila 1858 v starosti 65 let.⁹

Dr. RUDOLF GUSTAV PUFF

Moč mariborske gimnazijske slovenske tradicije, ki je izvirala iz državnih slovenskih štipendij, se kaže v delovanju razgibanega in vsestransko izobraženega nemškega profesorja dr. Rudolfa Gustava Puffa. Rodil se je 10. julija 1808 v Holzbauerreggu v zahodnem delu srednje Štajerske. Zaradi denarne stiske, ki so jo povzročile francoske vojne, je moral oče prodati posestvo in se preseliti z družino v Gradec, kjer je dobil službo. V osnovni šoli je mladega Rudolfa navdušil njegov prijatelj za vojaški poklic in potovanja po tujih krajih. Nagnjenji za potovanja in za učenje tujih jezikov sta mu ostali. Tako se je

² IMG 1854, 16. — Diarium gymnasii Marburgensis 461—462.

³ Diarium 466.

⁴ IMG 1854, 16.

⁵ HgM za l. 1847/48.

⁶ HgM za l. 1848/49.

⁷ Prav tam.

⁸ HgM za šolsko leto 1853/54. — IMG 1854.

⁹ IMG 1858, 111.

že na gimnaziji in na univerzi dobro naučil italijanščine, ki jo je na mariborski gimnaziji poučeval kot neobvezen predmet. Po očetovi smrti leta 1823 se je preselila njegova mati z družino na Dunaj. Tu je Rudolf pogosto zahajal v dvorno gledališče in se navdušil za književnost. Ko mu je leta 1826 umrla še mati, se je preselil v Gradec, kjer je živel od zasebnega pouka pri Italijanih, ker je dobro obvladal italijanščino.

Leta 1830 je končal pravo z doktoratom filozofije na graški univerzi in 2. julija 1830 je nastopil mesto suplenta na mariborski gimnaziji. Že 17. julija 1831 je dobil mesto stalnega humanitetnega (v višjih razredih) profesorja v Kopru. Tam je bival le kratek čas, ker se ni mogel navaditi na zimsko burjo in si je kot Štajerec želel v Maribor. Že leta 1832 je zamenjal službeno mesto s profesorjem Ivanom Zupančičem, ki se je želel umakniti sitnemu mariborskemu ravnatelju Ivanu Kerpanu. Le-ta je Zupančiča preganjal in ga ovajal za vsako malenkost. Puff je ostal nato v Mariboru vse do svoje smrti 20. junija 1865. O njem je napisal temeljito razpravo Franjo Baš v Slovenskem biografskem leksikonu II, str. 593 do 595.

Puff se je želel povzpeti na licej. Gubernij mu je dal dovoljenje, da se je mogel 21. julija 1831¹, tik pred odhodom v Koper, udeležiti konkurznega izpita za mesto fizike na liceju v Linzu. O uspehu nimamo podatkov, a če izpita ne bi bil naredil, gotovo ne bi bil več poskušal sreče z izpiti iz drugih predmetov. Še prej pa ga je nadziral pri pouku študijski direktor za vso Štajersko Viktorin Weinreiter in ga je v poročilu guberniju zelo pohvalil.

V Linzu ni dobil mesta in naslednje leto 10. maja je delal konkurzni izpit iz filozofije za mesto na liceju v Salzburgu.² Mesta ni dobil, izpit pa je gotovo napravil, ker sicer ne bi bil upal 12. februarja 1833 na graško univerzo na konkurzni izpit za izpraznjeno mesto matematike na liceju v Linzu.³ Četudi zopet ni dobil razpisanega mesta, mu to ni odvzelo poguma. 5. junija 1834 je bil že zopet na konkurznem izpitu v Innsbrucku za izpraznjeno stolico klasične literature in estetike na tamkajšnji univerzi.⁴ Na realni politehničnega inštituta je opravljal 25. junija 1835 izpit iz zgodovine in zemljepisa.⁵ Kakor njegova vztrajnost ne bi bila imela mej in kakor bi mu bili izpiti iz najrazličnejših predmetov zabava, se je prijavil za konkurzni izpit iz fizike 8. oktobra 1835 za prosto mesto tega predmeta na graški univerzi.⁶ Univerzitetne stolice tudi tokrat ni zasedel, kljub temu pa je opravljal 9. junija 1836 zopet na graški univerzi izpit za razpisano mesto latinske filologije in občne zgodovine na univerzi v Salzburgu.⁷

Težko je verjeti, da bi bili dr. Puffa po uspešno opravljenih izpiti iz različnih predmetov naključno zavrnili povsod na šestih izpraznjenih mestih, za katera se je potegoval. Vsiljuje se sum, da mu je nekdo namenoma kvaril načrte. To mnenje potrjuje dopis okrožnega mariborskega glavarja z dne 7. januarja 1835 gimnazijskemu ravnatelju Ivanu Kerpanu na njegovo vlogo z dne 5. novembra 1834. V njej Kerpan dolži dr. Puffa, da ni primeren za učitelja in vzgojitelja, češ da kvari mladino in da je zanjo prava kuga. V Gradcu je baje neki študent, ki ga je dr. Puff spravil na kriva pota. Obtožnica je obrekovala tudi Puffovo ženo Josefino, rojeno von Sprung, s katero je živel dr. Puff v lepi harmoniji in je imel z njo šest otrok, češ da je tudi ona na slabem glasu.

Okrožni glavar opozarja ravnatelja (prefekta) Kerpana na § 3 čl. 6 Instrukcij, po katerem mora prefekt poskušati odstraniti napake učiteljev najprej zlepa. Sele po brezuspešnem opominu bi ga smel prijaviti. Okrožnemu glavarju pa ni

¹ Ordinationes scholasticae gymnasil Marburgensis št. 8452 z dne 17. 7. 1831. — Prav tam, št. 7317 z dne 17. 7. 1831.

² Prav tam, št. 41/4866 z dne 5. 5. 1832.

³ Prav tam, št. 12/1286 z dne 3. 2. 1833.

⁴ Prav tam, št. 38/5129 z dne 26. maja 1834.

⁵ Prav tam, št. 56/5876 z dne 16. 6. 1835.

⁶ Prav tam, št. 86/9735 z dne 18. 8. 1835.

⁷ Prav tam, št. 47/5015 z dne 20. 5. 1836.

⁸ Südsteirische Post, 1881, št. 34—36. — C. Wurzbach, Biographisches Lexicon des Kaiserthums Oesterreich, Wien 1856—1891, XXIV, 63—66. — SBL II, 593—595.

Zgodovinar dr. Rudolf Gustav Puff

znano, da je prefekt to storil. Ker pa so obdolžitve proti dr. Puffu zelo hude, naj prefekt navede imena oseb, ki so ovadile dr. Puffa, in druge podatke, da se more zadeva preiskati. Čez šest tednov sporoča okrožni glavar ravnatelju Kerpanu v dopisu z dne 20. februarja 1835, da so natančnejše poizvedbe pokazale, da ni razloga za postopek proti dr. Puffu. Čudi se, da je prefekt prijavil dr. Puffa, preden se je prepričal, ali so obdolžitve resnične ali ne.

Če sta Kerpan in njegov krog skušala vreči iz službe na gimnaziji dr. Puffa, četudi je bil stalno nameščen, je bilo mnogo lažje preprečiti s hudobno ovadbo namestitev na izpraznjenih mestih, kjer pač niso niti želeli niti imeli časa, da bi preverjali ovadbo in še morda prali umazano perilo, preden bi nastavili takega kandidata. Raje so dali prednost kandidatu tudi s slabšim uspehom pri izpitu.

Sovraštvo Kerpana in nekaterih profesorjev do dr. Puffa je izviralo iz nevoščljivosti, da je užival pri dijakih tako veliko priljubljenost. Bolela sta jih tudi njegovo ogromno znanje in široka kulturna razgledanost, s katero jih je daleč prekašal. Nemškimi nacionalistom ni bilo prav, da se je Puff naučil slovenščine pri svojem dijaku Davorinu Trstenjaku in da je 17. aprila 1835 napravil iz nje pismeni in ustni izpit na graški univerzi pri Kolomanu Kvasu. V prijateljskih stikih je bil z narodnimi buditelji Jurijem Matjašičem, Davorinom Trstenjakom, Jožefom Hašnikom in Petrom Dajnkom. Ko je prišel ruski slavist Izmajl Sreznjevski študirat razmere med Slovenci, sta ga vodila po severni Sloveniji in mu dajala podatke in pojasnila dr. Puff in Dajnko. Puff je stalno zahajal med slovensko ljudstvo, zbiral etnografske in druge podatke in nato v mnogoštevilnih monografijah, člankih, poročilih in tudi v manjših povestih seznanjal Nemce s slovenskimi razmerami. Značilni sta zlasti povesti Die treue Wendin in Hudi dol; ki sta izšli leta 1844 v Styrii. Prav kot profesor nemščine je poudarjal potrebo, da se slovenski dijaki temeljito nauče svojega materinega jezika, saj se bodo nato tem raje in tem lažje seznanili s svetovno in z nemško kulturo. Za Slovence si je pridobil velike zasluge ne le s tem, da je kot izredno plodovit publicist pravilno in pravično seznanjal Nemce s Slovenci; zbral je tudi mnogo za slovensko kulturno zgodovino važnega gradiva in ga tako rešil pozabe in propada.

Leta 1848 je bil poročnik mariborske narodne garde in je s svojim vplivom preprečil mnogo izgredov in razposajenosti. S svojo šegavostjo in z duhovitim humorjem si je priboril odločilno mesto v mariborskem družabnem življenju. Umrli je v Mariboru 20. junija 1865.

JURIJ MATJAŠIČ

Za slovensko vzgojo na mariborski gimnaziji okrog polovice preteklega stoletja si je pridobil velike zasluge Jurij Matjašič, prvi učitelj slovenščine na tem zavodu.

Rodil se je 22. aprila 1808 v vasi Pacinje, vzhodno od Ptuja, kot sin Jožefa Matjašiča, želarja, in njegove žene Marije, rojene Zorec.¹ Brati se je naučil za silo od neke šivilje po Volkmerjevih slikanih litanijah že pred vstopom v ptujsko osnovno šolo. Leta 1822 je vstopil v tedaj petrazredno mariborsko gimnazijo in jo končal leta 1827. V počitnicah sta ga v Ptujju vzgajala v slovenskem duhu in ga vadila v slovenščini zgodovinar Simon Povoden in slovničar Anton Smigoc. Zato je svoj materin jezik dobro obvladal in je že kot gimnazijec učil slovenščine mariborskega okrožnega glavarja Ch. Friedricha Otta.² V gimnaziji mu je bil ravnatelj dr. Leon Esenko, šolski tovariš pa poznejši znani slovenski zdravnik in politik dr. Štefan Kočevar. Filozofijo in bogoslovje je študiral Matjašič v Gradcu, kjer sta s Kočevarjem spoznala Ljudevita Gaja in se seznanila z ilirizmom.³

Graški škof dr. Roman Sebastijan Zängerle je posvetil Matjašiča kot tretjeletnika v duhovnika 29. julija 1832 in ga po končanem študiju poslal 15. avgusta 1833 za kaplana v Središče ob Dravi.⁴

V Središču je ostal Matjašič do junija 1835.⁵

Za Matjašiča je bilo odločilnega pomena, da ga je škof Zängerle premestil leta 1837 k njegovemu rojaku iz bližnje Dornave pri Ptujju, k narodnemu buditelju Francu Cvetku, župniku v Limbušu pri Mariboru. Od blagega in učnega Cvetka, poznejšega ptujskega nadžupnika in nato ljutomerskega dekana, se je Matjašič navzel ljubezni do branja in do študija, pa tudi jeklene odločnosti. V Limbušu je ostal do 1. decembra 1842, ko je namesto oglušlega kateheta Aleksandra Hercoga prevzel pouk verouka na mariborski gimnaziji.⁶

Na tej šoli je še bila med profesorji in dijaki živa tradicija slovenskih državnih štipendij. Slovencem zelo naklonjeni nemški profesor dr. Rudolf Gustav Puff je priporočal slovenskim dijakom, naj se temeljito nauče tudi materinega jezika.⁷ V dr. Puffu je našel Matjašič močno oporo, ki mu je olajšala delo med slovenskimi dijaki. Matjašič jih je vabil na svoje stanovanje, jim posojal slovenske knjige in časopise, jih z njimi prebiral, da bi se izobrazili v slovenskem jeziku, ki ga bodo rabili pri delu med ljudstvom. Utrjeval jim je narodno zavest in jim dajal poguma s poudarjanjem pripadnosti k veliki družini slovanskih narodov. Iz teh priložnostnih sestankov in stikov s profesorjem Matjašičem se je razvil na mariborski gimnaziji poseben Slovenski klub, ki sicer ni bil uradno priznan, a je bil vendar znan v mariborski javnosti. Slovenski gimnazijci so se vadili v njem v materinem jeziku. Od 14. januarja 1846, torej že v predmarčni dobi, je izdajal Slovenski klub vsako sredo v petih rokopisnih izvodih prvi slovenski dijaški rokopisni list z imenom Sprotuletna vijolica, ki ga hrani mariborska študijska knjižnica.⁸

¹ F. Kovačič, Trg Središče, Maribor 1910, 148.

² SBL 11, 71. — Kurrende des k. k. Steyrisch-kärntnerischen Länderguberniums za leta 1826—1827.

³ HgM za leta 1822—1827. — SBL 11, 71.

⁴ Kot pod 1.

⁵ Prav tam, str. 128/29. — Sl. g. 16. junija 1892.

⁶ Sl. g. 16. 6. 1892. — HgM 1842.

⁷ Več o tem gl. J. Sedivý, Posledice in pomen mariborskih državnih štipendij, Jezik in slovstvo, 1864, 266—269.

⁸ SBL 11, 71. — ČZN 1932, 29. Nova obzorja 1932, 614—616.

Že tedaj je bilo v Mariboru nekaj nemških narodnih nestrpnih, ki so sovražili prof. Matjašiča zaradi njegovega buditeljskega dela med slovenskimi gimnazijci. Kmalu po izbruhu marčne revolucije so se nekega večera začeli zbirati pred Matjašičevim stanovanjem, da bi mu napravili mačji koncert in mu razbili šipe. Toda takoj so prihiteli o tem obveščeni njegovi dijaki iz narodne garde z orožjem in so razpršili demonstrante.⁹

Marčna revolucija je zahtevala tudi spremembo v šolstvu, ki se je pripravljala že pred revolucijo. Odlok štajerskega deželnega prezidija z dne 14. novembra 1847 je pozival ravnatelje gimnazij, da bi sodelovali pri sestavi novih učbenikov, in dajal navodila, ki so v resnici nov učni načrt, a se zaradi revolucije ni mogel uresničiti. Po revoluciji osnovano ministrstvo javnega pouka je začelo reforme s tem, da je prepustilo, vsaj začasno, vodstvo gimnazij profesorskim zborom, ukinilo tajno ocenjevanje učnih moči in pozvalo profesorje, naj izjavijo svoje mnenje o šolskih predmetih in o urniku. Mariborski gimnazijski profesorski zbor je razpravljal leta 1848 o reformi gimnazij na treh sejah in Matjašič je vneto sodeloval na njih. Na tretji seji dne 16. avgusta se je ponudil, da bi brezplačno učil učence višjih razredov slovenščino po dve uri na teden. Profesorski zbor in ravnatelj Friedrich Rigler sta sprejela njegov predlog. Tako je profesor Jurij Matjašič posvetil pouku slovenskega jezika za višješolce v šolskem letu 1848/49 po dve tedenski uri, in sicer v nemščini, da so se ga mogli udeleževati tudi Nemci. Zaradi velikega zanimanja je na željo dijakov razširil v naslednjem šolskem letu pouk slovenskega jezika s tremi tedenskimi urami še na nižje razrede in 29. julija 1850 so bili končni izpiti iz slovenščine. Nič manj skrbi ni posvetil Matjašič slovenščini, ko je bil 18. septembra 1850 imenovan za drugega veroučitelja na mariborski gimnaziji Martin (Davorin) Trstenjak. Po dva razreda sta se zdaj združila v en kurz in Matjašič je prevzel dva kurza s po dvema tedenskima urama v višji gimnaziji. Trstenjak pa po dva v nižji.¹⁰ Tako je učil Matjašič štiri in pol leta. Trstenjak pa dve leti in pol. Da ne bi ustvarjala vtisa, da jima oblast izkazuje milost, ko smeta učiti brezplačno slovenski jezik, in hoteč poudariti, da je slovenščina enakovreden predmet drugim, sta v začetku šolskega leta 1852/53 svečano izjavila ravnatelju Johannu Kurzu, da bosta poučevala slovenski jezik samo še prvo polletje.¹¹ Nato je bil na njun predlog nastavljen za prvega plačanega profesorja slovenščine Matija Reich (Božidar Raič), ki je nastopil službo 3. marca 1853 z odlokom deželnega šolskega oblastva z dne 10. februarja 1853.¹²

Matjašič in Trstenjak se v Raiču nista prevarila. Novi profesor slovenščine si je kmalu pridobil na zavodu ugled in spoštovanje ter izredno priljubljenost pri dijaštvu. Pri pouku je gojil ne samo slovensko, ampak tudi slovansko zavest, da ne bi postali Slovenci malodušni zaradi svoje maloštevilnosti.

Tedanje štajerske narodno zavedne izobražence je prof. Matjašič razočaral. Pričakovali so, da bo kot profesor mnogo in spretno sukal pero, ko je bila vendar potreba v znanosti in časopisju tako velika. Toda v časopise je poslal le nekaj prispevkov. Za ilirski slovar, ki ga je nameraval izdati dr. Štefan Kočevar, je sicer prevzel od prof. dr. Josipa Muršca v obdelavo gesla pod črkami E, F, G in H, vendar pa naloge ni izvršil, češ da je zanj premalo sposoben. Zato ga je dr. Kočevar imenoval lenuha,¹³ a po krivici. Če ni imel daru za pisanje, pa se je tem bolj uveljavljal na drugih, manj vidnih področjih.

Matjašič in Trstenjak sta dala leta 1850 pobudo za ustanovitev podpornega društva za mariborske gimnazijce. V začetku drugega polletja šolskega leta 1850/51 se je obrnil profesorski zbor na njun predlog s prošnjo na mariborske meščane, bivše dijake in na duhovščino mariborskega okrožja za prostovoljne prispevke ali za pristop k društvu z letno članarino dveh goldinarjev. Prvo leto se jih je odzvalo 140, naslednje pa že 160. Oba profesorja verouka sta prevzela

⁹ Sl. G., 23. 6. 1852.

¹⁰ HgM 1846—1851.

¹¹ HgM 1850/51. — IMG 1851—1858.

¹² IMG 1853.

¹³ SBL II, 71.

vodstvo društva, reševala prošnje in delila podpore. Siromašni dijaki, a to so bili skoraj samo Slovenci, so prejeli podpore za učbenike, šolske potrebščine, obleko, obuvalo, za hrano in za pomoč v bolezni. Zaradi raznih ovir je imelo društvo od leta 1851 do 1857 le začasno oblastveno dovoljenje, stalno ga je odobrilo štajersko cesarsko namestništvo v Gradcu šele 26. maja 1858. Leta 1851 je osnoval slovensko dijaško knjižnico in jo založil tudi s hrvatskimi deli.¹⁴

Ob stoletnici mariborske gimnazije je napisal Matjašič izčrpno in stvarno zgodovino tega zavoda (Geschichte des k. k. Marburger Gymnasiums) kot glavno med štirimi znanstvenimi razpravami na straneh 79 do 91 v jubilejnem šolskem izvestju.¹⁵ Sestavil je zanj tudi seznam vseh dotedanjih profesorjev zavoda in pri tem omenil, kdo se je uveljavljal v slovenskem kulturnem življenju. Svečanost na gimnaziji je opisal tudi v Slovenskem glasniku (1858, I, 195).

Kmalu po proslavi stoletnice gimnazije so se razmere med Nemci in Slovenci v proforskem zboru izredno zaostriale, zlasti pa na konferenci 31. julija 1860. Ko sta morala profesorja Raič in Lipež zapustiti zavod, se je nekaj slovenskih profesorjev prostovoljno umaknilo s šole.¹⁶ Tudi Jurij Matjašič je komaj čakal, da zapusti svojo do tedaj tako ljubljeno gimnazijo, na kateri je deloval skoraj 20 let. Željo mu je izpolnil škof Slomšek, ko ga je čez dobro leto imenoval za župnika in dekana v Jarenini pri Mariboru. Umeščen je bil tam 23. oktobra 1861, škof Slomšek pa je v znamenje tihega protesta proti krivicam na gimnaziji sporočil to imenovanje gimnazijskemu ravnatelju Adolfu Langu šele 7. decembra 1861.¹⁷

Matjašič ni ostal dolgo v Jarenini. Slomškov naslednik dr. Jakob Maksimilijan Stepischnegg (1862—1889) ga je imenoval 1. maja 1866 za mariborskega mestnega župnika in stolnega kanonika.¹⁸ Matjašič je kot mestni župnik junosko branil cerkvene in slovenske pravice ob odkritju Slomškovega spomenika 24. junija 1878.

Hvaležni Slovenci so hoteli Slomšku postaviti spomenik v Mariboru na kakem primernem javnem kraju, toda mariborski nemški mestni svet jim je to prepovedal. Škof dr. Stepischnegg je nato dovolil, da se postavi spomenik v mariborski stolnici. Toda tudi to je skušal onemogočiti mariborski nemški župan dr. Matija Reiser, nečak Otmarja Reiserja, ki ga je na Slomškovo priporočilo odlikoval leta 1862 papež Pij IX. (1846—1878) z visokim papeškim odlikovanjem sv. Gregorja. Ko se mu to ni posrcilo, je skušal vsekakor preprečiti slovesnost ob odkritju spomenika.

Tik pred deseto uro, ko je bil kanonik Franc Kosar namenjen, da bo stopil kot slavnostni govornik na prižnico, je prinesel mestni sluga pismo mestnemu župniku Juriju Matjašiču. V njem je mestni župan dr. Matija Reiser grajal župnika, čes da je dal odkritju Slomškovega spomenika le slovenski narodni značaj, in zato mora kot mestni župan poskrbeti, da se stolna cerkev ne zlorablja za torišče političnih demonstracij. Zato naj bo samo navadno cerkveno opravilo, opustiti pa se mora vsaka pridiga in tudi vsak nagovor. Mestni župnik bi nosil vso odgovornost, če bi se prekršil županov ukaz.

Mestni in stolni župnik Matjašič in kanonik Kosar sta odgovorila na pismo tako, da je kanonik Kosar takoj nato stopil na prižnico. V nemški in slovenski pridigi je razložil v krasnem govoru pomen svečanosti. Dve belo oblečeni dekleti sta v spremstvu 38 družic odkrili svileno zagrinjalo s Slomškovega kipa iz belga marmorja v človeški velikosti. Po pridigi je bila svečana infulirana maša stolnega prošta Franca Sorčiča. Prepevali so združeni pevski zbori, pomnoženi z ljubljanskimi pevci. Velik vtis je napravila deklamacija slovenske pesmi v čast Slomšku, ki jo je spešnila šolska sestra Franciška Grizold in jo je dal kanonik Glaser natisniti ter razdeliti med goste.

¹⁴ HgM 1850/51. — IMG 1851—1858. — SBL II, 71.

¹⁵ Fest-Programm des k. k. Gymnasiums in Marburg zur Erinnerung an die hundertjährige Jubelfeier dieser Anstalt, veröffentlicht von der Direktion im Jahre 1858. Marburg 1858, str. 182.

¹⁶ Več o tem gl. v tem spisu v poglavju o Božidarju Raiču in Davorinu Trstenjaku.

¹⁷ F. Kovačič, Središče, str. 148. — IMG 1862.

¹⁸ F. Kovačič, Zgodovina lavantinske škofije. Maribor 1928, str. 433.

Dr. Reiser je šel še dalje. Medtem ko so gostje obedovali v čitalnici, je sporočil čitalniškemu predsedniku Kavčiču, da mora čitalnica takoj prenehati s svojim delovanjem, češ da je prekoračila svoje področje dela in da je zato že predlagal cesarskemu namestništvu v Gradcu, naj jo razpusti. Gostje so nato takoj odšli iz čitalnice v Šramlovo gostilno.

Župan je prepovedal tudi popoldnevni občni zbor odbora za Slomškov spomenik, ki bi naj podal račune in sklenil, kaj storiti s prebitkom. Dr. Reiser je trdil, da je ta odbor čitalnice posebno društvo, ki kot tako ni prijavljeno, in mu zato ne more dovoliti obnega zbora.¹⁹

Hadnokrvnega Matjašiča vse to ni razburilo. Vedel je, da župan nima toliko pravice, kolikor si jih lasti, zlasti pa da ne more ukazovati ali prepovedovati v stolni cerkvi pridige in tudi ne določati, kdaj naj bo svečana ali navadna maša. Kanonik Matjašič je postal 9. novembra 1881 stolni dekan in 27. julija 1884 ga je imenoval papež Leon XIII. (1878—1903) za mariborskega stolnega prošta. V tej časti, ki je za škofom najvišja, je umrl v Mariboru 12. maja 1892.²⁰

Vse doslej so ostale neopažene zasluge, ki si jih je pridobil Jurij Matjašič. Kot jareninski dekan in kot mariborski mestni župnik je bil namreč po tedaj veljavnem konkordatu med Avstrijo in papeško stolico tudi šolski nadzornik tedanje svoje dekanije.²¹ Ni treba poudarjati, da je ta tako narodno zavedni mož budil, utrjeval in množil med tedaj mlačnimi ali celo nemško usmerjenimi slovenskimi učitelji narodno zavest in jih navajal, da so v teh narodno ogroženih obmejnih slovenskih krajih vzgajali otroke v slovenskem narodnem duhu.

Po odhodu z mariborske gimnazije pa Matjašič ni prekinil stikov z dijaško mladino. Stalno je podpiral marljive slovenske dijake in je vsako leto žrtvoval zanje 100 gld. ali več kot pol mesečen plače starejšega profesorja.²² Tik pred smrtjo je izročil leta 1892 za dijaško semenišče 6000 gld., po njegovi smrti pa je podedovalo semenišče po odbitih stroških in pristojbinah še 4273,78 gld.²³ To je bil nekaj vsenarodni dar, saj je v preteklem stoletju tudi večina svetne pomembne inteligence, ki je izšla iz mariborske gimnazije, prebila nekaj ali večino let gimnazijskega študija brezplačno v mariborskem dijaškem semenišču. Ne samo Božidarju Flegeriču, ki je zložil Matjašiču v spomin pesem in jo objavil v Slovenskem gospodarju 30. junija 1892, tudi drugim so prišli ti verzi prav iz srca.

DAVORIN TRSTENJAK

V drugi polovici preteklega stoletja je mnogo pisal in veljal za velikega učenjaka Davorin Trstenjak, ki je z Jurijem Matjašičem prvi učil slovenščino na mariborski gimnaziji.

Rodil se je 8. novembra 1817 sredi Prlekije v Kralovcih v župniji sv. Jurija (Vidna) ob Šeavnici. Pri krstu so mu dali ime Martin, ki ga je pozneje pod Vrazovim vplivom poslovenil v Davorin. Leta 1825 je začel hoditi v popolnoma nemško osnovno šolo pri Sv. Juriju, kjer je učil slovensko samo verouk kaplan Martin Vršič, ki je izdal leta 1833 v dajnici v Radgoni pri Waizingeru molitvenik Duhovni varuh za mladost. Tako ga je že Vršič vzgajal v slovenskem duhu. Čez dve leti so dali starši Trstenjaka v mestno osnovno šolo v Radgoni, da bi dobil boljšo podlago za gimnazijo. Tam je kmalu prekašal v znanju nemščine svoje nemške sošolce. Verouk ga je učil v Radgoni slovenski narodni buditelj in ustanovitelj dajnice kaplan Peter Dajnko. Toda tudi s to šolo starši niso bili zadovoljni in so ga v novembru 1829 vpisali v tretji razred nemške glavne šole v Mariboru. Naslednje leto so ga sprejeli v mariborsko gimnazijo. Pouk je bil tedaj razredni in v prvem razredu mu je bil učitelj razrednik profesor Ivan

¹⁹ Prav tam, str. 415—416. — Sl. g., 27. 6. 1878. — SN 26. 6. 1878. — SN 28. 6. in 29. 6. 1878.

²⁰ Kot pod 18. — Kovačič, Zgodovina lavantinske škofije, str. 416.

²¹ Personalstand (Schematismus) des Fürstbistums Lavant za leta 1861—1870.

²² Sl. g., 16. 23. in 30. 6. 1892.

²³ Mihael Napotnik, Vtisnite si te moje besede v svoja srca in svoje duše! Maribor 1910, str. 108—109.

Zupančič, ki se je pečal s slovstvom in je prej v Celju navdušil Slomška za slovenski jezik. Nato je vodil ta razred tri leta profesor Georg Mally, ki je bil leta 1848 poslanec v frankfurtskem parlamentu. Trstenjak je imel srečo, da je prevzel njegov peti razred razgibani nemški pesnik, pisatelj, narodopisec in zgodovinar dr. Rudolf Gustav Puff, ki se je zelo zanimal za Slovence in njihovo kulturo; v mladini je znal buditi speče sposobnosti in jo je navduševal za literaturo in literarno delovanje. Dr. Puff ni pretrgal stikov z nadarjenim Trstenjakom naslednje šolsko leto, ko so Trstenjakov razred izročili poznejšemu gimnazijskemu ravnatelju prof. Friedrichu Riglerju. Trstenjak je veljal tedaj že za izvrstnega poznavalca slovenskega jezika. Zato si ga je izbral prof. dr. Puff kot šestošolca za svojega učitelja slovenščine, v zameno pa je dr. Puff učil Trstenjaka italijanščine. Dr. Puff je Trstenjaka tako navdušil za poezijo, da je začel slovensko pesnikovati. V tem času je Trstenjak seznanjal s slovenskim jezikom tudi nekaj nemških uradnikov.¹

V jeseni leta 1836 je odšel Trstenjak po končani šestrazredni gimnaziji v Mariboru v Gradec, da bi študiral filozofijo (poznejši 7. in 8. razred gimnazije). Tam je našel prijatelje in znanca iz Maribora: jurista Franca Miklošiča in Stanko Vraza ter bogoslovca Oroslava Cafa. Z mnogo večjo vnamo kot šolskim predmetom se je posvetil z Vrazom in Cafom učenju slovanskih jezikov. Zato je v šolskem študiju zaostal in ni napravil v predpisanih dveh letih potrebnih izpitov. Kljub temu pa je užival pri profesorjih ugled. Prof. dr. Polterer, ki je urejal uradni list Grazer Zeitung in njegovo literarno prilogo Der Aufmerksame, je bolehal na obeh in je vzel Trstenjaka v svojo hišo, da bi mu bral knjige in časopise, pomagal pa mu je tudi pri urejanju teh listov. Trstenjak je izkoristil ugodno priložnost in objavljaj v časopisu Der Aufmerksame svoje ilirske (hrvatske) in slovenske pesmi. Njegov sošolec in prijatelj Matevž Vehovar je prevedel nekaj Trstenjakovih pesmi v nemščino in jih priobčeval v časopisih Der Aufmerksame, v Stirii, Carnioli in Croatii. V nemščino je presajal Trstenjakove pesmi tudi v Gradcu živeči nemški pesnik baron Friedrich Wendt in jih pošiljal v Prago leposlovnemu časopisu Ost und West.² Umetniške cene seveda ti pesniški poskusi nimajo, budili pa so narodno zavest in širili slovensko ime.

Pri prof. dr. Poltererju se je seznanil Trstenjak tudi z nemškima pesnikoma Anastazijem Grünom in s Hiacintom pl. Schulheimom, kar ga je še bolj spodbudilo k literarnemu delovanju.³

Pred odhodom v Zagreb je naprosil Stanko Vraza Trstenjaka, naj zbira v Gradcu svoje rojake in jih navdušuje za narodno stvar. Trstenjak je Vrazovo željo izpolnil na svojevrsten način. Sklenil je ustanoviti v svojem stanovanju čitalnico, da bi tako bolj povezal svoje tovariše. Obrnil se je na duhovščino za gmotno pomoč. Prvi se je odzval z velikim darom 20 goldinarjev zgodovinar Anton Krempel, župnik pri Mali Nédelji. Kmalu je zbral Trstenjak 400 gld. Nato je sestavil pravila za to prvo slovensko čitalnico, v katero je pritegnil poleg Slovencev tudi nekaj drugih Slovanov. K društvu je pristopilo 22 študentov. Za predsednika so si izvolili Trstenjaka, za tajnika Jožefa Ulaga, poznejšega župnika pri Sv. Vidu pri Grobelnem. Hrvate je zastopal v odboru Ivan Trnski, Čehe Václav Bezpalec, Poljake pa Anton Krudowski. Naročili so si razne slovanske časopise in časnike in se učili raznih slovanskih jezikov. Čez pol leta pa je policija društvo prepovedala, a Trstenjak je prišel pod policijsko nadzorstvo.⁴

Gotovo po Vrazovem posredovanju je objavila Danica ilirska več Trstenjakovih erotičnih pesmi z naslovom Leljinke v tedanjem ilirskem (hrvatskem) jeziku. Gaj, Stanko Vraz in Danica ilirska so tako navdušili Trstenjaka, da je odšel leta 1839 v Zagreb, da bi tam končal filozofijo. V hrvatskem glavnem

¹ Fran Levce, Davorin Trstenjak, SN, 9. 11. 1878. — Andrej Fekonja, Davorin Trstenjak. Ob petdesetletnici njegovega književnega delovanja. Ljubljana 1897, 3. — Janko Pajk, Davorin Trstenjak. LZ 1894, 526, 653. — HgM za leta 1830 do 1835.

² SN, 9. 11. 1878. — LZ 1894, 653.

³ SN, 9. 11. 1878.

⁴ SN, 12. 3. 1876.

mestu se je sprijateljil z Ljudevitom Gajem, z bratoma Ivanom in Antonom Mažuraničem, z Dimitrijem Demetrom, z Vjekoslavom Babukičem, z Ljudevitom Vukotiničevićem in z drugimi književniki ilirizma. Temu gibanju pa ni bil nalkonjen predstojnik zagrebške filozofije in iz strahu pred njim si Trstenjak ni upal podpisovati svojih prispevkov v Danici ilirski. Na Demetrovo prošnjo je prevajal tudi gledališke igre za hrvatsko gledališče.⁵

Namesto v dveh je končal filozofske študije po štirih letih šole leta 1840 v Zagrebu. V jeseni istega leta je stopil v graško bogoslovje. Med graškimi bogoslovci je ustanovil literarno društvo z imenom Bibliotheca Slovenica, učil v njem tovariše slovenske slovnice in se z njimi vadil v slovenskih pridigah. Odkar se je vrnil v Gradec, je pisal večinoma slovensko, prej pa največ v hrvaščini. O slovenskih novih knjigah je poročal v nemški Stirii, a tudi cerkvenemu časopisu Der katholische Wahrheitsfreund je pošiljal prispevke. V dalmatinski Zori je objavil nekaj svojih pesmi in priporočal Dalmatincem gajico. Že kot bogoslovec je izdal leta 1842 v Gradcu prve slovenske šmarnice z naslovom Mesec Marije, kjer je opisal tudi božje poti, kamor Slovenci romažo. Delo je v glavnem prevod iz francoščine.

V počitnicah je mnogo potoval in zbiral narodne pesmi in narodno blago. Nato je napisal razpravo Über das geistige und poetische Leben der Winden in Steiermark. Rokopis je poslal v pregled Kopitarju, ki mu ga je precej spremenil, ker se ni strinjal s Trstenjakovim mnenjem, da so bili Slovani prvotni prebivalci Norika in Panonije. Cenzura je razpravo dolgo zadrževala in tako je delo izšlo šele leta 1844 v Steiermärkische Zeitschrift.⁶ 28. julija 1844 ga je graški škof dr. Roman Sebastianj Zängerle posvetil kot četrtoletnika v duhovnika. Pri novi maši mu je pridigal njegov devet let starejši brat Janez, tedaj kaplan v Jarenini. Škof ga je poslal nato za kaplana v Slivnico. Tega prvega službenega mesta se je razveselil, ker je bil v sosedni župniji v Framu tedaj kaplan njegov prijatelj Oroslav Caf. Pri njem se je tako navdušil za jezikoslovje, da sta se skupaj učila sanskerta, zenda in gotskega jezika. Zato je od leta 1844 le malo pisal. Toda že leta 1846 ga je škof premestil v Ljutomer, naslednje leto pa v Ilajdino pri Ptujju. Že februarja 1848 je prišel v Ptuj, kjer je bil tedaj za župnika in dekana narodni buditelj Franc Cvetko.⁷

Burno politično življenje v tem letu ga je tako prevzelo, da je čutil za svojo dolžnost, da deluje za svoj narod predvsem na političnem področju. Dopisoval je v Cigaletovo Slovenijo, v Südslavische Zeitung, v Jordanove Jahrbücher, v praški časopis Union in v federalistično Presse.⁸

Kaplan pri slovenski (sedaj frančiškanski) župniji v Mariboru je bil le od maja 1850 do konca septembra, ker je s 1. oktobrom 1850, ko se je začelo na gimnaziji novo šolsko leto, prevzel verouk in slovenščino na gimnaziji. Kot profesor je v počitnicah zbiral gradivo iz rimskih časov. Spremljal ga je navadno kak dljak, ki je znal dobro risati, in tako si je ustvaril lepo zbirko rimskih starin. Znamenita nemška arheologa Theodor Mommsen (1817—1903) in Alexander Conze (r. 1831—) sta se večkrat obrnila nanj. Več znanstvenih spisov je objavil v Mittheilungen des historischen Vereins für Krain, a tudi v Mittheilungen des historischen Vereins für Kärnten. V Novicah je odprl pot povestim in humoreskam. Enako je zalagal s podobnimi spisi tudi Janežičev Slovenski glasnik in Slovensko bčelo.⁹

Na mariborski gimnaziji je užival ugled in spoštovanje pri profesorjih in dijakih, zlasti slovenskih. Kot prof. Jurij Matjašič je tudi prof. Trstenjak učil slovenščino prostovoljno in brezplačno v nižjih razredih po štiri tedenske ure, in sicer dve leti in pol, pri tem pa jih je tudi vzgajal v ljubezni do slovenskega naroda in jezika.¹⁰ Z Matjašičem je bil tudi soustanovitelj in nato duša gim-

⁵ SN, 9. 11. 1878. — LZ 1894, 654.

⁶ SN, 10. 11. 1878.

⁷ LZ 1894, 654. — A. Fekonja, Davorin Trstenjak, str. 4.

⁸ SN, 10. 11. 1878. — LZ 1894, 654.

⁹ LZ, prav tam.

¹⁰ IMG 1851—1853.

nazijskega podpornega društva. V jubilejnim izveščju za stoletnico gimnazije v Mariboru je rešil slovensko čast s tem, da je objavil na straneh 79 do 91 razpravo O božanstvih ognja pri starih Slovanih, ki je bila prva v slovenskem jeziku v gimnazijskih izveščjih na našem ozemlju. Na straneh 175 do 177 je izšel tudi njegov »Epilog, govoren o priložnosti slovesne stoletnice marburškega gimnazija leta 1858«. ¹¹ Pesniškega daru sicer ni mnogo v tej pesmi, na tem mestu pa je pomembna, ker je poudarila slovenski značaj mariborske gimnazije. V šolskem letu 1859/60 je predaval na mariborskem bogoslovju cerkveno umetnost, ki jo je dobro poznal, ker ni bilo tedaj nobene druge primerne osebe. ¹²

Trstenjak se ni jezil pa tudi ne vznemirjal in v razburljivih trenutkih je ohranil mirno kri. Ko pa je na sklepni konferenci 31. julija 1860 nasprotnost med nemškim in slovenskim taborom v profesorskem zboru doseglo vrhunec in je še celo vedno umirjeni ravnatelj Adolf Lang izgubil živce, je zavrela kri tudi v Davorinu Trstenjaku. Po ostrem ravnateljevem napadu na Raiča in Lippeža je vstal Trstenjak in izjavil, da med takimi kolegi ne mara več služiti. Nato je v znamenju protesta zapustil konferenčno sobo in vsi slovenski profesorji so mu sledili. ¹³ Svoji besedi je ostal zvest. Izprosil si je bolniški dopust za vse naslednje šolsko leto 1860/61. Toda preden je izteklo, mu je že škof Slomšek preskrbel dobro župnijo Št. Jurij pri Celju, kjer je bil umeščen 23. marca 1861. ¹⁴

Kot župnik pri Št. Juriju (1861—1868) je izgubljal mnogo časa za župnijsko posvetvo. Zato ga je škof dr. Jakob Maksimilijan Stepischnegg premostil na njegovo prošnjo v Slomškovo rojstno župnijo na Ponikvo, a tudi tu se ni mogel izogniti skrbem za kmetijsko gospodarstvo, vendar pa je še našel dovolj časa za duševno delo. S svojimi prispevki s področja slovanske prazgodovine, mitologije, jezikoslovja, etnografije in zgodovine je zalagal *Novice*, *Slovenski glasnik*, *Einspielerjev Slovenec* in druge časopise. Pisal je tudi v *Slovenski narod*, odkar so ga ustanovili leta 1868 v Mariboru. Trstenjaka najdemo med ustanovniki *Slovenske matice* in v letih 1865 do 1873 je bil tudi njen odbornik. Leta 1872 je ustanovil *Zoro*, časopis za zabavo, znanost in umetnost, ki je izhajala dvakrat na mesec in zamašila vrzel med prvim in drugim letnikom *Stritarjevega Zvona*. V njej sta se oglašala Simon Gregorčič in Ivan Tavčar. Pozneje je izročil uredniške posle prof. Janku Pajku. Zori je pridružil še *Vestnik*, ki ga je sam urejal v letih 1873 in 1874. Ko pa so prenehali izhajati leta 1875 *Vestnik*, leta 1878 *Zora* in leta 1880 še *dunajski Zvon*, so Janko Pajk, Davorin Trstenjak, Gregor Krek in celovski profesor Jakob Sket osnovali leposlovnih in znanstvenih list *Kres*, ki je izhajal v založbi tiskarne Družbe sv. Mohorja v Celovcu od 1. januarja 1881. Ko so 1. oktobra 1880 izdali »poziv k sodelovanju in naročanju«, so s tem spodbudili Frana Levca, da je ustanovil *Ljubljanski zvon*. *Kres* je umolknil leta 1886, nekaj let pred Trstenjakovo smrtjo. ¹⁵

Andrej Fekonja navaja v Trstenjakovem življenjepisu na 11 straneh spisek njegovih del, ki pa ni popoln. ¹⁶ Tedaj je bilo težko najti plodovitejšega slovenskega pisca znanstvenih del, kot je bil Trstenjak. Veljal je za velikega znanstvenika, saj je svoja dela objavljval v splošno znanih slovenskih časopisih, prof. dr. Franc Miklošič pa je pisal le v nemščini in v težko pristopne strogo znanstvene strokovne revije in knjige. Toda Trstenjakovi spisi s področja staroslovanške zgodovine in mitologije so zastareli in nosijo enako kot jezikoslovne razprave pečat samouka. Vanje je vnesel že vnaprej svoj namen. Sam pravi: »Posebno sem si trud naložil, da dokazem, da so Slovani že v predhistorični dobi stanovali od Karpatov do Adrije in da so torej Panonci, Noričani in Karni bili Sloveni.« ¹⁷ Tako je torej tej že davno premagani teoriji podredil svoje spise. V

¹¹ Fest-Programm des k. k. Gymnasiums in Marburg zur Erinnerung an die hundertjährige Jubelfeier dieser Anstalt, veröffentlicht von der Direktion im Jahre 1858.

¹² F. Kovačič, *Zgodovina lavantinske škofije*. Maribor 1928, 445.

¹³ *Slovan* 1886, 230. — LMS 1888, 12.

¹⁴ IMG 1861.

¹⁵ A. Fekonja, D. Trstenjak, str. 9—14. — *Zgodovina slovenskega slovstva III*. Ljubljana 1961, 114—115, 140.

¹⁶ A. Fekonja, D. Trstenjak, str. 21—31.

¹⁷ Prav tam, str. 11.

zgodovinskih spisih je pa tudi mnogo zdravega jedra. Zlasti z življenjepisi svojih pomembnih sodobnikov je rešil pozabe mnogo zanimivih in pomembnih zgodovinskih podatkov. Naloga strokovnjakov je, da temeljito in objektivno prerešetajo vsa njegova pisana dela in ločijo zrnje od plev ter mu določijo pravilno mesto v slovenski kulturni zgodovini.

Škof dr. Stepischnegg mu je na stara leta izpolnil željo, da ga je leta 1879 premestil na župnijo Stari trg pri Slovenjem Gradcu. Tam je umrl 2. februarja 1890.¹⁸ Med profesorji mariborske gimnazije bo vedno zavzemal pomembno mesto.

VALENTIN GAŠPERSIČ

V tretji četrtini preteklega stoletja in še dobrih deset let pozneje je bil najbistrejšim mariborskim gimnazijcem izvrstno dopolnilo njihove šole Valentin Gašpersič. V časih, ko je bilo težko najti učitelja zahodnoevropskih jezikov, je privatno poučeval v Mariboru italijanščino, francoščino in angleščino, če pa ni imel dovolj teh ur, pa tudi latinščino in staro grščino. V naših krajih so tedaj spoznavali svetovno kulturo samo s posredovanjem nemščine in le skozi nemška očala, Gašpersič pa je začel odpirati nekaterim našim zaslužnim možem vrata naravnost v kulturni razvoj velikih zahodnih narodov. Tako si je posredno pridobil velike zasluge za naš narod.

O Gašpersičevem življenju nimamo mnogo podatkov. Rodil se je leta 1820 v Železnikih. Šolal se je v Ljubljani, Gorici, Trstu in na Dunaju.¹ Leta 1848 se je kot visokošolec osebno udeležil vstaje na Dunaju in zato pozneje ni mogel dobiti državne službe. Naselil se je v Mariboru, kjer je ostal do svoje smrti. Odlično je obvladal poleg slovenščine in nemščine še italijanščino, francoščino in angleščino, obenem pa je znal mladino tudi navdušiti za učenje tujih jezikov in je svoje učence v razmeroma kratkem času tudi dobro naučil.² V šolskem letu 1850/51 je pod ravnateljem Friedrichom Riglerjem učil na mariborski gimnaziji italijanščino kot neobvezen predmet.³

Pri njem se je v gimnazijskih letih dobro usposobil v angleščini jezikovni talent Ivan Vrban, ki je uredil in izdal v Mariboru almanah za leto 1864 na 127 straneh z naslovom Lada. Ta mladi urednik, ki se je rodil 4. aprila 1841 v Vuhredu, se je posvetil na univerzi filologiji in je obvladal enajst jezikov. Umrl je 17. aprila 1864, preden je končal študij. V Ladi je objavil prevod manjšega dela Shakespearjeve tragedije Romeo in Julija, kar je prvi poskus prevajanja iz angleščine v slovenščino.⁴

Gašpersiču se je imel zahvaliti za svoje znanje angleščine prof. dr. Janko Pajk. Kako dobro jo je obvladal, se vidi iz tega, da se je lotil prevajanja Shakespearja v slovenščino. Nekaj prevoda Romea in Julije je izšlo v Zori leta 1875. Gašpersičev učenec v angleščini je bil tudi prof. dr. Karel Glaser, ki je sam prevedel, a ne objavil enajst Shakespearjevih dram in ocenil prve Župancičeve prevode Shakespearjevih del.⁵ Gašpersič je naučil angleščine dr. Pavla Turnerja in ga s tem pripravil za večletno bivanje v Angliji. Enako si je pridobil svoje temeljito znanje angleškega jezika pri Gašpersiču tudi prof. Fran Jerovšek, ki je prevedel v slovenščino znamenito delo Johna Locka O človeškem razumu.⁶

Valentin Gašpersič je bil zaveden Slovenec, vsestransko izobražen, duhovit družabnik in splošno poznan in priljubljen v Mariboru. Zaradi izredne velikosti in čudne hoje so ga nazivali Wolkenschieber. Njegova ponošena starinska obleka je zbujala veselost zlasti pri mladini. Ob vsakem vremenu se je vsak dan po več

¹⁸ Prav tam, str. 4. — Nekrologij svetnih in redovnih duhovnikov lavantinske škofije od 1. I. 1859 do 1. I. 1959. Maribor 1959, 12.

¹ SN, 16. 2. 1888.

² CZN 1929, 200.

³ HgM, str. 56 za šolsko leto 1850/51. — IMG za 1850/51.

⁴ CZN 1929, 111.

⁵ Kot pod 2.

⁶ Izjava prof. F. Jerovška 4. 6. 1932.

ur naglo sprehajal, »da se mu ne bi polemile noge«. Dvakrat je šel peš v Rim in nazaj. Še mnogo daljša pot do Pariza ga ni ovirala, da je ne bi bil premeril peš tja in nazaj; leta 1862 si je namreč temeljito ogledal pariško svetovno razstavo.⁷ Ko se je vrnil, ga je nastavil mariborski gimnazijski ravnatelj Adolf Lang za začasnega učitelja italijanščine in francoščine na svojem zavodu. V Izvestju je ravnatelj dal Gašperšiču naslov »privatni docent«. Poučeval je ta jezika kot neobvezna predmeta od leta 1862 do 1867 po dve tedenski uri samo v prvem, začetnem tečaju, ker za nadaljevalne tečaje ni bilo denarja. Sprejemal je samo najboljše dijake od 3. do 7. razreda. Prvo leto je imel v francoščini 16, pri italijanščini pa 15 učencev. Naslednja leta se je število ustalilo v obeh tečajih na 6 do 8, zato pa je bil pouk tem bolj individualen in uspešen.⁸ Z učenci je delal zelo intenzivno in so morali delati mnogo tudi doma, a v enem letu so se naučili toliko, da so se mogli nato izpopolnjevati v znanju jezika samo s pomočjo knjig.⁹

Valentin Gašperšič ni bil poročen in je živel zelo skromno in včasih tudi v pomanjkanju. Umrl je v mariborski bolnišnici 14. februarja 1888.¹⁰

VIKTOR LIPEŽ

V začetku šolskega leta 1858/59, ki se je začelo 1. oktobra 1858, se je vpisalo v Mariboru v prvi gimnazijski razred 85, v drugi pa 72 učencev. Zato sta morala oba prva razreda dobiti vzporednici, vendar pa dijakov niso ločili po narodnosti, saj je bil pouk v vseh razredih nemški razen pri slovenščini. Tedaj je bil Viktor Lipež nastavljen za suplenta.

Rodil se je 16. marca 1835 na Vranskem. Gimnazijo z odlično maturo je končal v Celju leta 1853. Slovenščine ga je učil od leta 1850 do 1852 vsestransko izobraženi Jernej Francelj, ki je obvladal več slovanskih jezikov. Francelj je vzbudil Lipežu odločno narodno zavest in ga navdušil za jugoslovansko narodno idejo. Na gimnaziji je osnoval slovensko knjižnico in dijaški rokopisni list »Slavijo«, ki ji je določil za urednika Lipeža. Le-ta je imel med celjskimi dijaki veliko veljavo zaradi znanja hrvaškega jezika. Naučil se je brati srbsko cirilico tako gladko kot slovenščino. Še bolj se mu je dvignil ugled, ko sta v Slovenski bčeli izšla leta 1851 njegov sonet »Življenje« in balada »Materska ljubezen«, prirejena po srbski narodni pesmi o zidanju Skadra.

Na dunajski univerzi je študiral zgodovino, zemljepis in nemščino, naučil pa se je dobro tudi nemške stenografije.

Na mariborski gimnaziji je poučeval v nižjih razredih slovenščino, nekaj ur pa tudi nemščino, zgodovino in zemljepis. Ko je zbolel profesor Franc Podražek, je prevzel po njem v drugem polletju šolskega leta 1858/9 tudi še nemško stenografijo, zakaj razen njega je ni obvladal noben profesor na zavodu.

Ob njegovem prihodu so imeli slovenski dijaki na mariborski gimnaziji absolutno večino. Od 318 gimnazijcev je bilo Slovencev 186 (58,49 %), Nemcev 130 (40,88 %) in 2 Čeha (0,63 %). Temu številu ni ustrezalo razmerje v profesorskem zboru. Med 17 profesorji je bilo Slovencev le 6 (35,29 %), a to so bile same korenine, kakor Jurij Matjašič, Davorin Trstenjak, Božidar Raič, Janez Majciger in Janez Miklošič. Za slovensko stvar se je zavzemal tudi dr. R. Puff. Naslednje leto je to narodnostno sestavo profesorskega zbora povečal v korist Slovencev še suplent Josip Šumán.

Živahni in govorni Božidar Raič je imel kmalu velik vpliv na Lipeža. Ko je Raič leta 1860 zagovarjal potrebo poučevanja v slovenskem jeziku na nižji gimnaziji, ga je podpiral tudi suplent Lipež. V počitnicah sta odšla Raič in Lipež v Prekmurje. Ko sta se vrnila, sta ju že čakali neprijetni odločbi. Raiča je

⁷ CZN 1929, 199—200 in kot pod 2.

⁸ IMG 1863—1867.

⁹ Kot pod 2.

¹⁰ SN, 16. 2. 1888.

Prof. Viktor Lipež (Fotografija reliefa na nagrobnem spomeniku)

moral škof Slomšek na vladni pritisk odstraniti iz gimnazije. Poslal ga je za kaplana k Sv. Barbari v Haloze (Cirkulane), kjer je postal nato župnik. Raič je bil namreč še vedno suplent, ker ni imel izpita iz tega predmeta, dasi je bil že 7 let poučeval na gimnaziji slovenščino. Tudi Lipež je bil še brez izpita in je bil odpuščen. Odšel je na Dunaj nadaljevati študij in se je preživljal kot privatni učitelj. Znanje hrvaščine mu je omogočilo, da se je leta 1863 zaposlil na veliki realki v Zagrebu. Tam je postal leta 1878 tudi njen ravnatelj, kar ji je ostal tudi po letu 1882, ko se je spremenila v realno gimnazijo. Izpopolnil se je v hrvaški stenografiji, ki je bila prirejena tudi po Gabelsbergerjevem sestavu nemške stenografije, in jo je poučeval mnogo let. Kot ravnatelj je stopil v pokoj leta 1892 in se je preselil v svoj rojstni kraj. Na Vranskem je tudi umrl 27. maja 1902. Njegov grob še zdaj krasi spomenik z reliefom, ki ga prikazuje v njegovi starosti.

V mladosti se je poskusil tudi v dramatizirani epski pesnitvi »Car Lazarjeva smrt«, ki je izšla v Slovenskem glasniku leta 1860. Janezu Miklošiču je napisal besedilo za njegovo slovensko mašo, ki so jo peli na vseh velikih narodnih svečanostih v drugi polovici 19. stoletja. Hrvatom je spisal med drugim nemško vadnico (Njemačko vježbenico), ki je izšla v treh delih v Zagrebu od 1871 do 1875.

BOŽIDAR RAIČ

Zivljenje in delo Božidarja Raiča je opisal obširno in temeljito prof. Jože Vtičar v SBL II na str. 9—13. Zato se omejujem predvsem na Raičeve stike z mariborsko gimnazijo in s šolstvom vobče, drugih dogodkov in razmer se dotikam le toliko, kolikor je potrebno za razumevanje.

Raič se je rodil 9. februarja 1827 pri Vrlekovih na Žvabu v župniji Sv. Tomaža pri Ormožu. Oče se je imenoval Jurij Rajh, materi, rojeni Serc, pa je bilo ime Katra. Krstili so ga za Matjaža, pozneje pa se je v Zagrebu preimenoval v Božidarja Raiča. Oče je kmetoval, v jeseni delal sode; pozimi pa tkal. V tistih krajih se je pridelalo tedaj mnogo vina, ki so ga prodajali večinoma v Gradec,

in sicer navadno s sodi, in tako so imeli sodarji v jeseni mnogo dela. Kakor oče se je tudi sin Božidar posvetil v zrelih letih raznim strokam. Bil je vesten duhovnik, dober jezikoslovec, narodni borec, organizator in politik.

Na bližnjem Runču še tedaj ni bilo šole. Zato je mladi Matjašek obiskoval osnovno šolo pri Sv. Tomažu kakor pozneje njegov rojak Ksaver Meško iz bližnjega Grma. Njegov učitelj Filipič je bil med tedanjimi osnovnošolskimi vzgojitelji nadpovprečno izobražen, ker je dovršil celo šest gimnazijskih razredov. V svoj poklic je vlagal mnogo truda in volje, le proti koncu življenja je pod vplivom poapnenja žil popustil in včasih pri pouku zadremal. Učni jezik je bil tedaj v vseh razredih in pri vseh predmetih samo nemški.

Pod vplivom in z denarno pomočjo očetovega bratranca Mihaela Rajha iz Stanovna so poslali starši Matjaška v varaždinsko gimnazijo, ki jo je dovršil v letih 1838 do 1844.¹ V jeseni leta 1844 je odšel Raič študirat v Zagreb modroslovje (poznejši 7. in 8. gimnazijski razred). Kakor v gimnaziji se je moral tudi tu učiti madžarščine kot obveznega predmeta. Najbolj se mu je vtisnil v spomin Štefan Moyses, profesor filozofije, hrvatski in slovaški narodni buditelj, ki je pozneje postal škof v Banski Bistrici na Slovaškem (1851—1869). V Zagrebu so tedaj širili ilirsko gibanje poleg Moysesova dr. Ljudevit Gaj, Pavle Stooš in Raičev rojak iz sosednega Cerovca Stanko Vraz. Raič je hrvaščino tako vzljubil, da jo je hotel nekaj časa imeti za knjižni jezik Slovencev.²

Po modroslovnem študiju se je napotil v jeseni leta 1846 v Gradec in stopil v bogoslovje. Od tod je obiskoval tudi predavanja iz slovenskega jezika Kolomana Kvasa na graški univerzi. Več kot pri Kvasu so se naučili slovenski bogoslovci slovenščine sami med seboj. Revolucionarno leto 1848 je vzbudilo zanimanje za politična vprašanja in podžgalo narodno zavest. Vodilna oseba jim je bil Radoslav Razlag, doma iz Rádoslavec v malonedeljski župniji, ki meji na tomaževsko. Razlag jih je navajal, da so se šc bolj spopolnjevali v slovenščini in se učili slovanskih jezikov. Raič jih je učil hrvaščine, obenem pa je priredil za Slovence učbenik ruskega jezika, ki ga je napisal Čeh Václav Hanka z naslovom Načala ruskogo jezika.³

Sekovski (graški) škof Josef Othmar Rauscher (1849—1853) je posvetil 31. julija 1850 Raiča v duhovnika in 28. septembra ga je poslal za duhovnega pomočnika v Ljutomer. Njegov prvi župnik je bil dekan Franc Cvetko (1789—1859), narodni buditelj. Njegovi vrstniki so ga zaradi izrednih govorniških sposobnosti imenovali slovenskega Cicerona in ga obenem slavili kot mojstra slovenščine. Mnogo smisla je imel tudi za poezijo. Poleg Valentina Vodnika in Janeza Primca je Cvetko z brambovskimi pesmimi navduševal rojake proti avstrijskim sovražnikom in jih izdal v Gradcu leta 1809 z naslovom Nasledovanje nemiških pesmi za obvarnike slavenske. Znan je tudi po drugih pesmih. V veselju družbi je rad deklamiral Puškinove pesmi. Pri Cvetku je Raič tako izpopolnil svoj govorniški dar, da je veljal pozneje za najboljšega ljudskega govornika. Cvetka, ki je vabil v goste razne znamenite slaviste in žrtvoval mnogo za slovensko stvar ter ustanovil sedem štipendij za slovenske dijake, je Raič posnehal v gostoljubju in v darežljivosti za narodne zadeve.⁴

Škof je aprila 1851 premestil Raiča v Slivnico pri Mariboru. Tako je imel le tri četrt ure hoje do Frama, kjer je bil za kaplana odličen jezikoslovec Oroslav Caf, ki so ga leta 1857 klicali na stolico za primerjalno jezikoslovje v Pragi. Raič je redno zahajal k Cafu vsak četrtek in se izpopolnjeval v tej stroki. Kmalu je zaslovel tudi Raič kot jezikoslovec.⁵

Reforma avstrijskega šolstva po marčni revoluciji leta 1848 je odprla slovenščini pot v mariborsko gimnazijo. Brezplačno jo je poučeval od začetka šolskega leta 1848/49 profesor verouka Jurij Matjašič, od začetka šolskega leta 1850/51 pa tudi na novo nameščeni veroučitelj Martin (Davorin) Trstenjak. V

¹ K. Glaser, Božidar Raič. LMS 1888, 2.

² Anton Raič, Božidar Raič. Slovan 1886, 209, 225, 229.

³ LMS 1888, 3. — Slovan 1886, 219.

⁴ LMS 1888, 5. — SBL I, 88.

⁵ LMS 1888, 5.

začetku šolskega leta 1852/53 pa sta oba svečano izjavila ravnatelju Johannu Kurzu, da bosta učila slovenski jezik samo še do konca prvega polletja. Predlagala sta, naj prevzame ta predmet posebej za to plačani profesor strokovnjak. Vedela sta, da bi bilo zelo nerodno ukiniti pouk slovenskega jezika sredi šolskega leta in da bi ravnatelj sam težko našel nadomestilo zanj. Za najprimernejšo osebo za to mesto sta imela in priporočila kaplana Božidarja Raiča, ki se je že kot bogoslovec in pozneje zlasti kot kaplan v Slivnici mnogo pečal s slovenščino, s slovanskimi jeziki in z jezikoslovjem sploh. Tako je sporočil ravnatelj Kurz Raiču z odločbo z dne 18. februarja 1853, da je imenovan začasnega učitelja slovenščine na mariborski gimnaziji s pogojem, da naredi čimprej izpit iz slovenskega jezika.⁶

S pismenim in ustnim posredovanjem na vseh straneh je Raič dosegel, da je oblast določila že od naslednjega šolskega leta 1853/54 pouku slovenščine na mariborski gimnaziji dvakrat več tedenskih ur, namreč po dve uri v vsakem razredu. Izposloval je za tedanji čas zelo veliko pravico, da je smel odslej učiti slovenščino v slovenskem jeziku. Raič pa je sestavil tudi nov učni načrt za svoj predmet. Prvih šest let je učil slovenski jezik, v sedmem razredu hrvaščino v primerjavi s slovenščino, v osmem pa je obravnaval staro cerkveno slovanščino in literarno zgodovino.⁷

Staro cerkveno slovanščino je učil po češki Hankovi knjigi Počátky posvatného jazyka slovanského. Ko pa je Václav Hanka izdal leta 1853 v Pragi Ostomirovo evangelije, je uvedel takoj to knjigo za učbenik. V šoli se je lahko ponašal z velikimi uspehi. Ko ga je 8. maja 1853 nadziral deželni šolski nadzornik Friedrich Rigler, se je čudil, da so dijaki dobro brali in analizirali cerkvenoslovanske tekste, četudi so se učili tega jezika šele tri mesece.⁸

Raič je ne samo učil slovenski jezik, marveč je svoje učence tudi navduševal za slovensko stvar in jih vzgajal v slovenskem narodnem duhu. Skrbel je, da so slovenski dijaki dobro uspevali tudi v drugih šolskih predmetih in se še zasebno izobraževali. Navajal jih je k uspešnemu učenju in jim svetoval, kaj naj bero in kako se naj seznanijo s tujimi slovstvi.

Na mariborski gimnaziji je našel med profesorji prijetno in razgledano slovensko družbo. Vanjo so spadali poleg obeh profesorjev verouka profesor Janez Majciger, suplenta Viktor Lipež in Josip Šuman ter učitelj petja Janez Miklošič, brat slavnega slavista Franca Miklošiča. Raič je pritegnil še nemška profesorja Josefa Stegerja in Wilhelma Biehla, ki ju je tako navdušil za slovensko stvar, da sta se začela učiti pod njegovim vodstvom slovenščine in cerkvene slovanščine.⁹

Za Rechbergovega ministrstva (maj 1859 — december 1860) je nestrpne Nemce razburil 8. avgusta 1859 manifest cesarja Franca Jožefa I. Z njim je namreč razveljavil svoj ukaz z dne 9. decembra 1854, ki je uvedel nemščino za učni jezik v vse gimnazijske razrede. Nekaj mesecev pozneje je poslalo avstrijsko prosvetno ministrstvo po štajerskem cesarskem namestništvu v Gradcu mariborski gimnaziji načrt za pouk nemščine, kakor ga je uvedlo na gimnazijah, kjer so bili učenci češke narodnosti. Pozvalo je profesorski zbor, da bi na osnovi njega izdelal obris, kako pravilno urediti na mariborski gimnaziji pouk nemškega in slovenskega jezika. Zahtevalo je, naj povedo profesorji odkritosrčno svoje mnenje.

Pri razpravi na konferenci o tem vprašanju so zahtevali prof. Majciger in zlasti suplenta Raič in Lipež, naj postane slovenščina na mariborski gimnaziji obvezen učni predmet za vse učence, kot je tudi v drugih nenemških pokrajinah jezik večine učencev. Slovenščini se naj dodeli toliko učnih ur kot nemščini. Lipež je dokazoval, da ni dovolj, da se poučuje slovenščina samo kot učni predmet. Slovenci se bodo dobro izurili v svojem jeziku le, če bó v slovenskem

⁶ HgM 1848—1853. — IMG 1851—1853. — LMS 1888, 5.

⁷ IMG 1854. — Slovan 1886, 229 in 243, LMS 1888, 22P.

⁸ Slovan 1886, 243.

⁹ IMG 1853. — Slovan 1886, 229.

jeziku tudi pouk verouka, zgodovine, zemljepisa in prirodopisa v nižji gimnaziji. Z njim se je strinjal Raič, ki je še zahteval, naj se često primerjata s slovenščino tudi latinščina in grščina. V nižjih razredih naj uče nemški in slovenski jezik samo profesorji, ki obvladajo slovenski jezik. Na izvajanja slovenskih profesorjev je odgovoril prof. dr. Adalbert Svoboda in zahteval, naj ostane vse pri starem. Po konferenci je poslal ravnatelj njen zapisnik 14. aprila 1860 prosvetnemu ministrstvu na Dunaj.¹⁰

Raič je bil sicer izvrsten ljudski govornik, ki je vžigal množice z bojevitimi govori, ni pa bil spreten diplomat, ki bi bil znal v mirnem in prepričljivem razgovoru pridobiti odločilne osebnosti. Menil je, da je tudi močnejšemu napad najboljša pot do uspeha. Namesto da bi bil skušal ravnatelja in nemške kolege pridobiti za svoj načrt s prijateljskimi razgovori, je objavljala leta 1860 v več zaporednih številkah Novic članek z naslovom Slovenščina in srednje učilišče v Mariboru. V njem omenja, kako so Nemci vložili mnogo truda, da bi ponemčili Slovence, toda cerkev in kmet sta zvesto branila slovenstvo. Zlasti šole so bile orodje germanizacije. Opisal je svoje težave pri pouku slovenskega jezika. Nekateri nemški profesorji so se v svojih urah posmehovali slovenščini, drugi so se hudovali, če je kak dijak napisal svoje slovensko ime po slovenskem pravopisu s strešico na č, š, ž, ali pa so stiskali v svojih predmetih učence, ki so imeli odličen uspeh v slovenskem jeziku. V tem oziru je obtožil večino, češ da so bili le redki nemški profesorji pravični. V spričevalih se slovenski jezik sploh ne omenja s svojim imenom, marveč kot drugi deželni jezik. Ocena iz njega je uradno popolnoma razvrednotena pri določanju splošnega uspeha. Če komu manjka le ena odlična ocena do splošnega odličnega uspeha, mu ne more pomagati odlični napredek v slovenščini; če bi pa imel kdo nezadostno oceno v slovenščini, ima še vendar lahko odličen splošni uspeh.¹¹

Raič si pritožb svojih učencev ni natančno zabeležil in jih ni tudi preveril. Imel je le splošne podatke, ni pa vedel, kateri nemški profesor je komu v katerem razredu in v kakem primeru storil krivico. Tako pač svojih trditev ne bi bil mogel dokazati brez ozira na to, da mnogo dijakov tudi ne bi upalo pričati proti svojim profesorjem, dokler so v gimnaziji.

Če bi se bile uresničile slovenske zahteve, ne bi bil mogel učiti v nižji gimnaziji noben Nemec nemščine, zgodovine, zemljepisa in prirodopisa, v vsej gimnaziji pa tudi ne latinščine in grščine. Že zavoljo teh zahtev razburjeni nemški profesorji so se še bolj vznemirili zaradi članka v Novicah. Jasno je, da so skušali pridobiti na svojo stran sicer Slovencem pravičnega ravnatelja Adolfa Langa, da bi kaj ukrenil proti Raiču. Zato ni čudno, da je dobil Raič 24. julija 1860 od ravnatelja pismo naslednje vsebine: »V sestavku, objavljenem v Novicah št. 28 in 29 t. l., podpisanim od vas, očitata učiteljem nemške narodnosti na tukajšnji gimnaziji stvari, ki bodo imele zanje neugodne posledice, če se dokažejo za resnične, drugače pa ste vi odgovorni za posledice. Z gotovostjo smete pričakovati preiskavo te zadeve in obsodbo pristojnih oblasti.« Dalje ravnatelj graja razpravljanje o narodnostnih zadevah v časnikih, ki so pristopni mladini. Zamerja Raiču, da »terja odločitev načel, o katerih odločata samo vlada in cesar«.¹²

Raič je odgovoril s pismom že dva dni pozneje, toda ravnatelja ni mogel prepričati, da je ravnal pravilno.

Kmalu je doletel Raiča nov udarec. Prosvetno ministrstvo mu je z odlokom štajerskega cesarskega namestništva z dne 29. julija 1860 sporočilo svoj ukor zaradi izvajanja na konferenci o učnem načrtu. Graja izvajanja prof. Majcigerja in suplentov Lipeža in Raiča. Očita jim, da so uporabljali izraze, ki sami po sebi niso umestni, kaj šele v spomenici, v kateri bi naj na vladno zahtevo povedali svoje mnenje. Ministrstvo se torej sploh ne spušča v bistvo slovenskih zahtev in jih zavrača zgolj formalistično s splošno obdolžitvijo, da so bili izrazi slovenskih

¹⁰ Slovan 1866, 230.

¹¹ Slovenščina in srednje učilišče v Mariboru. Novice 1860, št. 35, 36, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44.

¹² LMS 1866, 7-8.

profesorjev neumestni, ne da bi jih bilo navedlo. Na koncu klavrno in nepričljivo zagovarja germanizacijo srednjega šolstva med Slovenci, ki izzveni v grožnjo odpusta iz službe. Končuje se namreč z besedami: »Tem gospodom se naj pove, naj resno premišlujejo, da pospeševanje temeljite omike med Slovenci nujno zahteva, da se jim odpro zakladi svetovnega slovstva. Za svetovno slovstvo pa se mora v nemških zveznih deželah v Avstriji iz javnih razlogov imeti samo nemško. To slovstvo pa mora biti tudi popolnoma dostopno. Če kak učitelj tega ne bi upošteval, bi vlada ne mogla verjeti, da je sposoben za svoj težavni in odgovorni posel.«¹³

Napetost med taboroma je naraščala. Prej Slovincem naklonjena nemška profesorja Wilhelm Biehl¹⁴ in Josef Steger¹⁵ sta pretrgala stike s slovenskimi profesorji. Raič in Lipež sta nasprotja še po nepotrebnem povečala na sklepni konferenci 31. julija 1860. Raič je očital ravnatelju Langu, da je nezakonito uvedel za pouk nemščine Karla Weinholda *Mittelhochdeutsches Lesebuch* kot učenik na mariborski gimnaziji, kjer je večina učencev slovenske narodnosti, dasi je določilo prosvetno ministrstvo 15. septembra 1850 pod št. 7696, da se sme uporabljati le na gimnazijah, kjer je večina dijakov nemške narodnosti. Ko je še Viktor Lipež nekaj vprašal glede slovenščine, kar je bilo v resnici očitek, je začel odgovarjati ravnatelj izredno strastno.¹⁶

Po tem razburljivem koncu šolskega leta 1859/60 se je hotel Raič malo pomiriti. Z Maicigerjem se je napotil na štajersko slovensko-nemško mejo. Opazovala sta jezik in šege prebivalcev in potek narodnostne meje. Raič je nato pot opisal v članku »Potnikove misli in opazke hodé iz Maribora po ovinkih v Maribor«.¹⁷

Proti koncu počitnic je vzel Raič s seboj Lipeža in odpotoval z njim v Prekmurje, saj je bil med prvimi Slovenci, ki so posvetili svojo posebno skrb tej tedaj tako malo znani veji slovenskega naroda. V Vilharjevem Napreju je začel leta 1863 izhajati kot sad tega potovanja njegov spis Črtice o Prekmurcih in o njihovem govoru. Ko pa je Naprej še istega leta prenehal izhajati, je izdal celotni spis nato leta 1868.¹⁸ O Prekmurcih je seznanjal Slovence še naslednje leto z razpravo Prekmurški književniki in knjige¹⁹ in s člankom Listi iz Haloz.²⁰ Od vseh Slovencev je najbolje poznal prekmursko slovensko narečje in zato ga je naprosil Jagić, da bi napisal o njem razpravo za Archiv für slavische Philologie, a Raič Jagićevi želji ni ustregel iz nam neznanih razlogov.²¹

Ko sta se Raič in Lipež vrnila iz Prekmurja, ju je že čakala odločba, da sta odpuščena iz šolske službe. Enaka usoda ni zadela Majcigerja, ker ni nastopal tako bojevito in je kot profesor že imel stalnost v službi, Raič in Lipež pa sta še bilačasna gimnazijska učitelja brez diplome. Od Raiča je zahtevala že odločba o začasni nastavitvi leta 1853, da napravi čimprej izpit iz slovenščine, a

¹³ LMS 1888, 10.

¹⁴ Wilhelm Biehl se je rodil 25. avgusta 1826 v Weidenhahnu v nekdanji pokrajini Nassau v Prusiji. Studiral je na univerzah v Münchnu in Glessnu. Služboval je na gimnaziji v Hadamaru in Wiesbadnu ter na realki v Hühestu v Nemčiji od leta 1853 do 1856, ko so ga poklicali za suplenta v Krakov. 25. avgusta 1857 je dobil mesto stalnega gimnazijskega učitelja v Mariboru. Učil je latinščino in grščino. Z ministrsko odločbo z dne 19. septembra 1860 je bil premeščen na gimnazijo v Salzburgu. Presedalo mu je pač ravnanje z Raičem in Lipežem ter napeto razmerje v profesorskem zboru (HgM 1857—1860 in IMG 1858—1861).

¹⁵ Josef Steger je bil svetni duhovnik. Rodil se je v Tanhersu na Tirolskem 5. septembra 1828. Gimnazijo je obiskoval v Brixnu in Innsbrucku. Ko je končal bogoslovje v Brixnu, je od 1854 do 1856 študiral klasično jezikoslovje na dunajski univerzi. Prelizkusno leto je prebil na gimnaziji Terezijanske akademije na Dunaju v šolskem letu 1856/57. V začetku šolskega leta 1857/58 je dobil na mariborski gimnaziji mesto stalnega gimnazijskega učitelja. Učil je latinščino in grščino in včasih tudi zgodovino in zemljepis v nižjih razredih. Enako kot Biehl je obsojal ravnanje s slovenskimi profesorji leta 1860 in ni hotel dalje živeti v sovražnem ozračju med slovenskimi in nemškimi profesorji. Na lastno prošnjo ga je prenestlo ministrstvo skupaj z Biehlom 19. septembra 1860 na salzburško gimnazijo. (HgM 1857—1860 in IMG 1858—1861).

¹⁶ Slovan 1886, 231. — LMS 1888, 9—10. — SN 1888, št. 11.

¹⁷ Novice 1860 kot pod 11.

¹⁸ Naprej 1863, št. 66, 69—77. — LMS 1868, 53—76.

¹⁹ LMS 1869, 57—84.

²⁰ S 1867, 47.

²¹ LMS 1886, 23.

po sedmih letih še te zahteve ni izpolnil. Škof Slomšek mu je našel kaplansko mesto pri Sv. Barbari v Halozah (Cirkulane). Ko je po sedmih letih opravil župnijski izpit in se je izpraznila ta župnija, je postal leta 1868 tam župnik, kjer je ostal do svoje smrti.²² Viktor Lipež je odšel na Dunaj, da je opravil izpite, in se nato zaposlil na Hrvaškem.²³

Iz neznošnih razmer se je umaknil tudi honorarni učitelj petja Janez Miklošič, brat znanega slavista Franca Miklošiča. V šolskem letu 1860/61 se je odpovedal pouku na gimnaziji z izgovorom, da je prezaposlen.²⁴ Raičeva nemška prijateljca profesorja Wilhelm Biehl²⁵ in Josef Steger²⁶ sta si našla zaposlitev na gimnaziji v Salzburgu z zamenjavo s profesorjem Ottom Gehlenom in s suplentom Filipom Flimscho. Biehl je postal pozneje ravnatelj gimnazije v IV. okraju na Dunaju, Steger pa salzburške. Ravidni Gehlen se ni maral spuščati v narodnostne boje. Presedala so mu vroča tla mariborske gimnazije in že drugo leto svoje službe v Mariboru si je izposloval študijski dopust za drugo polletje in ga je raztegnil še na vse naslednje šolsko leto 1862/3, nato pa je odšel v Trst, od tam pa na Dunaj na gimnazijo v Mariahilferstrasse.²⁷

V šolskem letu 1860/61 se je zelo skrčilo število slovenskih učnih moči na mariborski gimnaziji. Ostala sta samo profesorja Jurij Matjašič in Janez Majciger ter še suplent Anton Znidarič in Josip Šuman. Bolehni matematik Znidarič je kot suplent na konferencah molčal, ker se zadeva ni tikala njegovega predmeta. Josip Šuman se ni vmešaval v razprave, ker kot dober taktik ni odobral Raičevega napada. Bil je prepričan, da bi se dalo z lepimi besedami v prijateljski družbi kaj doseči, a napad s sicer resničnimi podatki je Nemce samo razdražil in jih storil nepristopne tudi za še tako upravičene slovenske zahteve. Raiča pa je onemogočil na gimnaziji. Bil je mnenja, da naj pastir ne draži volka in se ne spušča po nepotrebnem v neenak boj, marveč naj si utrdi položaj in naj vodi ovce na dobro pašo. Poleg tega je vedel iz lastne izkušnje, da ravnatelj Lang namenoma in vede noče delati Slovincem krivice. Njemu je le s težavo našel dovolj ur za zaposlitev s tem, da mu je dodelil razne predmete, celo telovadbo. Tudi Jurij Matjašič je komaj čakal, da zapusti svojo do tedaj tako ljubljeno gimnazijo, na kateri je uspešno deloval 16 let. Primerno mesto zanj se je našlo šele po enem letu, ko ga je škof Slomšek imenoval za župnika in dekana v Jarenini.²⁸

V šolskem letu 1860/61 je po odhodu toliko odločnih slovenskih profesorjev narasla moč nemških nacionalistov v mariborskem gimnazijskem učiteljskem zboru. Najhujši je bil ponemčeni Ceh dr. Adalbert Svoboda, ki se je 19. septembra 1862 odpovedal profesorskemu poklicu in stopil v uredništvo nemško nacionalnega dnevnika Tagespost v Gradcu.²⁹ Josef Essl se je uveljavljal kot nemški nacionallec v mariborskem mestnem svetu in postal pozneje ravnatelj mariborske višje realke.³⁰ Johann Gutscher pa je kazal svojo nenaklonjenost Slovincem zlasti pozneje kot gimnazijski ravnatelj.³¹ Prav v tem šolskem letu je skušala oblast, verjetno po zamisli imenovanih nestrpnih nemških profesorjev, zmanjšati število slovenskih mariborskih gimnazijcev tako, da je razglašala slovenske sinove družin, kjer so doma govorili slovenski in nemški, za utrakviste, torej za napol Nemce in so jih za take izkazovali tudi v statistiki.

Tudi po odhodu v mariborske gimnazije se je Raič živo zanimal za slovensko šolstvo. Posebno se je boril zanj na taborih. Pravico zborovanja pod milim

²² IMG 1861. — LMS 1888, 12. Sematizem duhovnikov lavantinske škofije za leta 1860, 1861, 1866, 1869. Gl. tudi opombe pod 6.

²³ IMG 1861.

²⁴ Prav tam.

²⁵ Kot pod 14.

²⁶ Kot pod 15.

²⁷ IMG 1862 in 1863.

²⁸ IMG 1861 in 1862.

²⁹ IMG 1863.

³⁰ Prav tam.

³¹ ČZN 2 (XXXVIII.), iz zgodovine mariborske klasične gimnazije, II., poglavje o J. Gutscheru.

nebom so prvi uporabili štajerski Slovenci. Raič je že leta 1867 dal pobudo in organiziral malonedeljsko besedo v spomin župnika in zgodovinarja Antona Krempla. Prepričal se je, da je mogoče zbrati na zborovanju velike ljudske množice. Tako je bil 9. avgusta 1868 v Ljutomeru prvi slovenski tabor in kot glavni govornik je Raič zahteval, naj bodo na slovenskem ozemlju osnovne šole popolnoma slovenske, v srednjih šolah pa naj bo učni jezik slovenski, nemščina pa naj ostane samo učni predmet. Zagovarjal je združitev vseh Slovencev v zedinjeni Sloveniji s slovensko narodno upravo. Pravice slovenskega jezika v šolah je enako naglašal tudi na taboru v Zalcu 6. septembra 1868. Na taboru v Ormožu 8. avgusta 1869 je zahteval tudi še slovenske kmetijske in gospodinske šole. Poudarjal je potrebo poznavanja domače zgodovine, da vidi mladina, kako so živeli naši predniki in kako so nas obvarovali potujčenja. Strah pred našo maloštevilnostjo je preganjal s slovansko mislijo, češ da nismo sami, saj imamo bratov kot listja in trave v 86 milijonih Slovanov. Opozarjal je mladino, da bo dobila boljše službe, če bo slovenščina zavladala v šoli in v uradih in bodo morali oditi tujci, ki so nezmožni našega jezika.

Ko so bili tabori prepovedani, je našel druge možnosti, da je učil ljudstvo in mu budil narodno zavest. Take priložnosti so bile proslave velikih mož. V Cerovcu pri Ljutomeru je govoril 8. septembra 1880 na Vrazovi proslavi. Naslednje leto je bila v Središču ob Dravi 25. septembra proslava Štefana Modrinjaka (1774—1827), v Ljutomeru pa so 2. septembra 1883 obhajali 70-letnico prof. dr. Franca Miklošiča. Na obeh slavnostih je govoril Božidar Raič bojevito in je takoj osvojil ljudske množice.

Za slovenske pravice v šolstvu se je boril tudi kot državni in deželni poslanec. Po smrti državnega poslanca Mihe Hermana so si izvolili Slovenci v ptuj-skem okraju za njegovega naslednika Božidarja Raiča 31. januarja 1884 s 318 glasovi proti 42 glasovom za nemškutarja Löschniga. Raič je bil 19. avgusta 1884 izvoljen namesto Hermana tudi v štajerski deželni zbor s 125 glasovi proti 23 za njegovega nasprotnika Šoštariča. Na volilnih shodih je zahteval slovenske osnovne šole, mariborsko učiteljske pa naj bi se poslovenilo, a na graški univerzi naj bi obstajala slovenska predavanja za slovenske pravnike. Za slovensko štajersko je zahteval za šolstvo poseben oddelek pri cesarskem namestništvu v Gradcu in naj se vsi Slovenci združijo v eno upravno narodno enoto, v zedinjeno Slovenijo.

JANEZ MAJCIGER

Janez Majciger¹ je bil v svojih mladih in moških letih znamenita oseba med mariborskimi Slovenci. Doma je bil sicer na Gorenjskem, vendar je družina izhajala iz Koroške. Ime Majciger je nastalo iz nemške besede Metzger (mesar), toda s tem še ni rečeno, da so bili Majcigerji Nemci. Tudi imena Pintarič, Šoštarič in Znidarič so nastala iz nemških tujk, ki so jih uporabljali Slovenci za nekatere prej neznane obrtnike. Rodil se je 15. novembra 1829 v Kranjski gori kot sin gorskega kmeta, ki je le s težavo preživljal svojo družino. Ena izmed njegovih hčera se je pozneje poročila v Gradcu, en sin je prevzel domačijo, drugi pa je postal gozdar v Murauu na Gornjem Avstrijskem. Ko je bil Janez star tri leta, je staršem zgorela hiša. Tedaj ga je vzela k sebi njegova teta, ki ni imela otrok, na grad Annabüchel pri Celovcu, kjer je bil njen mož oskrbnik. Odtod je Majciger obiskoval osnovno šolo v Celovcu. Ker je bil nadarjen, ga je dala teta v celovško gimnazijo (1844—1852). Tam je začel v letu 1848 brezplačno poučevati slovenščino Anton Janežič (1828—1869), ki je prav tedaj končal celovški licej. Janežič je Majcigerju vzbudil narodno zavest in ga navdušil za pisanje.²

Po maturi je hotel Majciger stopiti v celovško bogoslovje z namenom, da bi mogel delovati med slovenskim koroškim ljudstvom. Tam pa so ga odbili kot

¹ K. Glaser, *Zgodovina slovenskega slovstva*, III, 149, in *Straža* 1909, št. 98.

² SBL II, 24—25.

Kranjca, pristojnega v ljubljansko škofijo. Razočaran in v svojem ponosu užaljen ni hotel prositi za sprejem v ljubljansko bogoslovje. Odločil se je za študij klasičnega in slovanskega jezikoslovja na dunajski univerzi, kjer je tedaj zaslovel kot velik učenjak slavist prof. dr. Franc Miklošič. S to svojo odločitvijo se je zameril svoji teti, ki je želela, da bi postal njen nečak duhovnik; odrekla mu je nadaljnjo pomoč. Majciger je vedel, da je življenje na Dunaju drago, in da velja zlasti za slovenskega študenta: kdor gre na Dunaj, naj pusti trebuh zunaj. Z nabiranjem zdravnih zelišč v počitnicah si je prislužil premalo denarja, da bi mogel z njim izhajati leto dni, vendar je ostal pri svojem sklepu. Vožnja z železnico bi mu njegove skromne prihranke še znatno zmanjšala. Zato je vzel praznično obleko in perilo in se odpravil peš na Dunaj.

Med potjo se je oglašal po župniščih. Pri predstavljanju je dodal svojemu imenu: »Pauper studiosus sum« (Ubog študent sem). Drugi del vobče znanega stavka »peto viaticum« (prosim za potnino) je zamolčal, ker ga je bilo sram prosjačiti. Skoraj povsod so ga gostoljubno sprejeli in pogostili, po potrebi so mu dali prenočišče, mu spustili v žep nekaj cvenka in še primaknili hrano za nadaljnjo pot. Do Dunaja si je nabral toliko potnine, da je z njo in s svojimi prihranki s stradanjem prebil prvo leto. Tudi na velike počitnice je šel domov peš in obiskoval svoje darežljive znance med duhovniki. Čez poletje se je zaposlil kot učitelj plavanja na Bledu. Tako je Majciger menda prvi slovenski učitelj športa s fakultetno izobrazbo. Na Dunaj se je zopet vračal peš. Večkrat je živel v bedi in pomanjkanju, a s svojo močno voljo in z vztrajnostjo je vzdržal pri pridnem študiju do konca in v marcu 1857 je diplomiral. Do nastopa službe je bil na Dunaju privatni učitelj pri neki bogati družini.³

Čez šest mesecev, v oktobru istega leta 1857, je dobil službo suplenta na mariborski gimnaziji.⁴ Že naslednje leto je bil stalno nameščen z nazivom profesorja. Odslej sploh ni več spremenil svojega službenega mesta in je poučeval na tem zavodu 43 let do svoje upokojitve, ko mu je bilo 71 let.⁵

Bistroumni in sposobni ravnatelj Adolf Lang, po stroki klasični filolog, je kmalu po prihodu Janeza Majcigerja pravilno ocenil njegove sposobnosti in mu izročil razredništvo prvega b razreda s poukom latinščine v tem in še v dveh drugih razredih. Tedaj ni bilo težavnejše in odgovornejše naloge od razredništva v številčno najmočnejšem prvem razredu. Prehod iz osnovne šole v zelo zahtevno gimnazijo je bil vedno težaven. Res so imeli tedaj prvošolci v prvem polletju samo 24, v drugem pa 25 ur pouka na teden, toda v mariborsko gimnazijo so prihajali učenci iz najrazličnejših krajev in so prinašali zlasti iz enorazrednic tako skromno znanje, da so težko sledili pouku, nekaj pa jih sploh ni moglo in so izstopili že po nekaj mesecih. Za slovenske prvošolce je bil položaj tem težji, ker je večina znala nemško zelo malo, večina nemških profesorjev pa niti besedice slovensko.⁶

Mladi profesor Majciger se je v šoli takoj dobro znašel, saj je imel dobre izkušnje kot prejšnji zasebni učitelj na Dunaju. Spretno je prebrodil največje težave pri svojem predmetu latinščini, s svojim uglajenim nastopom in s finim taktom je znal dobro vplivati tudi na starejše nespretnne profesorje svojega razreda in jih je neopazno učil tudi boljše metode. Zato je izstopil pred koncem pouka v njegovem prvem b razredu samo eden od 46 učencev, med katerimi je bilo 29 Slovencev, v vzporednem prvem a razredu s 45 učenci, med katerimi je bilo 31 Slovencev, kjer je bil razrednik strastni nemški nacionalist Johann Gutscher, poznejši ravnatelj zavoda, so obupali nad študijem trije in so zapustili šolo pred koncem šolskega leta.⁷

Razen enega Čeha in enega Madžara je bilo ob koncu šolskega leta 1857/58 na mariborski gimnaziji med 285 dijaki 160 (56,33 %) Slovencev in 123 (43,33 %) Nemcev. Gimnazijce so tedaj razporejali v razredih po znanju v lestvico; naj-

³ Prof. dr. Adolf Pečovnik, Izjava 27. 2. 1962, in SBL II, 24.

⁴ IMG 1858, 162.

⁵ IMG 1859—1910.

⁶ IMG 1858, 132.

⁷ IMG 1858, 148—151.

boljši je bil prvi, najslabši pa zadnji (lokacija). Po tej lokaciji je bil v Majcigerjevem prvem razredu na prvem mestu poznejši slovenski poslanec dr. Josip Serbec, na drugem pa znameniti poznejši mecen dr. Pavel Turner, v vzporednem Gutscherjevem razredu pa je nosil zastavo tudi Slovence, namreč poznejši slavist in vseučilišni profesor v Gradcu dr. Karel Glaser.⁸

Pričakovali bi, da bi slovenski večini dijakov ustrezala tudi slovenska večina v profesorskem zboru. Toda poleg Majcigerja so bili le še trije Slovenci: Božidar Raič, Viktor Lipež ter veroučitelja Jurij Matjašič in Davorin Trstenjak. Oporo je našel Majciger tudi v vsestransko globoko izobraženem dr. Rudolфу Puffu. Ta Slovecem zelo naklonjeni Nmec se je odločno zavzemal za to, da se uvede na mariborski gimnaziji neobvezen pouk slovenščine za Nemce. Ko se je to zgodilo v drugem polletju šolskega leta 1858/59, je izročil ravnatelj Adolf Lang pouk tega predmeta umerjenemu Janezu Majcigerju in ne bojvitemu profesorju slovenščine Božidarju Raiču.⁹ S tem je odpadel tudi razlog za nemško zahtevo, naj bi se tudi slovenščina za Slovence poučevala v nemškem jeziku, češ da bi se je mogli tedaj učiti poleg Slovencev tudi Nemci. Na ljubljanski realki se je res poučevala slovenščina v nemškem jeziku še leta 1874.¹⁰ Na dunajski in graški univerzi, kjer so študirali naši profesorji slovenščine, se je predavala slavistika v nemškem jeziku vse do konca prve svetovne vojne in seveda še danes.

Za neobvezno slovenščino za Nemce se je prijavilo takoj 28 (21,54 %) od 130 nemških gimnazijcev.¹¹ Z Majcigerjevim poukom so bili dijaki tako zadovoljni, da je pritegnila slovenščina vsako leto več nemških gimnazijcev, in čez pet let jih je bilo že 75 (67,56 %) ali več kot dve tretjini vseh Nemcev na gimnaziji.¹²

Prav tedaj, leta 1859, je zahtevalo avstrijsko prosvetno ministrstvo od profesorskega zbora mariborske gimnazije predlog, kako se naj dobro uredi pouk slovenščine in nemščine na tem zavodu. Slovenski profesorji so predlagali Raičev načrt, da se naj vsi učenci mariborske gimnazije obvezno uče slovenščine, torej tudi Nemci, in naj se poučujejo verouk, slovenščina, zgodovina in prirodopis v slovenščini; ker je bil zemljepis tedaj nekak privesek zgodovine in sta oba skupaj veljala za en predmet, bi bil po tem načrtu tudi zemljepis slovenski. Temu načrtu so pridružili zahtevo, naj poučujejo na mariborski gimnaziji v nižjih razredih samo slovenščine zmožni profesorji, ker prihaja z dežele mnogo dijakov, ki ne znajo nemško.¹³

Ministrstvo je imelo ta načrt za izzivanje in ga je odločno odklonilo. Posledice niso izostale. Ministrstvo se je maščevalo. Na odločno zahtevo avstrijske vlade je moral škof Slomšek odstraniti Božidarja Raiča z gimnazije kot profesorja verouka. Poslal ga je za kaplana k Sv. Barbari v Haloze, kjer je kmalu postal župnik.¹⁴ Prof. Viktor Lipež je moral pustiti službo in je bil dve leti privatni učitelj, dokler ni bil nameščen leta 1863 na veliki realki v Zagrebu.¹⁵ Leta 1861 je moral Slomšek umakniti z gimnazije tudi Davorina Trstenjaka. Dodelil mu je dobro župnijo Stari trg pri Slovenjem Gradcu.¹⁶ Res sta bila nameščena na mariborski gimnaziji v šolskem letu 1859/60 Slovenca Josip Šuman in Anton Znidarič, toda oba sta bila mlada in še nista uživala ugleda, kot sta ga imela Raič in Trstenjak. Poleg tega se je pripravljval Znidarič, ki je že imel izpit iz matematike in fizike, še na izpit iz slovenščine pri Miklošiču,¹⁷ a za javne nastope ni bil sposoben, ker mu je stalno nagajalo grlo. Tako je mariborska gimnazija prenehala biti močno žarišče slovenskega narodnostnega gibanja.

⁸ IMG 1858, 178—178.

⁹ IMG 1859, 25—34.

¹⁰ Prof. dr. Ivan Dornik, izjava 23. 3. 1965.

¹¹ IMG 1858, 40.

¹² IMG 1864, 86—87.

¹³ Interpelacija slov. poslancev kranjski Geželnl vladl 6. oktobra 1874.

¹⁴ Personalstand des Bisthums Lavant 1861.

¹⁵ IMG 1860 in SBL 1, 673.

¹⁶ Personalstand 1862.

¹⁷ Sl. g., 14. 10. 1887, in IMG 1866, 54.

Mariborski Slovenci so zato čutili potrebo, da bi si po hrvaškem in tržaškem vzoru ustanovili čitalnico, kakor jim jo je svetoval dr. Janko Sernec. Dr. Ferdinand Dominkuš (1829—1901) je sklical mariborske slovenske izobražence v svojem stanovanju 17. julija 1861, da bi si izvolili pripravljalni odbor, ki bi sestavil pravila in jih predložil vladi v odobritev. Vanj so izvolili tudi prof. Majcigerja, ki je bil nato več desetletij duša mariborske Slovenske čitalnice. Slovansko so jo poimenovali, ker so v njej odlično sodelovali tudi Čehi.¹⁸

Na prigovarjanje inž. Emanuela Chocholouška, voditelja mariborskih Čehov, so se zavzeli v Slovanski čitalnici za misel o ustanovitvi Slovenske matice. Ko so izvedeli slovenski Mariborčani, da je imenovan po Slomškovi smrti za mariborskega škofa nemškutar dr. Jakob Stepischnegg (1862—1889), so se odločili, da ne bodo čakali na Ljubljano, in so v pozni jeseni 1862 prešli takoj k dejanjem. V Mariboru in okolici se je obvezalo 34 požrtvovalnih mož, da bodo vplačali kot ustanovnino Slovenske matice po 50 goldinarjev, kar je ustrezalo tedaj srednji mesečni profesorski plači. Izvolili so si pripravljalni odbor, ki mu je inž. Chocholoušek priskrbel pravila Matice Češke, da bi po njih pripravili slovenska. Majciger je med svojim visokošolskim študijem na Dunaju iskal družbo čeških kolegov in se s pomočjo njih in knjig dobro naučil češčine. Tako je glavno delo v pripravljalnem odboru slonelo na Majcigerjevih ramenih.¹⁹

Načrt pravil so Mariborčani poslali v Celovec Andreju Einspielerju, ki ga je takoj objavil v Slovenskem prijatelju. Podjetnost Mariborčanov je navdušila za Slovensko matico tudi Antona Janežiča, da je objavil v 3. številki Slovenskega prijatelja vroč poziv za Slovensko matico. Vse to je zdramilo tudi Ljubljančane, da so se po dr. Lovru Tomanu izrekli 9. marca 1863 na proslavi tisočletnice prihoda sv. Cirila in Metoda za ustanovitev Slovenske matice. Po njeni ustanovitvi leta 1865 ji je bil prof. Majciger dolga leta odbornik, stalno pa delaven poverjenik.²⁰

V prof. Josipu Šumanu je našel Majciger vsestransko in temeljito izobraženega prijatelja in sodelavca; drug drugega sta spodbujala k delu. Zlasti sta skušala dvigati slovensko samozavest, ko so doživeli Slovenci pri deželnozborskih volitvah leta 1861 tak poraz, da niso dobili večine niti na Kranjskem.²¹ Nemški časnik Österreichischer Volksfreund je pisal leta 1860, da lahko Slovani odnesejo vso svojo literaturo v robcu.²²

Prof. Majciger in Šuman sta vedela, kako škoduje slovenski narodnosti zavesti ob meji tako zaničevanje slovenščine, zlasti pa nemška trditev, da je slovenščina le jezik hlapcev in dekel, ne pa izobražencev in gospode. Ko je v jeseni leta 1861 vložil državni poslanec dr. Lovro Toman interpelacijo v državnem zboru na Dunaju zaradi uvedbe slovenščine v srednje šole, so mu sicer podpisali interpelacijo slovanski poslanci, od šestih slovenskih poslancev pa samo eden,²³ ker niso imeli zaupanja v izrazno moč slovenskega jezika za znanstvene zadeve. Na vprašanje ministra Schmerlinga sta odgovorila tudi ljubljanski škof Vidmar in kranjska deželna vlada, da je nemogoče učiti v slovenskem jeziku kak drug predmet razen krščanskega nauka, češ da še manjkajo potrebni izrazi.²⁴

Majciger in Šuman sta postavila to trditev na laž z dejanji. Z Majcigerjevo pomočjo je napisal Josip Šuman za Izvestje mariborske gimnazije leta 1863 znanstveno razpravo v slovenskem jeziku o »Obsežku, delitvi in vodilnih mislih drugega Demostenovega govora« in dodal razpravi poskus svojega prevoda iz grščine v slovenščino.

¹⁸ J. Zigon, Veliko pismo slovenske duhovne združitve, Ljubljana 1935, 36, in Sl. g., 14. 10. 1881.

¹⁹ J. Zigon, l. c., 36, 38, in dr. Pečovnik, Izjava 27. 2. 1962.

²⁰ J. Zigon, l. c., 36—37.

²¹ J. Zigon, l. c., 12.

²² Novice, 2. 1. 1861.

²³ J. Zigon, l. c., 12—14.

²⁴ J. Zigon, l. c., 13.

Lepo priložnost za prebujanje narodne zavesti je pomenila slovenskim izobražencem tisočletnica prihoda sv. Cirila in Metoda med Slovane. Take proslave jim pač avstrijske oblasti niso mogle prepovedati. Čehom je izdal za to priložnost že v začetku leta 1863 Jan Bily Zgodovino sv. slovanskih apostolov Cirila in Metoda. Ko je dobil Majciger to knjigo v roke, je spoznal, da bi bila zelo primerna tudi za Slovence. Prevedel jo je in jo sam izdal, ker ni takoj našel založnika, a ni bilo časa za iskanje. Imel pa je premalo trgovskih sposobnosti, da bi jo znal uspešno vreči na trg in prodati. Mnogo izvodov mu je obležalo in tako mu prevajanje ni prineslo nobene nagrade za naporno delo, izdaja knjige pa še znatno izgubo in pozneje stalne očitke njegove žene.²⁵

Majciger in Šuman sta dosegla pri gimnazijskem ravnatelju Johannu Gutschcherju, da je bila na vsem slovenskem ozemlju edino v Mariboru gimnazijska proslava slovenskih apostolov. V ta namen sta poslala v ogenj narodnega buditelja stolnega prošta dr. Lovra Vogrina, ki mu tudi nemškutarski škof dr. Stepischnegg ni upal oporekati. Profesor verouka Tomaž Lempl je v cerkvi v nemškem jeziku prikazal gimnazijcem obeh narodnosti slovstveno in versko delovanje sv. Cirila in Metoda, mogočno pa so odmevali glasovi slovenske maše Janeza Miklošiča, ki jo je pel gimnazijski pevski zbor, sestavljen iz Slovencev in Nemcev, pod vodstvom samega skladatelja. S svojim zvonkim tenorjem je sodeloval pri petju tudi prof. Josip Šuman.²⁶ Slovenski jezik je tako zelo častno prodril v javno prireditve najvišje mariborske šolske ustanove in v slovenščini so peli celo nemški dijaki, kar je povzdignilo pomen slovenskega jezika v vsem Mariboru. S tem svojim uspehom sta omogočila javno proslavo prihoda slovanskih apostolov za ves Maribor.

Šuman, Majciger, inž. Chocholoušek in šentpetski župnik Marko Glazer so pripravili veličastno javno proslavo za vse mesto in okolico 5. avgusta 1864 zunaj Maribora v Scherbaumovi pristavi pod milim nebom. Kresovi po Pohorju in po hribih mariborske okolice in pokanje možnarjev so že na večer pred proslavo ustvarjali slavnostno razpoloženje. Govorniški oder je imel po zamisli Marka Glazerja obliko kapele v bizantinskem slogu. Nešteto lampijonov in ogromno cvetja je krasilo zborovalni prostor, a godba je privabljala ljudstvo. Proslave se je udeležilo okrog 5000 ljudi; v častnem številu so bili zastopani tudi mariborski nemški meščani. Slavnostni govor je imel prof. Majciger, ki je dvigal narodno zavest z besedami, ki so vžigale, kar je razdražilo nestrpne nemške nacionaliste. Nekateri nemški časniki so zato sramotili in ovajali prof. Majcigerja in njegovo desno roko prof. Šumana. Celo Augsburger Zeitung v Nemčiji se je zaletavala v njih. Stroški za to proslavo pa niso bili majhni, namreč 1300 gld., in se niso krili z dohodki. Primanjkljaj so poravnali predvsem mariborski Čehi, od Slovencev pa prof. Šuman, župnik Marko Glazer, prof. Majciger in kompozist Janez Miklošič, brat slavnega slavista.²⁷

Ko se je tako v ljudstvu dvigala narodna zavest, je obenem pripravljala Slovenska matica poslovenjenje srednjih šol tako, da je v prvih letih svojega delovanja izdajala predvsem slovenske srednješolske učbenike.²⁸ S tem je hotela odvzeti prosvetnemu ministrstvu na Dunaju izgovor, da ne more dovoliti slovenskega učnega jezika v srednjih šolah zaradi pomanjkanja potrebnih učnih knjig. Na Kranjskem je res prodril slovenski jezik v nižje razrede gimnazij, ne pa drugod. Na popolnoma slovenske gimnazije pa slovenski politiki niso upali niti misliti. Po predlogu dr. Janeza Bleiweisa v kranjskem deželnem zboru dne 3. septembra 1868 je slovenščina enakopravna nemščini, če se poučuje v srednji šoli vsaj polovica učnih predmetov v slovenskem jeziku. Avstrijska vlada je sicer vzdrževala tedaj v Leobnu na Gornjem Štajerskem za 18 študentov nemško rudarsko akademijo z 12 profesorji, toda za slovenske vzporednice na nemških gimnazijah na slovenskem ozemlju ni bilo denarja.

²⁵ Prof. Mojca Serajnik, vnukinja Majcigerjeve žene iz prvega zakona, izjava po tetnih podatkih 23. 2. 1960 in pismo z dne 25. 2. 1960.

²⁶ IMG 1863, 58, in dr. Pečovnik, izjava 27. 2. 1962.

²⁷ Sl. g., 21. 7. 1861.

²⁸ Slovenska matica 1865—1965, Ljubljana 1965, 14.

Ko se je razširila vest, da sestavlja vlado poljski grof Potocki, so upali mariborski slovenski gimnazijski profesorji, da bodo našli pri njem razumevanje. Janez Majciger, Janko Pajk, Josip Šuman in dr. Franc Žagar so sestavili 12. aprila 1870 obširno spomenico, v kateri so dokazovali potrebo, da se ustanovi v Mariboru samostojna popolnoma slovenska nižja gimnazija, neodvisna od tedanje. Učni jezik bi naj bil za vse predmete in vse razrede slovenski, nemščini pa bi se naj določilo več ur. Odločno so se izrekli proti dvojezičnim vzporednicam, ki bi bile le polovičarska rešitev. Menili so, da so njihovi dokazi tako tehtni in prepričljivi, da jih ne bo mogoče odbiti. Menda se niso zavedali, da politični dogodki večkrat niso plod razuma, marveč so pogosto samo izraz moči ali celo samovolje. Posebno minister Stremayr pač ni bil sprejemljiv za pametne razloge, če so prišli od Slovanov. Tedanje zmage Nemčije na francoskem bojišču so stopnjevale objestnost in ošabnost tudi pri avstrijskih nemških nacionalistih. Prosvetni minister je udaril po upornem mariborskem slovenskem gnezdecu in razpršil profesorje na vse strani. V Mariboru je ostal le prof. Majciger, ki se je prav tedaj poročil.²⁹

Tako oster poseg prosvetnega ministrstva med slovenske profesorje mariborske gimnazije je zadel tem huje, ker so bili vsi sestavljavci spomenice verni katoličani, a niso našli zaslombe v tedaj vplivnih cerkvenih krogih, ker se je škof dr. Stepischnegg imel za Nemca. Majcigerja je preganjanje njegovih tovarišev zaradi spomenice leta 1870 sicer oplašilo, ni pa mu odvzelo vneme za slovensko stvar, dasi se je v začetku umaknil v zatišje. V tem času je pripravljajl s prof. Maksom Pleteršnikom in z Božidarjem Raičem knjigo Slovanstvo, katere prvi del je izšel pri Slovenski matici v Ljubljani leta 1873. Majciger je za to delo poslovenil po češkem Riegerjevem Slovníku naučnem Obči pregled na 148 straneh, ki obsega zgodovino slovanstva in slovansko vzajemnost.

Majciger se je zavedal, da obmejno slovensko prebivalstvo nujno potrebuje svoj tednik. »Novice« v Ljubljani so bile predaleč in niso mogle posvečati dovolj skrbi posebnim štajerskim zadevam, kjer so veljali drugačni deželni zakoni. Zato je Majciger sodeloval z dr. Matijo Prelogom pri njegovi ustanovitvi tednika »Slovenski gospodar« leta 1867 in v začetku tudi vanj dopisoval. Ko je dr. Prelog prodal ta tednik 1. julija 1871 mariborskemu Katoliškemu tiskovnemu društvu, je bil Majciger dalj časa v njegovem odboru.

Mariborski Slovenci s prof. Josipom Šumanom na čelu so prosili že 10. aprila 1869 cesarsko namestništvo v Gradcu, da bi smeli ustanoviti v Mariboru posojilnico. Namestništvo je prošnjo odbilo, enako pa tudi priziv.³⁰ Posojilnica v Mariboru se je mogla ustanoviti šele leta 1882³¹ in je bila odslej finančna opora v narodnostnem boju. Leta 1898 je mariborska posojilnica zgradila tudi impozanten Narodni dom (sedaj Dom armije) v Mariboru. Prav med gradnjo Narodnega doma je bil izvoljen v načelstvo posojilnice prof. Janez Majciger.³²

Poznejšemu ministru in vseuč. profesorju dr. Ivanu Zolgerju je izposloval štipendijo mariborske posojilnice, da je mogel nadaljevati in končati študij na dunajski univerzi. Dr. Zolger mu je ostal hvaležen do smrti in ga je večkrat obiskal.³³

V drugi polovici 19. stoletja ni bilo v Mariboru nobene slovenske narodnostne zadeve, pri kateri ne bi bil sodeloval prof. Majciger. V svojih moških letih je slovel kot dober govornik in predavatelj s prijetnim nastopom, ki si je znal takoj ustvariti stik s poslušalci. Ob večjih slovesnostih je nastopal navadno samo on. Tako je ob dvajsetletnici mariborske Slovanske čitalnice 17. julija 1881 držal vso dvorano v napetosti do konca, ko je predaval o zgodovini čitalnice. Ta sestavek je nato objavil v Slovenskem gospodarju.³⁴ Ko je dobil zlati zasluzni križec komponist in čitalnični pevovodja Janez Miklošič, je čitalnica pro-

²⁹ Dr. J. Vošnjak, Spomini II 1906, 143—146.

³⁰ Styriacus, Posojilnica v Mariboru 1882—1932, Maribor 1933, 7 in 17.

³¹ Styriacus, I. c., 26—30.

³² Styriacus, I. c., 47, 54, 55.

³³ Kakor pod 25.

³⁴ Sl. g., 21. 7. 1881.

Prof. Janez Majciger

slavila to odlikovanje 22. marca 1882 s posebno prireditvijo, kjer je dal izraz veselju mariborskih Slovencev v vznesenih besedah prof. Majciger.³⁵ S tem je še tem bolj zrastle Miklošičev ugled v Mariboru in nihče se mu ni upal nasprotovati, če je učil gimnazijski in učiteljski pevski zbor tudi slovenskih pesmi, dasi so bili pevci obeh narodnosti. Majcigerjev vpliv je segal tudi v Krčevino pri Mariboru. Ko je prišel v oktobru 1883 okrajni glavar baron Hein, da bi podelil v cesarjevem imenu zlati zaslužni križec Francu Dovniku, ki je bil že 33 let župan občine Krčevina, je pozdravil okrajnega glavarja kot občinski svetnik prof. Majciger v slovenskem jeziku in tako prisilil barona, da je moral tudi on odgovoriti v slovenščini.³⁶ Ta dogodek je bil za narodnostno prebujanje mariborskega predmestja zelo pomemben, saj so videli germanizaciji tako izpostavljeni delovni sloji, da je slovenščina tudi jezik vodilnih krogov.

Poleg dela v šoli in organizacijah je prof. Majciger še našel čas za književno delovanje. Začel je sukati pero že kot dijak pri celovski Slaviji. Njegovi spisi sicer nimajo znanstvene vrednosti in so nastali večinoma po tujih delih, a so bili za njegov čas pomembni. O potovanju viteza Ulrika Liechtensteinskega, ki so ga sprejeli leta 1222 na koroški meji preoblečenega v Venero s slovenskim pozdravom, je predaval v Slovanski čitalnici in poudarjal rabo slovenskega jezika na dvoru koroškega vladarja. Nato je to potovanje objavil v Kresu leta 1882 in 1883. Tam je tudi opisal slovstveno delovanje svojega pokojnega prijatelja Ivana Macuna. Posegal je tudi na geografsko in etnografsko področje. Pri etnografskih spisih je zajemal snov tudi iz dijaških nalog, ne da bi jih bil dovolj prerešetal in dopolnil. Med zadnjimi spisi sta razpravi »Kamnica—Gams« leta 1896 v Letopisu Slovenske matice in »Cerkev sv. Uršule na Plešivcu« v Koledarju Mohorjeve družbe za leto 1899.³⁷

³⁵ Sl. g., 23. 3. 1882.

³⁶ Sl. g., 18. 10. 1883.

³⁷ SBL II, 24.

V gospodarskem oziru se prof. Majcigerju ni godilo slabo. Več desetletij je imel za ravnateljem največjo plačo na mariborski gimnaziji. Leta 1875 je znašala ravnateljeva letna plača 1900 goldinarjev ali 158 gld. na mesec, Majcigerjeva pa 1600 gld. ali 133 gld. na mesec, prof. dr. Josip Pajek pa je prejemal na mesec le 52,5 gld. ali 630 gld. na leto.³⁸ Tako je imel urejeno in vzorno družinsko življenje s svojo ženo Ano, rojeno Senekovič.

Njen prvi mož je bil profesor Anton Žnidarič, Majcigerjev stanovski tovariš na mariborski gimnaziji. Rodil se je 17. januarja 1835 pri Mali Nedelji. Po petletnem zakonu je umrl za kostno tuberkulozo in za rakom na glasilkah 10. oktobra 1865.³⁹ Bil je izvrsten matematik in prirodoslovec. Še po njegovi smrti je prejela Žnidaričeva vdova honorarje od dunajske znanstvene akademije za njegove razprave, ki so bili edini njen dohodek. S tremi otroki je ostala namreč brez pokojnine, ki so jo prejemale po tedanjih zakonskih določilih samo vdove z vsaj štirimi otroki. Nje in otrok se je usmilila njena teta Josefina Kolleger, vdova po notarju Josefu Kollegerju, in je vzela vse k sebi v Gospejno ulico št. 13.

Nasproti tej hiši je stanoval kot podnajemnik prof. Majciger, od leta 1868 pa tudi pisatelj Josip Jurčič kmalu po vstopu v uredništvo Slovenskega naroda, ki mu je bil glavni urednik njegov ožji rojak in prijatelj Anton Tomšič. Dr. Vošnjak sicer poroča v svojih Spominih (II, Ljubljana 1906, str. 11—13), da je stanoval Jurčič s Tomšičem kar v uredništvu Slovenskega naroda v Mariboru v Gosposki ulici in da sta imela tam z zaveso ločeno spalnico. Toda to velja le za čas po Jurčičevem prihodu v Maribor. Saj omenja dr. Vošnjak sam, da je imel Tomšič pozneje čedno stanovanje. Jurčič je imel 50 gld. mesečne plače, kar je tedaj pač zadostovalo za hrano in da si je mogel privoščiti še primerno stanovanje. Majciger je pogosto razpravljal z Jurčičem pa tudi s Tomšičem o jezikovnih vprašanjih in je tako poglobil svoje znanje slovenščine. Zato je veljal Majciger za zelo dobrega poznavalca slovenskega jezika. Svoje znanje je uporabljal praktično ne samo v svojih spisih, marveč tudi kot brezplačni jezikovni korektor »Slovenskega gospodarja« in pedagoškega časopisa »Potpnika«.

Jurčič se je zelo zanimal za mlado Žnidaričevo vdovo Ano, a njena teta ni marala Jurčiča. Imela ga je za lahkoživca in tudi njegov poklic se ji je zdel premalo stalen. Zato je skrbno pazila, da je prišla njena nečakinja čimmanj v stik z Jurčičem. Teti je bil bolj všeč prof. Majciger ne samo kot oseba, marveč tudi zaradi mirnega značaja, dobrote in ljubeznivosti, ne najmanj pa jo je privlačil tudi njegov profesorski poklic. Povrh tega je bil Jurčič 12 let mlajši od njene nečakinje.

Majciger je bil predobra duša, da bi bil kalil Jurčiču življenjsko srečo in mu prevzel Ano Žnidarič. Zanj se je odločil šele, ko je Jurčič zapustil Maribor leta 1870 in se ni več zmenil zanjo. Proti koncu leta 1870 se je 41-letni prof. Majciger poročil s tri leta mlajšo Ano Žnidarič. Teta Kolleger je bila botra tudi Majcigerjevemu otrokom. Po njeni smrti v juliju 1886 sta Majciger in njegova žena podedovala njeno hišo in se preselila vanjo.

Zenina hči Marija Žnidarič iz prvega zakona se je poročila s 15 let starejšim vojaškim zdravnikom dr. Severinom Schneiderjem, Nemcem po rodu, ki je umrl že po štirih letih zakona leta 1890. Dr. Schneider je z ženo pogosto obiskoval Majcigerjevo družino in v narodnostnem oziru močno vplival na Majcigerjevo ženo, svojo taščo. Tudi Majcigerjev sin Hans je imel zaradi teh obiskov vedno bolj mlačno slovensko narodno zavest kljub očetovemu vodilnemu položaju med mariborskimi Slovenci. Po končanem študiju je postal zdravnik in je imel svojo ordinacijo v Mariboru na Glavnem trgu št. 4. Umrl je komaj 43 let star 8. maja 1914.⁴⁰

³⁸ Uradne listine mariborske gimnazije za leto 1875 v Drž. arhivu v Mariboru.

³⁹ IMG 1886, 55.

⁴⁰ M. Serajnik kakor pod 25 in izjava 16. 4. 1966, podatki na nagrobnem spomeniku in dr. Pečovnik, izjava 27. 2. 1962.

Med medicinskim študijem v Gradcu so povabili Hansa Majcigerja v slovensko visokošolsko društvo, a ni hotel vstopiti, kar so mu tembolj zamerili, ker se je sukal večinoma v nemški družbi. Ko je bil v začetku devetdesetih let prejšnjega stoletja v Mariboru čitalniški ples, se je prof. Majciger odzval vabilu z ženo Ano, s sinom Hansom in z ženino hčerjo Marijo Schneider, ki je bila tedaj že vdova. Veselični odbor pa je zabranil Hansu vstop, ker se ni hotel včlaniti v slovensko visokošolsko društvo. Nad šestdesetletnega prof. Majcigerja je tako ravnaje veseličnega odbora strahovito zadelo. V prvem trenutku mu je kar vzelo sapo. Nato se je užaljeno obrnil in rekel: »Kjer ni prostora za mojega sina, ga ni tudi zame. Pojdimo takoj domov!« Demonstrativno so nemudoma odšli. Od tedaj prof. Majciger ni več zahajal v čitalnico in v svoji globoki užaljenosti je zapustil tudi vse druge slovenske organizacije. Prekinil je stike tudi s prejšnjimi prijatelji. Sin Hans pa se je odslej gibal samo v nemški družbi.⁴¹

Prof. Majciger ni mogel pozabiti te žalitve. Zaprl se je sam vase in začel naglo staret. Pešal mu je vid, še bolj pa spomin in v šoli je izgubil svoj nekdanji elan. Mladini se ni mogel več prilagoditi in razumeti novega časa. V zadnjih letih je učil navadno samo slovenščino. Učnega načrta zanjo ni bilo in je mogel učiti, kakor in kar je hotel. Tedaj ni več zasledoval novih dosežkov na področju slovenske zgodovine in tudi ne razvoja slovenske književnosti. Zato je še vedno zagovarjal ovrženo teorijo, da so Slovenci prvobitno prebivalstvo na sedanjem ozemlju. Za največjega slovenskega pesnika je imel še vedno Koseskega. Včasih je vse leto dajal za teme slovenskih šolskih nalog verze in pesnitev Koseskega ali pa njegovo življenje in delovanje. Ko mu je sedmošolec Vekoslav Spindler dokazoval v šoli, da Prešeren daleč prekaša Koseskega in da si je Prešeren s svojimi pesmimi utrl pot v svetovno književnost, se je zelo zameril Majcigerju in mu je dal zato iz slovenščine slabšo oceno.⁴²

V letih pred upokojitvijo je vedno sedel pri katedru. V začetku pouka je položil najprej na mizo svojo zlato uro in nekaj časa ovijal in odvijal okrog nje svojo zlato verižico. Nato je vzel svojo debelo beležnico, kjer je določil vsakemu učencu posebno stran. Spraševal je v vseh razredih najprej branje iz čitanke in obnovo berila. Dijak je moral pri naslovu omeniti tudi pisca, natisnjena na koncu berila, in sicer s polnim imenom, četudi je bila za ime samo kratica. V čitanki za višje razrede je bil tudi njegov sestavek. Dijaki so name-noma kratico J. pred priimkom Majciger razvozlati v Jurij ali Jože. »To je vendar moj spis, a od kdaj sem jaz Jurij (Jožef),« se je oglasil Majciger.

Učna knjiga Janežič-Sketova Slovenska slovnica mu je zadostovala za vseh osem gimnazijskih let. Vsako uro je vzel iz nje nekaj vrstic. Ko je v starosti slabo videl, ni opazil, da je včasih kdo bral iz slovnice, ki mu jo je držal sošolec pod klopjo ali pa nastavil za svojim hrbtom. Tako je včasih pohvalil in postavil za vzor največjega lenuha. V vseh razredih je na koncu vprašal vsakega dijaka, katero pesem se je prostovoljno naučil, da jo je nato deklamiral. Sedmošolec Vtičar mu je v istem šolskem letu stalno deklamiral isto pesem in šele četrtrič je prof. Majciger podvomil, ali je ni že nekoč slišal iz njegovih ust kot novo.⁴³

Iz svoje mladosti je ohranil prof. Majciger globoko pobožnost. Nekateri dijaki so znali izkoriščati tudi to potezo njegovega značaja. Svojim šolskim nalogam so dajali zato pobožen konec, ker so tako upali na odlično oceno. Zelo pa je cenil lepo pisavo. Zaradi slabega vida si pač ni mogel napenjati oči ob kakih grdih in nečitljivih črkah. Vsebinsko in stilistično še tako dobra naloga mu ni veljala za odlično, če ni bila napisana snažno, lepo in lahko čitljivo. Kljub temu pa mu je postajalo popravljanje šolskih nalog tem bolj mučno in nadležno, čim starejši je bil. Proti koncu svoje službene dobe jih sploh ni več bral in pregledoval, marveč jih je ocenjeval predvsem samo po pisavi in samo

⁴¹ S. Serajnik, izjava 16. 4. 1966 in dr. Pečovnik, izjava 29. 3. 1962.

⁴² Vekoslav Spindler, izjava 27. 3. 1963.

⁴³ J. Leskošek, izjava 14. 3. 1966.

po začetnih in končnih stavkih. Neki osmošolec je zato med uvod in konec napisal trikrat očenaš, ne da bi bil prof. Majciger opazil, da spis ne ustreza naslovu. Pri naslednji šolski nalogi je isti maturant v sredini s tremi stavki prof. Majcigerja po imenu zasmeševal in celo osebno žalil. Če bi bil Majciger te stavke prebral in prijavil učenca, bi bil izključen, a v nalogi ni bilo nič podčrtanega ali prečrtanega in je razveselila pisca in ves razred z odlično oceno. Sicer pa bi bil Majciger v svoji dobroti in ljubezni do dijakov žaljivke najbrž niti ne mogel prijaviti. Zato so nekateri trdili, da žalitve namenoma ni hotel opaziti. Prav zaradi njegove dobrodušnosti in prizanesljivosti so ga imenovali očka ali čaček, včasih pa tudi Sia, ker je v nemščini nagovarjal učence s Sie a (= Sie auch).

Uspeh nekaj izvrstnega profesorja Majcigerja pri pouku tik pred upokojitvijo bi bil zlasti pri slovenščini v višjih razredih pičel, ko se ne bi bili tedanji dijaki zunaj šole sami mnogo pečali s slovenščino.⁴⁴ Sproti so si nabavljali in prebirali vse slovenske leposlovne novosti.

Na Majcigerju se je uresničila vsa tragika profesorskega poklica. Ves je gorel za svoj slovenski narod in se žrtvoval zanj. Četudi ni bil krivičen nikdar nobenemu Nemcu, je moral doživeti prav po izreku, da nihče ni prerok v svoji domovini, da se mu je lastni sin odtujil slovenstvu. Vsa svoja mlada in moška leta je posvetil vzgoji mladine. Izoblikoval in izobrazil je na stotine dijakov v sposobne, koristne, poštene in narodno zavedne slovenske izobražence in nič manj se ni brigal za Nemce. Ko se je med mladino predčasno izčrpal in je v svoji ljubezni do nje ostal še med njo in ji služil, četudi so mu pojemale starčevske moči, ga mladina ni razumela. Ni se spominjala njegovih velikih žrtev in zaslug. Posmehovala se mu je in le redki med njo so se zavedali, da so tudi oni uživali sadove njegove setve in da gre prof. Majcigerju odlično mesto v razvoju mariborske gimnazije in v slovenski zgodovini mariborskega mesta. V pokoj je stopil ob koncu šolskega leta 1899/1900. Pri tej priložnosti je dobil naslov šolskega svetnika. Umrl je v Mariboru s svojim 80. letu dne 16. avgusta 1909. »Straža« mu je posvetila toplo pisan članek, pogreba pa se je udeležil tudi celo škof dr. Mihael Napotnik, kar je bila izredna redkost.⁴⁵ Počiva na pokopališču v Kamnici pri Mariboru. Tudi nagrobni spomenik, ki je skupen za vso njegovo rodbino, mu dela krivico, ker je njegovo ime Janez spremenjeno v Johann.

JOSIP ŠUMAN

Zelo ugledna, živahna in obenem umirjena, globoko in široko izobražena ter splošno priljubljena osebnost med mariborskimi gimnazijskimi profesorji je bil Josip Šuman.

Rodil se je 11. februarja 1836 v kmetiski hiši v Spodnji Ročici pod Krembergom ob cesti, ki vodi od Sv. Ane k Lenartu v Slovenskih goricah. Njegov oče Andrej je bil bister in napreden kmet, ki je obvladal v govoru in pisavi slovenščino in nemščino. V mladosti je slučajno dobil v roke neko nemško knjigo o sadjarstvu. Proučil jo je in izvajal. Sam si je uredil lep sadovnjak in nato še drevesnico. Nagovarjal je ljudi, da so začeli saditi sadno drevje. Njegova zasluga je, da je v tem kraju mnogo lepih sadovnjakov.¹ Ko je Jožek končal osnovno šolo pri Sv. Ani, ga je zapeljal oče leta 1846 v Maribor v tretji razred tedanje nemške normalke, da bi se pripravil za srednjo šolo. Naslednje leto v jeseni 1847 ga je vpisal v tedanjo šestrazredno mariborsko gimnazijo, kjer je bil tedaj še razredni pouk kot v osnovni šoli. V prvem razredu ga je prevzel tirolski

⁴⁴ Dr. Pečovnik, izjava 29. 3. 1962.

⁴⁵ IMG 1910 in Straža 1909, št. 98.

Povsod v Slovenskih goricah, kjer se javlja prilmek Šuman, ga vsi dosledno poudarjajo vedno na zadnjem zlogu, kakor bi hoteli s tem opozoriti, da ni v zvezi z nemškima besedama Schuh, Mann, marveč da je slovenskega izvora in da prihaja od narečnega izraza šuma za gozd.

¹ SG, 23. 1. 1886.

rojak Josef Patscheider, ki je prišel v Maribor s celjske gimnazije, kjer je služboval le eno leto (1828—1829). V svoji dobroti in prilagodljivosti mladini je veljal za odličnega strokovnjaka za prvi razred, ki je žel v njem lepe uspehe. Ravnatelji so mu zato izročali prvošolce vse do njegove zgodnje smrti 13. aprila 1849, ko še ni dopolnil 51 let. Tudi Šumanu je bil Patscheider v prvem razredu očetovski razrednik. V drugem razredu je učil Šumana sposobni Karl Grünewald. Prav tedaj se je začela reorganizacija gimnazije in uvedli so tudi prirodopis v prvi in drugi razred. Za ta pouk se je odločil prof. Georg Mally, ki se je kot poslanec razpuščenega frankfurtskega parlamenta zopet vrnil v šolo. Grünewald je poleg svojega drugega razreda še učil kot neobvezen predmet francoščino gimnazije višjih razredov.²

Tudi v tretjem razredu v šolskem letu 1849/50 mu je bil razrednik Karl Grünewald in ga učil skoraj vse predmete, le verouk in slovenščino je predaval vneti narodnjak Jurij Matjašič.³ Ko je prišel Šuman v četrti in peti razred, se je reforma gimnazije v smislu Organizacijskega načrta iz leta 1849, ki se je v začetku izvajala postopno od prvega razreda, razširila že na vse razrede. Prejšnji dveletni študij filozofije na licejih v deželnih glavnih mestih kot priprava za bogoslovje ali pravo na univerzi se ukine, filozofija pa postane posebna fakulteta, ki pripravlja bodoče srednješolske profesorje in znanstvenike humanističnih ved, gimnazija pa je odslej osemrazredna. Novost osemrazredne gimnazije je matura ali zrelostni izpit na koncu srednješolskega študija. Brez mature se ne more nihče vpisati na univerzo, četudi bi uspešno končal osmi razred. V četrtem razredu sta bila verouk in slovenščina v dobrih rokah nič manj narodno zavednega Davorina Trstenjaka, v petem razredu v šolskem letu 1851/52 pa je učil oba ta predmeta Jurij Matjašič.⁴ V sedmem in osmem razredu ga je učil latinščine in grščine vplivni dr. Dominik Buswald, benediktinski redovnik iz admontskega samostana. Nemščino, zgodovino in zemljepis je predaval vsestransko izobraženi nemški pisatelj dr. Rudolf Gustav Puff, ki je kot malokdo znal ogreti mladino za književnost in kulturno delovanje. Edini strokovnjak za fiziko na zavodu je bil nekaj časa Janez Pavlič, redovnik iz premonstratskega samostana St. Florian ob der Enns, ki bi naj po potrebi učil tudi slovenščino. V šolskem letu 1854/55 ga je zamenjal Josef Karl Streinz. Nedvomno najbolj je vplival na Šumana razgibani in bojeviti Božidar Raič, ki ga je zadnji dve in pol leta učil slovenščine in tudi hrvaščine in ga še bolj prepojil z narodno zavestjo. V osmem razredu je obiskoval Šuman tudi kurz nemške stenografije, ki ga je vodil izprašan učitelj stenografije Rudolf Traun.⁵ V njem se je dalje izpopolnjeval in na univerzi je že mogel beležiti predavanja s stenografijo. V nižji gimnaziji je bil Šuman med srednjimi učenci, v višjih razredih pa je bil vedno odličnjak in tudi zrelostni izpit leta 1855 je poleg nekega Nemca napravil edino on z odliko. Tedaj se je prijavilo k zrelostnemu izpitu 15 rednih osmošolcev in dva privatista. Med njimi je bilo 8 Slovencev.⁶

V jeseni leta 1855 se je vpisal na filozofsko fakulteto graške univerze, kjer je študiral klasično filologijo in germanistiko. Na osnovi zelo toplega priporočila mariborskega gimnazijskega ravnatelja Emanuela Herbeka in odličnega zrelostnega spričevala je dobil od ministra grofa Thuna izredno letno štipendijo v znesku 200 gld. z zagotovilom, da velja tudi za naslednje leto. V jeseni 1856 je pa hudo zbolel na želodcu pred začetkom predavanj. Ko je ozdravel, se ni več vrnil v Gradec, marveč se je odpeljal na Dunaj. Toda komaj se je življal v predavanju in v študiju, se je bolezen ponovila in moral je oditi domov iskat zdravja. Vrniti se je mogel na Dunaj šele leta 1867 v začetku poletnega semestra. Poleg klasične filologije je poslušal še predavanja tedaj že svetovno zna-

² Hgm za leta 1847/48 in 1848/49.

³ Hgm za l. 1849/50.

⁴ IMG 1851. — Več o tem v CZN 1967 v razpravi J. Sedivy, Iz zgodovine mariborske gimnazije II, v poglavju o Friedrichu Riglerju.

⁵ IMG 1852—1855. — Hgm za ista leta. — Izjava Šumanove snaha Zofke Šuman v Beogradu 17. 9. 1962.

⁶ IMG 1855.

nega slavista dr. Franca Miklošiča. Od profesorjev je s svojo metodo zlasti vplival na Šumana klasični filolog Herman Bonitz (1814—1888) iz Langensalzeja v Nemčiji, tvorec Organizacijskega načrta iz leta 1849, eden izmed najboljših poznavaleev Aristotela. Šuman je zelo cenil tudi Miklošiča, kar je pozneje izpričal tudi s svojimi spisi. Življenje na Dunaju je bilo sicer dražje kot v Gradcu, vendar ga to ni prizadelo, ker mu je ministrstvo zvišalo štipendijo na 300 glđ.⁷

Ko je leta 1859 absolvirval filozofsko fakulteto, je po tedanjih predpisih mogel nastopiti profesorsko službo brez usposobljenostnega (diplomskega) izpita. Proforske pripravnike je tedaj nastavljal gimnazijski ravnatelj in višja oblast jih je le potrdila in jim izdala odločbo. V Mariboru je bil v tem času ravnatelj na gimnaziji Adolf Lang, ki je bil Šumanu prof. latinščine v petem razredu. Lang je bil svojemu bivšemu izvrstnemu učencu zelo naklonjen. S težavo je zbral toliko učenih ur različnih predmetov, da so zadostovale za namestitev. Zato je učil Šuman prvo leto od svojih predmetov samo grščino v petem razredu, prevzeti pa je moral tudi zemljepis v prvem razredu, zgodovino in zemljepis v obeh drugih razredih, nemščino v petem razredu in celo telovadbo.⁸ Za naslednje leto je pričakoval ravnatelj še eno vzporednico in bi bilo torej več ur. Tudi v tedaj novem in malo znanem predmetu telovadbi se je Šuman izkazal celega moža. Skupaj z dijaki je strumno korakal, telovadil proste vaje, tekal in skakal čez ovire.⁹

Ko je leta 1860 nastal v mariborskem gimnazijskem profesorskem zboru hud spor zaradi slovenščine, ki ga je Raič še neumestno zaostril in potegnil na konferenci za seboj še Lipeža, da sta nazadnje nespametno napadla osebno celo samega ravnatelja Langa, je suplent Šuman molčal, toda ne iz bojazljivosti. Raič je napačno menil, da bo pri oblastvih dosegel uspeh z bojevitostjo in brezobzirnostjo, Šuman pa je bil prepričan, da bi se s prijateljskimi razgovori z ravnateljem in z nemškimi profesorji dalo več doseči.¹⁰ Ostre besede in napadi zbude jezo in sovraštvo, in to ni rodovitna osnova za pogajanja in popuščanje. Zlasti uvidevni in pravični ravnatelj Lang ni zaslužil osebnega napada in izzivanja. Najmlajšemu suplentu pač ni kazalo, da bi v izredno napetem ozračju posegel v boj, ki je izzvenel v osebni napad na njegovega dobrotnika Langa, ki mu je preskrbel službo s tako težavo in mu je bil vedno očetovsko naklonjen.¹¹

Šuman je v juliju 1860 napravil na Dunaju usposobljenostni izpit. Na osnovi zelo ugodnega spričevala ravnatelja Langa o delu v suplentnem letu ga je imenovalo ministrstvo že 19. septembra 1860 za pravega gimnazijskega učitelja.¹²

Ko sta morala Raič in Lipež leta 1860 zapustiti gimnazijo, ni to odvezlo Šumanu poguma, da ne bi bil prebujal med slovenskim nezavednim ljudstvom narodne zavesti.

Po Raičevem in Lipeževem odhodu se je kmalu še bolj skrčilo tako majhno slovensko žarišče na gimnaziji. Janez Miklošič je odpovedal honorarne ure na gimnaziji, v marcu 1861 je odšel Davorin Trstenjak, a tudi Jurij Matjašič je v bolniškem stanju komaj čakal na kakšno drugo mesto. Tako so mariborski zavedni Slovenci še bolj čutili potrebo nekega narodnega središča. V Pichsovo kavarno v kazini pri gledališču so sicer prihajale Novice, toda plačeval jih je Davorin Trstenjak, a pogosto so izginile in so jih našli na stranišču, ker so se v njej zbirali tudi Nemci.

Na pobudo dr. Janka Sernca je sklieal dr. Ferdo Dominkuš v svojem stanovanju 17. julija 1861 nekaj slovenskih mariborskih izobražencev, da bi po zgledu tržaške in hrvatskih čitalnic ustanovili tako društvo tudi v Mariboru. V pripravljalni odbor so izvolili za predsednika dr. Janka Sernca in prof. Josipa

⁷ M. Pieteršnik, Josip Šuman, v knjigi F. Ilešič, Slovanski spomini in jubileji, Ljubljana 1911, 1.

⁸ IMG 1860.

⁹ F. Ilešič, Slovanski spomini 1911, 2.

¹⁰ Več o tem v tej razpravi v poglavju o Božidarju Raču.

¹¹ Izjava Zofke Šuman 17. 9. 1962.

¹² IMG 1861. — F. Ilešič, Slovanski spomini, 2.

Šumana za podpredsednika in tajnika. Vlada je potrdila pravila že 19. septembra istega leta. Dr. Lovro Toman je na društveno geslo Mar i bor zložil pesem, ki sta jo uglasbila dr. Benjamin Ipavic in Janez Miklošič. Po tem geslu so na Šumanov predlog začeli imenovati in pisati Maribor namesto prejšnjega Marburka. V čitalnici se je odslej shajala slovenska družba in večkrat je prihajal tudi škof Slomšek. Prof. Šuman je bil duša čitalnice. Sodeloval je v odboru in za dr. Jankom Serncem in dr. Matijo Prelogom so nato njega izvolili za predsednika. Brez njega si skoraj ni bilo mogoče misliti tedanjih »bésed«, ki so imele stalni spored. Prvo točko je izpolnil s slovenskimi pesmimi pevski zbor, ki mu je sledilo predavanje, nato samospev, dvospev ali četverspev, sledila je deklamacija in za konec je zopet nastopil pevski zbor. Po koncu tega programa so sledile napitnice in prosta zabava. Pevski zbor je vadił Janez Miklošič. Prof. Šuman je nastopal s svojim krasnim tenorjem v zboru in včasih v samospevu, večkrat pa je tudi predaval. S svojim živahnim in veselim temperamentom je vedno znal zabavati družbo. Nekoč se je pojavil tudi v gledališki igri Domači prepir z ljubko gospodično, ki je pozneje postala njegova žena. Na velikih koncertih svojega dijaškega zbora si je Miklošič izposojal tudi mehki in zveneči Šumanov tenor.

Prof. Šuman in prof. Majciger sta dosegla s pomočjo stolnega prošta dr. Lovra Vogrina, da je mariborska gimnazija slovesno proslavila 6. julija 1863 tisočletnico prihoda sv. Cirila in Metoda med Slovence. Ta uspeh je med mariborskimi Nemci predrl led in je dal Slovincem poguma, da so se na spodbudo prof. Šumana odločili za tako javno proslavo pod milim nebom zunaj mesta na Scherbaumovi pristavi Brandhof. Mnogoštevilni kresovi na večer pred proslavo na Pohorju, Sv. Urbanu, Žavcerjevem vrhu, Piramidi, Gorci pri Sv. Petru in sosednjih gričih ter streljanje z možnarji, vse to je napovedovalo veliko svečanost naslednjega dne. Okrog 5000 ljudi, med njimi mnogo Nemcev, je navrelo v nedeljo, 5. avgusta, od vseh strani na slavnostni prostor in uživalo v lepi glasbi. Ljudstvo še ni videlo v zraku tolikega števila raznobarnih balonov in krasnih lampijonov. Vsepovsod so vihrale zastave, pod vsako pa je bil napis v raznih slovanskih jezikih. Slovenski je imel izrek Koseskega »Biti slovenske krvi bodi Slovencu v ponos«. Govorniški oder s sliko sv. Cirila in Metoda je spominjal na kapelico v bizantinskem slogu. Prof. Janez Majciger je s slavnostnim govorom vžgal ljudske množice. Stroški za to veličastno proslavo niso bili majhni, namreč 1300 gld., in se niso mogli kriti z dohodki. Primanjkljaj so poravnali predvsem mariborski Čehi, od Slovincem pa prof. Šuman, župnik Marko Glazer, prof. Majciger in komponist Janez Miklošič.

Izredno uspeła proslava je zbudila nevoščljivost in nejevoljo nemških nacionalcev. Zato so nemški časniki smešili, sramotili in ovajali glavnega govornika prof. Majcigerja in glavnega pobudnika in organizatorja proslave prof. Šumana. Celo Augsburger allgemeine Zeitung v Nemčiji se je zaletavala vanje.

Prof. Šuman je bil tudi med ustanovitelji Slovenske matice. Ko so si že ustanovili svojo Matico Srbi, Čehi, Hrvati, Lužiški Srbi, Rusini in Slovaki in ljubljanski bizjaki še vedno niso prešli od besed k dejanjem, so si osnovali mariborski Slovenci v jeseni 1862 pripravljajni odbor, ki je sestavil načrt pravil in zbral okrog 40 ustanovnikov z vplačilom po 50 gld. V odboru so bili prof. Šuman, prof. Majciger, dr. Janko Sernec in inž. Emanuel Chocholoušek, ki so s tem svojim delom prisilili ljubljanske kroge, da so se zganili in resno lotili zadeve.

Čitalnica ni bila sicer politično društvo, vendar pa je njeno delovanje vplivalo na slovensko politiko na Štajerskem. Leta 1861 pri volitvah v deželni zbor ni bilo nobenega izrazito slovenskega kandidata na Štajerskem in slovenski volivci so volili neorganizirano in bolj ali manj slučajno, a leta 1867 so Slovenci prvič nastopili kot političen dejavnik pri deželnozbornih volitvah. Oklic slovenskim volivcem, v katerem so ugledni možje priporočali slovenske kandidate, je izšel v Mariboru 19. maja 1867, torej dva dni pred volitvami. Podpisal ga je tudi prof. Josip Šuman. Volitve so bile po volilnih možeh in so prihajali volivci iz oddaljenejših krajev že prejšnji večer, ker je bilo samo eno volišče. Prof.

Šuman je na večer pred volitvami v krepkem in prepričljivem govoru priporočal kandidata mariborskega okraja dr. Josipa Vošnjaka in dr. Ferda Dominkuša. Od 188 glasov je dobil dr. Vošnjak 123 glasov, dr. Dominkuš pa 95 in sta bila torej oba izvoljena. Ni bilo sicer mogoče misliti na zmago, vendar je prof. Šuman na prigovarjanje prijateljev kandidiral v mestni skupini za okraj Ptuj. Na večer pred volitvami je imel volilni govor za izvajanje nasprotnega kandidata Nemca Waserja. Zborovalci so ga mirno poslušali, dokler ni omenil bana Jelačića in Jugoslovanov. Kljub mrmranju so ga pustili govoriti do konca. Upal je, da bodo v večjem številu glasovali zanj volivci iz Ormoža, Ljutomera in Središča, toda dobil je 12 glasov, kar ga je zelo potrla, ne pa strlo.

Ko se je v Mariboru ustanovilo 4. decembra 1870 Katoliško konservativno politično društvo pod predsedstvom grofa Ferdinanda Brandisa, je bil izvoljen v odbor tudi tedanji tajnik čitalnice prof. Šuman poleg prof. Majcigerja, prof. dr. Josipa Pajka, dr. Matije Preloga in dr. Jožefa Ulaga. Na tem ustanovnem občnem zboru je prof. Šuman v svojem govoru predlagal, naj Slovenci vsemovsod branijo slovenski jezik. Pozival je duhovščino, naj piše vse spise na duhovske in svetne oblasti le v slovenščini. Vsi bi se naj potrudili, da bi bile table vaških imen samo slovenske.

Že v začetku leta 1871 se je zbralo nekaj mariborskih Slovencev, ki sta se jim pridružila grof Ferdinand Brandis in poslanec Miha Herman, da bi po graškem vzorcu osnovali tudi v Mariboru Katoliško tiskovno društvo. To naj bi prevzelo od dr. Matije Preloga Slovenski gospodar in ga širilo po čim nižji ceni. Osnovale bi naj lastno tiskarno in podpirale slovenske pisatelje. V pripravljalnem odboru je bil tudi prof. Šuman. Ko je vlada potrdila pravila in je izšel oklic za pristop k društvu, so na ustanovnem občnem zboru izvolili prvi odbor 12. aprila 1871, ki je odkupil Slovenski gospodar, a dr. Prelog mu je še ostal urednik, četudi je v važnejših zadevah odločal dr. Jožef Ulaga. Duhovi pa so se ločili v tiskovnem društvu v vprašanju stališča do Italije in papeža, ko so italijanske čete 20. septembra 1870 zasedle v imenu narodnostne ideje tudi papeški Rim in ko je papež Pij IX. v posebni encikliki protestiral proti zasedbi Rima in proti nastanitvi italijanskega kralja v tem mestu. Prof. Janko Pajk, Anton Tomšič in prof. Josip Šuman so tedaj izstopili iz tiskovnega društva. Uredništvo Slovenskega gospodarja je prevzel bogoslovni profesor dr. Ulaga in list je postal glasilo katoliškega tabora, člani tiskovnega društva pa so bili odtlej samo duhovniki.

V Mariboru je vladalo v tej dobi v narodnostnem oziru zelo napeto ozračje, kar dokazujejo dogodki na gimnaziji. Prof. Josef Schaller je v četrtem razredu javno tako žalil Slovence, da so vsi dijaki razen štirih Nemcev in enega bojazljivega Slovenca zapustili razred. V prvem razredu je prof. Alois Siess tako šušval proti Slovincem in zmerjal slovenske prvošolce z »windischer Wasserkopf«, da so ga dijaki izropotali. Ravnatelj Johann Gutscher je sicer poslal v Slovenski narod popravek in zanikal to vest, toda proti omenjenima profesorjema se je vendar začela na tihem preiskava in prvošolci so hoteli svojega latinista izžvižgati, če bi jih še žalil, kar je verjetno prišlo do ravnateljevih ušes, in zato nista več izzivala.

Volitve v deželne zbere so bile tem važnejše, ker so deželni zbori do leta 1873 volili poslance v državni zbor. Pri volitvah v štajerski deželni zbor leta 1870 je slovenski kandidat dr. Ferdo Dominkuš propadel v mariborskem okraju proti Nemcu Konradu Seidlu, a zato so se hoteli štajerski Slovenci bolje pripraviti na volitve 4. septembra 1871. Zaradi razpusta državnega zbora so bili namreč razpuščeni tudi deželni zbori. Dr. Jože Vošnjak, poslanec kanonik Franc Kosar, prof. Janko Pajk, urednik Slovenskega gospodarja zdravnik dr. Matija Prelog in notar dr. Franc Radej so sklicali zavedne moze iz vseh slovenskih štajerskih okrajev v Maribor, da so 21. avgusta izvolili centralni volilni odbor in določili kandidate. Prof. Josipu Šumanu in dr. Francu Radeju so izročili mariborski volilni okraj, kjer se je obetal najhujši boj. Nemška kandidata Friedrich Brandstetter iz Maribora in bivši oficir Konrad Seidel iz Kamnice sta že predtem, dne 18. avgusta, razposlala volivcem tiskano pismo v nemškem in slo-

venskem jeziku in ga 20. avgusta priložila tudi svojemu glasilu Marburger Zeitung. Prof. Šuman in dr. Radej sta odgovorila nanj volivcem s svojim tiskanim pismom 28. avgusta. Nemca sta sicer zmagala, toda zmaga je bila pičla, saj sta dobila Brandstetter in Seidel 104 glasove, prof. Šuman 89, dr. Radej pa 90 glasov. Propadla slovenska kandidata sta v zahvali volivcem obljubila, da se bosta trudila s pomnoženimi silami, da bi pridobili Slovenci na prihodnjih volitvah manjkajočih osem volivcev.

Prof. Šuman je kljub temu porazu mogel pokazati že lepe politične uspehe, saj se med Slovenci v Mariboru ni nič odločalo brez njega. Triumf pa je doživel na taboru pri Kápeli v Slov. goricah 19. junija 1870. To je bil zadnji, pa tudi najbolj za domačim ljudstvom povezani slovenski tabor. Odprl ga je dr. Anton Klemenčič, rojen pri Kapeli, eden izmed glavnih organizatorjev prvega slovenskega tabora v Ljutomeru, 9. avgusta 1868. Za predsednika zborovanja so na njegov predlog izvolili dr. Matijo Preloga, doma iz Hrastja v kapelski župniji, za podpredsednika pa prof. Šumana, ki je vodil zborovanje, ko je govoril dr. Prelog. O šolstvu je govoril na drugih štajerskih taborih znani ljudski govornik župnik Božidar Raič, ki je učil slovenščino na mariborski gimnaziji že pred enajstimi leti, a je bil samo suplent brez izpitov iz tega predmeta. S tem večjim zanimanjem so sledili zborovalci aktivnemu profesorju Šumanu, ki je iz lastne izkušnje in na osnovi dogodkov iz tedanje dobe govoril zlasti o krivicah, ki se gode Slovincem v srednjem šolstvu, in zahteval slovenski učni jezik. Med drugim je dejal: »Razen Madžarov in Hrvatov so dobili v Avstriji svoje narodne srednje šole tudi Čehi in Poljaki, zakaj jih ne bi tudi Slovenci, saj naš narod ni zadnji na svetu in smo veja slovanskega rodu, ki šteje 80 milijonov.« Za svoja izvajanja je bil deležen med 8000 zborovalci burnega odobravanja.

Veliki napredek slovenskih glasov v mariborskem okraju je zbudil pri Nemcih strah, saj so Slovenci pomnožili število svojih glasov od predzadnjih volitev za 12 volivcev, od zadnjih pa zopet celo za 16. Simpatični prof. Šuman in energični prof. Janko Pajk sta pomenila veliko nevarnost za prihodnje volitve. Poslanca Brandstetter in Seidl sta se ju želela znebiti, saj sta resno ogrožala njuna mandata.

Povod je dala Spomenica štirih mariborskih slovenskih profesorjev, ki jo je sestavil prof. Šuman. V njej zahtevajo samostojno slovensko nižjo gimnazijo v Mariboru. Menili so, da so razlogi tako tehtni, da jih ni mogoče prezreti.

V uvodu so se skušali zavarovati pred eventualnimi slabimi posledicami. Zato sledi v dobesednem slovenskem prevodu, ostali del spomenice pa le v obširnejšem povzetku.

»Kot avstrijski državljani in kot državni služabniki, kot vzgojitelji in kot udje slovenskega naroda čutimo dolžnost, da izjavimo v spomenici spoštljivo in odkrito svoje misli, svoje prepričanje in svoje sklepe.

Kot avstrijski državljani srčno želimo, da država v duhovnem in materialnem oziru napreduje in se kolikor mogoče okrepi. Kot državni uradniki pa še čutimo dvojno dolžnost, da napredek in krepitev države podpiramo na vso moč in z vsemi pripomočki, ki se nam zde primerni.

Kot vzgojitelji smo prevzeli nalogo, da duhovno vzgajamo del avstrijskih prebivalcev, zlasti mladino. Ker smo si v ta namen pridobili zakonito sposobnost in pravico, smemo in moramo na primernem mestu svobodno izjaviti svoje mnenje o javni ali šolski vzgoji in dostojno svetovati, kar bomo podprli z razlogi. To smemo storiti posebno izrecno za slovensko mladino, ki se uči na našem učilišču, ker kot državljani slovenske narodnosti uporabljamo s tem le svoje neokrnjene državljanske pravice in ker mi najbolj poznamo pomanjkljivosti in duševne potrebe slovenske mladine, ki se uči na nemških šolah, saj smo se sami na njih učili, na njih delamo in popolnoma poznamo jezik in značaj slovenske mladine.

Zaradi teh lastnosti menimo, da smo popolnoma upravičeni izrekati svojo sodbo o teh pomanjkljivostih in svetovati ukrepe, kako bi se odpravile, in prav to je namen spomenice.«

Ne glede na spremembo časa gospoduje v naši šoli v vseh razredih in pri vseh predmetih nemški učni jezik. Iz tega bi se moglo sklepati, da je vsa mladina nemške narodnosti ali pa da vsa mladina, vštevši slovensko, popolnoma obvlada nemščino, da more razumeti, se učiti in obnavljati pri izpitih vse predmete v nemščini. Toda to ni tako. Statistika dokazuje, da je na naši šoli več Slovencev kot Nemcev. Mnogoletne izkušnje pa kažejo, da zna nemško ob vstopu v gimnazijo samo 2 % slovenskih učencev. To dejstvo se stalno ponavlja. Tega ne zakrivijo šole, ki pripravljajo na gimnazijo, saj je znano, da nemščine ne zanemarjajo, marveč si prizadevajo, da bi bile popolnoma nemške. Razlog te pomanjkljivosti je v tem, da otroci ne prenesejo nemščine iz svojih družin, ker pač niso nemški, ampak slovenski sinovi.

Izkušnja uči, da taka protinaravna učna osnova, kot je sedanja, ovira in mori sposobnosti in moči učencev, če ne razumejo, kar jim profesor pojasnjuje. Mnogo tega, kar je slovenski otrok vedel in spoznal v naravi in zna izraziti v svojem materinem jeziku, se mora v nemški šoli izgubiti in postane nerabno za nadaljnje šolanje. Zaradi neznanja jezika se prvošolcu odtegne ves dotedanji duševni razvoj z vsemi izkušnjami in se nasilno postavi na čisto prvo stopnjo otrokovega razvoja. Presajen v drugi svet jezika in mišljenja se mora drugič pootročiti. Zaradi neznanja jezika se uče slovenski dijaki v začetku učno snov dobesedno po knjigi na pamet, kar uničuje samostojno mišljenje in samostojno izražanje. Zato se jim ne razvija živa domišljija, duševna prožnost otopi in izgine veselje do samostojnega raziskovanja in razglašanja.

Tudi ocenjevanje ni pravično, ker se ne upošteva, s kakšnimi težavami se bori slovenski učenec, ki večkrat obvlada snov, četudi se ne zna pravilno izraziti v nemščini. Samo pridnost, vztrajnost in nadarjenost privedejo mnogo Slovencev kljub temu do cilja. Ko bi bil pouk slovenski, bi se te lastnosti mogle uporabiti bolje in koristneje.

Šolska oblast sama priznava kvarnost takega le nemškega pouka za Slovence v nižjih razredih in je ukazala, naj bi v teh razredih učili samo profesorji, ki obvladajo oba jezika. Toda tak deloma dvojezičen pouk v narodnostno mešanem razredu pretrga pazljivost nemških učencev, jih dolgočasi in ustvarja med njimi nemir, ki zopet moti slovenske učence, ko profesor pojasnjuje snov v slovenščini. Zraven tega zavira delo in je zato le težko končati predpisano snov v šolskem letu. A ta ukaz, ki sicer olajšuje Slovincem prvih razredov pouk, se večinoma ne izvaja in se pogosto tudi ne more, ker ni na zavodu dovolj učnih moči, ki bi obvladale oba jezika.

Sole, ki izobražujejo samo nemško, ne morejo dvigati kulturne stopnje ljudstva, a prav to je zadnji namen šolstva.

Iz navedenih razlogov sledi, da je za slovenske dijake potreben slovenski učni jezik in se mora takoj uvesti. To terjaa v prvi vrsti individualnost učencev, ki se po pedagoških načelih mora upoštevati. Slovenski pouk zahteva tudi člen 17 učnega načrta za gimnazije. Tudi iz državnih osnovnih zakonov (uradni izraz za tedanje ustavo), zlasti iz člena 19, sledi, da ima vsak narod pravico, da se izobražuje v svojem narodnem duhu in jeziku. V pravni državi pa je osnovno načelo, da država zadosti upravičenim željam svojih državljanov. Ker je Avstrija sestavljena iz več narodov, zahteva pravičnost, da se dajejo vsem narodnostim taki pripomočki za izobrazbo, kakršni ustrezajo njihovim potrebam in lastnostim.

Slovenskim upravičenim željam je mogoče ustreči, saj se v slovenskem jeziku tiskajo knjige že tristo let in tudi ne primanjkuje sposobnih izprašanih profesorjev.

Slovenskim željam bi ustregla slovenska nižja gimnazija v Mariboru, ki bi naj bila samostojna in neodvisna od sedanje. Slovenske vzporednice bi bile le polovičarska rešitev. Učni jezik bi naj bil za vse predmete v vseh razredih slovenski. Nemščini bi naj določili več ur, da bi mogli slovenski dijaki nato brez težav slediti nemškemu pouku v višji gimnaziji. Ko so spreminjali Madžari in Hrvati prej nemške gimnazije v narodne, še tudi ni bilo vseh učbenikov, a so jih takoj napisali in izdali, ko je bil uveden narodni jezik. Zato ne more biti

ovira, če še manjkajo učbeniki. Dobri profesorji bi si v začetku znali pomagati tudi brez njih in bi pozneje zamujeno nadomestili.

Podpisniki na koncu apelirajo na pedagoška načela, na ozir na blagor države in na pravo avstrijsko domoljubje ter upajo na ugodno rešitev.

Spomenica nosi datum 13. avgusta 1870. Podpisali so jo dr. Franc Žagar, prof. Janko Pajk, prof. Josip Šuman in prof. Janez Majciger.

V svojih Spominih očita dr. Jože Vošnjak tem profesorjem, da so bili navneži, češ da so menili, da bodo na ministra Stremayra vplivali pedagoški oziri, in da niso vedeli, da jim Stremayr ne bi smel ugoditi, če bi tudi hotel, ker mu ne bi dovolili tisti Nemci, ki so ga spravili na ministrski stolček. Toda ta očitke je krivičen. Ti profesorji tedaj sploh niso mislili na Stremayra, ker je bil od februarja 1871 pri državnem krmilu kot ministrski predsednik in kot notranji minister grof Karl Hohenwart, ki so ga podpirali tudi slovenski poslanci. Prosvetno ministrstvo je bilo v rokah znanega češkega politika dr. Josefa Jirečka, pravosodni minister pa je bil zavedni Čeh Karl Habetinek, oba Čeha pa sta poznala nemško preganjanje iz lastne izkušnje. Dr. Vošnjak je menda pozabil, da so izročili štajerski slovenski poslanci 1. maja 1871 tem ministrom spomenico, v kateri so opisali žalostno stanje Slovencev na Štajerskem in zahtevali svoje pravice. Vsi ti trije ministri so slovenske poslance prijazno sprejeli in so napravili vtis, da hočejo resno pomagati Slovincem. Ne bo daleč od resnice mnenje, da so prav poslanci spodbudili profesorje, naj bi s svojo spomenico podprli njihovo z dokazi in tudi s pedagoškimi motivi, obenem pa s svojo spomenico opozorili na njihovo, da ne bi obtičala v kakem predalu. Zlasti Šuman in Pajk sta bila v najožjih stikih z mariborskimi slovenskimi poslanci, ki so zato morali vsaj vedeti za proforsko spomenico, če je že niso nasvetovali, saj Šuman in Pajk nista imela nobenega razloga, da bi jo poslancem prikrivala.

Če bi bila spomenica profesorjev plod navnežev, bi jo z lahkoto zavrnilo že pri deželnem šolskem svetu v Gradcu, kjer je bil kot šolski nadzornik strupeni sovražnik Slovencev nemškutar dr. Wretschko. Deželni šolski svet je sicer spomenico precej časa zadrževal, rešiti pa je ni upal. V juniju 1871 pa še nihče ni vedel, da bo Hohenwartovo ministrstvo padlo že novembra istega leta in da mu bo sledila vlada Adolfa Auersperga (november 1871 — februar 1879), v kateri je prevzel prosvetno ministrstvo Stremayr. Brandstetter in Seidl sta zdaj mogla doseči svoj namen.

Tako je bil 26. februarja 1872 premeščen prof. Šuman v Ried v Gornji Avstriji, prof. Pajk pa v Novo mesto, četudi sta oba že dosegla stalnost v službi. Ta nepričakovana in krivična premostitev je razburila vse zavedne Slovence, zlasti pa štajerske. Poslanec dr. Jože Vošnjak je vložil interpelacijo na štajerskega cesarskega namestnika z vprašanjem, kaj sta zakrivila. Namestnik je odgovoril, da sta premeščena iz službenih ozirov in da se mora vsakdo pokoriti, če ga premesti ministrstvo. Celo štajerski deželni šolski svet ni našel na njima nobene krivde in je izjavil, naj ostaneta.

Prof. Šuman je poslal ministrstvu pritožbo, v kateri je dokazoval, da je premostitev zanj kazen, ki je ni zaslužil, a brez uspeha. Njegovo mesto na gimnaziji je bilo razpisano in Šuman je vložil prošnjo zanj, a prošnja je bila odbita. Nato je zaprosil za enoletni dopust zaradi nekega znanstvenega dela in iz rodbinskih razlogov, a ga ni dobil, pač pa mu je ministrstvo dovolilo, da sme ostati na svojem službenem mestu do konca šolskega leta. Ta delni uspeh ga je opogumil, da se je pritožil še cesarju. Objasnil mu je, da je premostitev protizakonita in krivična in da je zanj kazen, ki bi jo smel prejeti le na osnovi obsojbe, disciplinske preiskave. Pri otvoritvi vinorejske šole v Mariboru pa je Šumanu izjavil sam minister Stremayr, da ni povoda za disciplinski postopek proti njemu in da ga je premestil samo zato, da bi dvignil raven gimnazije v Riedu. Ta ministrov izgovor pa je bil žalitev za ta zavod. Šuman je omenil, da tudi njegova narodnostna načela ne zaslužijo kazni in da je kandidiral leta 1871 za deželnega poslanca na načelih Hohenwartovega ministrstva. Po prijateljskih zvezah je dosegel, da je to pritožbo izročil cesarju njegov adjutant knez Hohen-

lohe. Toda cesar je prošnjo vrnil gimnazijskemu ravnatelju in se skliceval na odločbo o premestitvi z dne 26. februarja 1872.

Šuman še vedno ni obupal. Odpeljal se je na Dunaj in vzel s seboj pohvalo štajerskega šolskega sveta za zaslužno delo, ki jo je prejel 14 dni pred premestitvijo, pa tudi zaupnico mariborskih dijakov. Ko so ti namreč izvedeli za premestitev profesorjev Šumana in Pajka, so jima 7. marca izročili zaupnico. V njej med drugim izjavljajo, da bodo dvomili o resnici te premestitve, dokler ne bo dokončna, in da ne želijo nič bolj, kot da bi mogli preprečiti to veliko izgubo. Za ta cilj jim ne bo nobena žrtev prevelika. Podpisali so jo vsi gimnazijci od tretjega do osmega razreda kakor Slovenci tako tudi Nemci, razen enega Nemca, ki je stanoval pri nestrpnem nemškem nacionalistu gimnazijskem profesorju Voreggerju. Dobre zveze so Šumanu omogočile sprejem pri cesarju. S svojo široko razgledanostjo, z uglajenim nastopom in s svojimi dokazili je pridobil cesarja. Tako je bil proti volji ministra Stremayra z odločbo z dne 3. oktobra 1872 imenovan za profesorja na tedanjo najiminenitnejšo srednjo šolo, na akademsko gimnazijo na Dunaju. To je bilo za Šumana sicer zadoščenje, toda iz domovine pa je le moral.

Na Dunaju je v začetku naletel na težave. Nekaj židovskih staršev, strastnih nemških nacionalistov, je protestiralo pri prosvetnem ministru, čes da z velikimi žrtvami pošiljajo otroke v to najboljšo avstrijsko gimnazijo, a zdaj bodo izročeni profesorju, ki je »ein ausgepeitscher slovenischer Agitator« (zakrknjen slovenski agitator). Profesor Šuman je imel prvo uro na tem zavodu v šestem razredu. Nahujskani dijaki so ga sprejeli z ropotanjem. Najprej jih je nekaj časa mirno gledal, nato pa je začel predavati. Ze v prvi uri si je pridobil srca boljših dijakov. Ti so se potegnili zanj in preprečili nadaljnje sovražnosti in ropotanje v drugih razredih. Kmalu je postal priljubljen pri vseh dijakih in pri večini njihovih staršev. Ščasoma je Šuman navezal prijateljske stike z odličnimi dunajskimi družinami.

Na Dunaju se je pečal poleg šole predvsem z znanstvenim delom, obenem pa je zbiral in dajal slovenskim poslancem dragocene podatke zlasti o šolstvu, da so mogli svoje govore v parlamentu in svoje zahteve podpreti z dokazi in s statističnimi podatki.

Podpora dunajskih pomembnih družin, spoštovanje dijakov in kolegov ter pohvale višjih oblasti o njegovem vzornem šolskem delu so pripomogli, da ga je cesar imenoval 7. decembra 1884 za ravnatelja ljubljanske gimnazije. Izpolnila se mu je vroča želja, da se je vrnil med Slovence, toda služba je bila naporna zaradi vedno večjega števila dijakov. V zadnjem letu njegovega ravnateljstva je štela ljubljanska gimnazija v 21 oddelkih 825 dijakov in 35 profesorjev. Vse ravnateljske posle je opravljal brez tajnika. Zato mu ni preostalo časa za literarno delo.

Po upokojitvi deželnega šolskega nadzornika J. Smoleta je zasedel to mesto Šuman. Dela je imel čez glavo, saj mu je bilo podrejeno tudi osnovno šolstvo na Kranjskem, zraven tega pa je narastlo število srednjih šol. Ljubljanska nižja gimnazija se je razširila v popolno II. državno gimnazijo, prej ukinjena gimnazija v Kranju je zopet oživela, Idrija pa je dobila realko. V oktobru 1900 je po 40 službenih letih stopil v pokoj. Užival ga je v Ljubljani, kjer se je njegova hči poročila z voditeljem Slovenske ljudske stranke in s poznejšim deželnim glavarjem dr. Ivanom Sušteršičem, njegov sin dr. Janko Šuman pa je bil ustanovitelj, organizator in prvi predsednik Patentnega urada v Beogradu med vojnima. Ob upokojitvi mu je cesar podelil visoko odlikovanje v obliki naslova dvornega svetnika (Hofrat). Šuman je zahajal kot upokojenec v planine, večkrat pa tudi na morje. Na letovanju v Moščenički dragi ga je nepričakovano doletela smrt 15. septembra 1908, a pokopali so ga v Ljubljani.

Ko je Šuman služboval na Dunaju, ni imel več priložnosti za neposredno politično in organizatorično delo med svojim ljudstvom. Poleg šole se je največ pečal z znanstvenim delom, ki ga je vedno zanimalo. Leta 1866 je natisnil v četrtrem zvezku Čitavnice članek Ravnopravnost in robstvo. V času vedno večjega pritiska za germanizacijo Slovencev je dajal ljudstvu poguma z opozarja-

njem, da smo Slovenci veja mogočne slovanske narodnostne skupine. Zato je v Slovenskem narodu objavil *Obraze slovanstva in Sosedne slovanstva*. Mnogo se je trudil, da je izšla leta 1874 knjiga *Slovanstvo*. Zelo ga je zanimalo jezikoslovje. Za mariborsko gimnazijsko izvestje je za leto 1870 sestavil *Etimološke tablice* po Curtiju in Miklošiču. V *Vestniku*, Trstenjakovi znanstveni prilogi mariborski Zori, je objavil leta 1875 jezikoslovno razpravo o korenih par-, pal- (pr-, pl-). Koren *spar* — v slovanskih in sorodnih jezikih je proučil v nemški razpravi, ki je izšla samostojno na Dunaju leta 1875 in je ponatis iz letnega poročila dunajske akademske gimnazije za šolsko leto 1874/75. Z istega področja je tudi njegova razprava *Mlajše mehčanje* v celovškem *Kresu* leta 1882. V *Letopisu Slovenske matice* za leto 1881 razpravlja o starosti Slovanov v Evropi. Slované deli v dve skupini. K severozahodnim prišteva Poljake, Čehe in Lužiške Srbe, ne omenja pa Slovakov. Jugovzhodna skupina obsega po njegovi razdelitvi Slovence, Srbe, Hrvate, Bolgare in Ruse. V statistiki slovanskih narodov omenja poleg 4,815.000 Čehov tudi 2,230.000 Slovakov. K Slovincem prišteva po Miklošiču tudi 800.000 kajkavcev na Hrvaškem in tako je naštel 2,100.000 Slovencev. Na koncu prihaja do sklepa, da Slovani niso prišli v Evropo v času Hunov, ampak mnogo prej, v Homerjevi dobi.

V istem *Letopisu* se je lotil tudi *Staroslovanskega vprašanja*, v katerem jeziku sta pisala Ciril in Metod. Pravilno zavrača mnenje, da bi bil to staroslovanski jezik, nasprotuje pa tudi mnenju, da bi bil njun jezik starobolgarski, ogreva pa se za Miklošiča, ki je dokazoval, da sta rabila jezik panonskih Slovanov, torej Slovencev, in da je bil njun jezik staroslovanski, kar pa sedanje slovansko jezikoslovje odločno zavrača.

Za mariborsko Zoro je leto 1887 napisal *Šafaříkovo življenje* in literarno delovanje. Šuman je postal znan tudi pri Nemcih. Povabili so ga, da je obdelal s svojimi sodelavci Slovence v zbirki *Narodi Avstro-Ogrske založbe Karla Prochaska*. Delo Slovenci je izšlo leta 1881 kot prva polovica desetega zvezka, a druga polovica je prikazala Hrvate v Hrvatski in Slavoniji, kakor jih je opisal prof. Josip Stare. Za zgodovinski pregled Slovencev je Šuman pritegnil Fr. Faschinga, slovenske običaje in navade je opisal Fr. Hubad, razvoj slovenske književnosti pa je prikazal dr. Franc Simonič. Tudi v tem delu prišteva Šuman kajkavce k Slovincem. Posebej razpravlja o glagolici in cirilici in prinaša na strani 58 glagolsko in cirilsko abecedo, kakor se javljata v cerkvenoslovanskih spomenikih.

Leta 1881 je izdala Slovenska matica na 381 straneh najboljše Šumanovo delo z naslovom *Slovenska slovnica* po Miklošičevi primerjalni. Po njej je priredil Slovensko slovnico za srednje šole, ki je izšla leta 1884. Ni pa se mogla uveljaviti, ker je preveč upoštevala zgodovinski razvoj, premalo pa živ knjižni in govorni jezik. V zadnjih letih svojega življenja se je mnogo pečal s slovansko etimologijo in je priobčeval svoje razprave v Jagičevem *Archiv für slavische Philologie* z naslovom *Etymologische Erklärungsversuche*.

(Nadaljevanje bo sledilo)

VIRI IN LITERATURA

E. G. v. Leitner, Dr. Joseph Wartinger, *Mittheilungen des historischen Vereines für Steiermark*. Graz 1870, str. LXII—LXXVII. — C. v. Wurzbach, *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*, 53. zv., str. 116—123. — Dr. F. (ranz) M. (itterbacher), Joseph Wartinger, *Gratzer Zeitung* 1861, št. 149, 150. — Njegov življenjepis je prinesla *Gratzer Tagepost* 1861, št. 150, 155 in 156, *Gratzer Volksblatt* pa v podlistku l. 1870, št. 120 in 121. — *Diarium mariborske gimnazije* za l. 1801 do 1805. IMG za leta 1855 do 1861.

Fran Ilešič

**GRAŠČINSKI OSKRBNIK, SRESKI
KOMISAR JOSIP HERZOG
V PODČETRTRKU (+1860)
»STRIC« STANKA VRAZA**

Članek je bil namenjen za sklepno številko Časopisa za zgodovino in narodopisje 1940, a uredništvo ga je dobilo tako pozno, da ga za navedeno številko ni moglo več upoštevati; tako ga med krtačnimi odtisi te — zaradi okupacije neizdane — številke ni. V poročilu o usodi te številke (v ČZN 1965, 8) je takratni sourednik Časopisa Janko Glazer domneval, da se tudi rokopis ni ohranil. To je treba popraviti: ohranil se je pri sinu avtorja univ. profesorju dr. Svetozarju Ilešiču, in je zdaj z drugo zapuščino prof. dr. Frana Ilešiča vred v narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani. Objavljamo ga kot donesek h krajevni zgodovini Podčetrтка, pa tudi kot donesek k zgodovini ilirizma na Štajerskem.

Uredništvo

Gre mi za Josipa Herzoga, ki je pred 100 leti bil »Verwalter der Herrschaft Windisch-Landsberg« in kot tak obenem tudi podčetrški okrajni komisar. Graščina je bila takrat in je danes lastnina grofov Attemsov.

Oskrbnik Herzog je bil sorodnik Stanka Vraza. V razpravah o Stanku Vrazu se pač omenja oskrbnik Herzog, toda doslej se je malo vedelo o njem.

Pričujoča moja razprava pove več o Herzogu in podaja sploh sliko življenja v Podčetrtku, kakršno je bilo pred 100 leti, v Herzogovih časih, ko je prihajal tja Stanko Vraz in ko je (od leta 1836) tam živel dr. Štefan Kočevnar.

Ves trg, sicer majhen, je bil v ilirskih časih, to je pred 100 leti, pač nemški, to je nemški po vnanjosti, po običajnem občevalnem jeziku tržanov. Še pred prvo svetovno vojno (1914—1918) so bile v trgu baje samo štiri slovenske hiše. Šola je bila nemška.¹

Dandanes v Podčetrtku rodbine Herzog ni več, pač pa se je stari in starejši Podčetrčani (ljudje govore »Podčetrtnani« ali »Četrtnani«; pridevnik »podčetr-

¹ Ko so Herzogova deca hodila v šolo, šola je bila takrat v hiši tik pod gradom, št. 24, je bil v Podčetrtku učitelj Jurij Beheim, r. 3. aprila 1807 v Smartnu pri Slovenjem Gradcu, nameščen v Podčetrtku nekako oktobra 1831 (prej je bil učitelj in nadučitelj v Skalah), upokojen 1878 »nach 47-jähriger Dienstleistung«, l. 1891. Samo l. 1844 ga zasledimo med naročniki »Novic«. G. Peterneil, Podčetrčan, ki se še spominja Beheima, mi je pravil, da je Beheim lepel otroke, če so se med seboj pogovarjali slovenski. G. Kolar, še starejši Podčetrčan, mi je pravil, da je Beheim bil sicer dober učitelj, pa da se med poukom ni smelo govoriti slovenski; dopoldne je bil pouk nemško-slovenski; popoldne pa, ko so »mali« imeli šolo, je bil pouk slovensko-nemški. Po podčetrški šolski kroniki je na šoli poleg »Schand und Ehrenbucha« delovala tako imenovana flaška. »Diese bestand aus einem viereckigen, länglichen Kästchen, wie eine Tasche (Flasche?) und hatte einen Schieber.« V to »flaško« se je del lisilč, ki je na njem bilo zapisano ime učenca, ki se je drznil govoriti slovenski, in ta učenec je moral v soboto ob smehu in roganju drugih flaško nesiti domov.

tečki« ali »četrtéčki«) še spominjajo. Vnanji spomin nanje je nagrobna plošča, vzdana v južni zid današnje cerkvice na pokopališču, nagrobnik sinu in tašči Josipa Herzoga.²

V začetku oktobra 1935 sem se mudil nekaj dni v Podčetrtku, da najdem tam kaj podatkov o Josipu Herzogu in sploh o Podčetrtku v ilirskih časih.

Pripeljal sem se z avtobusom iz Zagreba čez Klanjec do Miljane,³ tukaj prestopil Šotlo ter skozi vas Imeno prišel v Podčetrtek. Nad trgom na koncu doline se strmo dviga grad (h. št. mu je 44): tu torej je uradoval in stanoval Josip Herzog; z južne strani bi bil prihod nemogoč; na severovzhodni strani je pobočje položno, tod je lahko priti na grad. Ob graščinski »kašti«, velikem gospodarskem poslopju, drži stara cesta iz trga dalje na sever proti Pristavi in proti Mestinji ob današnji železnici Rogatec—Gobelno; ob tej cesti, toda že v začetku trga, stoji pod hribom hiša trgovca g. Cvetka (št. 32), na nasprotni strani pa hiša g. Peternella.⁴

Tik pod strmino stoji župna cerkev in ob njej župnišče, tik zraven pa hiša št. 23, kjer je v 40 letih preteklega stoletja stanoval dr. Štefan Kočevnar, ko je bil oženjen⁵ (hiša je pritlična, ali z južne strani je videti enonadstropna in ima hodnik); hiša je bila takrat lastnina rodbine *Fabiani*; Fabianovi so zavzemali pač polovico hiše, Kočevnarju je ostala druga polovica. Grad in ta hiša sta za zgodovino Podčetrтка v ilirskih časih najvažnejša; na gradu ali pri Kočevnarju je stanoval Vraz, kadar je prišel v Podčetrtek.

Pregledoval sem v Podčetrtku cerkvene matice, pregledal sem šolsko kroniko ter se razgovarjal s starejšimi in najstarejšimi Podčetrčani, zlasti z g. Josipom *Peternellom*, lastnikom klobučarne, ki mu je takrat bilo 74 let, in pa z 81-letnim posestnikom *Antonom Kolarjem* (ki pa je medtem že umrl); posebno g. Peternell mi je dal dragocene podatke; oba g. Peternell in Kolar, sta vedela, da je Herzog nekoč bil oskrbnik gradu. Bil sem tudi na gradu pri oskrbniku Fr. Poscharniggu, toda na gradu takrat ni bilo najti nobenega gradiva za mojo razpravo.

Za to svojo razpravo sem seveda rabil tudi Vrazovo korespondenco (pisma, ki jih je pisal Vraz), tisto, ki je izšla v njegovih »Delih« V, pregledal sem pa tudi pisma, pisana njemu, ki še niso natisnjena, ki jih hranijo v zagrebški univerzitetni biblioteki (ohranila so se tudi štiri pisma, ki jih je oskrbnik Herzog v letih 1840 do 1845 pisal Vrazu.⁶

1. JOSIP HERZOG IN NJEGOVA RODBINA

Kaj so mi o Josipu Herzogu povedale podčetrške župne matrice? Josip Herzog se je, ko je bil že podčetrški graščinski oskrbnik, 25. februarja 1821 v Podčetrtku poročil s Podčetrčanko Marijo Pajk, poročna knjiga daje ženinu 36 let (torej bi bil Josip Herzog rojen nekako leta 1785).⁷ Umrl je Josip Herzog

² Nagrobni napis se glasi: hier ruhen Anton Herzog am 25ten Febr. geboren und am 25ten März 1827 gestorben und seine Grossmutter Marla Palek am 30ten Nov. 1784 geboren und am 28ten Nov. 1838 gestorben. Himmelsruhe wehe Theure Mutter um dein Grab; Gottes Auge sehe Liebevoll auf dich herab: Bis ich dich mit meinem Kinde einst vor selnem Trone finde. (Kakor vidimo, govori te verze svoji materi in svojemu otroku žena Josipa Herzoga).

³ Miljana je vas občine Zagorska Sela, okraj Klanjec; omenja se večkrat v Vrazovi korespondenci.

⁴ Vraz je Podčetrtek Prešernu v pismu z dne 7. sept. 1840 (»Dela« V, 193) opisal takole: »W. Landberg am südlichen Abhange der Untersteirischen Schweiz gelegen, hat eine ziemlich gute Luft, und schöne Aussichten.«

⁵ Kol samec je stanoval pod št. 18.

⁶ Ohranjena so lala štiri Herzogova pisma Vrazu: 1. pismo z dne 29. nov. 1840; 2. z dne 12. okt. 1844; 3. z dne 6. maja 1845; 4. z dne 27. dec. 1845. To so tista štiri pisma, ki jih omenja Fr. Petračić v zagrebškem Vencu I. (1910), str. 183 (la Vienač je izhajal kot nekaka priloga »Obzora«) in po njem Fr. Kidrič v ČZN, VII, (1910), str. 371.

⁷ Herzogova nevesta Marja Pajk je v poročni knjigi označena: »Marja Pajek, 19«, tj., bila je 19 let stara ali pa v 19. letu, bila bi torej rojena nekako 1802 ali v začetku 1803. Res se v krsni knjigi v letu 1803 pri 30. avgustu navaja novorojenka Marja, ki ji je bil oče Rafael Pajk. Umrja je 1. 1823, 31. avg. (tu se je njena starost označila s podalkom: »Lebensjahre:

v Podčetrtku leta 1860; mrliška knjiga mu ob smrti daje 72 let (po tem podatku bi bil rojen nekako 1788, po poročilu, ki ga je letos gospodu dr. Ferdinandu grofu Attems u poslala uprava njegove podčetrške graščine, je bil res rojen 1788).

Ker se je Herzog v začetku 1821 poročil s Podčetrčanko, smemo sklepati, da je bil že nekaj časa pred tem letom v Podčetrtku.⁸

Mariji in Josipu Herzogu se je rodilo petero otrok, prvima dvema, Mariji Amaliji (1822) in Josipu (1823), sta bila botra Ljutomerčana »Andreas Michelitsch, Handelsmann zu Luttenberg« in (pač njegova žena) »Maria Michelitsch, Handelsfrau zu Luttenberg« (to botrinstvo navajam zaradi poznejšega dela pričujoče razprave); najmlajši otrok jima je bila Ana, rojena 1829 (29. aprila). Dva otroka sta umrla kot otroka, pri življenju jih je ostalo troje; Marija Amalija, Josip in Ana.⁹

Imena botrov teh otrok kažejo, da je Herzog v Podčetrtku samem, razen z nekaterimi graščinskimi uradniki, bil v dobrih odnošajih posebno z učiteljem Fr. Travnom, zunaj Podčetrtku pa posebno z župnikom Žafranom pri Sv. Petru na Medvedovem Selu.¹⁰

Oskrbnika Herzoga sin Josip je končno bil notar na Dunaju in je tam umrl.¹¹ Starejša hči Marija Amalija (Mimi) se je dne 10. februarja 1850 po-

10. August 1803», datum 10. avgust je napačen). Njena mati Marija, torej Josipa Herzoga tašča, je umrla, kakor kaže gori navedena nagrobna plošča, i. 1833, po mrliški knjigi 28. dec. 1838, 54 let stara. G. Peternell, ki se gospe Josipa Herzoga še spominja, mi je rekel, da je hiša teh Pajkov, iz katerih je bila Herzogova žena, v začetku trga od južne strani, blizu kraja, kjer je sedaj gostilna g. Štraka in gostilna gospe Neže Pasarič, na križišču east v Imenu in proti Mestinju («pri vagli»). Ker v mrliški knjigi pri smrti Herzogove tašče Marije (1838) stoji, da je umrla pod hiš. št. 11, smemo misliti, da je to bila rojstna hiša Herzogove žene. Pri poroki sta Herzogu bili pričel »Ludwig v. Lukavsky, Obrst und Gutsbesitzer zu Kroatien« in »Carl Labother, Bürger zu Windiseh Landsberg«. Obrst in posestnik Ludwig Lukavski je gotovo tisti Lukavsky, ki ga »Militär-Senematismus des Oesterr. Kaiserstaates« npr. za i. 1818 in za i. 1821 navaja med »unangesteitlen Obersten« kot: »Lukavsky, v. (In Slavonien)«. Lukavski so bili vsaj že v 18. stoletju posestniki dvora Vidovec pri Varaždinu: Donat Lukavski, r. 1749, u. 1832, je bil hrvatski podban in veliki župan zagrebške županije. V letu svoje poroke je Herzog imel že dobro znanje onstran Sotle. Karl Labother, po vsej priliki usnar («Lederer»), je bil lastnik št. 20, ki je potem po ženitvi prišla v last Jakoba Wutseherja.

⁸ Po podčetrški šolski kroniki, str. 6—7, je bil i. 1814/15 okrajni komisar Vincenc Ferd. Altzinger. Herzog je torej prišel v Podčetrtek po 1815.

⁹ Marija Amalija je bila r. tt. jan. 1822, Josip 22. nov. 1823, Anton 1825 (umrl istega leta 1. okt. kakšne štiri mesece star), zopet Anton 1827 (umrl istega leta kot dvomesečni otrok) — na navedeni spominski plošči navedeni Anton je pač drugi Anton.

¹⁰ Pri krstu Marije Amalije je ljutomerska botra zastopaj Jurij Slana, »Kontrotor der Herrschaft Landsberg«, in Marija Hohn, »Ehnehmersfrau in Landsberg«, pri Josipovem krstu pa Josip Žafran, župnik pri Sv. Petru na Medvedovem Selu, in Marija Pajk (pač otrokova stara mama »Pajk») — pripominjam, da je Josip Safran (Žafran) kot župnik pri Sv. Petru na Medvedovem Selu i. 1821 Herzoga tudi poročil (o Žafranu gl. Orožen, Das Bisthum itd., VII, 298). Otroka Josipa je krstil župnik pri Sv. Hemi Ivan Nep. Urbančič, Gorleán po rodu, umrl 1828. — Pri Antonovem krstu, 1825, sta bila botra »Musterlehrer Franz Traun« in »Louis Neekermann, Bürger«, otroka je krstil Kašpar Sarzin, »Schlossgelstleher« (Kašpar Sorzin je bil grajski duhovnik v Podčetrtku vsaj že 1818, i. 1850 se navaja kot defleient v Podčetrtku. — Otroku Antonu, 1827, sta bila botra učitelj Traun in Neekermann (zastopala je Marija Pajk, pač otrokova stara mama), a Ani, 1829, Frančiška Traun in Marija Pajk. O učitelju Traunu izpregovorim še pozneje.

¹¹ Podčetrška šolska kronika poroča, da je v šolskem »Ehrenbuehu« ob koncu drugega polletja 1834 zabeležen »Der in Wind. Landsberg geborene Verwalterssohn Josef Herzog als Erstwürdiger für Fleiss im Lernen, gute Sitten und fleissigen Schulbesuch«. L. 1840 je bil Josip djak II. humanitete, šestega gimnazijskega razreda v Graecu (med naročniki pesmi M. Vehovarja: Dichtungen Lyrischen, prosaischen und gramatischen Inhaltes, 1810 je poleg »Oberbeamterja« Josipa Herzoga v Podčetrtku, ki se je prenumeriral kar na tri primerke, naveden tudi Jos. Herzog, Hörer der II. Humanitäts-Klasse in Graz — o Vehovarju več pozneje). Okoli i. 1844/45 in 1846 je bil sin Josip študent na Dunaju; 27. dec. 1846 je oskrbnik Herzog pisal Vrazu, da mu je sin »Pepi« na Dunaju izvoljen v odbor za »Juristen-Ball«, »und Walzer von seiner Komposition werden gespielt werden. Du siehst, der Schöpfer hat ihm einnem Genius zugewiesen, der ihn mehr zur Kunst als zur Wissenschaft hinzieht«. (O muzikalnem nastopu mladega Josipa Herzoga v Podčetrtku i. 1848 niže. G. Peternell mi je pravil, da sta mladi Herzog in Josip Fabiani, njegov svak, v poznějšíh letih, ko je njegova mati bila že vdova, vsak večer v Cvetkovi hiši do 10. ure muzicirala.) Podčetrška šolska kronika pravi (pisano je to v njej pred i. 1869/70), »... Herzog war später bis zu seinem vor einigen Jahren erfolgten Tode K. K. Notar in Wien«; da je bil oskrbnikov sin notar na Dunaju, to sta mi povedala tudi G. Peternell in Kolar (le-ta mi je rekel, da se je oskrbnikov sin na Dunaju »ubil«). Imel je sina Evgena.

ročila s podčettrškim trgovcem Josipom Fabianijem;¹² njena mlajša sestra Anka je bila zadnja Vrazova ljubezen, o njej bomo več čuli pozneje.

Kakor mi je pravil g. Peternel, so bili Herzogovi premožni. Imeli so več vinogradov, enega nekje pri sv. Hemi, drugega pa v Drenovcu na Bizejskem.¹³ Okoli 1841 je bila Marija Herzog lastnica hiše št. 50 (prej Mihael Payk). V »Grundentlastungserlasse« na nastanku 1860 je Marija Herzog lastnica št. 11, 17, 50 (17 podrta?).

2. JOSIP HERZOG, NJEGOVA RODBINA IN STANKO VRAZ (dr. ŠTEFAN KOČEVAR)

Josip Herzog in njegov Podčetrtak se v naši kulturni zgodovini ilirskih časov omenjata v zvezi s Stankom Vrazom. Vraz je redno prihajal tja, bodisi da mu je šlo za oddih, za mirnejše literarno delo ali pa za rekonvalescenco. Prvič najdemo Vraza v Podčetrtku leta 1837, ko je bil še graški študent; 1. avgusta tega leta je pisal Prešernu, naj bi mu prihodnje pismo naslovil na prijatelja St. Kočevarja, doktorja in fizika v Podčetrtku.¹⁴ Na roko mu je bil Podčetrtak posebno, odkar je stalno bival v Zagrebu (od konca leta 1838); kakor danes avtobus, tako je takrat poštni voz pripeljal potnika iz Zagreba prav blizu Podčetrtka, do Miljane na hrvatski strani Šotle. Zanesljivo je bil Stanko Vraz v Podčetrtku leta 1837, 1838, 1840, 1841, 1842, 1843, 1844, (1845?), 1846 in 1848/49.¹⁵

Dve osebi sta Vraza vezali na Podčetrtak, oskrbnik Josip Herzog, ki mu je bil sorodnik, in rodoljubni dr. Štefan Kočevar. S Kočevarjem se je Vraz že več let prej poznal in je v rodoljubnih prizadevanjih z njim že več let prej korespondiral; zelo verjetno je, da je Kočevarjeva nastanitev v Podčetrtku bila Vrazu povod, da je začel prihajati tja. Kdaj se je Vraz seznanil s Herzogom, ali šele v Podčetrtku ali že kdaj prej, ne morem reči; njegov sorodnik Herzog je bil že oskrbnik v Podčetrtku, ko je bil Vraz še otrok doma v Cerovcu. Vraz in Kočevar sta si bila po letih bliže, pa tudi po nacionalni aktivnosti. Kakor smo že čuli, je Vraz v Podčetrtku stanoval vsaj večkrat pri Kočevarju, včasih pa pri Herzogu.¹⁶

V pričujoči razpravi nam gre predvsem za Herzoga, zato bom, govoreč o Vrazovih obiskih v Podčetrtku, poudarjal tisto, kar se tiče Vraza in Herzoga, Kočevar mi ostane v drugi vrsti.

¹² Kočevar je 18. febr. 1850 pisal Vrazu: »Udabba mlinske Herzog blaše 9 Veljače. Stara Herzogovica več gospoduje u Fabljanovoj kući.« (Kakor sem že gori omenil, je Kočevar stanoval v Fabljanovi hiši. V datumu poroke se je Kočevar za en dan zmotil. Trgovska rodbina Fabljan je bila v Podčetrtku že v 18. stoletju. Josip Fabljan (r. 1822), ki se je poročil z Marijo Herzogovo, je imel z njo dva sina, Antona, ki je umrl menda 1894, in Nikolaja, ki je umrl 1912, s tem Nikolajem je Fabljanjeva rodbina v Podčetrtku izumrla. Isti Josip Fabljan je pač v petdesetih letih sezidal hišo št. 32, današnjo Cvetkovo.

¹³ O Herzogovem vinogradu mi je pravil Anton Kolár. Da so Herzogovi imeli vinograd ali posestvo v Drenovcu, sklepam iz pisma oskrbnika Herzoga Vrazu z dne 29. nov. 1840: »Mutter und Nettl sind in Drenovec, leh mit der Miml zu Hause« (=St. Antonius in Vinels-, podružnica »Sv. Lovrčena v Krajini«, Orožen, Das Bisthum Ltd. VI, 429–431, in »Krajevni leksikon dravske banovine«). Kakor mi je pravil Peternel, so Herzogovi imeli kakih 10 vinogradov (na Sladki gori, na Bizejskem, pri Emi, v Vrštanju, v »Imenjski gorci« — Imeno in v Ljutomeru).

¹⁴ ČZN, VII, 198. Vraz je bil l. 1837 na počitnicah na Hrvaškem, 3. okt. je pisal Rakovecu iz Krča, a je že 10. okt. odšel v Gradec (Drechsler—Vodnik, Stanko Vraz, Studija, 1909, 46); v Podčetrtku je torej bil nekako avgusta ali septembra.

¹⁵ Značilno je, da se je v knjižnici podčettrške šole našla slika Stanka Vraza, sicer ne stara, temveč tista, ki je izšla v prvem zvezku »Hrvaške Knjižnice« Matice Slovenske (1906), vendar je značilno, da je nekdo prav v Podčetrtku čutil za primerno, sliko hraniti in jo celo dati v šolsko knjižnico.

¹⁶ To se vidi iz Vrazove korespondence, to pa izrečno zatrjuje tudi Kočevar sam v svojem hrvaškem poročilu o Vrazu, ki ga je napisal l. 1880 in ga hranijo pri Vrazovi korespondenci v Zagreb. univ. knjižnici (sub. »K«).

O Vrazovem bivanju v Podčetrtku leta 1837 in 1838 ne morem poročati nič posebnega; leta 1838 je bil v Podčetrtku pač pozno v jeseni, najbrž v začetku decembra.¹⁷

Dober mesec dni pozneje, namreč 15. januarja 1839, je Vraz poslal v Podčetrtek »billet« (vstopnico) za ples zagrebških pravnikov (slušateljev zagrebske pravoslovne akademije); poslal ga je Kočevarju, a dodal tudi poziv »(svome) dragome g. stricu, kojeg pristojno pozdravit izvolji.«¹⁸ V teh njegovih besedah se čuti spoštljiva razdalja, ki jo čuti mladi Vraz nasproti mnogo starejšemu svojemu »stricu«. Na koncu pisma ponavlja Vraz vabilo, češ »moj stric neka dojde s Tobom. Ako ne bi išao stric, možeš se sporazumiti s gosp. Galufom, koj svakako na ovaj bal doći će.«¹⁹

Leta 1840 je Vraz mogel čutiti, kako naklonjen mu je podčetrški »stric« Herzog. V pustnem času tega leta je Vraz resno zbolel na pljučih, za tifusom, sedem tednov je ležal v »živčni groznici«; nekaj časa je bil v negi v Bistrici (hrv. Zagorje), (22. julija in 5. avgusta piše Rakovcu še iz Bistrice), a tudi od Herzoga je prejel »eine freundschaftliche Einladung zur Luftveränderung« v Podčetrtek. Vraz se je rad odzval »dem wohlneinenden Rufe dieses meinen Onkels« ter je dalj časa bival v Podčetrtku, stanujoč pri Herzogovih. O tem je poročal Prešernu iz Podčetrтка v pismu z dne 7. septembra 1840 ter v njem Herzoga označil za »einen guten fernen Verwandten, der hier Graf Attems'scher Verwalter ist. Du weißt, dass die fernen Verwandten immer besser sind als die nehen«. Oskrbnik in njegovi otroci (bili so to 18-letna Marija Amalija, 17-letni Josip, 11-letna Anka) so ga ljubeznivo sprejeli in to mu je dobro delo; zasluge za tak sprejem in za razvedritev njegove duše je imel tudi Kočevar.²⁰

Iz jeseni tega leta, ko je Vraz bil že zapustil Podčetrtek, se nam je ohranilo prvo Herzogovo pismo Vrazu; pisal ga je Herzog Vrazu, »dem Vetter« »(dem) lieben Vetter«, tikajoč ga.²¹

Odslej je prihajal Vraz nekaj let po vrsti v Podčetrtek, tako že zopet naslednje leto, 1841. Spomladi tega leta je Vraz iz Zagreba krenil na potovanje skozi slovenske dežele, hotel je narodopisno spoznati ves slovenski svet; prepotoval je Kranjsko, Koroško, prišel je celo v Rezijo, vračal se je čez Koroško in Štajersko ter se v začetku julija ustavil v Podčetrtku; tu je ostal dalj časa, da v miru uredi svoje »Glase iz dubrave žerovinske«. »Da ich in Agram vor lauter Fragen und Erzählen erst spät dazu gekommen wäre (namreč: urediti 'Glase'), so machte ich hier bei einem Verwandten halt,« je dne 24. julija 1841 pisal mariborskemu profesorju dr. R. Puffu; šele po Aninem, 26. julija, se je mislil vrniti v Zagreb. Po tem pismu sodeč je Vraz tudi tega leta stanoval pri Herzogu.²²

¹⁷ Dne 15. »prosina« (dec.) 1838 je Vraz pisal Kočevarju v Podčetrtek: »Ja sam zadnjokrat kod Tebe jeden list papira zabilježio, na kojem bih si jednu nar. pjesen od Tvoje Jerčke zabilježio i svašta osnovao...« (»Dela« V, 184, Jerčka je bila služkinja pri Kočevarjevih). Kočevar pa je Vrazu pisal 24. dec. 1838: »Šaljem Tebi pisma, koje zaboravio si kod mene« (Univ. bibl.). Najbrž se na Vrazovo bivanje v Podčetrtku decembra meseca 1838 nanaša tudi Kočevarjeva opomba v njegovem pismu Vrazu z dne 17. marca 1839 o robači, ki mu jo je posodil v Podčetrtku (Univ. bibl.). Decembra 1838 je Vraz prišel tudi v Bistrico (31. dec. je Rakovcu pisal iz Bistrice) ter ostal tam dolgo (Drechsler—Vodnik, Stanko Vraz, Studija, 1909, str. 56, in Gradja itd. III, 262—264). Iz Bistrice je Rakovcu pisal še 8. apr. 1839. Leta 1839 menda Vraz ni bil v Podčetrtku; maja meseca je bil v domačih ilovcih, avgusta zopet v Bistrici, oktobra zopet v ilovcih, novembra in v začetku decembra v hrvatskih Križevcih.

¹⁸ »Dela« V, 186.

¹⁹ Ib., 188. Kdo je bil ta Galuf, ne morem reči; najbrž oni »Gallyuff Josip«, ki se 1. 1842 kot »vlastelin horvatski« navaja med člani »Horvatsko-slavonskega Gospodarskega Društva«, (»List mesečni itd.«, Zagreb, I, 1842). Neki »Gerichtstafel — Beisitzer Karl v. Gallyuff« je na svojem posestvu v Selih umrl 25. avg. 1849. Ime Galuf—Galuf je bilo znano na Štajerskem (rekli so mi, da so Galufi še danes nekje pod Sv. Hemo na Sotli), na Hrvatskem, v Dalmaciji.

²⁰ »Dela« V, 193. Vrazovo označbo Herzoga je posnel Kidrič v ČZN VII, 320.

²¹ V tem pismu, pisanim 29. nov. 1840, je Herzog med drugim pisal: »Mein Sohn glaubte, es könnte der ihm fehlende Band von dem Werke des spanischen Steichmachers hier unter Deine Bücher und Schriften und bey Deiner Abreise aus Versehen mit nach Agram gekommen seyn.«

²² Povsem gotovo pa to ni; zakaaj 15. julija je pisal posestrimi Dragojli v Bistrico: »Sad eto me kod moga Kočevara.«

Avstrijskim oblastem se je to Vrazovo potovanje zdelo sumljivo, posebno, ker je potoval v ilirski narodni noši, sploh se jim je ves ilirski Vraz zdel nevaren, zato so začele »izvide« proti njemu. 13. oktobra tistega leta je, kakor drugi komisarji, dobil tudi Herzog nalog, da poroča o Vrazu; Herzog je 3. novembra okrožnemu glavarju v Celju Antonu von Waldheimu odgovoril, »dass der beschriebene Urasz Student, im Bereiche dieses Bezirks nicht erschienen ist, daher bezüglich der Notizen über das Nationale, die Verhältnisse und die Individualität dieses Individuums die negative Anzeige erstattet wird.«²³ V prvem trenutku se čudimo, kako je Herzog mogel tako poročati, saj je vendar on Vraza vsaj že nekaj let poznal in je Vraz bil istega leta, nekaj mesecev prej, v Podčetrtku (morda je celo stanoval pri njem), toda jasno je, da se je Herzog nalašč delal nevednega in se je mogel nevednega delati, saj so oblasti ime nevarnega »individua« pisale drugače, kot se je Vraz pisal, namreč *Wrasz*; Herzog je mogel reči, da človeka, ki bi se tako pisal, v Podčetrtku ni bilo; iz dopisa graškega guvernerja si je izposodil tudi označbo »Individuum« in je s tem še bolj zabrisal svoj pravi odnos do Vraza; kratko rečeno: Herzog je skrnil Vraza in ga s tem branil. Celjski okrožni glavar je verjel Herzogu, a je zaradi poročila okrajnega komisarja v Kozjem o »einem sichern N. Frassu (vielleicht Wrasz)« Herzogu 15. novembra naložil, »im geeigneten Wege, jedoch unaufrichtig (Erhebung) zu pflegen und Bericht zu erstatten«. Kaj je pa sedaj Herzog storil? 29. novembra je odgovoril,²⁴ da, če je »Urasz« Frass, potem pozna osumljenca, »er (Frass) ist ihm verwandt; besucht ihm zu weilen ein Mahl im Jahre, hat früher in Gratz studiert, und hält sich in Agram in Croatien auf. Er ist Literat, sein Geschäft vorzüglich Sprachenkunde, sein Gemüh sanft, seine Gesinnung ungefährlich,« k temu poročilu še Herzog dodaje, da on, »der selbst fast in keinen gesclschafflichen Verhältnissen steht,« ne ve, s čim se Vraz sicer ukvarja in kakšne zveze ima morda kje drugje. Kakor vidimo, je Herzog Vraza pokazal v najmilejši luči; pomanjkanje družbenih zvez je očitvidno naglasil zato, da ga ne bi zopet še kaj vprašali; celjski okrožni glavar je Herzoga imel v tej stvari pač za »befangen«. O postopanju oblasti je po Herzogovem nalogu Kočevar obvestil Vraza ter dodal: »(Herzog) тебе pozdravi, i Te pozove, da ga pohodiš.«²⁵

Kakor vidimo, uradniško bojazljiv Herzog ni bil in svojega sorodnika, politično sumljivega Vraza ni zatajil.

Tudi leta 1842 je bil Vraz v Podčetrtku, in sicer dva tedna okoli 5. avgusta. S seboj je takrat prinesel zemljevid slovanskega sveta, ki ga je tega leta kot pojasnilo svojim »Slovanskim starožitnostim« izdal Pavel Josip Šafařík. Kako je ta mapa v Podčetrtku delovala! »... malo da je ne raznesoše ovdešnji domorodci i nedomorodci. Sve se čudi i dosta načuditi nemože nad veličinom Slav. naroda. Mapa ova činit će kod nas više domorodacah nego što ih naša čitava Literatura učinit ne mogaše,« tako je pisal Vraz 5. avgusta 1842 iz Podčetrčka Čehu Erbenu.²⁶ Kdo so bili ti podčetrški »domorodci in nedomorodci« (deloma pač iz okolice Podčetrčka), ki so se ob karti slovanskega sveta tako čudili? Vsaj nekatere izmed njih bomo srečali v poznejšem delu te moje razprave. Za Kočevarja širina slovanskega sveta, kakor jo je kazal zemljevid, ni mogla več biti absolutna novost; a za Herzoga? Svoje zanimanje za slovanstvo nam Herzog

²³ ČZN VII, 181. Odkod pisava Urasz? L. 1847 je Friderik (Miloslav) Postić od Sv. Ane v Slov. Goricah napisal Vrazu pismo z naslovom: Herrn Stainko von Wrasz.

²⁴ ČZN VII, 182.

²⁵ Kočevarjevo pismo citira M(ilivoj) S(repelj) v »Viencu« 1893, 179. Kočevar po pravici pravi, da ga je (Vraza) »spravdal rodjak Herzog«. Kočevarjevo pismo je datirano s 1. dec. 1841, Šrepelj je številko 1 krivo čital za 4, ter pismo del v 1. 1844.

²⁶ »Děla« V, 313. Vraz je mapo slovanskega sveta utegnili kazati (ali pa jo je celo razobesil v podčetrški gostilni, kamor je že l. 1836 Kočevar dajal Gajeve »Novine«. Ta gostilna je bila najbrž »pri Bučarju« ali pa »pri Horvatu«. — Šafaříkova mapa slovanskega sveta je bila »na pohujšanje Madžarov in njihovih privržencev izložena v zagrebški kavarni Čena Černega«. (»Cesko-jugosl. revija« V, 1935, 144.) Ta kavarna je morala biti nekje na današnjem Jelačićevem trgu, takratni Harmiči ali pa v Streljanu.

kaže že v pismu, ki ga je dobro poldrugo leto prej (29. novembra 1840) pisal Vrazu in ki v njem med drugim čitamo: »Wie ich letzthin las, wollen die Kroatischen Commitate (!) keinen Verband unter sich mehr haben, sondern jedes für sich bestehen, wahrscheinlich durch Ungarns' Einfluss. Das trübt die Aussichten des Slaventums.«

O družbi v hiši Herzoga samega slišimo več leta 1844.²⁷ Tega leta je bil Vraz v Podčetrtku že spomladi, aprila meseca, bival tam več ko mesec dni. Stanoval je pri Herzogu.²⁸ Prišel je v Podčetrtek, da se odpočije »od buke i vike, od razkoših gorke i sladke, koje čovek u Zagrebu podnosi mora. Ovde imam mira slagati i gladiti, što ću izdati...«²⁹ Podčetrtek je bil zanj Tusculum.

O takratni družbi v Herzogovi hiši je 16. aprila Vraz poročal Erbenu³⁰, češ od 1. aprila pa do sedaj je bilo živo »u dvoru mog strica«, ali jako nemirno. »Došo je moj stričić iz Beča« — to je bil Herzogov sin Josip, ki je takrat bil že pravnik na Dunaju — »pa tu doveo sa sobom nekakvog svog prijatelja iz Graza stanovitog Vehovarja rođj. Slovenca,³¹ koj drva v šumu nosi, tj. nemački vtihari... Ti ljudi rekao bi rodjeni Bečlija kroz čitav dan i do polak noći oko mene bi se vrteli i uši mi svojimi švabskimi veseljačinami napastovali... Tek jučer bi ih Bog odnio svakog na svoju stranu. Sretan im put! ja sam opet slobodan, jerbo stric moj vrlo je pošten i pametan čovek, koji se srdačno raduje nad svakim napredkom, i vatreno kao mladić sledi duhom svojim zdravim razvijanje narodnosti naše. Njegovi su mi dakle razgovori prava duhovna hrana...«

Tu nam je Vraz Herzoga karakteriziral tudi z narodnostne strani; njegove besede ne pomenijo pač samo, da Herzog spremlja slovensko-ilirska nacionalna prizadevanja kot pojav, ki je kot zanimiv objekt pred njim, marveč pomenijo, da vklepa tudi samega sebe v to narodnost.

Isteza leta 1844 je Vraz bil še enkrat v Podčetrtku, in sicer oktobra meseca. Herzog mu je 12. oktobra 1844 pisal: »Was mir und meiner Familie dieses Mahl von Dir nicht recht war, ist, dass Du Deine schnelle Heimkehr so nothwendig gefunden.«³² Vrazu se je, ko se je vračal, na jezu ob Sotli pri Novih dvorih pripetila neka nezgoda; omenjajoč to nezgodo, pravi Herzog v istem pismu: »Du bedachtest nicht, dass dort der arge Magyar Erdödy haust, in dessen Nähe aller Patriotismuserstickt.« (Grofi Erdödy so v hrv. Zagorju med drugim imeli Cesargrad in Nove dvore.)

Z osebnim in stvarnim zanimanjem je Herzog leta 1845 spremljal Vrazovo prizadevanje za stalnejšo pozicijo v življenju, ki bi obenem bila tudi nacionalno

²⁷ L. 1843 je bil Vraz v Podčetrtku v prvi polovici meseca avgusta; prišel je tja iz Rogaske Slatine, kjer se je zdravil; nekako 10. ali 11. avgusta je Kočevarja spremljal v Celje in v Skale (Kočevar je v zdravniških poslih hodil tja), a se je z njim, morda 14. ali 15. avg., še vrnil v Podčetrtek («Dela» V, 313). O Herzogu tu ne čujemo nič.

²⁸ »Dela» V, 344. To se vidi iz njegovega pisma Erbenu z dne 16. apr. pisanega v Podčetrtku, smemo pa na to sklepati tudi iz pisma dr. Josipa Muršeca Vrazu v Podčetrtek z dne 22. apr. 1844 (Muršec tu naroča lo in ono za Kočevarja, ki je takrat snoval jugoslovanski slovar, in nazadnje pravi: »... pozdravite mi vašeg kučegazdu i sve domoročce« («Koresp. dr. Jos. Muršec», 222); ker Kočevarja Muršec posebej omenja, more »kučegazda« biti samo Herzog.

²⁹ »Dela» V, 354.

³⁰ »Dela» V, 354.

³¹ Matevž Vehovar je bil po rodu iz Pristave v župniji Sv. Hema, študiral je 1830—36 gimnazijo v Celju, 1836—38 filozofijo v Gradcu, potem pa pravo. L. 1838/39 je bil član Slavenske čitalnice v Gradcu. L. 1840 je v Gradcu izdal svoje »Dichtungen« itd. (predgovor daliran; »Graz in Juni 1840«). Vehovar je priobčeval pesmi v ljubljanski nemški »Carniolii« (1838—39), v zagrebški nemški »Croatii« (1840, 1841, 1842), v graški »Stürli« in v »Aufmerksamen«. Oskrbnik Herzog je 27. dec. 1845 o njem pisal Vrazu: »Vehovar, dormalis Erzieher im Hause des Generals Gr. Wimpfen, ist mit der Gräfin auf Reisen, er besuchte London und ist jetzt zu Paris, von wo er mir am 3. d. M. geschrieben hat. Er wird sich dori bei zwei Monate aufhalten. Das grüße bene seines Dienstes...«

³² Da je bil Vraz tudi jeseni v Podčetrtku, se ne vidi samo iz tega Herzogovega pisma, ampak tudi iz dveh pism Matiju Majarju (zagr. univ. bibl.), in sicer iz njegovega pisma z dne 27. septembra 1844 in iz pisma z dne 27. januarja 1845. Dne 13. ali 14. oktobra je Matija Majar čez Maribor in Slov. Bisirico prišel v Podčetrtek in se tu sestal z Vrazom.

važna. Šlo je za profesuro ilirskega jezika v Zagrebu; Vraz je bil eden izmed kompetentov; po splošnem prepričanju bi se vprašanje reševalo na Dunaju, a pri tem reševanju bi utegnil imeti besedo tudi kak praški Šafařík; zato se je Vraz napotil na Dunaj in Prago, zasledujoč pri tem obenem čisto narodne cilje. Junija meseca je odpotoval (6. maja je bil v Zagrebu konkurz), v Zagreb se je vrnil šele v začetku novembra, in sicer prek Ljutomera. Naravno, da je Vraz iskal priporočil, pa tudi potovanje samo si je hotel olajšati s tem, da npr. na Dunaju ne bi bil osamljen; v tem mestu bi mu bil mogel biti cicerone Herzogov sin Josip, študent prava; oskrbnik Herzog, ki je pričakoval, da bo do sredine maja imel naslov novega sinovega dunajskega stanovanja, je 6. maja 1845 pisal Vrazu v Zagreb: »Werde ich Dich bei Deiner Wiederkunft schon als Professor der illyrischen Sprache empfangen können? Mit vieler Freude werde ich es thun. Die Illyrier gewinnen wieder Boden, ich wünsche ihnen herzlich Glück dazu, überhaupt fängt nun die Regierung an auf die Forderungen der Zeit zu achten...«

Ali se je Vraz z mladim Herzogom na Dunaju našel, ne vem, vsekakor pa je v Gradcu obiskal oskrbnikovo mlajšo hčer Anko, ki je bila takrat v tem mestu.

Iz Prage je Vraz pisal oskrbniku Herzogu o svojih doživljajih v tem slovanskem mestu. Herzog se mu je odzval 27. decembra ter mu pisal: »Fast schäme ich mich, Dir für Deine Erinnerung aus Prag zu danken, so spät geschieht es... Ich kann mir vorstellen wie interessant und wohlthuend für Dich die persönliche Berührung mit den dortigen slavischen Zelebritäten gewesen seyn müsse, in deren freundlicher, zu allen Aufschlüssen bereitwilligen Gesellschaft die Tage Dir nur angenehm vorüber gehen konnten...«

Tudi takrat, kadar Vraza ni bilo v Podčetrtku (leta 1845 ga zaradi dolgega potovanja na sever vse leto ni bilo tja, vsaj ne čujemo nič o tem), je Herzog znal v svojem domu zbirati može, ki so bili nedvomno rodoljubi; tako je za binkoštni ponedeljek leta 1845 — binkošti so bile 11. maja — sebi na obed povabil dr. Kočevarja, župnika v Bučah *Antona Premelca* in župnika pri Sv. Petru na Medvedovem Selu *Antona Wolfa*.³³

Nekoliko razširjeno vidimo podčetrško družbo v pismu, ki ga je leto dni pozneje (5. julija 1846) Vraz pisal Kočevarju. »Dok se ne uvidimo,« piše Vraz na koncu tega svojega pisma (Dela V, 387—388), »pozdravljam srdačno tvoju ženo i Lidiku,³⁴ Herzoga sa svom obitelji, predrago (?) stupove crkvene gg. Wolfa i Premelca (1¹), zatim Golnera, Fabiana cum sorore g. Nagya itd.«³⁵

³³ 6. maja 1845 je Herzog pisal Vrazu »Am Pfingstmontage spelsen Dr. Kočevar Pf. Fle-meliseh und Wolf bei mir zu Millag, leizerer möchte das Silchblatt, u. (?) vielleleht die neue kathholische Kirche dazu das Thema seyn« (tu manjka nekaj). — Anton Premelc, r. 1805 pri Sv. Lovrenu v Krajinl, od 1839 kural v Bučah, je bil l. 1844 kakor Kočevar celo naročnik »Zora Dalmalinske«. Anton Wolf, r. 1802 v Sempelru v Savinjski dolini, od 1832 župnik pri Sv. Petru na Medvedovem Selu, »ein eifriger Stavisl und Patriot, ein sehr gelsifreier und populärer Priester« (Orožen, Das Bislhum lid., VII, 293).

³⁴ Lidika je Kočevarjeva hčerka Ljudmila, takrat stara 8 let.

³⁵ Nagy je Anton Nagy, r. 1797, že okoli 1826 uradnik na gradu, okoli l. 1840 »Grundbuchs-führer« v Podčetrtku (tako se navaja med naročniki Vehovarjevih »Diehtungen«, 1840), pozneje pa je bil »Steieralmnehmer« in kol upokojen davkar je umrl v Podčetrtku 27. marca 1873, hlš. št. 3. Gg. Pelernell in Kolar se ga spominjata. Anton Nagy je imel vinograd tik ob cerkvi Sv. Urbana, podružnici župnije Sv. Heme, na Cmeroškem bregu (Orožen, Das Bislhum lid., 259); g. Kolar ni je pravil, da je Nagy imel vinograd pod Sv. Hemo poleg Herzogovega (iz le Kolarjeve opombe vem, da so Herzogovi imeli vinograd nekje pri Sv. Hemi). Iz kalere Nagyjeve rodbine je bil la Anton Nagy? Podčetrški domačin ni bil, v krsnih malech podčetrške župnije ga nisem našel. Prilimek Nagy, prvotno madžarski, se nahaja na Hrvaškem, v Gradcu, v Ljubljani lid. Stefan Kočevar je na mariborski gimnaziji imel tovariša Alberta Nagya, »Slirus Golliseh« (Gollé je gradec pri Slov. Konjleah), najbrž je lo isli, kl je bil okoli l. 1852 župnik na Dobrni. L. 1840 je bil v Ljutomeru »okrajnl poglavar Vincene Nagy« (celjske »Slov. novine«, 4. febr. 1849).

Nova sta nam tukaj zemljiški knjigovodja Nagy in Gollner, kirurg;³⁶ pozornost pa obračam tudi na »Fabijanijevo sestro.«³⁷

Prav v tistem času, poleti 1846, je bil Herzog posredovalec med Vrazom in Anastazijem Grünom, grofom Aleksandrom Auerspergom, nemškim prevajalcem slovenskih narodnih pesmi, ko je ta konec junija na poti na Dunaj nameral val priti v Podčetrtek (Auerspergova žena je bila grofica Attems).³⁸ Ali je Vraz leta 1845 bil v Podčetrtku ali ne, ne morem zagotovo reči (najbrž je bil);³⁹ tudi o letu 1847 nimam podatkov. (V pismu Kočevarju z dne 25. maja 1847 pozdravlja Herzogove.) Leta 1846 je Vraz postal tajnik Matice Ilirske in to ga je nekoliko vezalo na Zagreb.

Vrazu ni bil naklonjen samo Herzog, ampak mu je bila naklonjena tudi vsa njegova rodbina. »Wir grüssen Dich herzlich,« piše Herzog Vrazu leta 1840, »Wir alle grüssen Dich herzlich« (leta 1840), »Wir alle grüssen Dich herzlich und möchten Dich bald wieder sehen« (1845), »Wann werden wir Dich wieder sehen? Herzlichen Gruss von uns allen« (1845).

Medtem je Vraza na Herzogovo hišo v Podčetrtku navezala tudi ljubezen, ljubezen do mlajše Herzogove hčere Anke.⁴⁰ Ta ljubezen je trajala do Vrazove smrti (1851); izrazila se je tudi v njegovi poeziji. Nežno nagnjenje do Anke se je v Vrazu budilo že leta 1844/45;⁴¹ izraziteje vidimo to ljubezensko razmerje leta 1848.

³⁶ Gollner (pišejo ga tudi: Goldner, krstno ime mu je bilo najbrž Karci, r. 1820, je 6. marca 1845 nastopil kirurško službo (»Wundartzensstelle«) v Podčetrtku, Vraz ga je jeseni 1844 priporočil Herzogu, Herzog je Vrazovo pismo dal Kočevarju čitati ter potem 12. okt. Vrazu odgovoril, naj Gollner kar vložil prošnjo, in Gollner je službo dobil. Herzog je o kirurgu Gollnerju 27. dec. 1845 Vrazu pisal: »Goldner ist hier zufrieden, er ist in seiner Praxis glücklich, hat also viel zu thun. Wir sehen ihn auch gerne in unserer Gesellschaft.«

Odkod se je Vraz poznal z Gollnerjem? Gollner je bil Vrazov ožji rojak, sin kirurga Petra Gollnerja (Gollnarja) pri Sv. Križu na Murškem polju; leta 1838—1839 je bil kandidat kirurgije v Gradcu, Davorin Trstenjak mu je dal za grofa Vladislava Ostrovskega risati slovenske narodne noše (univ. bibl.). Leta 1844 je živel v Ljutomeru Goldnerjeva sestra; 24. dec. 1844 je ljutomerski kaplan Mirko Bratuša pisal Vrazu v Zagreb: »Vekoslava Zlatarovič (Goldner) pri Dru Godweim je na smrt bolestna, jejna pako krasna sestra Maria je takodjer preminula 22. dec. u 9i uri vjutro... molim Vas poročite pri Regimentu Vilhelm Zlatarovič (Goldner) lekaru da mu je sestra umrla.« Kakor mi je ljubeznivo sporočil č. g. Andrej Lovree, monsignor in župnik v Ljutomeru, je Alojzija tam umrla 16. febr. 1845, Marija pa ni umrla v Ljutomeru, marveč najbrž pri Sv. Križu. O rodbini kirurga Petra Goldnerja mi je zelo uslužno poročal č. g. dekan Josip Welsel, župnik pri Sv. Križu. Ail je Bratušev »lekar« Zlatarovič-Goldner naš kirurg, ki bi bil potemtakem služil v Zagrebu, preden je prišel v Podčetrtek?

³⁷ V Vrazovih besedah devam vjlico za besedo »sorore«; gre torej za Fabianijevo sestro. Josip Fabiani, poznejši Herzogov zet, hišni gospodar Kočevarju, je imel sestro Marijo (r. 1823). Mati je Josipu in Mariji umrla 1845; o njuni smrti je oskrbnik Herzog 27. dec. t. l. pisal Vrazu: »Frau Fabiany, wie Du vielerleht weist, ist gestorben. Die Mimi ist in Graz und kann sich vom dem Schmerz über den Verlust der Mutter nicht erholen (?).« Iz teh Herzogovih besed vidimo, da je Marija Fabiani, Josipova sestra, l. 1845 bila v Gradcu; v istem času je bila v Gradcu tudi mlajša Herzogova hči Anka.

Vraz je besedi »eum sorore« podčrtal, to pomeni, da se je za Fabianijevo sestro zanimal. V zvezi s tem bi opozoril na »koncept Vrazovega pisma, ne zna se komu«, ki je natisnjen v Děläh V, 415—417, in ki se začenja z nagovorom: »Mein Theures Schwesternchen«; naslovljenka tega Vrazovega pisma, tista »Schwesternchen«, je Ankinemu pismu pripisala pozdrav zanj, in Vraz se ji sedaj (v tem koncipiranem pismu) zahvaljuje. Postavljam hipotezo, da je ta do sedaj neznan naslovljenka Vrazovega pisma, ta njegova »Schwesternchen«, Marija Fabiani. Vrazovo pismo sicer ni pisano l. 1845, temveč gotovo l. 1849 (to se vidi iz opisa Vrazovc bolezní, ki jo prikazuje v pismu Vraz sam); vemo, da je bila Anka l. 1849 v Gradcu, mogla pa je istega leta biti v Gradcu zopet tudi Marija Fabiani.

Ta Marija Fabiani, Josipa Fabianija sestra, je baje umrla v Feldhofu, blaznici pri Gradcu l. 1884.

³⁸ »Děla« V, 384, 391, ČZN VII, 320—321.

³⁹ Verjetno je, da je Vraz l. 1846 bil v Podčetrtku; 5. julija je pisal Kočevarju iz Zagreba: »D. 14. ail 15. t. m. doč ču u Zagorje u Klemenovo na imanje gdje grofice Rubido naše primadone, a posle za nekaj dan i Pod Cetrtak... ja već teško čekam vrcme, opet sastati se s Tobom« — najbrž se že dve leti nista videla — »i razgovoriti o stvarih, što se tiču nas i naše stvari od ono doba, što se nisma videla« (julijske žrtve v Zagrebu l. 1845).

⁴⁰ Upokojeni nadučitelj Lovrec v Podčetrtku mi je l. 1935 znal reči, da je Vraz v Podčetrtku imel »ljubico«; ail je to lokalna tradicija, ail pa je to znanje iz literature.

⁴¹ Vrazova pesem »Lepa Anka« v njegovih »Guslah i tamburi«, 1844 (predgovor je datiran s 15. dec. 1844), bi mogla veljati Herzogovi Anki, ki je bila takrat 15 let stara. Jeseni l. 1845 je Herzogova »Netti« v Gradcu, zato da se družabno izobrazí (Herzog je pisal 27. dec. 1845 Vrazu,

Tega leta je bil Vraz v Podčetrtku dalj časa okoli 1. septembra; 17. avgusta je bil še v Zagrebu, a dne 10. septembra (to je bila nedelja) se je zopet vrnil v Zagreb.⁴²

Anka je takrat nekaj časa bivala v Gradcu in mu je od onod pisala pismo. Vraz ji je 25. septembra iz Zagreba odgovoril, ali vsaj odgovor koncipiral,⁴³ nagovarja jo z »liebe Anko«, tika jo (tikal jo je najbrž še iz tistih let, ko je bila še otrok) ter ji piše, da je njen »nettes Briefchen« prejel, je ravno »als ich am Fenster zu Schloss W. Landsberg stehend das Lied ‚Getrennt von Dir soll ich leben‘ etc. in dem Bart brummte und mir dachte an wessen Hand Du zu jener Stunde durch die Gassen Gratz's wohl wandeln mögest?« Očitno mu je bila pisala, kdaj se utegne vrniti; zakaj on je, da bi jo še enkrat videl, ostal v Podčetrtku še v petek in soboto; šele v soboto zvečer ob pol desetih je zapustil grad, a je pri »Schuttkaesten« še do enajstih poslušal, ali se ne bi začulo s severne strani drdranje koles, ki bi jo pripeljala iz Gradca, ali čakal je zaman.⁴⁴ Šel je dalje v Miljano ter se v nedeljo rano z vozom odpeljal v Zagreb.

Ker je to pismo napisal šele 25. septembra, torej šele 14 dni po vrnitvi v Zagreb, jo prosi, naj zapoznelosti njegovega pisanja nima za »Gleichgiltigkeit gegen Deine schöne Freundschaft, die mich, glaube es mir, ungemein entzückt«; vprašuje jo: »Wie befinden sich Deine herrlichen Aeltern? Wo befindet sich Deine liebe uns controllirende Mimika?« (To je gotovo njena starejša sestra Marija.)⁴⁵

Herzogovi so bili Vraza povabili na trgategv.⁴⁶ »Wenn es irgend möglich ist,« piše Vraz Anki, »werde ich Eurer Einladung folgen, nicht so viel der Trauben und des Mostes wegen, als vielmehr Dich wieder zu sehen und nach Herzenslust abküssen zu können. Daher bitte ich um alsogleiche Nachricht. Lang kann ich auf keinen Fall ausbleiben.« Pismo končuje takole: »Und hiemit lebe recht wohl. Grüsse und Küsse in meinem Namen die Deinigen und denke oft an Deinen unwandelbaren Freund Stanko.«

Dvoje čutimo pri tem Vrazovem pismu, prvič: ljubezen med njima je bila, toda to ni bila kakšna globoka tragična ljubezen, drugič: Vraz je bil zelo blizu vsej Herzogovi rodbini.

ko se je le-ta bil že vrnil s potovanja; »Ihr Aufenthalt (tj. Ankin v Gradcu) hat für Sie so weit werth, um sich mehr auszubilden«); Vraz jo je obiskal v Gradcu, ko se je vračal oktobra meseca in se nekaj časa mudil v Gradcu; o tem piše Herzog Vrazu v istem pismu z dne 27. dec. 1845: »Die Nettli hat Dein Besuch in Graz ungemein erfreut, sie schreibt mir gleich davon...« Vrazova pesem »Razstanak«, ki je iz njegove literarne zapuščine priobčena u CZN VII, 312, se označuje izrecno kot pesem, zapeta Anki Herzogovi; pesnik v pesmi slavi njeno lepoto (-struk tanahan-); razpoloženje v pesmi je vedro.

Anka, ki jo vidimo v uvodni pesmi »Glasovi iz dubrave žerovinske«, datirani s 6. majem 1841, ne velja Herzogovi Anki, ki je imela takrat šele 12 let, temveč Vrazovi sestri Anki, ki se je poročila z Ivanom Mohoričem v Ljutomeru; pesem »Sestri Anki« v »Guslah i Tamburli«, prva v oddelku »Izza mora«, že v naslovu kaže, komu velja.

Kočevar je 1. 1869 pravil Ivanu Maeunu, da je Vraz zaradi Anke prihajal v Podčetrtek »s pretvezo, da mene obiskuje« (Macun, Književna zgodovina Slovenskega Stajerja, 1863, 104); to trditev ponavija Branko Dreehler-Vodnik v svoji študiji Stanko Vraz, 1909, 219. Trditev tako splošno ne velja; Vraz je prihajal v Podčetrtek, preden je moglo biti kaj govora o ljubezni. Kočevar Vrazove in Ankinе ljubezni sploh ni čisto pravilno presojal.

⁴² V pismu z dne 25. sept. 1848 (»Dela« V, 403) pravi, da se je v Zagreb vrnil popoldne ob štirih tistega dne, ko so zjutraj rano zadnje Jelačićeve čete zapustile Zagreb; to je bila nedelja, zakaj o prejšnjem dnevu, ko je v pozni nočni uri zapustil Podčetrtek, pravi, da je bila sobota. Katera sobota in nedelja meseca septembra je bila to? L. 1848 je bila sobota 9. sept., nedelja 10. sept.; na ta dneva bomo pri Vrazovem pripovedovanju o vračanju v Zagreb morali misliti; ta datum se ujema z dnevom, ko je Jelačić 11. sept. prekorlačil Dravo (poznejša sobota in nedelja, 16. in 17. sept., ne prihajata več v poštev, zakaj iz vsega se vidi, da je od njegove vrnitve v Zagreb do 25. septembra, ko je pisal navedeno pismo, poteklo že precej časa.

⁴³ Pismo je v »Délih« V, 404—407, priobčeno kot koncept z vprašanjem: »Anki Herzogovej?« Ni nobenega dvoma, da je pismo res namenjeno Anki Herzog, to je ugotovil še Kidrič v CZN VII, 357.

⁴⁴ Schüttkaesten se danes imenuje »kašta«, veliko gospodarsko poslopje, ki sem ga omenil že v uvodu te razprave; tukaj so včasih, ko je bila še tlaka, kmetje odlagali desetino: odtod poslopju ime.

⁴⁵ Vraz vprašuje še: »Und was macht die treffliche Besorgerin der Küche die gute Tonika?«

⁴⁶ O njihovih vinogradih gl. začetek te razprave.

Vraz je v tem pismu Anki pisal tudi o javnih zadevah, o hrvatski Jelačićevi vojski, o Jelačiću samem, o nezanesljivosti poročil o dogodkih, posebno v glasilih dunajskih »radikalov«, ter naglasil, da zagrebška nemška »Agramer Zeitung« poroča najhitreje in najbolj prav, poslal ji je »das neueste Bulletin« (najbrž iz Agramer Zeitung) »ältere Nummern erbitte Dir von H. Chabrian«,⁴⁷ v njih ji priporoča posebno članke izpod Jelačićevega peresa; priprčan je, da se bo v bana zaljubila, »was ich Deinem Herzen übrigens bei all' meiner afrikanischen Natur erlaube«.

Na trgatav k Herzogovim Vraz ni prišel, politični interesi so ga potegnili drugam. V Podčetrtek je tiste jeseni še enkrat prišel, ali to je bilo že po trgatvi.

Oktobera meseca 1848 je Vraz odpotoval u »Kranjsku i na Štajer, da razvidi one strane« in da se, kolikor bi bilo mogoče, s slovenskimi domorodci porazgovori, kaj bi bilo storiti v situaciji, ki je nastala zaradi dunajske oktobrske revolucije. Bil je v Ljubljani in v Celju.⁴⁸ Prišel je tudi v Podčetrtek h Kočevarju,⁴⁹ a tu je od prehlada hudo zbolel, tako da je šele po dveh mesecih začel vstajati,⁵⁰ dne 18. februarja 1849 piše še s podčetrškega gradu (iz tega smemo sklepati, da je bil v bolniški negi pri Herzogovih, ne pri Kočevarju), 8. marca pa piše pismo iz Rogatca, a končuje ga 20. aprila v Zagrebu. Smemo torej reči, da je Vraz zimo leta 1848/49 prebil bolan v Podčetrtku. Ko je bil Vraz zopet v Zagrebu, je bila Anka v Gradcu;⁵¹ iz Gradca mu je pisala. Ne vem pa, ali ni v odnošaj med Vrazom in Anko takrat prišlo nekaj disharmonije.⁵² Najbrž odslej Vraza ni bilo več v Podčetrtek.⁵³ Leta 1850, 18. septembra, javlja Koče-

⁴⁷ Tu vidimo še eno osebo, ki je Herzogovim morala biti blizu, Chabriana. Z njim sežemo prek Sotle, na hrvatsko stran. Gre za Josipa Chabriana, takrat upravitelja državnih posestev v Miljani (Milani), v vasi tik ob Sotli na hrvatski strani, skozi katero greš iz Podčetrka proti Zagrebu. V vasi je graščina (v ekshibitnem protokolu zagrebške županije, v zagrebškem državnem arhivu, za l. 1849 se Chabrian često navaja kot »upravitelj drž. dobara Miljane i Velikog Tabora«). Vsaj že 1842 je bil Chabrian v Miljani »kam. provizor«; bil je član »Horvatsko-slovenskega Gospodarskega Društva« (»List mesečni itd.«, 1, 1842). Kot upravitelja grada v Miljani omenja Chabriana Kočevar v pismu Vrazu iz l. 1845 najbrž jan. meseca (zagr. univ. bibl.), Vraz pa v svojem pismu Kočevarju z dne 18. sept. 1850 (»Deia« V, 426—427).

⁴⁸ »Deia« V, 408, JMK 1909, 166.

⁴⁹ Vraz je prišel v Podčetrtek vsekakor šele po 17. nov. 1848, zakaj tega dne mu je Kočevar pisal: »Ja niti neču da k meni dojdeš prije nego bude moje izjavijenje čitati u novinah.«

⁵⁰ »Deia« V, 408—409, 424—425, »Vienac« X, 1878, 564.

⁵¹ Okoli 20. aprila 1849 je bila Anka na obisku v Gradcu pri neki gospe Kiker. To verno iz pisma, ki ga je 21. aprila 1849 iz svojega domačega kraja, od Sv. Ane v Slov. goricah, Vrazu pisal Miroslav Postić: Postić, ki si je takrat prizadeval ustanoviti slovensko knjigarno v Zagrebu, je pisal: »Als ich Ihren Brief empfing (bilo je to en dan prej, torej 20. aprila), war eben Frau Kiker aus Graz bei uns, und war überaus angenehm überrascht, als ich auf die Frage, wer mir aus Agram schreibt, Ihren Namen zu Antwort gab. Sie lässt Sie herzlichst grüssen und Ihnen sagen Ana Herzog sey eben in Graz bei ihr zu Besuch.« Morda je treba na hišo »K(iker)« misliti tudi pri Postićevem pismu Vrazu z dne 28. dec. 1850 (univ. bibl.).

Z ugotovitvijo, da je bila Anka aprila 1849 v Gradcu, smo obenem pač tudi natančneje ugotovili čas (datum) pisma, natisnjeneja v »Dělih« V, 415—417: nekako aprilt 1849.

⁵² V konceptu pisma, priločenega v »Dělih« 407—408, »ne zna se komu« (naslovljenka je haje gospa Pavlina Vanenševa, Marković, ID L IX, XX—XXI: Drechs'er, op. cit., 184, ki ga je Vraz pisal še v Podčetrtku 10. in 18. febr. 1849, se Vraz opravičuje, da zaradi hude boleznj doslej ni mogel pisati, in dodaja: »Nu kazat čete: A gdje Ti je krasni Tvoj sekretar? E brate, zaljubio se, pa ima do preko uših posla dopisivanjem željah svog srca — što no se drugče zove: billets doux.« Kaj to pomeni? Kdo je ta Vrazov »krasni sekretar«? Mogli bi misliti, da je to on sam, ali v zvezi z opisom njegove hude boleznj se mi to toimačenje njegovih besed ne zdi mogoče. Če ni on ta »krasni (njegov) sekretar«, kdo pa je potem to? Anka Herzogova, ki je morda, dokler on ni mogel, namesto njega napisala kakšno pismo — dokler se ni v nekoga zaljubila (Prim. nižje Bolberyeva iz l. 1849).

⁵³ Pismo Vrazovo v »Dělih« V, 424—426, pisano iz Laškega »ne zna se komu« o Njogoševl in o Vrazovi boleznj, je pisano peč l. 1850 (nekako avgusta meseca), toda govori o stanju Vrazove boleznj, kakršno je bilo prejšnje leto, torej 1849; Vraz pravi, da se mu je bolezen po binkošti (binkošti so bile l. 1849 27. maja) zopet shujšala, zato je odšel na zdravljenje v Rogaško Slatino potem v Laško; če je bil po l. 1849 v Rogaški Slatini in je od onod šel v Laško, bi bilo naravno, da je med potjo stopil v Podčetrtek, toda o tem nič ne čujemo. Oktobra in novembra je bil Vraz na trgatvi pri svojem Jeruzalemu, takrat sta se z njim vsaj enkrat sestala njegov lirski prijatelj M. Golob iz Mihaelovca in Božidar Rač, takrat teolog. Vraz se je vračal v Zagreb prek Strigove; o božiču je bil v Zagrebu. (Gl. nižje Bolberyčevo pismo Vrazu iz dec. 1849.) Leta 1850 je bil Vraz marca meseca v Zagrebu, tudi junija in julija (Deia V, 413—423), potem v Laškem.

varju, da ne utegne priti v Podčetrtek;⁵⁴ pomemben je konec tega pisma: »Pozdravi mi od srca ženo Ljudmilu i ostalu Tvoju djecu kao i ostale Podčetrčane, koji budu pitali za me —«; Herzogovih Vraz tukaj izrecno sploh ne omenja ter se zdi, kakor da je nekaj prišlo med Vraza in njih. Prekinjen odnošaj med Anko in Vrazom sicer ni bil, saj je Anka nekako okoli 18. avgusta 1850 pisala Vrazu, Vraz pa ji je pisal septembra meseca, in sicer med drugim glede dotakratnega podčetrškega davčnega uradnika Franca Suchega, ki je želel dobiti službo na Hrvatskem in se je prav po Ankinem nasvetu v tej stvari bil obrnil na Vraza,⁵⁵ toda res je tudi, da se je Kočevarju skoraj že leto dni prej zdelo, da se Anka z Vrazom le igra, a dobrega pol leta prej mu je javil, da se Anka misli poročiti.⁵⁶

Na Anko je Vraz mislil še zadnji čas pred svojo smrtjo. Franjo Marković, ki je napisal uvod k Vrazovim »Izabranim pjesmama« (1880), nam poroča, da je Vraz, še hudo bolan, želel, »da ga pohodi iz Podčetrška ljubljena prijateljica od zadnjih godina, rođakinja Anka Herzogova (!) sa svojimi roditeljima.«⁵⁷ To so Anki javili »s nježnim obzirom kao da (njegova bolest) nije smrtna«; Anka mu je poslala tri pisma... »Dočim se on sprema na zadnju uru, ona mu piše 22. svibnja (maja) list pun najnježnije ljubavi i sladke nade, naskoro ga vidi,« »taj list dolaze mu na ruke — već mrtvu« (umrl je 24. maja). Zdi se, da so Herzogovi takrat prišli v Zagreb, vsaj Anka; na to nam kaže Ivana Trnskega pesem: »Slovenki Anici«,⁵⁸ v kateri pesnik spominja Anico na čas, ko sta se razgovarjala o »jedva pokopanom milom Stanku«, tak razgovor je mogel biti le v Zagrebu, nič ne vem, da bi Trnski kdaj bil v Podčetrtku.

Iz iste pesmi pa tudi vidimo, da je Anka zares žalovala za Vrazom (morda si je tudi kaj očitala), saj pesnik pravi: »... tad i ja uz te plakah« in »tešec tebe svojom tugom da pregoriš, zaklinjah te«; vse Hrvate je v svoji tugi imenoval svoje brate.

Tako tragično se je končala ta ljubezen.

Če je Vehovar ljubil Anko, če se sme to reči tudi o Vrazu, pa jo je vsaj rad videl oskrbnik graščine Rogatec, ki je bila takrat še lastnina Windischgrätzev, Poljak Francišek Bolberyec. O njegovem poznanstvu s Herzogovimi, posebej o njegovem odnošaju do ženskega sveta na podčetrškem gradu, vemo iz pisem, ki jih je pisal Stanku Vrazu (ohranila so se tri pisma, vsa iz leta 1849, eno je pisano 5. februarja in nekaj dni pozneje, drugo 30. maja in 6. junija, tretje pa 19. in 22. decembra).⁵⁹ Eno izmed teh pisem je pomembno tudi zaradi

⁵⁴ »Děla« V, 426—428. Omenja tri čevlje, ki mu jih je napravil čevljar v Podčetrtku, toda zaradi tega nismo prisiljeni misliti, da je bil Vraz nekoliko prej osebno v Podčetrtku.

⁵⁵ Franc Suchý je 28. avg. 1850 pisal Vrazu iz Podčetrška in mu sporočil: »Elne Empfelung von der Herzogischen Familie, und besonders von Fräulein Anna, sie bittet auch in einem zuberichtigen (!) ob sie Ihren Brief vor bellaufig acht Tagen erhalten haben« (univ. bibl.). Dne 22. sept. je Suchý Vrazu javil: »Fräulein Anna v. Herzog hat am vorigen Sonntag in Pöltschach Ihren Brief erhalten, und mir Ihre gütigste Bemühung hinsichtlich meiner Anstellung in Croatischen kundgemacht, mit dem Bemerkung, dass Herr v. Frass einige Bedenklichkeiten hinsichtlich der Sprache merken liess.« (22. sept. 1850 je bila nedelja, Anka je Vrazovo pismo prejela prejšnjo nedeljo, torej 15. sept., torej je Vraz Anki pisal v prvi polovici septembra.)

⁵⁶ Dne 21. dec. 1849 je Kočevar, pisal Vrazu (v cirilici): »... rad bi zvedli, če so zacelle tvoje rane, ktere ti je zadala Herzogova Ančka. Zdi se mi, da Te je ravno tak za norca mela kak Vehovarja, kteriga je ta ljubav mnogo stala. A vse je zastojn bilo, nevesto bode drugi domu nesl...« a 18. febr. 1850 mu javlja, »da će se buduću jesen udati Ančka, za koju se plače Vehovar i drugi« (univ. bibl., oboje citira Fr. Petračić v »Vlencu« X, 1878, 575). Leta 1869 je Kočevar rekel Macunu, da Anka »nobne ljubezni do (Vraza) ni čutila, kolikor sem opazil« (Macun, Književna zgodovina Slovenskega Stajerja, 1883, 104).

⁵⁷ Str. XXVII. Prim. ČZN VII, 371. Ankina pisma se v Vrazovi korespondenci niso ohranila.

⁵⁸ Trnski Ivan, vsakolika mu djela (Zagreb, 1882, II, Kresnice, str. 128). V izdaji »Kresnic-samlh, Karlovac I, 1863, II, 1865, te pesmi ni.

⁵⁹ Pisma so v Vrazovi korespondenci v zagr. univ. biblioteki, prvi dve sta nemški, tretje pa je večinoma poljsko. Med Vrazovimi korespondenci se Bolberyec omenja v ČZN VII, 382, vendar se je njegovo ime krivo čitalo: Bolberg. Pred leti, menda 1933, sem o tem Vrazovem korespondentu iskal podatke v Rogatcu; ob tej priliki sem govoril tudi z 87-letnim Josipom Mušičem, upokojenim sodnim oficelalom (po »Jutru«, 21. jan. 1938, je Jože Mušič, prej v Rogatcu, takrat živel v Ptujju, bil je 83 let star); Mušič se je spominjal, da mu je njegov oče, ki je bil okoli l. 1848 v službi rogaške graščine, pripovedoval o oskrbniku Bolberyecu (=Bolberlecu-). To je vse, kar sem o Bolberyecu mogel zvedeti. Bolberyčeva poljska ortografija ni povsem pravilna.

tega, ker kaže razliko v pojmovanju avstrijskega vprašanja med Poljakom in Ilirrom. Kdaj sta se Vraz in Bolberyc seznanila, ni razvidno; najbrž v Podčetrtku. Februarja, ko je bil Vraz v Podčetrtku, se Bolberyc priporoča »den Damen im Schlosse«, naglašja lepoto gospodične Jenny ter sporoča »viel Schönes dem Fräulein Constanse, meinen innigen Gruss dem Fräulein Mimi & Fräulein Anna« (Herzogovim hčeram Mariji in Ani);⁶⁰ še meseca februarja je Bolberyc obiskal Podčetrtek. Ko je Bolberyc 30. maja in 6. junija pisal Vrazu, je bil Vraz v Zagrebu, zato v tem pismu ni govora o Herzogovih, pač pa je pismo pomembno za spoznavanje Bolberycovega in Vrazovega političnega mišljenja; vidi se, da sta Bolberyc in Vraz že prej razpravljala o politiki: Bolberyc je bil povsem protiaavstrijsko razpoložen, ni verjel, da bi se Slovani pod nemško avstrijsko vlado mogli svobodno razvijati, ter je vprašal Vraza, ali še ni spremenil svojega mišljenja »bezüglich des Festhaltens der Slaven an einem einigen Oe... ch«. Bolberyc je v podčetrške (in rogaške) razgovore vnašal protiaavstrijsko tendenco, nasprotno Jelačićevemu in Vrazovemu avstroslavizmu; protiaavstrijsko je bilo leta 1848 stališče Poljakov sploh (v nasprotju z vsemi drugimi Slovani, ki so pomagali Avstriji).⁶¹ V tretjem pismu z dne 20. in 22. decembra, ki je povečini pisano poljsko, piše Bolberyc: »Kako bi bil (jaz) srečen! Živeč poleg moje drage gospodične Ane, ne daleč od Tvojega bivališča, dragi Stanislav!«⁶² pošilja pozdrave »vsem ljubim na Gradu Podčetrtek, a posebno gospodični Ani«, citira italijanske stihe za Ano, italijanske stihe za Konstanco, nemške stihe za Marijo Herzogovo in francoske stihe za Ano. Vidi se, da se je Bolberyc najbolj zanimal za Ano, a obenem se zdi, kakor da bi nič ne vedel za razmerje med Vrazom in Ano.

Vraz piše Ani nemško; temu se ni treba čuditi, bila pa je v narodnem oziru vsaj taka, da jo je Vraz mogel imeti za domorodko. Vrazova pesem »Razstank« (ČZN VII, 321), ki velja Anki, se začinja z besedami: »Oj Slovensko, valja se rasti.« To bi bilo novo znamenje, da je bil duh v Herzogovi hiši zares naroden.

Anka je morala imeti dosti smisla za javno življenje, sicer bi ji Vraz septembra 1848 ne bil tako podrobno govoril o tedanjih politično-vojnih dogodkih in ji ne bi bil dajal navodil, kaj naj bere; seveda so se hrvatski vojni dogodki od začetka vrstili tako blizu Podčetrtku in sploh je bilo vse življenje v monarhiji tako razburkano, da je pač malokdo, ki je kaj čital o njih, ostal indifereenten.

A Ankina nadaljnja življenjska usoda?

⁶⁰ Kdo sta bili Konstanca in Jenny, ne vem. O Jenny pravi Bolberyc v prvem pismu: »Welch' eine liebliche & schöne Ersehnung ist Fräulein Jenny! wahrlich ein sehr schönes Mädchen!«

⁶¹ Vredno je tukaj priobčiti ta del pisma: »... das letzte (Schreiben) sandte ich Ihnen von Dubrava, wo ich der commissionellen Verpachtung der dortigen Oeconomie zugegen war. Der Comitalis—Aeluar, den ich um ihr Befinden fragte, erwähnte dass Sie sehr leidend wäre... In Dubrava lernte ich den Fiscal Babiez kennen ein flammender Ilirier...« (Ta fiskal Tilus Babiez je oče pisatelja Ljube Babića Gajskega, graščak na Gredicah pri Zaboku. Dubrava je najbrž današnja Zadrženska Dubrava v občini Zabok.) (6. junija) Das beste Blat (!) welches mir in die Hand kömmt ist die Südslavische Zeitung. Ich war schon mehrere Male der Vermuthung, dass, einzelne Artikel darin aus Ihrer Feder stammen. Haben Sie mein verehrter Freund Ihre Ansicht bezüglich des Festhaltens der Slaven an einem einigen Oe... ch noch immer nicht aufgeben. Glauben Sie noch immer dass die Slaven mit der Gellendmachung einer freien Entwicklung ihrer Nationalität ohne der (!) grösslen Elfersucht der Deutsehen gleichberechtigt werden wurden von einer deutschen Regierung? Nimmer—Nimmer, Den Südslaven werden doch wohl sehr den letzten Tagen in den entchwundenen 5 Monaten die Augen aufgegangen sein...« (Südslavische Zeitung— je že v redakciji J. Prausa začela izhajati dnc 3. jan. 1849.)

⁶² Bolberyc v tem pismu Vraza že tilka, med junijem in decembrom 1849 sta se pobralila. Bolberyc je najbrž obiskal Vraza v Zagrebu. Bolberyc piše lo pismo tako, kakor bi bil Vraz lakral, ko mu je Bolberyc lo pismo pisal v Podčetrtku in bi stanoval pod gradom, pri Kočevarju. Vraza pred božičem 1849 ni bilo v Podčetrtku (=u oči Božića« je Vraz iz Zagreba pisal Muršcu, »Děla« V, 417); morda je Bolberyc samo mislil, da je Vraz za božič v Zagrebu. V istem pismu se Bolberyc Vrazu zahvaljuje za Miekiewiczovega »Pana Tadeusza«, ki mu ga je bil poslal Vraz.

Poročila se je šele 8. septembra 1862 s Feliksom Zunkom (»Sunkom«, Žunko?).⁶³ Njen mož je bil, kakor sta mi pravila gg. Peternell in Kolar, baje rudarski inženir, ki je v Slavoniji kopal premog, pa je prišel povsem na nič.

Anka je bila velika, krasna žena; tako mi jo je opisal Anton Kolar, ki jo je videl, ko je bila že poročena. Umrla je baje v Slavoniji.

3. OSKRBNIK JOSIP HERZOG LETA 1848/49; NJEGOVA SMRT

Kakšno vlogo pa je Herzog igral v nemirnih letih 1848—1849? Med drugim je naše rodoljube leta 1848 vznemirjala volitev poslancev v frankfurtski vse-nemški državni zbor, ki je pomenila državnopravno priključitev naših dežel vsenemški državi. 26. aprila so bile za kraje ob Sotli volitve »na podčetrškem pašniku pod vodstvom okr. komisarja Jožefa Herzoga«, znatna množica se je zbrala, toda slišalo se je: »Vse datjave razven davkov so prenehale«⁶⁴. Socialno vprašanje je torej prevladovalo.

V Podčetrtku se je ustanovila tudi narodna straža.⁶⁵ Herzog ji je bil kapetan, vodja, trgovec Fabiani pa leitman (lajtnant). Na telovo, 22. junija, se je udeležila procesije z godbo, ki je bila pod vodstvom g. Avgustinčiča od Sv. Petra pod Svetimi gorami, in s kapelo, »welche der rühmlich bekannnte Pianist Herr Josef Herzog, absolvierter Jurist leitete«. Očividno, pač Luka Rotar iz Brežic, je poročal, da je pri procesiji videl dobro disciplinirani, popolnoma adjustirani corpo narodne straže, ki je v svojih evolucijah presenetil zaradi kratkega časa, odkar je bil organiziran, pa tudi zaradi drugih ovir, ki so na kmetih neizogibne. Ker se je garda mirno držala in impozantno nastopala, so jo tisoči in tisoči iz Štajerske in Hrvatske po pravici občudovali. Gospod okrajni komisar Herzog, ki je tako dobro razumel novi čas od marca tega leta in v svojem priljudnem obnašanju ustrezal zahtevam časa, si je pridobil simpatije in spravil edinstvo in slogo med družabne, za vse dobro dovezetne prebivalce Podčetrka.

Podčetrška narodna straža je paradirala že tudi leta 1849. Poročajo nam (poročilo je napisal Jože Virk, takrat kaplan v Olimju), kako je nastopala na cesarjev rojstni dan, 18. avgusta.⁶⁶ Ob 9. uri dopoldne je »slavna narodna straža« šla v paradi v cerkev »s turško muziko godovnico Cesarjevo igraje«⁶⁷ ter dala streljati ob glavnih delih maše, ki jo je služil župnik Blaž Artvarič.⁶⁸ Po maši je »slavna narodna straža po celim tergi maširala in zopet z glasnim streljanjem Cesarjev god počastila«. Popoldne je bila veselica pri Horvatu, kjer

⁶³ Ta podatek je zanesljiv, ker je vzet iz podčetrške cerkv. župne matricke. Feliks Sunko je bil rojen v Radgoni kol svin Andreja in Frančiške, rojene Hackstock. (Podatke o Anini poroki in o poroki njene starejše sestre Marije mi je ljubeznivo izpisal današnji podčetrški župnik g. Friderik Šternad.)

⁶⁴ Pavel Štrmšek poroča o tem po župnijski kroniki župnije Sv. Petra na Medvedovem selu v svoji brošuri »Medvedovo selo« (Celje 1936, 48).

⁶⁵ O tem sem natančnejši člančič priobčil v CZN XVIII (1923), 34—44.

⁶⁶ Josip Virk, 1810—1880, doma iz Doba na Kranjskem, toda duhovnik lavanilnske škofije, je bil od 1845—1850 kaplan v Olimju blizu Podčetrka, umrl je kot župnik v Ločah konjiške dekanije. Virk je avtor mnogih bolj ali manj ponarodelih pesmic, kakor pesmice »Slovensko dekle« itd. Poročilo je v celjskih »Slovenskih novinah« II (1849), št. 34 (24. avg.) pod naslovom »Cesarjev god« (iz Podčetrka). Besedo god je lukaj vzeti v splošnem pomenu: praznik, svečanost, 18. avg. je bil cesarjev rojstni dan.

⁶⁷ »Godovnica Cesarjeva« (pesem za cesarjev praznik) je Virkova pesem, ki jo Virk podaja na koncu svojega poročila, nekaka cesarska pesem. Ta pesem, ki ima 3 kltice, se je lakrat tudi posebej prodajala, kakor kaže opomba pod člankom: »Ta Godovnica Cesarjeva se dobi na lepem papirju najsnejna pri J. K. Jerečinu v Celju, ino veija 1 Kr. — srebrna.« Pesem navaja Virk tudi v »Novicah« 3. okt. 1849.

⁶⁸ Blaž Artvarič, r. v Artlčah 1789, ord. 1820, je bil v Podčetrku od 1832 do 1850; med naročniki »Novic« ga lahko najdemo le 1845, bil je naročnik na Vehovarjeve »Dichtungen« (1840). V poročilu je dodan še slavek: »Tudi slavna mejna in denarstvena straža s svojim slavnim komisarjem je bila v narveč paradi v cerkvi pričujoča in se je prav lepo obnašala« — pač obmejna carinska finančna straža (l. 1839 je bil oberkommissär pri »K. K. Gränzwache« v Podčetrku Ivan Mammerl). O hrv. »harmičarjih« gl. nže.

se je napijalo cesarju in cesarski rodbini, klicalo: živio. Da je bil pri tem Herzog že službeno navzoč, se razume samo ob sebi.

Kakor je znano, je bila 4. marca 1849 oktroirana centralistična ustava in na podčetrški graščini je bila razglašena 9. marca,⁶⁹ razglasil jo je brez dvoma komisar Herzog.

V začetku 1850 se je državna uprava preuredila, namesto graščinskih (dominialnih) komisariatov so stopili državni okrajni uradi. Prenehal je seveda delovati tudi graščinski komisariat v Podčetrtku, ki je bil podrejen celjskemu okrožnemu uradu (Brežice so dobile okrajni urad in ta je imel ekspozituro v Rogatecu). Avgusta 1850 je bila v Podčetrtku še predaja uradov.⁷⁰ Kakor več drugih bivših graščinskih komisarjev je tudi Herzog odšel v bolj zaseben poklic; izbral si je notariat, ki je bil takrat nova institucija. Kdaj je Herzog dobil notariat, ne morem reči, v začetku leta 1851 še ga ni imel.⁷¹ Ko je bil notar, je stanoval pod hišno št. 32, to je v današnji Cvetkovi hiši, nekoč Fabianijevi. Kot notar je umrl 11. junija 1860 (mrliška knjiga ga izrecno imenuje »k. k. Notar«; umrl je za organsko srčno napako; njegova žena Marija je umrla 31. avgusta 1883 kot »notarjeva vdova«).

4. DRUŽBA V PODČETRTKU V ILIRSKIH ČASIH

Podčetrtek v vsej svoji preteklosti nima obdobja, ki bi se o njem v kulturni zgodovini govorilo več, kot se govori o času, ko je bil v Podčetrtku graščinski oskrbnik, okrajni komisar in patrimonialni sodnik Josip Herzog, ko je bil tam kot zdravnik dr. Štefan Kočevar in ko je k njima prihajal Stanko Vraz, k Herzogu kot svojemu »stricu«, h Kočevarju pa kot svojemu zvestemu ilirskemu prijatelju.

Iz korespondenc, ki sem jih gori deloma povzel, se da približno napraviti slika družbe, ki se je takrat sestajala v Podčetrtku, pa najsi bo samo čisto družabno ali pa v narodno buditeljske namene. Pri tem ne mislim samo na tiste, ki so stalno bivali v Podčetrtku (takih je bilo za »družbo« premalo), ampak tudi na tiste, ki so prihajali tja, in na nekatere ljudi iz sosredstva tostran ali onstran Sotle, s katerimi so podčetrški člani »družbe« imeli stike.

Poleg Vraza so v Podčetrtek, največ h Kočevarju, od daleč prihajali tudi drugi »domorodci«, posebno če so bili v družbi z Vrazom, ali pa so se mogli nadejati, da najdejo tam Vraza. Ni izključeno, da sta že leta 1837 poleg Vraza prišla v Podčetrtek tudi *Davorin Trstenjak* in *Oroslav Caf* (in sicer morda sredi julija), ko so s Kočevarjem vred bili pri Gaju v Krapini.⁷² Pozneje je bil Caf v Podčetrtku najbrž leta 1840.⁷³ Iz Celovca je v Podčetrtek prihajal *Matija Majar Ziljski*; dopotoval je tja sredi oktobra 1844 ter se razen s Kočevarjem zagotovo sestal tudi z Vrazom; tudi leta 1845 je bil v Podčetrtku in pa tudi

⁶⁹ Strmšek, op. cit., 40.

⁷⁰ 28. avg. 1850 je bivši graščinski davčni uradnik Frane Suchy pisal Vrazu: »In Landsberg ist alles noch beim Alten, nur dass wir hier ausser Hr. Nagy fremde Beamten haben, und ich mit dem Verwalter v. Herzog noch am meisten bei dem Uibergangsgesehäfte zu thun haben« (univ. bibl.).

⁷¹ 12. jan. 1851 je Fr. Suchy pisal Vrazu: »Herr Herzog wartet noch immer auf eine Notar-Anstellung, aber es kommt nielit.«

⁷² To bi bilo o priliki rütiljevske rodoljubne zakletve ilirskih, ki nam o njej govori Trstenjak v nekrologu Stefanu Kočevarju v »Kresu« 1883, v aprilski številki, češ v Krunoslava smo preimenovali Stefana (Kočevarja), ko smo pred 46 leti vpričo brata Ljudevita »mi tedanji Iliri iz Stajerja«, brata Stanko in Oroslav in on, v Krapini prisegli, »do smrti neutrudno delati za dušno prerojenje naroda jugoslovanskega«. Če od l. 1883 računamo 46 let nazaj, pridemo v leto 1837; zdi se mi, da se v tem primeru Trstenjak ni zmotil v kronologiji. Skušal sem ugotoviti, ali nam življenjepisni podatki o teh petih Ilirih za l. 1837 dajo misliti, da se je vseh pet tega leta brez večjih zadržkov moglo sestati na enem kraju, toda o tem drugje.

⁷³ Da je Caf večkrat prišel v Podčetrtek, se vidi iz njegovega pisma Vrazu z dne 30. sept. 1850: »... žal aj prežal mi je, da me ljuba dušlea ne pohodila, da bi Te pri g. Kočevarju kedaj našel, mi ni bilo mogoče, ker mi je Tvoj list vseli prepozno došel« (univ. bibl.).

leta 1847.⁷⁴ Prav tako je bil Trstenjak najbrž večkrat v Podčetrtku; če se je z Josipom Hašnikom, ki je bil v Rogatcu kaplan 1842—45, seznanil v Rogatcu, je verjetno, da se je tedaj zglasil tudi v bližnjem Podčetrtku (tudi leta 1838 je bil Trstenjak v Rogatcu, ZMS II, 207); življenjski poklic ju ni spravljal v en kraj, če Trstenjak ob Kočevarjevi smrti pravi, da je skoraj pol stoletja občeval z njim, si moremo za štirideseta leta preteklega stoletja to tolmačiti samo tako, če mislimo, da sta se obiskovala.

Toda nam gre tu bolj za domačo podčetrško družbo. Na gradu samem je poleg Herzoga kot šefa bilo precej uradnikov: *Jurij Slana* je bil kontrolor »bei der Herrschaft Landsberg«, *Anton Nagy* je bil vodja zemljiške knjige, omenja se *Hohn* kot »Einnehmer«, davčni uradnik je bil (nekako od 1833) *Franc Suchy* (r. 1810), ki se je, vsaj v potrebi leta 1850, izjavljal za Čeha in zavednega Slovana, tudi *Friderich Rieger* (okoli leta 1840) je bil »Steuereinnehmer«. F. (Anton?) *Gsund* r. 1773, je označen samo kot »Beamter in Windischlandsberg«.⁷⁵ Grajski duhovnik je *Kaspar Sorrin* (Orožen, Das Bisthum itd. VI, 501). Seveda vsi ti uradniki pač niso bili povsem istočasno v Podčetrtku. Leta 1826 so v gradu stanovali kontrolor *Perc* (»Pärz«), uradnika *Karl Valenčič*, *Anton Nagy*, diurnista *Ignac Wolf* in *Viljem Barnobitz* (morda *Bolberyc*, oče poznejšega *Bolberytza*?). Izmed njih je domorodec bil pač *Nagy*, morda nekoliko tudi *Suchy*.

V štiridesetih letih doraščajo Herzogu otroci; s sinom *Josipom* se družijo študent *Matevž Vehovar* ter se zaplete celo v ljubezen do mlajše hčerke *Anke*. Gospodični *Jenny* in *Konstanca* sta bili gotovo hčeri graščinskih uradnikov ali enega izmed graščinskih uradnikov. Posebno zaradi te ženske družbe je prihajal na podčetrški grad oskrbnik rogaške graščine *Fr. Bolberyc*.

Izmed Podčetrčanov je poleg rodbin *Pajk* in *Neckermann* Herzogu moral biti blizu »Musterlehrer« podčetrške šole *Franc Travn*, boter dvema njegovima otrokoma (*Travnovka* je bila botra enemu). O tem učitelju se šolska kronika izraža zelo pohvalno. *Travn* je bil dalj časa tudi katehet na šoli in je veronauk znal poučevati »nicht bloss für den Verstand und das Gedächtnis, sondern auch fürs Herz und Gefühl«, tako da so se ga ljudje dolgo spominjali;⁷⁶ od nekod pa so prihajale pritožbe zaradi mežnarije, ki jo je tudi opravljal. Morda je za Herzogovo kulturno usmerjenost značilno, da se je sprijateljil prav s tem in takim učiteljem.

Vsaj pozneje je bil Herzog v tesnejših zvezah z rodbino trgovca *Fabianija*, v čigar hiši je stanoval Kočevar; končno je Josip *Fabiani* postal njegov zet.

Dr. *Kočevarja* ni treba da bi tu še posebej omenjal; Herzog je rad videl ranocelnika *Gollnerja*, ko je bil od leta 1845 v Podčetrtku.

Ob nekem *Vrazovem* pismu in ob *Bolberyc*evih pismih si lahko mislimo, kakšna družba se je včasih zbrala pri Herzogovih. Včasih je Herzog pozval nekatere domačine na obed.⁷⁷

Bila so pa v Podčetrtku tudi javna sestajališča; eni gostilni se je reklo »pri Horvatu«, drugi pa pri »Bučarju«, okoli leta 1844 je bil celo nekak klub pri »Nusserju«, ki o njem Herzog piše *Vrazu* dne 12. novembra 1844.⁷⁸ Leta

⁷⁴ Majarjevo pismo *Vrazu* z dne 4. okt. 1845 (univ. bibl.) in »Koresp. dr. Josipa Muršca«, 112.

⁷⁵ F. *Gsund* in H. *Rieger* se navajata kot naročnika na *Vehovarjeve* »Dichtungen«, 1840. Neka *Antonija Pierz* je bila 1841 pri Herzogovih v službi, r. 1826.

⁷⁶ *Franc Travn*, rojen 1785, je l. 1815 prišel iz *Studenca* v Podčetrtek, tu je služil (njegova žena *Franciška* ali *Jožefa*, stanovali so v šoli, h. št. 24, je bila »Industrielehrerin«) do konca 1830, tedaj je resigniral na službo (pač zaradi nevšečnosti, ki jih je imel z mežnarijo), a je še živel privatno mnogo let v Podčetrtku.

⁷⁷ Dne 6. maja 1845 je Herzog pisal *Vrazu*: »Am Pfingstmontage spölsen Dr. Kočevar, Pf. Fremeltesch und Wolf' bel mir zu Mittag, letzterer möchte das Stieblatt, u. (?) vielleicht die neue katolische Kirche dazu das Thema seyn«.

⁷⁸ »Der Klub beim Nusser«. V pismu kirurga *Gollnerja* z dne 10. marca 1845 čitam, da je, ko je prišel v Podčetrtek, »beim Butscher einkehrte«. »Pri Nusserju« se je reklo hiši št. 21 (danes gostilna gospe *Terezije Ogrizek*); lastnik te hiše je bil *Franc Nusser* z ženo, rojeno *Perc* (»Pärz«); vsaj že 1826 je bil *Franc Nusser* tam »Gastgeber«. Njegova hči je bila *Katarina Nusser*, poznejša najcmanica gostilne v hiši, kjer je danes gostilna g. *Stanka Starovaškega* (»pri Katki«, »Freudenkatl«).

Gostilna »Beim Wutscher« (pri *Bučarju*) je bila v 40-ih letih preteklega stoletja v hiši št. 20; ta hiša je danes podrtá, stala pa je nasproti današnji trgovini *Vršec*; prostor je danes nezazidan.

1845 čujemo celo o velikem balu, ki se je imel prirediti na velikonočni ponedeljek (24. marca).⁷⁹ Več javnih zabav je Podčetrčanom ponujala bližnja Rogaska Slatina.

Če govorim tu o podčetrški družbi, je treba to besedo kajpada razumeti v zelo omejenem pomenu. Uradništva je takrat Podčetrtek res imel precej, ali to še ne pomeni, da bi bilo družabno življenje razvito; saj je bil ves trg zelo majhen. 29. novembra 1840 je Herzog pisal Vrazu: »Wir führen ein stilles, eintöniges Leben, dann und wann unterbrochen von Neuigkeiten, in den Blättern gefunden oder im Markte aufgeklaut«, a 12. nov. 1844: »Neues weiss ich Dir nichts zu schreiben. In unsere Schütt (?)⁸⁰ kommt keine Bewegung, wie sie die Zeit fordert. Es sind zu wenig Elemente dazu da. Der Klub beim Nusser, was kann der wirken? Und so müssen wir also warten, bis alles um uns her gährt, dann werden wohl auch wir — was werden.«

Vtis, ki ga je kirurg Gollner dobil o podčetrški družbi, brž ko je 1845 prišel v Podčetrtek, je bil ugoden. »Es thut einem ungemein wohl,« je pisal Vrazu 10. marca 1845, »unter so freundlichen Menschen zu wohnen; es herrscht hier ein Frohsinn, denn (!) man selten findet.«

V družbo v nekoliko širšem pomenu te besede smemo šteti nekaj okoličanov. Brž od začetka je Herzog bil v dobrih odnošajih z župnikom pri Sv. Petru na Medvedovem selu Josipom Zafranom, pozneje pa z župnikom iste fare rodoljubnim Antonom Wolfom; Wolf in Anton Premelič, kurat v Bučah (tudi domorodec, Kočevar ga je pisal Premelič, Vraz pa je oba imenoval »crkveni stupovi«), sta bila včasih pri Herzogovih na obedu. Na svečanosti, javne in šolske, je v letih 1848/49 iz bližnjega Olimja v Podčetrtek hodil tamkajšnji kaplan, rodoljubni in pevoljubni Josip Virk; težko je misliti, da bi se takrat ne bil spoznal s poveljnikom narodne straže v Podčetrtku Josipom Herzogom. V zvezi s Herzogom ne morem nič reči o rodoljubnem Josipu Drobničju, ki je bil 1840 kaplan v Rogatcu in bil ilirec (korespondiral je z Vrazom že leta 1838, ko je bil bogoslovec v Celovcu), ravno tako ne o Josipu Kašniku, ki je bil 1842—45 tudi kaplan v Rogatcu, ki pa je imel neke zveze s Kočevarjem.

Sotla družbe ni posebno motila. Kočevarjeva zdravniška praksa je segala tudi na Hrvatsko; tako si bomo tolmačili, da se leta 1848 »doktor lečništva i ranarstva, c. kr. celjskog okružja redoviti lečnik u kotaru podčetrškem« navaja kot »sl(avna) varmedje (župnije) varaždinske soprisédnik.«⁸¹ Geografsko in zato prometno je podčetrški svet nagnjen (oziroma vsaj je bil nagnjen, ko še ni bilo železnic, torej v Herzogovih in Kočevarjevih časih) proti Zagrebu; v bližnji Miljani, na hrvatski strani Sotle, si z Vrazom sedel na voz in se pripeljal v Zagreb; vpriči take prometne zveze se ne čudimo, če je Vraz 1839 vabil Podčetrčane, Kočevarja in Herzoga, na ples študentov pravnikov v Zagreb. Obmejne carinske straže so družabno bolj spajale, kakor pa ločile; Kočevar je prihajal čez Sotlo v Miljano in se poznal s »harmicarjem Stenico in kontrolorjem Štrupom.«⁸²

Jakob Bučar, doma iz Brajkovca na Hrvatskem, se je oženil z neko Labotherjevo (menda sestro Karla Labotherja) in priženil to hišo, ki je bila prej Labotherjeva. Bučarjeva gostilna je bila na dobrem glasu, posebno radi so tja hodili na vino.

⁷⁹ Gollner je 10. marca 1845 pisal Vrazu: »Werden Sie wohl zu den Osterferien kommen? den (?) am Oslermontag Isl grosser Ball dahler ... «

V 40-ih letih preteklega stoletja je bila gostilna »pri Horvatu« v hiši št. 10 (dandanes »Strašca«, hiša gospe Strašek); za to hišo, tja proti današnji šoli, je precej obsežen prostor, vrt. Lastnik te hiše in gostilničar je bil takrat Juri Horvat (r. 1808), prej baje grajski logar (»Forsler«, tako mi je pravil g. Peterneil). To je bila takrat podčetrška »kavarna«, celo biljard je bil na razpolago. Pozneje je Horvat to hišo prodal zdravniku dr. Watzullku in se preseli s svojo gostilno vred gor pod hrib, št. 28 (Peterneilov sosed), Juri Horvat je moral umreti pred l. 1861. Zakaž od tega leta dalje se kot lastnica hiše št. 28 navaja vdova Rozalija Horval, Veselica leta 1848 je bil, po vsem sodeč, »pri Horvatu« pač še pod št. 18.

⁸⁰ Najbrž treba pri tej težki čitljivi besedi misliti na Schütt(kasten), gospodarsko poslopje gradu, in besedo vzeti na pol simbolično.

⁸¹ Obel zagrebački koledar za godine 1848 (III. tečaj), 209.

⁸² Harmica je carlinšče (nekoč se je v Zagrebu tako imenoval Jelačićev trg) ob hrv.-ogrsko-avstrijski meji »reggi confinarij tricesimae officium« (=K. Grenz—Dreissigst—Aml.); harmica je: Irlesimator, »K. Dreissiger.« Kočevarjev »Stenica« se v shemalznih imenuje: Steiner (Joannes).

Kakor rogaški Bolberyc⁶³ je tudi podčetrški Herzog mogel kdaj pa kdaj imeti uradno opraviti »preko«. Značilno je, da si je že za poroko leta 1821 vzel za eno pričo hrvaškega graščaka Ludvika Lukavskega. Nič ni dvoma, da je Kočevarjev in Vrazov znanec, upravnik graščine v Miljani Čabrian bil tudi Herzogov znanec, prav tako Galjuss. S Podčetrčani, posebej na gradu, je morala občevati krapinska Luiza pl. Ktepach, ker jo najdemo med naročniki Vehovarjevih »Dichtungen« (1840). Leta 1844 je Herzog dobro poznal madžaronstvo sosednega graščaka grofa Jurija Erdödyja, njegov svak Oršič je bil leta 1848 (in tudi sicer češče) na podčetrškem gradu.⁶⁴ Poleg drugih hrvaških duhovnikov je na štajersko stran prihajal župnik pri hrvaški Sv. Ani (na Poljani) Josip Mikec, župnik tam od 1839—1849, Kočevarjev in Vrazov znanec, »Slovenec od glave do nog, iskren domorodec, kakor ga je v »Novicah« 8. avgusta 1849 označil olimski kaplan Josip Virk.⁶⁵ V tej zvezi naj še naglasim, da so v podčetrško šolo hodili otroci tudi s hrvaške strani.

Herzog sam je natančno spremljal politične dogodke na Hrvatskem. Kar je o njih pisal 29. novembra 1840, sem citiral že gori, a štiri leta pozneje, 12. oktobra 1844: »Welchen Verlauf die Kongregation in Varaždin gehabt haben mag, sie halten Viele mit Besorgniss erfüllt.«⁶⁶ Herzoga je veselilo, če je mogel reči, da vlada upošteva težnje ilirizma, vendar je bil obenem prepričan, da bi s političnim napredkom morala napredovati tudi prosveta; 27. decembra 1845 je Vrazu pisal: »Es hat mich neulich sehr erfreut in der Zeitung zu lesen, wie das Benehmen der Regierung sich wieder dem Vortheile des Illyrismus zuwendet. Der Antrag, der in der Agramer Kongregation auf einem: (!) besonderm Landtag in Kroatien, den auch die slawonischen Kommitäte (!) und einige küstländische und dalmatinische Districke (!) zu beschicken hätten, gestellt wurde, hat Aussicht bei Hof Genehmigung zu finden. Damit hätten wohl alle Uibergriffe der Ungarn ein Ende. Im Gegentheil Ungarn und Kroatien könnten sich dann sehr gut seyn. Im Innern bliebe jeder Theil Herz in seinem Hause, und solten Gefahren von aussen drohen, würden beide zusammen stehen. Gut dass auch das Geschrei der Turopoljer aufhört, da fortan nur ein Mund derselben in der Versammlung sich aufthun darf. Nun wünsche ich Kroatien nur, dass es viele Männer hätte, die einschen, wie vor allem es noth thue, die Volksbildung zu heben, und zugleich die Mittel hätten und sie gerne dafür verwenden wollten. Der Unterthan selbst kann wenig oder nichts thun. Beitragen könnte es erst, wenn gute Gesetze ihm das sicherten was er erwirbt, die dem Auslande Vertrauen einflössten, mit Kroatien in Verkehr zu treten (!), und so Wohlhabenheit von aussen ein fester Mittelstand hinein (?) käme (!).«⁶⁷

Katere časopise je Herzog čital, ne vemo, najbrž tudi augsburško »Allgemeine Zeitung«, ki so jo takrat pri nas sploh čitali (rogaški Bolberyc je leta 1849 posebno cenil radikalno zagrebško »Südslavische Zeitung«), najbrž pa tudi npr. Agramer Zeitung, ker je bil o županijskih skupščinah tako natančno informiran. Na ilirsko stran je bil obrnjen že zaradi Vraza, pa tudi zaradi Kočevarja, ki takrat v ilirski vnemi ni zaostajal za Vrazom; sploh so domorodci vse

Kar se tiče Strupa, opozarjam samo, da je Kočevar svojo hčer (Ljudmilo) od 1. 1847/48 do aprila 1850 imel v vzgoji pri neki gospe Strupi v Zagrebu; a! je Strup in Strupi isto ime, ne vem.

⁶³ Gl. zgoraj Bolberycovo pismo z dne 30. maja 1849.

⁶⁴ Kočevar Vrazu 13. nov. 1848 (univ. bibl.).

⁶⁵ Od Sv. Ane do Sotle je komaj kakšne četrt ure. Kot upravna enota se Sv. Ana danes navaja pod imenom: Sotlanska Poljana; telegrafski urad je v Podčetrtku (vsaj pred par leti je bil). Josip Mikec je bil rojen 1797 v Križevljanu (med Varaždinom in Ormožem, torej na Hrvatskem), ordiniran 1821. K Sv. Ani je kot župnik prišel 1. marca 1839 in ostal tam do 5. okt. 1849; od Sv. Ane je odšel v Remetinec pri Novem Marofu ter postal tam vicarhidiacon. Da je bil Kočevarju in Vrazu dober znanec, se vidi iz pisma, ki ga je dne 18. febr. 1850 Kočevar pisal Vrazu: Kočevarju se je zdelo vredno poročati Vrazu, da »Mikec nije više kod Sv. Ane nego u Hermetincu blizu Varaždina« (recte: Remetincu). Zanimivo je, da Virk tega duhovnika, dasi rojenega na hrvaški strani, imenuje »Slovenca od glave do nog« — če morda imena Slovenac ni tukaj vzeti v splošnem pomenu: Slovan.

⁶⁶ Gl. zgoraj v istem pismu o grofu Erdödyju.

⁶⁷ Prim. Vrazova izvajanja v pismu Kukuljeviću, pisanem 15. okt. 1845 (=Dela V, 380), torej prej, kot je bilo napisano zgoraj citirano Herzogovo pismo.

podčetrške pokrajine bili več ali manj ilirci. Kočevar je v Podčetrtek spravil brž Gajeve Novine, pozneje je tja prihajala celo »Zora Dalmatinska«. Na ljubljanske »Novine« Herzog sam ni bil naročen.

V življenjepisu Josipa Hašnika (SBL) čitamo, da so se v 40 letih preteklega stoletja tam ob Sotli »na hrvaški meji« samo ilirske pele, da so »hribi in doli odmevali od (tega) petja«. Verjetno je, da se je tudi v Herzogovi družbi zapela kakšna ilirska davorija, ali pa se je, posebno če je bila družba zbrana v goricah, zapela kakšna popevka, kakor sta popevki »En hribček bom kupil«, »Preljubi sv. Urban«, ki sta, kolikor vemo, nastali ne mnogo prej prav v tej pokrajini.

Kdor prečita to mojo razpravo, izreče o Herzogu najbrž to sodbo: Herzog je bil po kulturnem mišljenju najbrž jožefinec, po političnem mišljenju svobodoumen, obenem pa slovanofil, zavzet za ilirizem.

Z dosedanjo svojo razpravo sem skušal pojasniti tok življenja podčetrškega Josipa Herzoga, a nikjer nisem povedal, od kod je bil Herzog doma, kje je bil rojen; o tem zato nisem nič rekel, ker je to posebno vprašanje, ki ga je treba reševati posebej.

Nekak potokaz pri reševanju tega vprašanja je njegovo nedvomno sorodstvo s Stankom Vrazom; iz Vrazove korespondence se vidi, da mu je Herzog bil nekaj daljen sorodnik, vsekakor ne stric v pravem pomenu te besede; Herzog sam v svojih pismih Vrazu imenuje le-tega *Vetter* (ta nemški izraz pomeni lahko bratranca ali pa splošneje sorodnika sploh).⁸⁸

Kje je bil torej Herzog rojen? Najprej sem mislil na Ljutomer, v Ljutomeru so že pred 100 leti bili in so še sedaj Herzogi; Ljutomer in Vrazov Cerovec sta si blizu in bi se sorodstvo Josipa Herzoga in Stanka Vraza lahko tolmačilo. Tembolj sem mislil na Ljutomer, ker sta dvema otrokoma Josipa Herzoga (Mariji Amaliji, r. 1822, in Josipu, r. 1823) bila botra Ljutomerčana »Andreas Michelitsch, Handelsmann zu Luttenberg«, in »Marija Michelitsch, Handelsfrau zu Luttenberg«.⁸⁹

Tako sem ugibal. Ali morem svoja ugibanja podkrepiti z dejstvi? Kako je bilo z ljutomerskimi Herzogi pod konec 18. stoletja? Za ta čas nam gre.

Leta 1783 se je v Ljutomeru poročil *Ignacij Herzog*, od leta 1779 »seriba in oppido Luttenber«, z Marijano, r. Kavčič, hčerjo »gospoda Franca Kavčiča (Verwalter gewest)« in »gospe Ane« (»D. Anna«); priči pri poroki sta jima bila »D. Andreas Hernia et D. Andreas Michelitsch, Judex oppidi«. Rodilo se jima je več otrok, med njimi 2. marca 1795 sin *Josip*.⁹⁰

Tale *Josip*, r. 1795, sin očeta Ignacija in matere Marijane Kavčičke, bi pri našem vprašanju o rojstnem kraju podčetrškega Josipa Herzoga mogel priti v poštev. Staršem ljutomerskega Josipa je bil pri njih poroki 1737 v Ljutomeru priča *Andrej Mihelič*, »iudex oppidi« (Ljutomera), ki pa se ob drugi priliki

⁸⁸ V pismu iz l. 1840 ogovarja Herzog Vraza »Lieber Vetter« in se podpisuje: »Dein aufrichtiger Freund«; l. 1844 mu pravi »Lieber Vraz« in se podpisuje: »Dein aufrichtiger Freund«, v prvem pismu iz l. 1845 zopet »Lieber Vraz«, podpis pa »Dein aller Herzog«, a v drugem pismu »Lieber Fras«, podpisan pa je »Dein alter Freund«.

⁸⁹ Kovačič Fr., Ljutomer itd., 149, navaja v treh razdobjih Andreja Miheliča kot župana v Ljutomeru: 1788–1792, 1801–1814, 1844–1848; to pač ni ista oseba, temveč sta oče in sin; župan v razdobjih 1788–1792 in 1801–1814 bo ista oseba; Andrej Mihelič, ki je bil župan 1844–1848, bo njegov sin, morda tisti »Mihelič Andr., Sürus Luttenberg«, ki je bil 1812–1813 dijak III. razreda mariborske gimnazije.

⁹⁰ O Ignaciju Herzogu, gl. Fr. Kovačič, Ljutomer itd., 153, po Siekovčevi kroniki. Ignacij je umrl 1812, 60 let star, žena Marijana pa 1805, stara 42 let. Njuni otroci: Ignacij Francšek, r. 1786; dvojčka Alojzij in Ana Marija, 1788, Marija Julijana, 1789; Francšek, 1793; Josip, 1793. Izmed teh otkov je bil Ign. Francšek kakor prej njegov oče tudi trški pisar, in sicer 1820–1836, Kovačič, ib.; in graški univerzi je bil 1807 imatrikuliran »Ign. Herzog, Luttenb.«, to je golovo ta, bil je takrat 21 let star. Njegov mlajši brat Francšek je bil od l. 1836 dalje trški pisar Kovačič ib.; ta je bil 1807/8 dijak III. razreda varaždinske gimnazije, »annorum 15«, označen kot Ljutomerčan in kot sin očeta Ignacija. Po smrti svoje prve žene se je Ignacij zopet poročil (1807), in sicer z Marijo Majcen, z njo je imel tri otroke: Ivana, 1808; Alojzija, 1810; Ferdinanda, 1812 (Alojzij je bil 1835 na graški univerzi imatrikuliran kot kirurg »II. anni«, »Herzog Alois, Luttenb.«, to je poznejši ljutomerski kirurg, rodoljubni Vekoslav Herzog, umrl 1884.

1794, v ljutomerskih cerkvenih maticah imenuje tudi »bürgere Handelsmann«, ⁹¹ a slišali smo, da je dvema prvima otrokoma podčetrškega Josipa Herzoga, 1822, 1823, bil boter tudi *Andrej Mihelič*, trgovec v Ljutomeru, z ženo Marijo. Ta Andrej Mihelič nam podčetrškega Herzoga močno veže z ljutomerskimi Herzogi ter nam je zelo blizu domneva, da je podčetrški oskrbnik Josip Herzog tisti Josip, ki se je očetu Ignaciju in materi Mariji rodil v *Ljutomeru* 1795 — ko bi ne bilo nesoglasja v letih, v letnicah! Po podčetrških cerkvenih maticah je oskrbnik Josip Herzog leta 1821 imel 36 let, ob smrti 1860 pa 72, potemtakem bi bil rojen leta 1785 ali pa 1788, a ljutomerski Josip je rojen šele 1795; razlike je deset ali pa sedem let; ali smemo tako veliko razliko jemati na račun površnosti v dajanju takih označb v maticah, kakor je označba, koliko je kdo star? ⁹²

Recimo, da je podčetrški Josip Herzog res Ljutomerčan, rojen 1795 kot sin očeta Ignacija in matere Marijane, rojene *Kavčič*! Potem nastane vprašanje, kakšno je bilo eventualno sorodstvo med ljutomerskimi Herzogi in Vrazom. (V cerkvenih maticah svetinjske župnije, kamor spada Vrazov dom, v tistih časih, za katere nam gre, Herzogov ni.)

Vraz je bil sin očeta Josipa in matere Katarine, rojene Kotnik (piše se tudi: Kutnjak, to je Kotnjak), rojen je bil leta 1810. Da je tako bilo Vrazovi materi ime in da se mu je mati tako pisala, o tem ni nobenega dvoma; to kažejo cerkvene matice župnije v Svetinjah. Vrazov ujec bi se torej moral pisati, če bi bil pravi ujec, Kotnik (Kotnjak), ne Herzog, stric pa seveda Frass; pravi stric oziroma ujec, torej podčetrški Herzog, Vrazu sploh ni *mogel* biti in kakor vemo iz Vrazove korespondence, zares tudi ni bil.

Ker je podčetrški Herzog Vrazu bil *daljen* sorodnik, bi morali v njunem sorodstvu iti vsaj za eno generacijo nazaj, to je, v Herzogu videti nekakega starega strica, to je strica njegovega očeta ali matere. Tako daleč nazaj, žal, Vrazovega sorodstva v svetinjskih cerkvenih maticah nisem zasledoval, vendar se mi zdi nemogoče, da bi podčetrški Herzog bil Vrazu prastric, za to je bil premlad (ker je 1860 umrl, ni misliti, da bi bil rojen prej kakor v 80 letih 18. stoletja), bil je mlajši od Vrazovih staršev. Ta domneva, da bi namreč Herzog Vrazu bil prastric, torej tudi odpade.

Preostaja nam sedaj še ena možnost: podčetrški Herzog je bil kak *bratranec* (»Vetter«) Vrazovega očeta ali Vrazove matere, torej Vrazov nekak stari ali »mrzli bratranec«.

Kam pa naj sedaj sežemo? Morebiti nam pomore ime *Kavčič*? Mati ljutomerskega Josipa Herzoga, ki je bil rojen 1795, je bila *Marija Kavčič*, ki ji je oče nekaj bil graščinski oskrbnik, a tudi v zvezi z Vrazom se navaja neka *Kavčič*, *Lucija Kavčič*, baje sestra znanega duhovnika iz prvih časov slovenskega preroda, *Andreja Kavčiča*, doma iz Rihtarovec na Murskem polju (danes v kapelski župniji), ravnatelja mariborske gimnazije od 1785, dobrotnika učeče se slovenske mladine; ⁹³ ker je bil Andrej Kavčič rojen 1752 (SBL), bi bila nje-

⁹¹ Opozarjam, da se Andrej Mihelič že l. 1788 imenuje »Index oppidi«, a Kovačič, Ljutomer lid., 149, mu daje župansivo šele l. 1788.

⁹² S pridržkom moramo vedno sprejemati take splošne podatke o starosti v starih cerkvenih maticah (posebno pri smrti). Po mriški knjigi v Svetinjah je Vrazova mati Katarina Kutnjak, umrla 30. apr. 1821, stara 60 let, torčji bi bila morala biti rojena nekako l. 1760, a v poročni knjigi sloji, da se je poročila z Josipom Frassom 24. febr. 1794, 19 let stara, potemtakem bi bila rojena okoli l. 1775, razlike med podatoma je kar 15 let (kriv je gotovo podatek pri smrti: 60 let).

⁹³ Branko Drechsler-Vodnik pravi v svoji knjigi *Sjanko Vraz* (1909), I, da je Vrazova mati bila Lucija Kavčič in da je bila sestra kanonika Andreja Kavčiča; ne vem, od kod ima Vodnik te podatke. Vrazova mati ni bila Lucija Kavčič, toda s tem še ni rečeno, da je, kar piše Vodnik, povsem neresnično; mogoče je, da je ta Lucija Kavčič vendarle bila Vrazu sorodnica, morda lela, ki se je poročila s kakšnim Kavčičem; če bi se dalo dognati, da je bila Lucija Kavčič sestra Marjanina, potem bi Lucija, sorodnica Vrazova, bila teta Josipu Herzogu, ljutomerskemu in Vraz in Josip Herzog bi si res bila daljna sorodnika. Z golovosiljo bi lo mogla dognati samo obsežna raziskovanja cerkvenih matic ljutomerske okolice. Kot kurioznost navajam, da se v govoru, ki ga je imel Božidar Raič l. 1880 na Vrazovi svečanosti (»Slov. narod«, 9. okt. 1880), Vrazova mati imenuje Katarina Ribnikar.

Vrazovo sorodstvo je vsekakor segalo na Mursko polje; pesem »Nenadani« v »Glasih iz dubrave žerovinske« je posvečena »jetični Rezi K. Muropoljanki«; potemtakem se je neka

gova sestra Lucija tudi rojena sredi 18. stoletja oziroma bila bi več ali manj vrstnica Marijani (ali pa celo njena sestra?).

Sorodstvo med Ljutomerskimi Herzogi in Vrazom mi ostaja nejasno, od tega pa tudi trpi misel, da bi podčetrški Herzog bil Ljutomerčan, Herzog, ki se je rodil 1795.

Zato pa je treba kljub vsemu misliti še na druge možnosti. Morda najdemo kak podatek v katalogih šole, kjer je podčetrški Herzog študiral. Pomislil sem na Maribor. Res je na mariborski gimnaziji, ki je bila takrat petletna, od 1800 do 1805 študiral Josip Herzog; v šolskem letu 1804 in 1805 mu je starost označena: 17 let,⁶⁴ torej je bil ta dijak mariborske gimnazije rojen nekako leta 1787 ali 1788 (take splošne označbe starosti so tudi v gimnazijskih katalogih tistih časov samo približne), prav v bližini let, ki smo jih po podčetrških podatkih o oskrbniku Herzogu ugotovili kot približen čas njegovega rojstva — toda ta dijak mariborske gimnazije je v katalogih označen kot »Stirus Pettoviensis«, torej kot Ptujčan (ne kot Ljutomerčan).

Ta dijak mariborske gimnazije je potem prešel na graško univerzo. 7. marca 1806, torej za šolsko leto 1805/06, je bil kot logik imatrikuliran »D. Herzog Josephus, Styrius Pettoviensis«, skoraj nedvomno bivši mariborski dijak tega imena.

Pri reševanju našega vprašanja imamo sedaj kar naenkrat opraviti s ptujskimi Herzogi. Res nahajamo v drugi polovici 18. stoletja Herzoge tudi v Ptuj. V letih okoli 1779 in še 1787 živi v Ptuj pod št. 203 Josip Herzog, »caupo« (krčmar), potem »inspektor«, »arendarius«, »administrator dñii Ebensfeld« ali »bonorum Gessnerin«, »Bestandsinhaber« (torej najemnik posestva), poročen z Josipino Dunkelstein, »eines Bürg. Gastgebers Tochter«.⁶⁵ Od leta 1779 do 1884 se je tema zakoncema rodilo četvero otrok, 8. septembra 1787 pa se jima je rodil peti: Josephus Franciscus Xaverius, kratko: Josephus — to je pač poznejši mariborski in graški dijak.

Ali je morda ta Ptujčan Josip Herzog, r. 1787, poznejši mariborski in graški dijak, identičen s podčetrškim oskrbnikom Josipom Herzogom? Čas rojstva se močno ujema (1787 : 1788). Dognati pa bi še morali, v kakšnem sorodstvu bi mogel ta ptujski Herzog biti s Stankom Vrazom, toda za ugotovitev sorodstva

Vrazova leta poročila na Mursko polje. Gre za župnijo Sv. Križa na Murskem polju, in sicer za vas Boreci, a »K.« je začetnica imena Križanič. Da je treba misliti na Borce se vidi iz pisma, ki ga je 1. junija 1. 1843 Vrazu pisal križevski kaplan Franc Simončič, češ: »Da je stavec Kašpar Križanič iz Borec 3. febr. umrl, vam je zna biti že lak znano. Drugi se zdravi. Terezka i Mica vas lepo pozdravila.« (Univ. bibl.) Res je bil Kašpar Križanič v Borecih, št. 21, oženjen z Marijo, r. Koinjak (Koinik), rojena 18. VI. 1788; ta Marija je bila očilno sestra Vrazove malarice Katarine Koinjak, torej Vrazova leta. Imela sta več otrok, Terezija se jima je rodila 2. IV. 1814, poročila pa pri Sv. Križu 2. II. 1845 z uglednim kmečiom Jakobom Misslo. Terezin mlačji brat je bil oče dr. Ivana Križaniča, poznejšega inful. stolnega dekana v Mariboru, in šolske sestre Terezije Križanič — s. Angeline v Mariboru. Terezijina za dve leti starejša sestra Marija se je poročila 1837 z Antonom Hrasovcem v Križevcih, št. 18.

Da bi bil Vraz listo pesem Reziki Križaničevi zložil za poroko, ni res; poročila se je pozneje; Ljutomerski kaplan Mirko Braluša je 25. jan. 1854 Vrazu pisal: »Treza Križanič mene je obiskala, vas pozdravlja i ona se omužila, na hitrom.« torej bržkone 1. 1844.

Očilno pa je Vraz imel na Murskem polju tudi še druge sorodnike; isti križevski kaplan Franc Simončič mu 18. febr. 1846 piše: »Es grüssen Sie Ihre Verwandte, sie sind wohl auf. Maria Hrasovec ist am 29. Jännr von einem gesunden Knaben (Joseph) entbunden worden. Siekovec Math. von Vudischovzen ist am 27. VII. 1845 gestorben.«

V Bučecovcih pod št. 3 sta se pred 1788 poročila Jurij Siekovec in Ana Frassin, prvi otrok se jima je rodil 7. IV. 1788, pozneje je bilo še 9 otrok, med njimi Marija, r. 1799.

Weixl: tukaj ni bil rojen noben Herzog.

Za to podatke se iskreno zahvaljujem č. g. dekanu Josipu Weixlu.

⁶⁴ Vse podatke o tem dijaku Josipu Herzogu, posebno vse ocene, mi je iz katalogov mariborske gimnazije z veliko uslužnostjo izpisal g. prof. dr. Anton Dolar. Josip Herzog je bil v 5 (zadnjem) gimnazijskem razredu drugi najboljši učenec.

⁶⁵ Bil je najbrž sin istega Josipa Herzoga, ki se je v Ptuj poročil 1. 1741. — Josip in Josipina Herzog sta bila v bližnjih zvezah z Maksimiljanom Robldo, oskrbnikom »dominil« Ebensfeld (Ravno polje) na Ptujskem polju, in njegovo ženo Heleno; Maksimiljan in Helena sta bila bolna Herzogovim otrokom (1779, 1781, 1783, 1784).

med ptujskimi Herzogi in Vrazovo rodbino mi popolnoma manjka gradiva. Ali je med ptujskimi in ljutomerskimi Herzogi bilo kakšno sorodstvo?⁹⁶

Kdor prebere to mojo razpravo, spozna, da bi se pri določitvi rojstnega kraja podčetrškega oskrbnika Josipa Herzoga morali odločiti za Ljutomer ali pa za Ptuj; ta odločitev pa je težka. Vprašanje identičnosti podčetrškega Josipa Herzoga z ljutomerskim Josipom Herzogom ali s ptujskim Josipom Herzogom ostaja še dalje nerešeno; vendar sta s pričujočo razpravo resno upoštevani dve možnosti.

Previdnost pri odločitvi je tembolj potrebna, ker imamo v tistih časih v mariborskem okrožju še vsaj dva druga Josipa Herzoga; eden je bil Mariborčan, drugi pa je bil rojen v Slovenski Bistrici. Leta 1793—1794 je bil »principista« mariborske gimnazije »Herzog Josephus, Stirus Marburg« (končal je pet-razredno gimnazijo 1797. 98), ta je moral biti rojen okoli leta 1782, bil bi torej nekaj let starejši od Ptujčana Josipa Herzoga; kakor mi je ljubeznivo sporočil g. dr. Ferdinand grof Attems, je bil v Slovenski Bistrici 18. marca 1792 rojen tudi Josip Herzog, sin Jurija Herzoga in Terezije, rojene Apat.⁹⁷

Da je bil oskrbnik Herzog iz ene izmed rodbin Herzog, ki so bile nastanjene v Prlekiji, ne iz kakšne druge rodbine Herzog, na to smemo sklepati iz Vrazove pesmi Anki Herzogovi »Na razstanku«, kjer je Vraz refren vsake kitice podal v prleškem dialektu: »Jaz te ljubim, Anjčika«. Če je res, da je Herzog imel vinograd tudi v Ljutomeru, bi bilo to tudi znamenje, da je bil doma nekje ob Dravi.

G. grof Attems mi je prijazno obljubil, da ob priložnosti poišče eventualne podatke o oskrbniku Herzogu v arhivu rodbine Attems v Gradcu; morda se najde tam podatek o rojstnem kraju oskrbnika Herzoga.

⁹⁶ Če bi ptujski stari »caupo« Josip Herzog, ki se je oženil pred l. 1779 in moral torej biti rojen nekje okoli 1750, in pa ljutomerski Ignacij Herzog, ki se je oženil 1779 in torej moral biti rojen tudi okoli l. 1750, bila brata? Potem bi si njuna sinova, ptujski Josip Herzog, r. 1787, in in ljutomerski Josip Herzog, r. 1795, bila bratranca.

⁹⁷ Herzogov je bilo, posebno po Stajferskem, zelo mnogo. Bili so v Ljutomeru, Ptujju, Mariboru, Slov. Bistrici pa tudi v Celju (gl. moja razprava o Siefanu Kočevarju), seveda pa tudi na nemškem Stajferskem (Vrazu je bil na II. humaniteti mariborske gimnazije učitelj veronauka regul. Chorberi iz Voran Aleksander Herzog, »Kres«, III., 40).

Janko Orožen

ZAPIS O VRAZOVI IN MACUNOVI LITERARNI ZAPUŠČINI

Večji del korespondence Stanka Vraza je izšel v V. zvezku njegovih zbranih spisov (Děla Stanka Vraza), ki jih je izdala Matica Ilirska leta 1877. Pomembno mesto v Vrazovi korespondenci zavzemajo njegova pisma prijatelju dr. Štefanu Kočevarju. Več teh pisem z delom druge Vrazove zapuščine je prišlo v roke profesorju Ivanu Macunu, ilircu, ki je od leta 1861 do 1870 drugič služboval v Zagrebu. Slovenski del zapuščine je Macun pozneje izročil Matici Slovenski. Ni pa med njo pisem Štefanu Kočevarju. Macun jih je imel 11 celih in eno fragmentarno. Prepisa dveh navedenih pisem je Macun izročil Matici Ilirski in sta tiskani v navedenih zbranih spisih.

Po Macunovi smrti je njegova vdova izročila dr. Karlu Glaserju večjo množino moževе korespondence: z Muršcem, Dajnkom, Razlagom, Drobničem, Riglerjem, Šafaříkom, Solarjem, Tkalcem, Vebrom in Žepičem. Glaser je to korespondenco objavil v Domu in svetu leta 1901. Originalna Vrazova pisma pa je vdova še zadržala. Leta 1954 jih je hči Heliodora Matuschzik-Macun z drugo očetovo literarno zapuščino izročila graškemu deželnemu arhivu. Od nje ga je prepise Vrazovih pisem dobil zagrebški mestni arhiv. V njem jih je našel arhivar Ljubomir Andrej Lisac in jih je priredil za objavo. Izpustil je samo pismi, ki sta že izšli v Vrazovih Dělih. Pod naslovom Slovenska korespondenca Vraz — Kočevar 1833—1838 jih je z bogatim komentarjem leta 1961 objavila Slovenska akademija znanosti in umetnosti.

V navedeni graškemu arhivu izročeni zapuščini so še štiri Vrazova Macunu pisana pisma, izmed katerih so tri izšla v Dělih, medtem ko je četrto z dne 18. januarja 1850 ostalo še neobjavljeno. Ostali del zapuščine obsega: Macunove dnevnike od 1844 do 1882 (večinoma sicer nepopolni zapiski iz šolskega življenja), njegov življenjepiš, Riglerjevo pismo, ki ga je sam poslal z Dunaja svoji nevesti, ponatis spisa »Listy o literatuře jihoslovanské« v reviji Vesna iz leta 1855, odtis razprave o Machiavelliju, ki jo je objavil v Izvestju I. državne gimnazije v Gradcu ob njeni tristoletnici, prevode in razlage Slovenskih mrljških in nagrobnih pesmi, zapiske o glagolici in nepopoln tiskan izvod zgodovine slovenskega slovstva s korekturnimi vložki.

Poseben oddelek v tej zapuščini so Ruske pesni, pisane z roko, ki ni bila Vrazova, zelo dobro transkribirane v latinico. Izmed teh pesmi je Vraz prevedel in so izšle v njegovih Dělih:

M. S. Lermontov, Prorok, Kozačja kolybelnaja pėšn,

A. S. Puškin, Rossii (tu samo prva polovica)

A. S. Homjakov, David,

D. V. Venevitinov, Pes Greka.

Ni pa v Dělih tu prav tako transkribiranih Venevitinovih pesmi:

Novgorod in Poslednije stih.

Pismo Macunu z dne 18. sječnja (januarja) 1850 se glasi:

Dragi prijatelju i zemljače!

Vrativši se amo nadao sam se da ću naći odgovor Vaš na moja pisma, što sam Vam pisao ljetos iz Zagreba i jesenas iz mog vinograda kod Ljutomerja. Nu uzaludu, i sudim te će biti tomu uzrok poslovi što ste ih imali oko izdavanja svoje knjige »Cvetje itd.«. Budući sada čitam u novinama, da je izašla te ćete ju do koji dan već i razaslati, molim Vas i opominjem, da uz one komade što ste odlučili za Zagreb, priložite i moju knjigu »Mickiewicz, I., II.« (izdanje Petrogradsko), »Slavjanku«, što sam Vam prije mog polaska iz Zagreba ljetos poslao po diližansu na usluzbu.

Bit će mi drago ako mi budete poslali zajedno i sve rukopise, što sam Vam poslao, jerbo ja ću ih do koj dan mozebiti i sam potrebovati, budući sam Vama priobčio baš najbolje izgradjene stvari. Ako hoćete dodati po koj exemplar Vašeg djela i ime onieh knjigah što sam Vam poslao, neću odbaciti, budući u platji nieste slabii od mene; nu netražim, niti Vam štete njima činiti kanim, jerbo ih neću da prodam nu da kojemu siromahu mladiću poklonim, koji će i meni i Vam biti na slavu a stvari na korist. Dok sam bio na Štajeru bio sam zdrav kao postrva u bistrici, nu vrativši se opet često bolujem, najpače batali me glavobolja te mi slabo i napreduju poslovi. Oprostite mi dakle što danas tako malo pišem, nu vjerujte mi da Vam sa sviem srcem niesam manji prijatelj no što sam dosada bio s podugačkim pismima. Žurite se s razpošiljanjem djela svoga, jerbo ja ga teško izgledam. Blago si Vama, što ste bili tako oddaljeni od nesretnog magj. rata, te ste započeli već i svoje poslove raditi po redno kao prije. Kod nas sve se još nekakao zateže i zavlači, te nemožemo nikako da pogodimo na stari put, da se hvatimo starog posla. Nu ako Bog da dok se uredi novi državni stališ, bit će i u tom bolje. Sada sav naš književni i narodni život stoji u novinama, a Zagrebčani žive s dušom i tielom u novom narodnom teatru koj se junačko drži i želenie lovorike bere. Bog mu dao dugi obstanak. Ako imate kad izvolite od moje strane odnesti pozdrav u kuću Saniitäts-Presidenta g. Ante Rušnova i njemu i njegovoj suprugii rođ. i po Kolaru proslavljennoj Hrvatkinji. Bit ćete dobro dočekani. Čujem, da je g. R. odlučen za gubernatora Rečkoga čemu se ovdje svi veselimo. — Na da neporekoh što rekeh — S Bogom i da ste mi zdravi!

Vaš iskreni prijatelj

St. Vraz.

Naslov na zadnji strani: Herrn Ivan Macun, k. k. Professor am Gymnasium zu Triest.

Franjo Baš

PISMA DR. ANTONA KOROŠCA DR. FRANU JANKOVIČU

(IZ KRTAČNEGA ODTISA ČZN, XXXV, 3—4, 1940)

Leti 1906 in 1907, iz katerih izvirajo tu objavljena pisma Antona Korošca Franu Jankoviču, pomenita čas, ko je v ospredju avstrijskega in tudi slovenskega političnega življenja stalo vprašanje novega volilnega reda na temelju neposredne, enake in tajne volilne pravice in njemu sledečih volitev v državni zbor. Z novim volilnim redom zvezana razdelitev poslanskih mest je bila tudi kodifikacija narodnega prava za posamezne volilne okraje in je močno razgibala slovensko politično življenje kakor podobno v prejšnjem desetletju boji za slovensko gimnazijo v Celju. Za razvoj slovenještajerskega političnega življenja pa je bila volilna reforma pomembnejša, ker je bila z njej sledečimi državnoborskimi volitvami dokončno likvidirana dotedanja politična sloga ter se je izvršila politična diferenciacija štajerskih Slovencev v katoliškonarodno in narodnonapredno (Narodno) stranko, poleg socialnodemokratske in štajercijan-ske, ki so zunaj okvira narodne politične organizacije nastopale že prej.

Glavni zagovornik politične diferenciacije na slovenskem Štajerskem je bil urednik Slov. gospodarja in Našega doma dr. Anton Korošec, idejni vodja mlade krščanskosocialno usmerjene generacije, katerega je že 1899 v svojih zapiskih označil vodilni slovenještajerski slogaš L. Gregorčič, da »škili na Kranjsko«. Kot urednik in prvi sodelavec mariborskih slovenskih listov je začel z uveljavljanjem načel, ki so z I. Sušteršičem in J. E. Krekom že prodrla na Kranjskem ter jih organizatorično utrjeval po deželi. Z delom A. Korošca in njegove generacije je postala katoliškonarodna, socialno kmetsko poudarjena stranka v političnem življenju na slovenskem Štajerskem vodilna in obenem se je kot politično središče definitivno uveljavil Maribor. Celje, ki je v eri slogaštva dajalo smer slovenještajerskemu političnemu gibanju, je svoj osrednji politični položaj izgubilo in postalo središče manjšinske narodnonapredne stranke, katero je ustanovil in vodil v sodelovanju z mladim, pretežno narodnoradikalnim izobraženstvom dr. Vekoslav Kukovec.

Politična diferenciacija med katoliškonarodnimi in narodnonaprednimi štajerskimi Slovenci ter novi volilni red sta prenesla politično težišče od slogaških osebnosti v posameznih krajih na organizacije ene in druge stranke in v zvezi s tem so tudi politični časopisi kot glasila strank postali določneje opredeljeni, deloma pa so se kot strankarska glasila sploh ustanovili na novo. Posamezniki so postali sedaj agitatorji v smislu v časopisju zastopanih strankinih načel in njih eksekutivni organi. V zbiranju posameznih osebnosti kot sodelavcev je pritegnil Korošec v novo katoliškonarodno gibanje Frana Jankoviča, okrožnega zdravnika v Kozjem, ustanovitelja dunajskega akademskega društva »Danice«, ki je postal na Kozjanskem predstavnik njegove ideologije in nove politične organizacije.

Osebnosti Korošca in Jankoviča segajo v prva leta obstoja »Danice«, poglobili pa so se s priložnostnim sodelovanjem Jankoviča pri Našem domu.

Preko teh osebnih stikov je Korošec privezal Jankoviča nase in na novo organizacijo zlasti, ker ji je manjkalo izobražencev laikov. Kot družabno uglajen, politično širokosrčen in pri vsej konsekvantnosti koncilianten mož, v svojem okolišu kot zdravnik poznan in cenjen, je bil Jankovič gotovo najboljši predstavnik nove politične smeri v svojem okraju. Njegova osebna aktivnost je mnogo pripomogla, da je postal Korošec državnozbornski poslanec za slovenještajersko peto kurijo 1906 s sodelovanjem Posavja in Kozjanskega, sam Jankovič pa je postal deželnozbornski poslanec za pokrajino tostran Sotle. Korošec in Jankovič sta tako politično najožje sodelovala na ozemlju, med Savo in Voglajno, Sotlo in doljno Savinjo, kjer je bil izvoljen Korošec za državnozbornskega poslanca v šmarsko-rogaško-kozjanskem okraju 1907 in kjer mu je pri novih volitvah 1911, ko je bil Korošec izvoljen kot kandidat celjsko-vranskega volilnega okraja, sledil Jankovič tudi kot državnozbornski poslanec.

Smrt Jos. Žičkarja 27. septembra 1905 je izpraznila poleg mesta deželnozbornskega poslanca za brežiški okraj tudi mesto državnozbornskega poslanca v peti volilni kuriji. Vsa slovenska politična javnost je zahtevala po Žičkarjevi smrti čimprejšnji razpis novih volitev, da se tako manifestira narodni značaj slovenskega Štajerskega, katerega največji del je spadal v volilno ozemlje za poslanca pete kurije. Korošec je priglasil svojo kandidaturo na zaupnem shodu, katerega so sklicali državnozbornski poslanci s Slovenskim političnim društvom v Mariboru 1. marca 1906, ki pa je imenovanje kandidata odložil na pozneje. Osrednjemu Slovenskemu političnemu društvu v Mariboru je sledilo 7. marca Politično društvo »Sava« v Brežicah, ki je izjavilo, da odobrava sklepe zaupnih mož v Mariboru z dne 1. marca (splošna in enaka volilna pravica, protest proti vladni razdelitvi državnozbornskih volilnih okrajev in zahteva po 8 štajerskih in 2 koroških slovenskih volilnih okrajih), da zahteva dopolnilne volitve v deželni zbor za kmetске občine brežiškega okraja in za peto kurijo državnega zbora, protestira proti izpremenjenemu volilnemu zakonu in zahteva, da se sestane takoj po razpisu volitev javni shod, ki naj določi kandidata. Bolezen dr. I. Dečka v Celju in njegovo eliminiranje iz politike sta povzročila, da je prišla v Celju v ospredje namesto dotedanje slogaške narodnonapredna struja z voditeljem Kukovcem, ki je zahtevala načelno narodno in napredno politiko. Poleg bližajočih se volitev v peti kuriji je bil povod za odločni nastop mladih tudi novi volilni red, ki je predvideval na Štajerskem šest, na Koroškem pa samo en slovenski volilni okraj. Začelo se je očitiranje, kako je do tega prišlo, in liberalni krogi so krivdo za to pripisovali večinski Slovenski ljudski stranki, ki je pod vodstvom Iv. Sušteršiča na Dunaju določala politične korake Slovencev. Domačim slogaškim poslancem pa je ista struja očitala mlačnost v nastopanju že dalj časa. Zaradi podobnega spora, kakor ga omenja Korošec z zaupnega shoda med Robičem in Jurtelo, je Lendovšek zapustil politiko. Nova Narodna stranka je bila močna med meščanstvom, tudi v brežiškem okraju, zato je Korošec odklanjal javen shod za določitev kandidata.

Ob smrti dr. Antona Korošca je nameraval Franjo Baš kot urednik ČZN objaviti namesto obveznega nekrologa 17 njegovih pisem dr. Franu Jankoviču. V krtačnem odtisu v študijski knjižnici v Mariboru se je ohranilo zraven uvoda le prvih 13 pisem in začetek 14. pisma. Pokrajinski arhiv v Mariboru hrani 17 pisem, zadnje je bilo napisano 24. aprila 1907. Naslednja Koroščeva pisma Jankoviču so iz poznejše dobe.

S tem sestavkom zaključuje uredništvo objavljane prispevkov za predvideni del letnika 1940. Razen takratnih poročil o literaturi, ki so sedaj že neaktualna, so bili objavljeni v dosedanjih povojnih letnikih ČZN vsi prispevki, predvideni za zadnjo predvojno objavo.¹

¹ Janko Glazer, O zadnji številki predvojnega Časopisa za zgodovino in narodopisje, ČZN XXXVI, 1965, 7-9.

OKUPATORSKA UPRAVA NA SLOV. ŠTAJERSKEM IN GORENJSKEM

I. Viri za zgodovino okupacijske uprave 1941—1945 v severni Sloveniji (Spodnje Štajersko in Južno Koroško) so zlasti uradna lista (Verordnungs- und Amtsblatt) šefov civilne uprave in glasili (Marburger Zeitung, Karavankerbote) obeh političnih zvez Steierischer Heimatbund in Kärntner Volksbund; zraven tega elaborata dr. M. Broliha o šefu civilne uprave in o komandantu varnostne službe na Spodnjem Štajerskem ter moje poročilo o slovenskih Nemcih 1918—1945, ki so bili izdelani 1945—47 za komisijo za ugotavljanje vojnih zločinov (podružnica Maribor). Ker je bila okupatorska uprava slov. Štajerskega in Gorenjskega bistveno enaka ter je temeljila na skupnih navodilih državnega maršala H. Göringa in ker je bila zaradi na Slov. Štajerskem močnejšega in aktivnejšega sodelovanja nemške manjšine z okupatorsko upravo bolj nadrobno izdelana, je izhodišče za vsa nadaljnja podajanja okupatorski upravni sestav na Spod. Štajerskem. Okupatorske uprave v Prekmurju, ki jo je prevzel madžarski pooblaščenec v Murski Soboti od nemške vojaške zasedbene oblasti ter jo uskladil s splošno madžarsko upravo, naslednje poročilo ne upošteva.

Hkrati s vdorom hitlerjevske vojske na slov. Štajersko in Gorenjsko so zasedli sedeže jugoslovanskih upravnih in sodnih oblasti izbrani člani Kulturbunda, ki je tudi organiziral iz svojega članstva pomožno varnostno službo na mesto bivše jugoslovanske žandarmerije in policije. Kjer pa Kulturbundovih članov ni bilo, so jugoslovanske oblasti ostale, dokler ni teden dni po začetku hitlerjevske invazije 15. IV. 1941 prevzel kot pooblaščenec Adolfa Hitlerja vso zakonodajno, izvršno in sodno oblast v obeh okupiranih deželah šef civilne uprave (Der Chef der Zivilverwaltung); za slov. Štajersko s sedežem v Mariboru, za Gorenjsko in začasno za Mežiško dolino pa s sedežem na Bledu.

Naloga šefa civilne uprave je bila ponemčiti okupirani deželi ter jih vključiti v Hitlerjev vojni stroj. V ta namen je šef civilne uprave v letu 1941 likvidiral vso jugoslovansko upravo ter postavil z izselitvijo in preselitvijo gospodarsko in kulturno vodilne slovenske plasti ter s priselitvijo zlasti Kočevarjev temelje za dokončno germanizacijo. Leta 1942 je začel smotrno uvajati nemško zakonodajo, vključevati okupirani pokrajini v gospodarsko skupnost zlasti Koroškega in Štajerskega, z uvedbo vojaške obveznosti pa v sestavo nemške vojske. Navzlic najhujšemu terorju vedno silnejši oboroženi odpor narodnoosvobodilnega gibanja ter prodor Jugoslovanske armije in rdeče armade leta 1944 v srednje Podonavje pa sta šefa civilne uprave prisilila, da je zadnje leto deloval v prvi vrsti kot Hitlerjev obrambni komisar, ki je vztrajal do kapitulacije Nemčije 8. maja 1945.

Na sedežih jugoslovanskih okrajnih glavarstev in županov v Celju, Ptujju in Mariboru je šef civilne uprave ob prevzemu oblasti postavil politične komisarje, ki so zopet imenovali komisarične vodje jugoslovanskih občin, tako da so bili komisarični vodje občin odgovorni okrajnim političnim komisarjem, ti pa

šefu civilne uprave. Od začetka maja 1941, ko sta bili ustanovljeni in organizirani na Spod. Štajerskem domovinska zveza in na Gorenjskem Koroška ljudska zveza, so bili komisarji vezani pri vseh političnih in upravnih dejanjih na soglasje vodij teh zvez, pri čemer pa je pogosto bil krajevni, okrajni ali mestni vodja uprave tudi vodja ustrezne organizacije zveze. Izvršna in v največji meri tudi nadzorna organa vse civilne uprave pa sta bila v germanizacijskih zadevah pooblaščenec državnega komisarja za utrditev nemške narodnosti ter šef varnostne policije in varnostne službe. Pri tem je opravljal prvi zlasti gospodarske, drugi pa kazenske posle. Obenem z organizacijo uradov šefa civilne uprave, političnih komisarjev, Štajerske domovinske in Koroške ljudske zveze, pooblaščenca za utrditev nemške narodnosti ter komandanta varnostne policije in varnostne službe pa se je začela že spomladi 1941 uvajati na Spod. Štajerskem in Gorenjskem, npr. z železnico, pošto, financami, socialnim zavarovanjem, gozdno upravo in lesnim gospodarstvom, predpisi o delovnih razmerjih, prehrani in drugem gospodarstvu ter z nadrobnim planiranjem zemljišč v Posavju, upravna in gospodarskopolična praksa Hitlerjeve Nemčije. Obe okupirani deželi severne Slovenije sta bili tako zlasti gospodarskoupravno od pomladi 1941 vključeni v Hitlerjev gospodarski sistem. Politično, kulturno in demografsko pa sta bili dve samosvoji upravni enoti, ki jih je vodila na Spod. Štajerskem Štajerska domovinska in na Gorenjskem Koroška ljudska zveza, upravljal šef civilne uprave, medtem ko sta germanizacijo pravno izvajala pooblaščenec državnega komisarja za utrditev nemške narodnosti in komandanta varnostne policije ter varnostne službe pri obeh šefih civilne uprave.

Šef civilne uprave je bil pooblaščenec Adolfa Hitlerja, se pravi, zastopal je vodjo stranke in državnega kanclerja, ki mu je bil edino odgovoren. V svojem uradu je imel namestnika vladnega predsednika kot zastopnika osrednje državne oblasti, da je koordiniral vse delo urada z interesi in nameni osrednje državne uprave. V svojem ustroju pa je bil urad šefa civilne uprave sestavljen iz pooblaščenecv za vodstvo posameznih delovnih panog, ki so bili največ personalno povezani z vodji oddelkov pri pokrajinskih vladah za Štajersko in Koroško ter so sestavljali skupaj s šefom civilne uprave in vladnim predsednikom štab. Štab je na kolegijatnih sejah obravnaval predloge posameznih pooblaščenecv, nato je šef civilne uprave ali vladni predsednik izdal uredbo ali odločbo kot vodilo za delo političnih komisarjev, pa tudi zveze ali posameznih panog uprave. Šef civilne uprave je bil tako v prvi vrsti naredbodajna oblast, vlada, ki je usmerjala delo vseh okupacijskih organov razen vojske in zunanje politike, kjer je bil samo izvrševalec odločb vodje štiriletnega plana, državnega maršala. Uredbe in odločbe šefa civilne uprave so izvajali Štajerska domovinska oziroma Koroška ljudska zveza, deželni svetniki ter komandant varnostne policije in varnostne službe.

Štajerska domovinska in Koroška ljudska zveza sta imeli svoje jedro v maloštevilnih domačih Nemcih, ki jih je NSDAP pred 6. aprilom 1941 organizirala v iredentističnem švabskonemškem Kulturbundu, h kateremu je okupator prisilno vključil vse prebivalstvo, ki je po svoji rasni strukturi bilo po njegovem mnenju sposobno za germanizacijo. Obe zvezi sta imeli nalogo, da okupiranega severnega Slovenca politično, duhovno in duševno vodita, ga vzgajata za zavestnega nemškega državljana in polnovrednega člana nemške skupnosti. Na rasni skupnosti in zgodovinskem izročilu je okupator mobiliziral za germanizacijo podjarmljeno prebivalstvo v obeh zvezah kot predhodnicah NSDAP, ki bi morala zrasti iz obeh z vsemi njenimi oddelki ter podzvezami na čelu avtoritativnega vodstva.

Namen obeh zvez, germanizacijo Gorenjskega in slov. Štajerskega, je okupator hotel doseči z njunim ustreznim propagandnim delovanjem, z vojaškim vežbanjem, prosvetljevanjem odraslih moških v tako imenovanem brambnem moštvu (Wehrmannschaft) ter z vzgojo mladine v tako imenovani Nemški mladini (Deutsche Jugend). Dejavnost vsake zveze je obsegala ozemlje vsakega šefa civilne uprave. Za nadrobno izvajanje ponemčevalnih ukrepov pa je bilo okupirano ozemlje razdeljeno v okrožja (kamniško, kranjsko in radovljiško na Go-

renjskem, medtem ko je bila Mežiška dolina že konec 1941 priključena Velikovcu; celjsko, trboveljsko, brežiško, ptujsko, ljutomersko, mariborsko podeželsko in mariborsko mestno pa na Spod. Štajerskem), nadalje v krajevne skupnosti, celice in bloke. V splošnem so okrožja zajemala ozemlja s približno 70 do 100.000, krajevne skupnosti okoliše z 2000 do 5000, celice s 700 do 1200 in bloki s 100 do 200 prebivalci. Ustrezno organizacijski razčlenjenosti je bil zveznemu, okrožnemu in krajevnemu vodji dodeljen štab sodelavcev z določeno pristojnostjo, ki so jo izvajali v uradih, sestavljajočih določeno vodstvo.

Zvezno vodstvo Štajerske domovinske zveze v Mariboru je bil vodstveni urad za 7 okrožij in 176 krajevnih vodstev, 674 celic in 4358 blokov s 574.000 prebivalci. Zvezni vodja je odločal o načelnih usmerjevalnih vprašanjih. Med temi so bila najvažnejša nacionalnopolitična, ki jih je pri njem reševal nacionalnopolitični referat in skrbel za enotnost nacionalnopolitične dejavnosti, preučeval s tega vidika vse uredbe, odločbe in ukrepe organov zveze ter jih koordiniral. Zveznemu vodji sta bila podrejena dva vodstvena urada (Führungsamt), ki sta zopet bila razdeljena v strokovne urade (Fachamt).

Prvi vodstveni urad je obsegal strokovne urade za upravo, delovno politiko, rasno politiko, agrarno politiko, zdravstvo, pravne in komunalne zadeve, drugi pa strokovne urade za ženske, ljudsko prosveto, šolstvo, obrambno vzgojo, mladinsko vodstvo, propagando, časopisje, tisk in kulturo ter zvezno razsodišče. Prvemu in drugemu vodstvenemu uradu skupaj so bili podrejeni strokovni uradi za ljudsko blaginjo in za uradništvo. Prek vodstvenih in strokovnih uradov je zveza dajala smernice in izdajala odločbe za svoje podrejene organizacije, obenem pa tudi za javno upravo, da jih je izvrševala, kolikor jih ni izvrševala posamezna zveza sama. V splošnem bi mogli reči, da je prvi vodstveni urad obravnaval zadeve, ki so bile pravno že izenačene z rajhovskimi, medtem ko je drugi vodstveni urad prebivalstvo za to pripravljal.

Urad za delovno politiko je fašistično vodil delodajalce in delojemalce, vzgajal in strokovno šolal delavstvo, da bi pojmovalo delo kot službo celokupnosti, skrbel za tako imenovani delovni mir, obravnaval vsa gospodarska vprašanja v smislu enotnega gospodarskega načrta in vodstva, ter se pečal z vprašanji tehnike, vzgoje tehnikov, organiziral iznajditelje in novatorje. Urad za rasno politiko je načelno preučeval vprašanja rasne in demografske politike, izvajal dognanja in nadzoroval izvedbo. Urad za izgradnjo naroda (Volkbildung) je vodil vzgojo in prosvetljevanje odraslih, skrbel za ustreznimi prireditvami, vajami in pobudami, da bi se okupiranci seznanili s kulturnimi, duševnimi in duhovnimi pridobitvami Velike Nemčije ter jih prevzeli. Urad za agrarno politiko je v sodelovanju z rajhovskimi oblastmi in zlasti z državnim prehranjevalnim stanom povezoval slovenještajersko oziroma gorenjsko kmetijstvo z nemškimi. Urad za pravo je pripravljal izenačenje produkcijskega prava z nemškim. Urad za komunalne zadeve je nadzoroval delovanje občin z vidika nacionalnosocialistične komunalne politike. Urad za uradništvo je vzgajal uradništvo v duhu nacionalnega socializma. Urad za šolstvo je vodil šolsko izobraževanje in dajal smernice učiteljstvu ter ga ideološko nadzoroval. Urad za vodstvo mladine je poizkušal športno, duševno in karakterno oblikovati mladino in jo utopiti v nacionalnem socializmu, urad za vojaško vzgojo pa podobno odrasle. Kakor sta bila vodji uradov za vojaško vzgojo in za vodstvo mladine tudi vodji brambnega moštva in nemške mladine, podobno so bili tudi mnogi vodje drugih strokovnih uradov odgovorni nameščenci javne uprave, zlasti pa deželnih svetnikov.

Uradi deželnih svetnikov (Landratamt), ki so do jeseni 1941 nasledili jugoslovanska sreska načelstva ali okrajna glavarstva, so bili teritorialno enaki okrožjem Štajerske domovinske oziroma Koroške ljudske zveze. Deželni svetnik je bil vmesna upravna oblast med šefom civilne uprave in občino oziroma županom ter je obsegal skupino občin, kjer so sledili političnim komisarjem poleti 1941 župani. Mesto Maribor je bilo dejansko tudi urad deželnega svetnika, ki ga je pa vodil nadžupan. Deželni svetnik je združeval vso upravo razen svetovnonazorskega usmerjevanja prebivalstva, ki je bilo zadeva obeh zvez. De-

želni svetnik je bil neposredni vodja vse državne oblasti na svojem območju in poleg tega vodja samouprave, to je občinske zveze, in nadzornik občin, kolikor nadzorstva ni izvajala posamezna zveza. Bil je oblast, ki je skrbel, da tudi njemu samo posredno podrejeni organi, kot davkarija, cestna uprava, delovna sila, visoko in vodno gradbeništvo, izvajajo svoje naloge v skladu z geografskimi, gospodarskimi in demografskimi potrebami njegovega teritorija ter s splošnimi upravnopolitičnimi nameni. Deželni svetnik je bil torej oblast, ki je na svojem delovnem področju vodil deloma neposredno in deloma posredno vse gospodarske in upravne zadeve.

Tako je bil deželni svetnik v državni upravi najnižja policijska, potnodovoljevalna, obrtna in gradbena oblast. V tem smislu je skrbel za varnost in red na najrazličnejših področjih, kot npr. glede prometa, društev, zborovanj in sestajanj, pri izvrševanju obrti, regulaciji cen, ki jih je tudi nadzoroval, ter v obmejnem prometu. V zvezi s tem je izdajal potna dovoljenja, dovoljenja za bivanja, lovske, ribiške in orožne liste, obrtna, gradbena, uporabna in obratovalna dovoljenja. Za njihovo izvrševanje pa so bile deželnemu svetniku podrejene občine, dodeljena žandarmerija in vrsta strokovnih referatov. Vodja žandarmerije je bil strokovni referent deželnega svetnika in podobno vodje drugih uradov. Od teh je šolski svet nadzoroval šolstvo in izvajal materialne ukrepe za razmah prosvetnih ustanov, skrbel za vzgojo šolske mladine in za nadaljnje izobraževanje nadarjenih. Zdravstveni urad je imel na skrbi evidenco nad zdravstvenim stanjem prebivalstva, vodil preventivno zdravstveno skrbstvo, boj proti nalezljivim boleznim in skrb za higienske naprave. Podobne naloge je opravljal pri živini veterinarski urad. Nadaljnje naloge deželnega svetnika so bile evidenca vojaških obveznikov, nadzorstvo nad občinami, gospodarskimi in matičnimi uradi, ki so bili 1943 organizirani v okrajnem rodoslovnem uradu.

Kot vodja občinske skupnosti pa je moral deželni svetnik nastopati povsod, kjer je potrebovalo socialno, kulturno ali gospodarsko življenje državno pomoč ali pa kjer so zahtevali interesi skupnosti posebne javne naprave. V vsakem primeru je skrbel okrajni skrbstveni referat za prebivalstvo v stiski, za bolnike in za telesno poškodovane. Okrajni mladinski urad je vodil brigo za mladinsko skrbstvo, za otroke brez staršev, za sirotinsko varstvo ter za oskrbo rodbin, katerih svojci so odšli v vojsko. V okrajni samoupravi pa je bil deželni svetnik vodja okrajne hranilnice, ki mu je dajala možnost vpliva na razmah gospodarstva; nadalje je bil vodja prehranjevalnih in gospodarskih uradov, ki so skrbeli za preskrbo prebivalstva z živili in drugimi potrebščinami, podpiral kmetijstvo z organizacijo vzornih gospodarstev, dajal pomoč pri nabavah plemenske živine, razvijal bolnišnice ali sirotišnice, pospeševal gradbena dela, razvijal urbanizem, tujski promet, poklicno in strokovno šolstvo, gledališča in glasbo, športno življenje mladine itd. V celoti pa je moral deželni svetnik vsa vprašanja, ki so se pojavljala pri socialnem ali gospodarskem razvoju prebivalstva, obravnavati sam ali pa v zvezi z ustreznimi strokovnimi uradi ter zavodi — zlasti z eno ali drugo zvezo — in vplivati na njihovo rešitev ter izvajanje, da je bilo vse v skladu z upravnimi nameni državnega vodstva.

V jeseni 1943 se je urad šefa civilne uprave preselil v Gradec oziroma v Celovec in tam strnil z uradi štajerske oziroma koroške deželne uprave, tako da je bilo od tega časa težišče okupatorske uprave na deželnih svetnikih. V zvezi s tem so bila izvedena preimenovanja političnih in katastrskih občin ter krajev in uvedena tako imenovana samouprava občin in okrajev. V pristojnost tako imenovane samouprave je spadala pravica do izdelave delovnega statuta, predložitev grba, imenovanje častnih občanov, posli občinskega sodišča in sodelovanje z zvezo. Nadzornik nad samoupravo pa je ostal šef civilne uprave, ki je tudi moral potrditi župana in prisednike. Zaradi pomanjkanja pristojnosti, zlasti pa zaradi abstinence slovenskega prebivalstva od občinskih poslov, se samouprava občin dejansko ni nikdar izvedla.

1. aprila 1942 je bilo uvedeno sodno postopanje v prvi instanci za naslednje zadeve: 1. izvensporno postopanje o skrbništvu, zapuščinah, polnoletnosti, očetovstvu, neveljavnosti listin, razglasitvah za mrtve ter za overavljanje pred-

pisov in prepisov; 2. sporne zadeve razen meničnih tožb in motenje posesti, vendar samo v važnih primerih; 3. izvršno upravo z rubeži na premečinah, zaplembah in zavarovanjih; 5. trgovski in zadružni register v Mariboru in Celju; 6. uvedba zemljiškoknjižnega poslovanja z vknjižbami za šefa civilne uprave, pooblaščenca državnega komisarja za utrditev nemške narodnosti (Der Beauftragte des Reichskommissars für die Festigung deutschen Volkstums) in za banke, ki so začele poslovati po okupaciji; 7. državljanske zadeve, ki so se začele obravnavati že v Jugoslaviji; 8. zapuščinske zadeve, ki so se začele prav tako že pred 6. aprilom 1941; 9. skrbništvo nad mladoletnimi. 31. julija 1942 je predal šef civilne uprave kazensko sodstvo okrajnim policijskim oblastem, 26. marca 1943 pa je bilo ustanovljeno na slov. Štajerskem deset sodišč (Celje, Šmarje pri Jelšah, Ljutomer, Maribor, Ptuj, Brežice, Sočanj, Trbovlje, Slov. Bistrica in Slovenj Gradec), da izvajajo zgoraj navedeno poslovanje vključno kazenska sodstva, ki mu je oddajal komandant varnostne policije in varnostne službe le posebno hude kazenske primere, medtem ko je druge pridržal po svoji uvidevnosti sam na lastno postopanje.

Če vidimo iz primerjave dejavnosti šefa civilne uprave, deželnih svetnikov in županov na eni ter Štajerske domovinske oziroma Koroške ljudske zveze dvotirno upravo, kjer je sodstvo podružnica policije, potem bomo mogli najti tretjo upravno linijo v poslovanju *komandant varnostne policije in varnostne službe* [Der Kommandeur der Sicherheitspolizei (SP) und des Sicherheitsdienstes (Sipo)], ki ga je neločljivo spremljal pooblaščenec državnega komisarja za utrditev nemške narodnosti kot izvrševalec gospodarskih ponemčevalnih in raznarodovalnih ukrepov. Za vzdrževanje varnosti in opravljanja varnostne službe je v Hitlerjevi Nemčiji skrbel šef varnostne policije in varnostne službe (Der Chef der Sicherheitspolizei und des Sicherheitsdienstes) ter šef redovne policije (Der Chef der Ordnungspolizei). Šefu varnostne službe so bile prek glavnega državnega urada za varnost v Berlinu podrejene tajna državna policija (Gestapo), kriminalna (Kripo) in varnostna služba (SD).

Državni glavni urad za varnost je imel sedem oddelkov:

1. urad za šolanje kadrov in za organizacijo (Personalausbildung und Organisation),
2. urad za upravo in gospodarstvo (Haushalt und Wirtschaft),
3. urad za nemška življenjska področja (SD, Deutsche Lebensgebiete),
4. urad za ugotavljanje in pobijanje nasprotnikov (Gestapo, Gegnerforschung und Bekämpfung),
5. urad za pobijanje kriminala (Kripo, Verbrecherbekämpfung),
6. urad za obveščevalno službo o inozemstvu (SD, Auslandnachrichtendienst),
7. urad za svetovnonazorsko preučevanje nasprotnikov in za izkoriščanje ugotovitev (Weltanschauliche Gegnerforschung und Auswertung).

Varnostna služba (SD, 3., 6. in 7. urad) je bila politično in poročevalsko središče stranke in države. Nadzorovala in ocenjevala je celotno politično dogajanje v državi in v okupiranih deželah ter vsak dan pošiljala poročilo in oceno političnega položaja šefu civilne uprave ter vodi Štajerske domovinske oziroma Koroške ljudske zveze, tako da so se le-ti mogli takoj lotiti ali predlagati ukrepe, ki so jih imeli za potrebne in ki jih je izvajala državna policija (Gestapo, 5. urad) s svojo eksekutivo, z varnostno policijo Sipo (Sicherheitspolizei).

Na slov. Štajerskem in na Gorenjskem je okupator organiziral varnostno službo in varnostno policijo po zgledu državnega glavnega urada za varnost s pooblaščenecem pri šefu civilne uprave, ki je imel uradni naziv komandant Sipo in SD na Sp. Štajerskem oziroma na Južnem Koroškem. Pod njegovim vodstvom so bili združeni uradi za tajno državno policijo (Gestapo), varnostno službo (SD), kriminalno policijo (Kripo) in preselitveni štab za priseljence (Umsiedlungstab der Einwanderer-Zentrale), ki je na Gorenjskem manjkal in je njegove posle opravljal rasni urad v zvezi z nacionalno političnim referatom. Pooblaščenca šefa varnostne policije in varnostne službe pri šefu civilne uprave

na Spod. Štajerskem v Mariboru (od maja do konca decembra 1942 v Celju) so bili podrejeni naslednji uradi:

a) tajna državna policija, urad Maribor z izpostavami v Celju, Ptuju, Slovenj Gradcu in v Brežicah,

b) kriminalna policija, urad Maribor z izpostavami v Celju in Ptuju,

c) varnostna služba, urad Maribor z izpostavami v Ptuju, Celju, Ljutomeru — po 15. juniju 1941 v Gornji Radgoni in od 1944 zopet v Ljutomeru, Trbovljah in Brežicah ter oporišča proti partizanom.

V prvih mesecih okupacije je bilo težišče varnostne službe na organizaciji preseljevanja s pregledom in popisom izseljencev, tehnično izvedbo izselitve, ravnanim obravnavanjem prebivalstva ter priseljencev, pripravljanjem in upravljanjem taborišč. Ko je bilo vse to izvedeno, je dobil tudi na Gorenjskem in slov. Štajerskem ustroj varnostne policije in varnostne službe podoba državnega glavnega urada za varnost z naslednjimi oddelki:

1. organizacija, personalna vprašanja, šolanje nameščenstva, vojaška vzgoja,
2. blagajna, gospodarsko poslovanje, izdajanje potnih listov,
3. pravni red, uprava, narodnostna, manjšinska in rasna vprašanja, preseljevanje in naseljevanje, kultura in znanost, cerkev, vzgoja, tisk, časopisje, radio, industrija, trgovina, obrt, delovna in socialna vprašanja,

4. boj proti nasprotnikom — OF, partizanstvo,

5. boj proti kriminalu,

6. obveščevalna služba za inozemstvo in zbiranje podatkov o svetovno-nazorskih nasprotnikih,

7. kazenski oddelek, ki je do uvedbe rednih sodišč pripravljal enotno kazensko sodstvo in skrbel s takojšnjimi primernimi policijskimi ukrepi za red in varnost.

Urad tako ni pomenil kazenskega sodišča, temveč urad, ki je izdajal državnopolicijske ukrepe in izdeloval končne odločbe za politična kazniva dejanja, ki jih je pripravil 4. urad, Gestapo. Leta 1943 je 6. oddelku nasledil mariborski tožilni urad (Anklagebehörde Marburg), ki je bil pa od 4. urada, od Gestapa, neodvisen in podrejen višjemu državnemu tožilcu v Gradcu. 1944 sta bila prvi in drugi urad, prav tako pa tudi tretji in četrti urad združena in zraven zadnjega ustanovljen referat 4 z nalogo, da organizira mrežo zaupnikov ter izdeluje dnevna in mesečna poročila o položaju. Pri tem so Gestapo, Sipo in Kripo na Gorenjskem in Spod. Štajerskem nastopali ves čas okupacije kot enoten urad pod komandantom Sipo in SD, ki je vključeval tudi oporišča Sipo in SD. Oporišča Sipo in SD so bila posledica oboroženega upora NOB. Od prvega v Slovenj Gradcu, ustanovljenega 15. avgusta 1941, jih je moral do zime 1944/45 okupator organizirati še v Ljutomeru, Račah, Konjicah, Šoštanj, Braslovčah, Mozirju, Ljubnem in Lučah.

Navzgor je bil komandant Sipo in SD na Gorenjskem in Spod. Štajerskem podrejen inšpektorju, po 1943 poveljniku (Befehlshaber) Sipo in SD v Salzburgu, ki je odločal v območju Wehrkreiskomande XVIII. Poveljnik Sipo in SD v Salzburgu je bil tudi višji SS in policijski vodja pri državnih namestništvih na Tirolskem, Salzburškem, Koroškem in Štajerskem, kjer je skrbel za enotnost varnostnopolitične službe (SS Obergruppenführer und General der Waffen SS und der Polizei Erwin Rösener).

Navzdol pa so bili vodje izpostav ter oporišč neposredno podrejeni komandantu, vendar so morali poleg njega obveščati tudi okrožne in krajevne politične vodje o vseh dogodkih na svojem delovnem ozemlju. Prav tako so bili politični vodje pooblašteni in dolžni, da se v primeru nevarnosti lotijo potrebnih varnostnopolitičnih odločb in ukrepov, a so morali o njih po najkrajši poti obvestiti pristojno izpostavo Sipo in SD. Komandantu Sipo in SD v Mariboru je bila nadalje podrejena upravna policija (Verwaltungspolizei) in redovna policija (Ordnungspolizei), ki je obsegala žandarmerijo, varstveno policijo (Schupo) in požarno brambo (Feuerschutzpolizei). Zunaj njegovega poveljstva pa je bila obratna policija (Werkschutz), ki je bila podrejena neposredno Štajerski domovinski zvezi oziroma uradu za delovno politiko. Pač pa je vodil komandant Sipo

in SD protiobveščevalno službo in postopke, ki so bili zvezani s samovoljno zapustitvijo delovnega mesta. V protiobveščevalni službi sta Sipo in SD pred 6. aprilom 1941 pripravili tudi okupatorsko upravo, ki je izdelala nadrobna personalna, upravna in gospodarska poročila o vsakem slovenskem okraju, tako da so mogla rabiti za vodnik okupatorski upravi po okupaciji in da je to poročilo spremljalo politične komisarije na njihova delovna mesta. Gradivo za ta poročila sta zbirala pred 1941 obmejni policijski postaji v Lipnici in v Fürstenfeldu, ki sta bili 1941 kar preloženi v Celje oziroma v Ptuj, zbrano gradivo pa je obdelalo vmestitveno poveljstvo (Einsatzkommando) v Gradcu.

Naloge Sipo in SD so bile čiščenje sovražnikov nemštva, preseljevanje in priseljevanje ter boj proti OF in narodnoosvobodilnemu gibanju. Pri tej dejavnosti je bil komandant Sipo in SD tudi odločilen za civilno in kazensko sodstvo. Že 19. maja 1941 je šef spodnještajerske civilne uprave odredil, da morajo politični komisarji vse spise kazenskih prijav odstopati izpostavam SD v pristojno poslovanje, ki ga je vodil do ustanovitve kazenskih sodišč 1943 že imenovani 7. oddelek, medtem ko je bil za kaznovanje kaznivih političnih dejanj pristojen 4. urad komanderja Sipo in SD, Gestapo, oziroma za izrekanje smrtnih kazni komandant osebno. Postopanje je potekalo tako, da je referent 4. urada podal poročilo s predlogom za kaznovanje, ki ga je komandant podpisal ali spremenil. Ko je šef civilne uprave 1944 ustanovil tožilni urad in je ta tudi dejansko začel poslovati, mu je komandant Sipo in SD odstopal le hujše primere, medtem ko je o drugih odločal še vnaprej sam.

Kakor je obsegalo torišče šefa civilne uprave celotno upravo v najširšem smislu besede, tako je komandant Sipo in SD nadzoroval celotno upravo ter sta se CDZ in komandant Sipo in SD medsebojno nadzorovala. Zaradi tega so morale izpostave SD poročati komandantu o delovanju varstvene policije (Schupo), žandarmerije, o pomožnih strankinih formacijah SA, SS, NSKK, Rdečem križu, o gospodarskem položaju, o razmerah na meji ali o razmerju upravnih vodij do vodje izpostave. Komandantu so morali predlagati poročila upravnih vodij, ki so jih le-ti pošiljali šefu civilne uprave, in prav tako poročila o željah prebivalstva, prometnih razmerah, semenskem žitu, zdravstveni službi in sanitetni oskrbi ter o živinozdravstvu. Komandant Sipo in SD je bil tako dejanski nadzornik stranke in okupacijske uprave, zlasti ker je tudi neposredno prejemal od državnega glavnega urada za varnost posebna navodila za postopanje, zlasti proti nasprotnikom okupatorja, npr. za kazenske ekspedicije na Gorenjskem.

Ko je po porazu pri Stalingradu totalna mobilizacija številčno oslabilo zasedbo uradniških mest pri Štajerski domovinski in Koroški ljudski zvezi, je vzporedno s padajočo iniciativo in aktivnostjo obeh zvez postajal odločilen vpliv komandanta Sipo in SD, ki je osredotočal vse svoje delo na boj proti narodnoosvobodilnemu gibanju.

Po izselitvi politično in gospodarsko vodilnih Slovencev je imelo poseben značaj delo komanderja Sipo in SD pri naseljevanju Kočevarjev, Besarabcev, Tirolcev in Bukovincev. Zadevni oddelek so sestavljali vodja urada za utrditev nemške narodnosti, štabni vodja in vodja oddelkov istega urada; nadalje pooblaščenec za obdelovanje zemlje, za regionalno in krajevno planiranje, za prehrano in poljedelstvo in za obrtniško gospodarstvo pri šefu civilne uprave ter zastopnika nemške preseljevalne družbe (Deutsche Umsiedlungstreuhandgesellschaft) in nemške naseljevalne družbe (Deutsche Umsiedlungsgesellschaft in Berlin, Zweigstelle Ostmark — Wien). Ta oddelek je prevzemal posestva in imetje izseljenih in priseljenih Slovencev od pooblaščenca za utrditev nemške narodnosti ter ga prevajal v roke priseljencev, potem ko je obračunal njihovo imetje v stari domovini. Prodaja zemlje ali podjetja zunaj pooblaščenca za utrditev nemške narodnosti pa je bila nemogoča in kot v rajhu tako tudi v okupirani severni Sloveniji prepovedana.

Za varstvo naseljencev je bila že 17. aprila 1942 v Posavju ustanovljena samoobramba, ki je bila 1943 spremenjena v podeželske straže (Landwacht). To so bili že prvi samoobrambni ukrepi okupatorja, ki so se stopnjevali zlasti

po junaškem vdoru XIV. divizije, ko je okupator s komandantom Sipo in SD in zveznim vodjo Štajerske domovinske zveze moral prenehati s svojim nadaljnjim germanizacijskim delovanjem ter se zadovoljiti od jeseni 1944 z obrambo, kot jo kaže tudi dodatni in prvi službeni naziv šefa civilne uprave obrambni komisar. Organizacija protiletalske obrambe, mobilizacija prebivalstva za utrjevalna dela na vzhodni meji ter v mestih, zlasti oporišč in izpostav Sipo in SD ter stavb z občinskimi in okrožnimi uradi, so zadnja dela okupatorske uprave v severni Sloveniji. Trotirna uprava Štajerske domovinske oziroma Koroške ljudske zveze, šefa civilne uprave in komandanta Sipo in SD se je strnila v eno samo dejavnost obrambnega komisarja, ki je našel v zadnjih mesecih svojo trdno oporo le v izdajalcih domovine — v vlasovcih. Narodno-osvobodilni odbori, organizirani v bojih zlasti na osvobojenem ozemlju Kozjanskega, Savinjskih Alp, Pohorja, Karavank in predgorij Julijskih Alp, so z osvoboditvijo 9. maja 1945 prevzeli posle okupatorske uprave.

Jakob Medved

TIPI IN SMERI SPREMINJANJA IZRABE ZEMLJIŠČA V POHORSKEM PODRAVJU

Uvod. Intenzivni družbenoekonomski razvoj, zlasti pa uvajanje tehnike v vsa področja našega gospodarstva, povzroča izredno naglo rušenje stare agrarne strukture naše podeželske pokrajine ter spreminja usmerjenost in oblike agrarne proizvodnje. Smeri in intenzivnosti teh procesov so v različnih krajih zelo različne, saj so odvisne od vrste različnih dejavnikov, ki se pojavljajo v različnih socialnih in ekonomskih okoljih. Osnovno gibalno rušenja starih agrarnih struktur in starih načinov proizvodnje je neprestano se spreminjajoča vrednost človekovega dela. Ta ekonomska zakonitost sproža v različnih okoljih različne spremembe, ki dobe svoj najvidnejši izraz v spreminjanju smeri izrabe zemljišča. Ker je proces spreminjanja zemljiških kategorij rezultanta zelo različnih silnic, je lahko v enakih naravnih razmerah in v različnih socialno-ekonomskih okoljih zelo različen, kajti različne socialne skupine lahko enak naravni potencial vrednotijo popolnoma drugače. Zaradi tega je poleg splošnih značilnosti spreminjanja zemljiških kategorij, ki so v pretežni meri odsev splošnih zunanjih vplivov, potrebno spoznati tudi pozitivne in negativne odklone, katere pogojujejo predvsem lokalne družbenoekonomske razmere.

Omejitev področja. Za predmet svoje raziskave sem izbral Pohorsko Podravje, ki je po tipu poselitve in po prevladujočih naravnih razmerah dokaj enotno območje. Vpliv neagrarnega gospodarstva, ki se razvija v dolinah ter na južnem in vzhodnem obrobju Pohorja, dokaj enakomerno sega v vsa področja gorskega sveta, tako s preusmerjanjem agrarnega gospodarstva k tržni proizvodnji kot z odtegotvanjem delovne sile v obliki dnevne delovne migracije ali stalnega odseljevanja. Vse te splošne skupne značilnosti in prevlada sorodnih tipov agrarne strukture nam dajejo tiste skupne elemente, ki omogočajo primerjavo. K temu območju so poleg vmesnih dolin priključena tudi predgorska območja na jugovzhodu in jugu Pohorja, kar je bilo nujno predvsem iz tehničnih razlogov.

Delovni postopek. Pregled razvoja zemljiških kategorij sloni na primerjavi katastrskih podatkov iz leta 1900 in leta 1962.* Pregled ni stvaren odsev dejanskih razmer, ker katastrski uradi ne morejo sproti registrirati vseh sprememb

* Pri primerjavi katastrskih podatkov iz leta 1900 in 1962 so se pokazale določene razlike pri skupnih površinah. Te razlike so nastale zaradi državne meje, ki seka številne kalasijske občine v občini Dravograd, Ravne na Koroškem in Radlje ob Dravi ter zaradi spreminjanja nekaterih katastrskih občin v drugih predelih. Te razlike sem skušal odpraviti na naslednja načina:

1. pri občini Ravne na Koroškem, Dravograd in Radlje ob Dravi, kjer je del posameznih katastrskih občin pripadel Avstriji, sem podatke uskladih tako, da sem za odstotek odpadlih površin zmanjšal vse zemljiške kategorije;

2. pri nekdanji občini Maribor Tabor so zaradi spremembe mej kat. o. nastale določene razlike (325, 87 ha); te sem uskladih tako, da sem vse zemljiške kategorije zmanjšal za ustrezní odstotek. Podobne korekture so bile potrebne tudi pri občini Slovenj Gradec in Slovenske Konjice.

zaradi preobremenjenosti z delom ali pa zato, ker jih kmetje ne prijavljajo. Kljub temu da katastrski podatki zaostajajo za dejanskimi razmerami, nam vendarle kažejo določene tendence razvoja zemljiških kategorij.

I. SKUPNE ZNAČILNOSTI SPREMINJANJA ZEMLJIŠKIH KATEGORIJ

Ne glede na različne socialne, ekonomske in naravne razmere je za celotno Pohorsko Podravje značilna močna ekstenzifikacija v izrabi zemljišča. Na celotnem območju se krčijo tiste zemljiške kategorije (njive, vrtovi in vinogradi), ki zahtevajo največ dela, narašča pa obseg tistih kategorij, za katere je potrebno manj delovne sile. Skupno so se na obravnavanem območju skrčile njive za 5959 ha ali za 22,6 %. Največje nazadovanje njivskih površin je v bivši občini Maribor-Tabor (29,1 %), slede občina Slovenj Gradec (26,9 %), Radlje ob Dravi (24,7 %), Dravograd (23,1 %), Slovenske Konjice (22 %), Slovenska Bistrica (18,5 %), Ravne na Koroškem (17,5 %) in bivša občina Maribor-Tezno (15,9 %). Podobno kot njive se v vseh predelih krčijo tudi vinogradi, skupno so se zmanjšali za 823,37 ha ali za 55,9 %.

Navedeni podatki nam dokazujejo, da se zemljišča, ki zahtevajo intenzivno obdelavo, najbolj krčijo v območjih, ki leže v neposredni bližini industrijskih in drugih neagrarnih središč, torej v coni kmetov delavcev in v višjih območjih, kjer so slabše naravne razmere za agrarno izrabo tal ter zato prevlada večja zemljiška posest. V obeh navedenih conah je človekovo delo dobilo že večjo vrednost, čeprav iz različnih razlogov. V coni kmetov delavcev, ki obsega predele dnevne delovne migracije, postaja kmetija dodatni vir dohodkov. Del družinskih članov je zaposlen zunaj kmetijstva ter prinaša določene dohodke, kar je omogočilo, da so opustili tista orna zemljišča, ki so bila najmanj primerna za obdelavo. V najvišjem pasu, kjer prevladujejo »velike kmetije«, se je z manjšanjem števila prebivalstva, z odpuščanjem hlapcev in dekel in propadanjem koč najemnikov in drugega agrarnega proletariata pojavila možnost za notranjo preusmeritev gospodarstva. Ožja kmečka družina, ki danes prevladuje na večini kmetij, ne more več obdelovati vseh zemljišč, zato krči njivske površine in z uvajanjem mehanizacije v travno in gozdno gospodarstvo dviga storilnost svojega dela in si viša življenjsko raven. Najmanjše spremembe v obsegu ornih zemljišč so v vmesnem pasu, ki je toliko oddaljen od neagrarnih središč, da ni več mogoča dnevna delovna migracija, obenem pa v tem pasu prevladujejo »srednje kmetije«. Ta velikost posestva ne dopušča nobene bistvene preusmeritve gospodarstva, ne k živinoreji in ne h gozdarstvu in tudi ne omogoča rentabilne izrabe mehanizacije. Če si hoče kmečka družina ustvariti osnovne možnosti za preživetje, mora vztrajati pri starem sistemu in intenzivno obdelovati tudi taka zemljišča, ki so jih v obeh drugih pasovih že davno opustili. Te minimalne spremembe v izrabi zemljišča hkrati kažejo tudi naša najbolj zaostala območja z najnižjo življenjsko ravnijo in najnižjo vrednostjo človekovega dela.

Druga skupna značilnost je močno krčenje planin in pašnikov. Ker pa kataster iz leta 1900 ne loči povsod planin in pašnikov, je to nazadovanje verjetno predvsem posledica močnega krčenja planin in le deloma zaradi drugega pašnega sveta. Skupno sta se navedeni kategoriji zmanjšali za 6126 ha ali za 29 %. Te spremembe v izrabi zemljišča so verjetno nastajale takoj po prelomu stoletja, saj so tesno povezane z naraščanjem vrednosti lesa in nazadovanjem živinoreje. Pretežni del teh sprememb gre na račun zaraščanja planin v povirju Meže, na Uršlji gori, v višjih predelih Pohorja in Košenjaka. Zaradi tega so se planine in pašniki najbolj skrčili v občini Ravne na Koroškem (47 %), Slovenj Gradec (37 %) in Radlje ob Dravi (30,6 %), znatno manj pa v občinah Maribor-Tabor (19,5 %), Dravograd (16,8 %), Maribor-Tezno (16 %), medtem ko v Slovenski Bistrici in v Slovenskih Konjicah opazimo celo porast.

Naslednja skupna značilnost celotnega območja je naraščanje travnikov in sadovnjakov. Skupno sta se ti dve kategoriji povečali za 3586 ha ali za 20,7 %.

Največji porast je v tistih političnih občinah, ki imajo ugodnejše naravne razmere za sadjarstvo, tj. predvsem jugovzhodno, južno in zahodno obrobje Pohorja (Slovenske Konjice 30,7 %, Slovenska Bistrica 30,3 %, Maribor-Tezno 23 % in Slovenj Gradec 18 %) ter predeli v širšem delu Dravske doline (Radlje ob Dravi 18 %), medtem ko so v drugih občinah le minimalne spremembe (Maribor-Tabor 2,3 %, Dravograd 6 % in Ravne na Koroškem 0,9 %).

Močna gozdnatost je ena izmed najvidnejših fiziognomskih značilnosti Pohorskega Podravsja. Gozdovi so v obravnavanem obdobju porasli za 8368 ha ali za 8 %. Naraščanje gozdov je po posameznih občinah zelo različno. Najbolj so gozdovi porasli v občini Radlje ob Dravi (15,5 %), slede občine Ravne na Koroškem (14,9 %), Slovenj Gradec (14,3 %) in Dravograd (8,6 %), medtem ko je v drugih občinah porast minimalen in znaša od 1 do 1,6 %.

Po pregledu splošnih značilnosti razvoja zemljiških kategorij po političnih občinah lahko ugotovimo, da se krčijo zemljišča, ki zahtevajo intenzivno obdelavo, naraščajo pa tiste kategorije, ki rabijo manj delovne sile.

II. SMERI SPREMINJANJA ZEMLJIŠKIH KATEGORIJ PO KATASTRSKIH OBČINAH

Splošen pregled razvoja zemljiških kategorij nam sicer prikaže poprečne značilnosti za politično občino, zabriše pa notranjo diferenciacijo glede na različne naravne in družbene razmere. Da bi ugotovili te značilnosti, sem analiziral razvoj zemljiških kategorij po katastrskih občinah in glede na prevladujočo smer razdelil k. o. v naslednje tipe:

A. Pogozdovanje. V to skupino sem uvrstil vse tiste katastrske občine, kjer prevladuje smer spreminjanja agrarne pokrajine v gozdarsko. Glede na intenzivnost procesa pa sem skušal ločiti naslednje podtipe:

1. intenzivno pogozdovanje (P 1), kjer je več kot 75 % vseh sprememb v korist naraščanja gozdov;
2. pogozdovanje (P 2), kjer je več kot 50 % vseh sprememb v korist naraščanja gozdov;
3. rahla prevlada pogozdovanja nad ozelenjevanjem z znatno urbanizacijo (P 3).

B. Ozelenjevanje. V to skupino sem uvrstil vse tiste katastrske občine, v katerih je v ospredju spreminjanje poljedelske pokrajine v živinorejsko. Po intenzivnosti naraščanja travnih zemljišč sem ločil tri podtipe:

1. intenzivno ozelenjevanje (01), kjer je več kot 75 % vseh sprememb v korist naraščanja travnih zemljišč;
2. ozelenjevanje (02), kjer je več kot 50 % vseh sprememb v korist naraščanja travnih zemljišč;
3. rahla prevlada ozelenjevanja nad pogozdovanjem z znatno urbanizacijo (03).

C. Urbanizacija zajema vse tiste katastrske občine, kjer gre večina sprememb v korist naraščanja zazidalnih in ostalih urbaniziranih zemljišč. Po intenzivnosti procesa sem ločil tri podtipe:

1. intenzivna urbanizacija (U 1), kjer je več kot 75 % vseh sprememb v korist naraščanja urbaniziranih zemljišč;
2. urbanizacija (U 2), kjer je več kot 50 % vseh sprememb v korist naraščanja urbaniziranih zemljišč;
3. rahla prevlada urbanizacije nad ozelenjevanjem ali pogozdovanjem.

D. Intenzifikacija zajema tiste k. o., kjer je večina sprememb na račun naraščanja njiv, vrtov in vinogradov (A).

Pogozdovanje. Pogozdovanje se na splošno uveljavlja v vseh predelih, kjer iz različnih naravnogeografskih razlogov prevladujejo slabše razmere za agrarno izrabo tal. Na obravnavanem ozemlju ta tip spreminjanja Izrabe tal absolutno prevladuje, saj zavzema 92.755,08 ha ali 57 % celotnega območja. Najmočnejše je zastopan v občini Radlje ob Dravi (85,4 %), slede občine Dravograd

(81,3 %), Slovenj Gradec (78,4 %), Maribor-Tabor (59,3 %), Ravne na Koroškem (53 %), Slovenska Bistrica (21,6 %), Maribor-Tezno (16,3 %) in Slovenske Konjice (12 %).

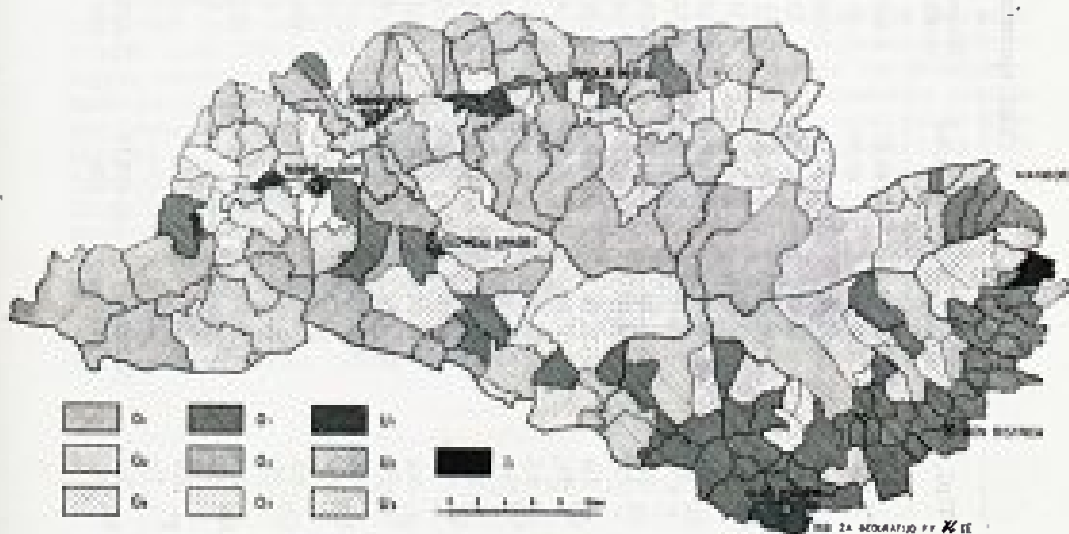
Osnovni razlog za pogozdovanje je prevrednotenje naravnih razmer za agrarno izrabo tal, zato se v različnih naravnih in družbenih razmerah uveljavljajo različni podtipi. Prvi podtip (P1) pogozdovanja se na splošno uveljavlja v tistih predelih, kjer so po današnjem vrednotenju naravnih razmer za agrarno izrabo tal najslabše razmere. Skupno pripada temu podtipu 33 % vseh zemljišč v Pohorskem Podravju. Najbolj je v ospredju v občini Radlje ob Dravi in v občini Dravograd, medtem ko se v občinah Maribor-Tezno, Slovenska Bistrica in Slovenske Konjice sploh ne pojavlja.

Čeprav je pri celotnem pogozdovanju osnovni razlog za spreminjanje smeri izrabe zemljišča prevrednotenje naravnih razmer za agrarno izrabo tal, je vendar intenzivnost procesa močno odvisna od velikosti posestva in socialne pripadnosti lastnika.

Ob zgornji meji naselitve, kjer so že zaradi znatne nadmorske višine slabše klimatske razmere za agrarno izrabo tal, se v celotnem Pohorskem Podravju uveljavlja večja zemljiška posest. Velika kmečka gospodarstva ob zgornji meji naselitve so že v prvih desetletjih tega stoletja začela preusmerjati izrabo zemljišča. Vzporedno z večanjem vrednosti lesa in večanjem vrednosti človekovega dela se polagoma prehajala od poljedelsko-živinorejske h gozdarsko-živinorejski usmeritvi. Za to preusmerjanje je značilno neprestano krčenje vseh zemljiških kategorij v korist gozda, funkcijo nekdanjih travnikov prevzemajo preostale njive. Zaradi manjšanja števila ljudi in živine so gospodarska in stanovanjska poslopja znatno zmanjšali. Z uvajanjem mehanizacije v gozdno in travno gospodarstvo si kmetije povečujejo produktivnost dela in življenjsko raven. Relativno velika zemljiška posest omogoča naslonitev na gozd in živinorejo ter še danes daje določeno fleksibilnost pri prilagajanju splošnemu družbenoekonomskemu in tehničnemu razvoju, zlasti še zato, ker imajo ravno te kmetije še največ možnosti za pridobivanje dodatnih dohodkov od turizma. Ta varianta pogozdovanja, ki je značilna za višje predele Pohorja, Košenjaka in za povirje Meže, se uveljavlja samo pri večjih kmetijah.

Precej drugačen razvoj spreminjanja izrabe zemljišča so doživele male kmetije, čeprav leže v enakih naravnih razmerah. Že ob začetku preusmerja-

TIPY SPREMINJANJA ZEMLJIŠKIH KATEGORIJ V POHORSKEM PODRAVJU

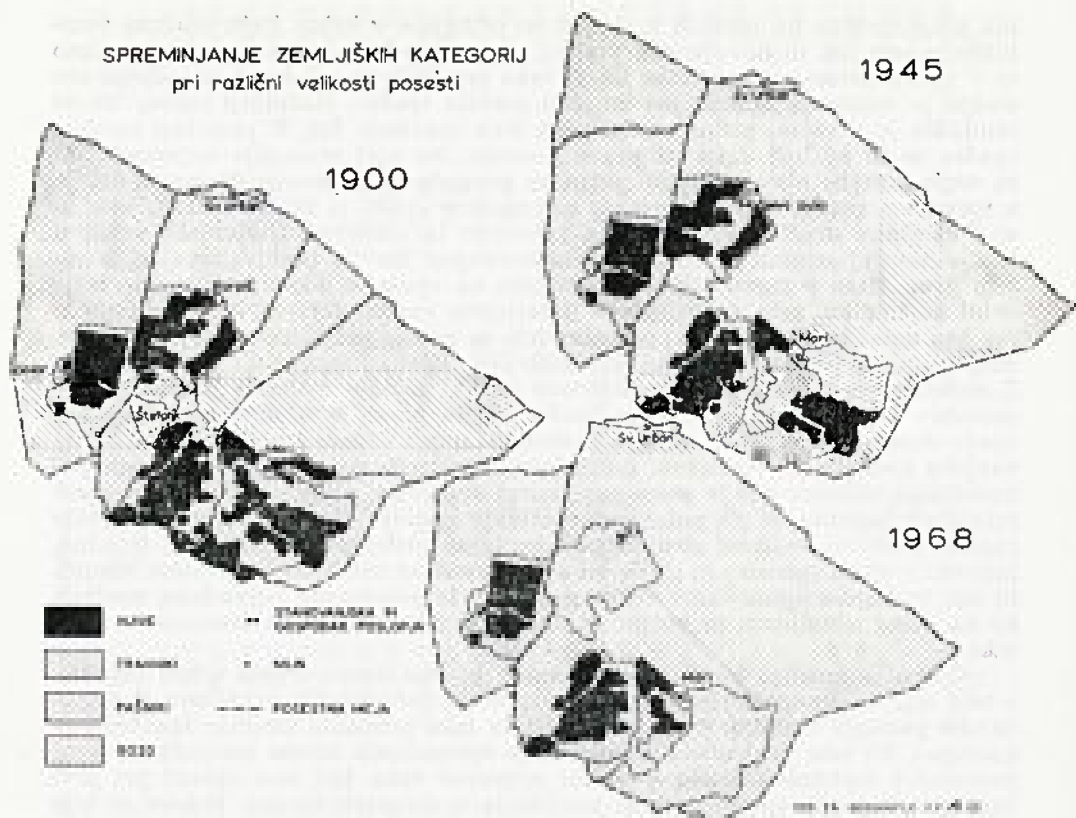
IZBI ZA REKREATIJO PP K 111

nja gospodarstva na gorskih kmetijah so prihajale v krizo, kajti majhna zemljiška posest jim ni dovoljevala prehod na gozdno-živinorejsko usmeritev, zato so v večini primerov propadle. Če je tako zemljišče kupil kmet iz nižjega območja, je nekdanja samostojna kmetija postala »puša«. Nadaljnji razvoj izrabe zemljišča je v večini primerov šel prek treh značilnih faz. V prvi fazi razvoja »puše« se ta ne loči dosti od prave kmetije. Na njej stanujejo najemniki, ki za svoje potrebe obdelujejo del polja, za gospodarja pa pasejo živino in delajo v njegovem gozdu. Socialni položaj najemnikov »puš« je bil zelo težak, zato so se s splošnim družbenoekonomskim razvojem in višanjem življenjske ravni ti ljudje najprej odselili v doline. Z nazadovanjem števila prebivalstva se je začela druga faza v razvoju izrabe zemljišča na »pušah«. Lastnik je vedno težje dobil najemnika, zato se na »puše« naseljujejo gozdni delavci, ki obdelujejo le majhen delež nekdanjih njiv, po travnikih pa pasejo nekaj gospodarjeve živine, medtem ko so ostala kmetijska zemljišča prepuščena naravnemu pogozdovanju. Z manjšanjem števila gozdnih delavcev zaradi širjenja mehanizacije in selitve delavcev v boljša stanovanja se »puše« naglo praznijo. Danes je večina teh »puš« dosegla že skrajno stopnjo ekstenzifikacije. V večini primerov so stanovanjska poslopja že opuščena, gospodarska poslopja pa v razpadu. Zaradi pomanjkanja delovne sile je setev popolnoma opuščena, njive in travniki se spreminjajo v pašnike, ki jih polagoma zaraščajo gozdovi. Pri tem pa so precejšnje razlike glede na velikost strnjene kompleksa obdelovalnih zemljišč, strmino, mikroklimatske razmere in glede na oddaljenost od matičnega posestva. Manjše in bolj oddaljene »puše« so v večini primerov že popolnoma pogozdene, medtem ko na manj oddaljenih in večjih še izrabljajo del zemljišč za travnike in pašnike.

Če pa je kmetijo kupil sosednji kmet, ki ima dom v enaki višini oziroma v taki legi, ki omogoča obdelovanje in spravilo poljedelskih pridelkov v gospodarsko poslopje matične kmetije, je postala taka propadla kmetija »pridružena kmetija«. Na taki pridruženi kmetiji se je spreminjala izraba zemljišča v tesni povezavi z matično kmetijo, v večini primerov tako, kot smo opisali pri prvi varianti. Bistvene spremembe so nastale le v domovih kmetij. Dokler je bilo v gorskih območjih dosti ljudi, so običajno v teh hišah stanovali kmetijski delavci najemniki. Lastnik kmetije se za obnovo in vzdrževanje stanovanj ni dosti brigal, zato so polagoma razpadla. Več pozornosti je posvečal gospodarskim poslopjem, kjer je shranjeval poljske pridelke ali pa gojil tudi nekaj živine. Z intenzivnejšim preusmerjanjem gospodarstva pa so tudi gospodarska poslopja polagoma razpadla.

Tipičen primer razvoja izrabe zemljišča na »pušah« in pridruženih kmetijah nam kaže izsek iz katastrske občine Kozji vrh pri Dravogradu (karta 2, 3 in 4). Leta 1900 so bile štiri samostojne kmetije z izrazito poljedelsko-živinorejsko usmeritvijo. V prvih desetletjih tega stoletja so prišle vse kmetije v hudo krizo. Korpičeva, Štefankova in Morijeva kmetija so propadle in postale last lesnega trgovca. Golarjeva kmetija se je sicer obdržala, morali pa so prodati del gozda in si poiskati zaposlitev v domači obrti in prevozu lesa. Leta 1924 je kupila Morijevo, Štefankovo in Korpičevo posestvo doseljena kmečka družina. Naselila se je na domu Morijeve kmetije, Štefankovo posestvo je postalo pridružena kmetija, Korpičevo pa Morijeva puša. Stanovanjsko poslopje pri Štefanku so takoj opustili, medtem ko so gospodarsko poslopje uporabljali za spravilo sena še vse do leta 1964. Na Morijevi puši so med vojnama še živeli najemniki, ki so obdelovali zemljo ter za gospodarja pasli nekaj živine ter mu pomagali pri delu na polju in v gozdu. Razvoj števila prebivalstva je v tesni povezavi z razvojem izrabe zemljišča.

SPREMINJANJE ZEMLJIŠKIH KATEGORIJ
pri različni velikosti posesti

Razvoj števila prebivalstva na posameznih kmetijah:

Leto	Ime kmetije														
	Golar			Štefanko			Korpič			Mori			Skupno		
	m	ž	sk.	m	ž	sk.	m	ž	sk.	m	ž	sk.	m	ž	sk.
1900	3	4	7	4	4	8	3	4	7	4	5	9	14	17	31
1945	5	3	8	—	—	—	3	3	6	6	6	12	14	12	28
1968	2	2	4	—	—	—	—	1	1	2	3	5	6	6	10

Pri Golarju se je število družinskih članov skrčilo na ožjo družino, tj. na gospodarja in gospodinja ter nedoletne otroke. Vsi odrasli otroci se morajo odseliti in si poiskati zaposlitev drugod. Velikost posestva (pod 30 ha) ne dovoljuje nobenih bistvenih sprememb, zato vztrajajo pri starem polikulturem in samo-obskrbnem sistemu. Izredno velike spremembe pa so nastale na povečani Morijevi kmetiji (s pridružitvijo Korpiča in Štefanka). Leta 1945 je tu živelo skupno 18 ljudi, danes pa samo še 6. Poleg tega se je močno spremenila tudi starostna struktura prebivalstva. Leta 1945 je bil v starostni skupini od 0 do 14 let eden, v starostni skupini od 14 do 60 let pa 17 prebivalcev. Leta 1968 pa je bil v starostni skupini od 0 do 14 let eden, v skupini od 14 do 60 let dva in v skupini nad 60 let trije prebivalci. Tako je na Morijevem posestvu, ki meri skupno nad

100 ha, bilo leta 1945 zaposlenih 17 aktivnih kmečkih prebivalcev, danes pa sta samo še dva.

Manjšanje števila prebivalstva se kaže v spreminjanju izrabe zemljišča. Gozdovi naraščajo na škodo vseh drugih kategorij (P 1), preostale njive pa se spreminjajo v travnike in pašnike (primerjaj karte 2, 3 in 4).

Drugi podtip pogozdovanja (P 2) se uveljavlja tako v oddaljenih gorskih predelih, kjer so po današnjem vrednotenju nekoliko boljše naravne razmere za agrarno izrabo tal in prevladuje »srednja« posest, kot v tistih predelih, kjer je bilo pogozdovanje že v prejšnjem stoletju zelo intenzivno. Skupno zajema ta podtip 18 % celotnih zemljišč ter je najbolj značilen za občine Slovenj Gradec, Maribor-Tabor in Dravograd.

Tretji podtip (P 3) z rahlo prevlado pogozdovanja nad ozelenjevanjem in znatno urbanizacijo se pojavlja predvsem v območjih z manj ugodnimi naravnimi razmerami v neposredni bližini neagrarnih središč. Skupno obsega 6 % vseh zemljišč Pohorskega Podravja; najbolj značilen je za občino Slovenj Gradec.

Ozelenjevanje. Ozelenjevanje je druga najvažnejša smer v spreminjanju izrabe zemljišča ter zajema skupno 59.555,61 ha ali 36,6 % vseh zemljišč. Po samesnih občinah zavzema naslednji delež zemljišč: Slovenske Konjice 82,4 %, Slovenska Bistrica 78,4 %, Maribor-Tezno 60,8 %, Ravne na Koroškem 42 %, Maribor-Tabor 30,9 %, Slovenj Gradec 18,6 %, Radlje ob Dravi 6,6 % in Dravograd 5 %. Kljub temu da se ozelenjevanje pojavlja v vseh območjih Pohorskega Podravja, je v različnih območjih pogojeno z različnimi vzroki, zato glede na izvor lahko ločimo tri podtipе.

Prvi podtip ozelenjevanja (O 1) se pojavlja predvsem v tistih predelih gorskega sveta, kjer so po merilih za vrednotenje naravnih razmer za agrarno izrabo tal, ki so veljala v predindustrijskem obdobju, relativno boljše razmere in zaradi tega prevladuje »srednja« in »drobna« posest. V družbenoekonomskih razmerah preteklega stoletja, ob uporabi primitivne tehnike in pri polikulturalni samoobskrbi usmeritvi so te kmetije dajale možnost za preživljanje dokaj številne družine. Vzporedno z družbenoekonomskim razvojem, zlasti z napredkom agrotehnike in večanjem vrednosti človekovega dela in s tem ekonomsko nujnostjo neprestanega prilagajanja gospodarstva novim razmeram so te kmetije prihajale v vedno večjo krizo. V prvi fazi so se te kmetije skušale z notranjimi spremembami prilagoditi splošnemu družbenoekonomskemu razvoju. Z odpuščanjem hlapcev in dekel ter dninarjev in gozdnih delavcev, ki so prebivali v njihovih kočah, so manjšale število ljudi in končno postale navezane na delovno silo ožje kmečke družine. To je omogočilo, da so manj ugodne njive (strmina, slabe talne razmere, slabe mikroklimatske razmere, oddaljenost itd.) spreminjali v travnike ali pašnike. Nadaljnjih bistvenih sprememb pa ta velikost posesti ne dovoljuje. Gozdovi sicer dajejo nekaj dohodkov in zaposlitve v času, ko na polju ni dela, vendar ne toliko, da bi bile mogoče bistvene spremembe v kmetijstvu. Poleg tega pa se dohodki od gozdov naglo zmanjšujejo. Graditev kamionskih cest ter vedno večja prevlada mehanizacije v poseku in spravilu lesa znižujeta potrebo po delovni sili in odvzemata »srednjim« in »malim« kmetom možnosti dodatnih zaslužkov. Velikost kmetijskih zemljišč ne dovoljuje preusmeritve v skladu z današnjo vrednostjo naravnih razmer za agrarno izrabo tal, saj bi morali v večini primerov opustiti velik delež zemljišč, ker so prestrma za mehanizacijo ali pa celo za moderne pašnike. Preostanek zemljišč pa bi bil premajhen, da bi ob kakršni koli usmeritvi omogočil produktivno izrabo mehanizacije in delovnih kapacitet kmečke družine ter omogočil dostojno preživljanje. Zaradi tega mora večina kmetij vztrajati pri polikulturalni samoobskrbi usmeritvi.

Te ugotovitve veljajo samo na splošno, v podrobnostih so velike razlike v absolutni velikosti »srednjih« in »malih« kmetij, v naravnih razmerah ter v drugih elementih geografskega okolja. Zaradi tega je intenzivnost procesa ozelenjevanja lahko v istih naravnih razmerah zelo različna, ker je odvisna od realne velikosti posestva, strukture družine in oddaljenosti od neagrarnih sre-

dišč. »Srednje« kmetije z manjšim številom družinskih članov, zlasti pa še v območjih, kjer je mogoča dnevna delovna migracija, močno opuščajo poljedelstvo ter se preusmerjajo k živinoreji (O 1). V oddaljenih predelih žive na teh kmetijah pretežno starejši ljudje (pogosto brez naslednikov, ker se je mladina odselila) ali pa taka generacija, ki se ne more več preseliti, zato se bodo te kmetije v bodoče naglo praznile. V coni dnevne delovne migracije omogoča zaposlitev enega ali več članov družine v neagrarnih poklicih tudi »malim« kmetom, da prehajajo na ekstenzivnejše oblike izrabe zemljišča. »Srednje« in »male« kmetije, zlasti v oddaljenih gorskih predelih, ki imajo večje število družinskih članov, nujno morajo vztrajati pri starem sistemu, zato sta pogozdovanje in ozelenjevanje bolj v ravnotežju (O 2).

Skupno spada pod prvi podtip ozelenjevanja 18 % vseh zemljišč na obravnavanem območju. Ta smer spreminjanja izrabe zemljišča je močno v ospredju v občinah Slovenske Konjice (53,1 %), Maribor-Tezno (45,3 %) ter v Slovenski Bistrici (42 %), medtem ko v vseh drugih občinah zavzema manj kot 15 % zemljišč.

Drugi podtip ozelenjevanja (O 2) zavzema na splošno območja s prevlado »manjših« kmetij, zlasti v tistih predelih, kjer so ugodne prometne vezi in se prebivalstvo naglo preslaja. Skupno zavzema 14 % celotnega območja. Najbolj je razširjen na južnem obrobju Pohorja in v Mežiški dolini.

Tretji podtip (O 3) z rahlo prevlado ozelenjevanja nad pogozdovanjem in znatno urbanizacijo zavzema relativno malo zemljišč (4,6 %) ter je značilen za območja v neposredni bližini neagrarnih središč.

Urbanizacija. Območja, kjer gre pretežni del vseh sprememb v zemljiških kategorijah v korist naraščanja zazidalnih in drugih urbaniziranih zemljišč, zavzemajo skupno 5,5 %. Zanimivo je dejstvo, da se ta tip spreminjanja izrabe zemljišča ne pojavlja v občini Maribor-Tezno in v občini Slovenska Bistrica. Deloma so verjetno krivi nepopolni katastrski podatki, deloma pa dejstvo, da so v tem odprtem svetu gradnje bolj enakomerno razširjene po vseh katastrskih občinah in zato niso nikjer v absolutni prevladi, medtem ko se v drugem delu Pohorskega Podravja koncentrirajo predvsem v dolinah.

Tip intenzifikacije izrabe zemljišča je v Pohorskem Podravju prava izjema, saj se pojavlja samo v eni katastrski občini in predstavlja skupno samo 0,9 % celotnih zemljišč.

Sklepne misli. Kljub temu da katastrski podatki močno zaostajajo za stvarnimi razmerami, nam vendarle omogočajo spoznati osnovne tendence spreminjanja izrabe zemljišča. Na osnovi teh lahko ugotovimo:

1. Sedanje smeri spreminjanja izrabe zemljišča niso samo odsev realne vrednosti naravnih razmer za agrarno ali gozdarsko izrabo tal, temveč so predvsem odsev *podedovanih socialno-posestnih razmer* in znotraj teh obstoječih možnosti prilagajanja današnjemu družbenoekonomskemu in tehničnemu razvoju in s tem večji vrednosti človekovega dela.

2. Sedanji stihijski razvoj izrabe zemljišča na osnovi podedovanih socialno-posestnih razmer je družbeno škodljiv, ker marsikje prepušča pogozdovanju površine, ki bi še dolgo časa lahko bile potencialna kmetijska zemljišča.

3. Sedanji zemljiški maksimum, ki se je izoblikoval na osnovi podedovanih socialnopoestnih razmer in na osnovi že davno preživelih predstav o možni storilnosti kmečkega delavca, ustvarja vedno večjo socialno diferenciacijo, povzroča opuščanje potencialnih kmetijskih zemljišč ali pa sili kmečko prebivalstvo, da vztraja pri predindustrijskem načinu proizvodnje in marsikje tudi pri enaki življenjski ravni.

4. Za smiselno urejanje nadaljnega razvoja tega gorskega sveta kot dela našega nacionalnega teritorija je nujna ponovna valorizacija zemljišč ter ločitev potencialnih poljedelskih in gozdarskih površin. V okviru kmetijskih zemljišč pa je potrebno določiti nov zemljiški maksimum, ki bo v različnih naravnih

razmerah omogočil produktivno izrabo delovnih kapacitet kmečke družine in ji omogočil dostojno življenjsko raven, na drugi strani pa onemogočil družbeno škodljive pojave spreminjanja izrabe zemljišča ali pa izkoriščanje človeka po človeku.

Viri: Podatki zavoda za izmero zemljišč
Kartiranje izrabe zemljišča

TIPI IN SMERI SPREMINJANJA ZEMLJIŠKIH KATEGORIJ V POHORSKEM PODRAVJU

Povzetek

Pregled razvoja zemljiških kategorij v Pohorskem Podravju sloni na primerjavi katastrskih podatkov iz leta 1900 in 1962. Pregled ni popoln odraz dejanskih razmer, ker katastrski uradi ne zmorejo sproti registrirati vseh sprememb, kljub temu pa nam omogoči spoznati osnovne tendence razvoja.

Za celotno Pohorsko Podravje je značilna smer ekstenzifikacije v izrabi zemljišča. Krčijo se vse tiste površine, ki zahtevajo največ dela (njive, vrtovi in vinogradi, skupno za 22,6 %) ter planine in pašniki (skupno za 29 %), naraščajo pa travniki in sadovnjaki (skupno za 20,7 %) in gozdovi (za 8 %).

Glede na smer spreminjanja izrabe zemljišča lahko ugotovimo tri osnovne smeri razvoja:

I. Pogozdovanje. V to skupino spadajo vsa tista področja, kjer prevlada smer spreminjanja agrarne v gozdarsko pokrajino. Glede na intenzivnost procesa lahko ločimo tri podtipi:

1. Intenzivno pogozdovanje (P 1, kjer je več kot 75 % vseh sprememb v korist naraščanja gozdov) zavzema 52.888,98 ha ali 33 % vseh zemljišč.

2. Pogozdovanje (P 2, kjer je več kot 50 % vseh sprememb v korist naraščanja gozdov) zavzema 28.969,63 ha ali 18 % zemljišč.

3. Rahla prevlada pogozdovanja nad ozelenjevanjem z znatno urbanizacijo (P 3) zavzema 11.118,74 ha ali 6 % zemljišč.

II. Ozelenjevanje. V to skupino spadajo vse tiste katastrske občine, kjer je v ospredju smer spreminjanje poljedelske v živinorejsko pokrajino. Po intenzivnosti naraščanja travnih zemljišč sem ločil:

1. Intenzivno ozelenjevanje (O 1, kjer je več kot 75 % vseh sprememb v korist naraščanja travnih zemljišč) zavzema 29.338,88 ha ali 18 % vseh površin.

2. Ozelenjevanje (O 2, kjer je več kot 50 % vseh sprememb v korist naraščanja travnih zemljišč) zavzema 22.861,54 ha ali 14 % zemljišč.

3. Rahla prevlada ozelenjevanja nad pogozdovanjem z znatno urbanizacijo (O 3) zavzema 7.355,19 ha ali 4,6 % zemljišč.

III. Urbanizacija. V to skupino sem uvrstil vse tiste katastrske občine, kjer gre večina sprememb v korist naraščanja zazidalnih in drugih urbaniziranih površin. Vsi trije podtipi (U 1, U 2, U 3) skupno zavzemajo 9.039,75 ha ali 5,5 % vseh zemljišč.

Osnovni smeri pogozdovanja in ozelenjevanja sta na splošno močno odvisni od današnje realne vrednosti naravnih razmer za agrarno izrabo tal, v podrobnosti pa sta odločilna dejavnika velikost posesti in struktura družine.

TYPES AND TRENDS OF CHANGE OF SOIL CATEGORIES IN POHORSKO PODRAVJE

Summary

This survey of the evolution of soil categories in the region formed by the mountain-range Pohorje and the adjacent Drava-river valley and herein called »Pohorsko Podravje«, is founded on the comparison of the land-register data as result entered in the years 1900 and 1962 respectively. It does not exactly mirror the actually existing conditions since land-register offices have never been able to currently cope with, and enter, all and any changes, yet nevertheless the survey reliably shows the basic trends of change and development.

A significant trend to be found everywhere in Pohorsko Podravje is a growing extensiveness as regards the use of soil. All those areas where the soil requires most toll and efforts (fields, gardens, vineyards) have been reduced, in all by 22,6%. Likewise a reduction, by 29% in all, has taken place in areas of Alpine pastures and of common pasture-grounds. On the other hand, an expansion is noticeable of meadows and orchards, by 20,7% in all, as well as of forests (increased by 8%).

Considering the trends of change in the use of soil, the following three basic trends of evolution may be discerned and assessed:

I. Forestation. This group comprehends all those zones where the trend prevails of changing an agrarian landscape into woodland. According to the intensiveness of the process of change, the following three subtypes are distinguishable:

1. Intensive forestation (P 1), in zones where more than 75% of all changes refer to increases in wooded area, comprehends 52.666,98 hectares, or 33% of the whole acreage.

2. Forestation (P 2), in zones where more than 50% of all changes refer to increases of wooded area, comprehends 28.969,63 hectares, or 18% of the acreage.

3. Small preponderance of forestation over changes into green plots with concurring considerable urban development (P 3), comprehends 11.118,74 hectares, or 6% of the whole acreage.

II. Changes into green plots. This group comprehends all those land-register units called »land-register communes« where the outstanding trend can be discerned of changing the agricultural landscape into a cattle-breeding one. According to the intensiveness of the process of change into grassland, the following sub-types have been distinguished:

1. Intensive process of change into green plots (O 1), in zones where more than 75% of all changes refer to increases in grassland, comprehends 29.338,88 hectares, or 18% of all acreage.

2. Process of changes into green plots (O 2), in zones where more than 50% of all changes refer to increases of grassland areas, comprehends 22.861,54 hectares, or 14% of all acreage.

3. Small preponderance of changes into green spots over forestation, with considerable urban development concurring (O 3), comprehends 7.355,19 hectares, or 4,6% of all acreage.

III. Urban development. In this group there are included all those land-register communes where the greater part of the changes refer to increases of building areas or other lots destined for urban development. All of the three sub-types (marked U 1, U 2, U 3) comprehend 9.039,75 hectares, or 5,5% of the surface.

The two basic trends, that of forestation and that of changes into green plots are, in general, contingent largely upon the current real value of the existing natural conditions insofar they favour or not, a specific agrarian use of the soil; in individual cases, however, the size of the estate and the structure of the families involved are decisive factors.

Vlasta Koren

OBLIKE ETNOGRAFSKIH RAZISKOVANJ NA OBMOČJU POKRAJINSKEGA MUZEJA V MURSKI SOBOTI

Pokrajinski muzej v Murški Soboti je kulturno-prosvetna institucija, njegova osnova je sicer znanstvena, njegovo delo pa mora biti vedno in povsod široko izobraževalno in estetskovzgojno. Po zakonu o muzejih in statutu lokalnih muzejev imajo tako lokalni kakor centralni muzeji nalogo, da poleg drugih nalog, ki so upravnega in kulturno-prosvetnega značaja, omogočajo strokovno in znanstveno proučevanje vsega muzejskega gradiva.

Dolžnost našega muzeja je, da v doglednem času skuša raziskati vse panoge svoje dejavnosti v toliki meri, da more ob pritegnitvi dosedanje literature in sodelavcev zunaj muzeja prikazati te panoge v celoti. Ena izmed oblik dela v ta namen je v etnografiji tudi terensko raziskovanje.

Vloga našega muzeja v okolju, v katerem deluje danes, je vse pomembnejša v skladu z vse večjo odgovornostjo in možnostjo lokalnih organov oblasti, da na svojem teritoriju razvije čimbolj zaokroženo in popolno kulturno življenje. Taka decentralizacija v kulturi vpliva na razvoj našega muzeja. Pokrajinski muzej v Murški Soboti naj bi na svojem območju odigral vlogo znanstvenega in kulturno-vzgojnega dejavnika.

Znanstvenoraziskovalno delo je treba temeljiteje vezati z znanstvenimi in kulturno-vzgojnimi potrebami ljudi v občini. Kulturni razvoj, gospodarski napredek, hitro pospešeno prodiranje civilizacije v nekaterih vaseh, turistično-urbanistične potrebe, spomeniškovarstveni posegi zahtevajo obdelavo nekaterih problemov ter za rešitev teh problemov narekujejo terensko raziskovalno delo. Muzej ima po svojih organizacijskih načelih upravno začrtane meje svojega teritorija. Etnične meje lokalnega muzeja se običajno ne skladajo z geografskimi in upravnimi mejami. Razdelitev teritorija na manjše etnološke področne celote in razmejitev etnoloških celot sta možni glede na zgodovinske, kulturne, socialne in etnološke dejavnike le po relativno natančnem dolgotrajnem raziskovanju in izčrpnem poznavanju terena.

Osnovna oblika pristopa k terenskim raziskovanjem je bila ustanovljena mreža sodelavcev na terenu. Ti sodelavci so starejši domačini, predvsem naravno inteligentni ljubitelji etnološke stroke ali starejši učitelji, ki so domačini, ali ljudje drugih strok. Ti sodelavci so kustosu informatorji. Informatorji so tudi raziskovalcem drugih tovrstnih ustanov. Mreža sodelavcev se je sestavila glede na približne etnološke celote. Mrežo sodelavcev je potrebno od časa do časa izpopolniti, obnavljati.

Za kompleksna raziskovanja se je pristopilo najpogreje k etnografski topografiji — natančnemu pregledu teritorija. Etnografije ne smemo obravnavati mačehovsko glede topografskih izsledkov, temveč ji moramo posvečati enako skrb kakor drugim strokam, npr. zgodovini, NOB, arheologiji... Topografski pregled nam kaže, da seznam hiš, ki bi bile primerne za varstvo, se-

stavljen v letu 1961, danes ne velja več. Topografsko gradivo lahko rabi kot pregled čez neko območje in v etnografiji le kot informator ali kašipot k nadaljnjemu delu. Na podlagi topografskega dela se je izdelal predlog objektov za spomeniško varstvo.

Način pristopa k topografskemu raziskovanju je v prvi vrsti z organiziranjem anket, razpošiljanjem vprašalnih pol informatorjem. Pri anketiranju sta bila razvita predvsem dva načina: 1. anketiranje, ki ga je izvršila ustanova, in 2. individualno anketiranje. Praksa je pokazala, da so se doslej uradno v letu 1963 razposlane ankete obnesle le v obliki vprašalne pole, na katero so izpraševanci odgovorili s podčrtavanjem ali obkroženjem številke vprašanj. Vprašalne pole v obliki obrazca s podatki, ki jih je lokalni muzej v Murski Soboti razposlal na krajevne urade, so izpolnjene vrnili 100%. Pri sanitarnem registriranju razmer, kjer so ugotavljali statistiko in stanje od sanitarij v ožjem smislu do vodnjakov, so vprašalne pole lahko napotilo pri individualni obdelavi terenskega gradiva. Praksa potrjuje teorijo, da je anketno gradivo le napotilo za hitrejši pregled čez teritorij, ne dopolnilo terenskih raziskovanj, ter gradivo, da se lahko pristopi k njegovi znanstveni obdelavi glede na rezultate, ki bi bili kolikor toliko trajni, popolni.

Masovno anketiranje, ugotavljanje gradiva iz materialne, duhovne in socialne kulture prek vprašalnih pol, informatorjev anket se v etnologiji ne obnese, kajti podatki često niso verodostojni in znanstveno dovolj podprti.

Iz tega sledi, da je še vedno najprimernejše individualno zbiranje gradiva. Praksa je pokazala, da je individualni odnos anketiranja po terenu uspešen predvsem v materialni kulturi. Vendar so vnaprej formulirana zapisana vprašanja včasih nepremirna in jih je potrebno na terenu prilagoditi ali si sproti sestaviti vprašanja. — Terensko delo opozarja, da ni možno naprej določiti metode in njenega rezultata, ampak je potrebno skušati dobiti nove metode, ki jih je potrebno na novo preizkusiti. Metode izpraševanja spreminjamo na podlagi tega, kdaj, s kom, v kakšnih okoliščinah, kako in pod kakšnimi pogoji se izvrši zapisovanje. Na terenu zbrano gradivo hrani muzej kot arhivsko gradivo.

Spontana individualna občasna raziskovanja so se izvršila pri vsakem strokovnem posegu, potrebna so za najmanjšo objavo, pri tematski ureditvi razstave, neizbežna kot dokumentacija pri spomeniškovarstvenih posegih. Kustos našega muzeja je v praksi odgovoren za natančno dokumentacijo, je strokovni sodelavec turističnih organov pri njihovi dejavnosti, presoja originalnost ljudskih objektov, ki jih uporabljajo gostinstvo in turizem itd. Plod spontanih individualnih občasnih raziskovanj so krajši prispevki in študije v časopisih in strokovnih revijah.

Polg individualnih periodičnih raziskovanj so uporabna predvsem individualna stacionarna raziskovanja. Oblike individualnih stacionarnih raziskovanj v etnografiji so različne. Razlikujejo se tudi glede namena, ki more biti bodisi monografija kakega kraja ali zbornik študij o kaki pokrajini in podobno, kot npr. »Etnografski zbornik Pomurja I«.

Kolektivna sistematična občasna raziskovanja potekajo po terenskem načrtu, v katerem določimo enote, ki jih določimo po geografskih, zgodovinskih, socioloških in drugih vidikih. Vsaka enota obsega le nekaj vasi. Pri raziskovanju teh vasi kot celote je potrebno upoštevati načelo, da vzamemo rajši manj, to pa temeljito, in sicer z vidika materialne, duhovne in socialne kulture. Pokrajinski muzej v Murski Soboti je imel več ekip v letih 1954, 1958, 1959, 1960 in 1961, ki so raziskovale Pomurje v etnografskem pogledu. Finančna sredstva muzeja ne dovoljujejo, da bi muzej lahko organiziral veliko ekipo, razen morda v izjemnem primeru. Ekipe lahko sestoji le iz štirih do petih članov. Naše izkušnje kažejo, da ekipa brez risarja ni možna. Prav tako so potrebni tehnični pripomočki. Zapisovanje duhovne kulture brez magnetofona ni popolno. Pri kolektivnih raziskovanjih je bila sklenjena s posameznikom, sodelavcem ekipe, pogodba, da v doglednem času prepiše terensko gradivo, sicer se dogaja, da ostane često brez vrednosti. To gradivo, zbrano v ekipah na terenu, rabi za šir-

še, primerjalno izdelane znanstvene sinteze, ni pa primerno v grobi obliki za publiciranje. Pri ekipnih terenskih raziskovanjih je bil izdelan tudi seznam predmetov za odkup.

Pri večjih regionalnih raziskovanjih je neizbežno, da sodelujejo poleg etnografov, sociologov, zgodovinarjev, geografi, jezikoslovci itd.

Na območju z različnimi etničnimi elementi običajno obravnavamo določene etnične skupine, kot npr. kalvine, cigane in druge v obliki individualnih raziskovanj ali v obliki monografije. Na našem teritoriju smo raziskovali leta 1960 in 1961 versko skupino kalvinov v vasi Motvarjevci ob madžarski meji. Tu smo etnografi v celoti obravnavali kulturo vasi in sodelovali z geografi, zgodovinarji, antropologi, sociologi in medicinci.

Lokalni muzej, katerega območje meji na tujo državo, v kateri živijo kot nadaljevanje našega ozemlja naši sonarodnjaki, bi moral seveda v okviru možnosti raziskovati tudi ljudsko kulturo tega ozemlja naše manjšine. Tako so leta 1964 in 1965 raziskovali etnologi iz Madžarske materialno kulturo madžarske narodnostne manjšine v Prekmurju in na recipročni bazi naši strokovnjaki Porabje.

Sodelovanje med drugimi panogami je na terenu uspešno predvsem med etnografom in slavistom npr. pri zbiranju ledinskih imen. Tako smo npr. izdelali vprašalnice, s katerimi je zbiral slavist po terenu terminologijo, pregovore, uganke, reke, pravljice...

Posebne oblike raziskovanj na terenu našega muzeja se pojavljajo tudi pri povezovanju muzeja s šolami, tako pri pionirskih igrah, z društvi pri folklornih nastopih, pri prikazovanju običajev.

Zdravilišča in druge podobne ustanove postajajo vedno bolj kulturno-turistična središča. Kustos etnograf je v sodelovanju z drugimi strokovnjaki na terenu in upravo zdravilišča v Radencih sodeloval pri prvem simpoziju ljudske keramike v Radencih. Na I. simpoziju ljudske keramike v Radencih so se odzvali povabilu lončarji iz panonskega območja Slovenije ter sosednje Avstrije. Odzvali so se predvsem lončarji in figuralni kiparji umetniki. Namen simpozija je bil obogatiti in osvežiti to dragoceno ljudsko uporabno umetnost, poživiti originalne domače oblike, medsebojno seznanjati lončarje z izdelki posameznih teritorialnih območij in omogočiti posameznikom izmenjavo izkušenj. Lončarstvo, nekoč ena izmed najbolj razširjenih domačih obrti na Slovenskem, propada, skupno z njo pa propada tudi eno izmed poglavič slovenske ljudske kulture. Drugi simpozij v letu 1965 je bil precej drugačen: da bi bili rezultati čim večji, so povabili k sodelovanju etnologe, umetnostne zgodovinarje, arhitekta za notranjo opremo in oblikovanje iz Slovenije, Srbije ter Poljske in Madžarske. Problematiko vključevanja tradicionalnih ljudskih oblik v sodobno oblikovanje so želeli osvetliti tudi s stališča različnih gospodarskih organizacij, ki se ukvarjajo s prodajo keramičnih izdelkov (znano je, da pod imenom »pristno slovensko« prodajajo kič in ponarejene oblike). Na temelju spoznanja, da Jugoslavija na tem področju precej let zaostaja za omenjenima državama Poljsko in Madžarsko, je bila imenovana posebna komisija, sestavljena iz arhitektov in umetnostnih zgodovinarjev, ki bo imela nalogo proučiti možnosti ponovne oživitve keramične dejavnosti pri nas in njenega vključevanja v sodobno industrijsko oblikovanje. V Radencih je bila obenem razstava uporabne ljudske keramike po posameznih območjih v Sloveniji.

Kompleksno raziskovanje ne izključuje individualnih raziskovanj, ki naj poglobijo najbolj zanimive ugotovitve z nadaljnimi raziskovanji. Kompleksno raziskovanje ljudske kulture se uveljavlja na območju našega muzeja predvsem z naslednjim načrtom: 1. z grobim pregledom širših regionalnih območij, 2. s kompleksnim raziskovanjem etnografsko ožje omejenih območij in 3. s sistematičnim kompleksnim raziskovanjem ljudske kulture na vsem teritoriju muzeja. Pri kolektivnih raziskovanjih je pomembna predvsem predpriprava terena, primerno je objavljane krajših člankov pred odhodom na teren itd. Tako pri kolektivnem kakor pri individualnem raziskovanju bi se predvsem morala uporabljati v materialni, duhovni in socialni kulturi kartografska metoda glede

na potrebe muzeja, ki bi jo pa morali družiti s historično metodo. Temu načinu raziskovanj se običajno pridružuje vprašanje, kdo je nosilec, tvorec etnoloških dobrin in kako je ta dobrina socialno pomembna. K tem trem pa se pridružuje še četrta — psihološka metoda.

Pri raziskovanjih našega muzeja je v etnografiji pomembna različna geografska razprostranjenost terena, kar se kaže v materialni, duhovni in socialni kulturi. Območje, ki je bližje središču civilizacije, je bolj izpostavljeno hitrejši kulturni asimilaciji.

Pomemben je verski moment, kar se kaže v duhovni, socialni in materialni kulturi. Dejstvo je, da zasledimo pri naseljih s kalvinskim prebivalstvom v Prekmurju neke specifičnosti v potezah njihovega razvoja, predvsem v duhovni kulturi, načinu gospodarstva, ki so resnično versko pogojeni, ker so konkretno v Prekmurju malo dostopni zunanjim vplivom. Prezreti ne smemo zgodovinskega momenta. Pri načrtovanju državne meje so pristojni dejavniki čisto prezrli etnične momente, tako da je nekaj vasi pripadlo nacionalno v okvir druge države ali narobe. Njihova nacionalnost se je ohranila dalje, se ni širila, zavoljo verskih razlik pa je bila kaj malo dostopna zunanjim vplivom.

Terenska raziskovanja muzeja v Murski Soboti so osredotočena na kmečko kulturo, ker je pač najbolj izpostavljena hitremu prodiranju civilizacije. Predvsem pri individualnih raziskovanjih upoštevamo vpliv mestne kulture. Neobdelana ostaja še delavska kultura. Posebej je treba rešiti vprašanje raziskave etnoloških posebnosti oziroma značilnosti in objavljanja dobljenih rezultatov.

K A Z A L O

	Stran
Stanko Pahič: MARIBOR V RIMSKI DOBI	159
Maribor in römischer Zeit	208
Jože Curk: ZGODOVINA URBANIZACIJE V SEVEROVZHODNI SLOVENIJI 244	
Die Geschichte der Urbanisierung im nordöstlichen Slowenien	283
Jan Sedivý: ZGODOVINA VISOKEGA ŠOLSTVA V MARIBORU DO 1941	285
Jože Rajhman: VLOGA PETRA DAJNKI V ZGODOVINI SLOVENSKEGA KNJIŽNEGA JEZIKA	296
Die Rolle Peter Dajnkos in der Geschichte der slowenischen literarischen Sprache	319
Ivan Škafar: KOVAČIČEVI SPOMINI NA PREKMURSKO IZ LETA 1893	321
J. K.: OB DVAJSETLETNICI ZALOŽBE OBZORJA	353

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE

NOVA VRSTA

6. (XLI.) LETNIK 1970, ZVEZEK 2

Uredil s sodelovanjem uredniškega odbora Jože Koropee — Izdalo Združenje visokošolskih zavodov v Mariboru v sodelovanju s podružnico Zgodovinskega društva v Mariboru — Založila založba Obzorja Maribor — Za založbo Jože Košar — Natisnilo februarja 1971 CP Mariborski tisk v Mariboru

